

Είναι Τούρκος ο Θεός;

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΒΑΡΛΑΜΗΣ

Στον Chris Spirou

Member of the House
and Democratic Leader of the New Hampshire House of Representatives
and Chairman of the New Hampshire Democratic Party, USA

Ήταν η πιο παράξενη μέρα της ζωής μου. Απ' το πρωί ένιωθα ένα αβάσταχτο βάρος κι ήθελα να το ξεφορτωθώ τρέχοντας. Έτρεχα σαν τρελός μέσα στην έρημη πόλη, σ' όλα τα στενά.

Σταμάτησα λαχανιασμένος μπροστά στη Μητρόπολη. Όλα ήταν παράξενα σήμερα κι η εκκλησία ντυμένη στα μαύρα. Μαύρα παντού. Στα παράθυρα, στο τέμπλο, στην κύρια είσοδο μεγάλα μαύρα πανιά διπλοσταυρωμένα και μόνο μια σημαία κίτρινη με το δικέφαλο αετό.

Τι μέρα! Συγκεντρώθηκαν οι παπάδες απ' όλες τις ενορίες. Απ' τους Άγιους Ανάργυρους και την Κυριώτισσα και τον Αγιαντώνιο. Μαζεύτηκε κόσμος, αμίλητοι όλοι, μέσα έξω. Αργότερα ήρθε κι ο δεσπότης. Όλοι σιωπούσαν, ούτε ψαλμωδίες, ούτε προσευχές. Ούτε κεριά και θυμιάματα. Και στο ιερό κυριαρχούσε μια νευρική σιωπή. Ο γεροδέσποτας ο Αλέξανδρος, με τ' άσπρα μαλλιά και τα λίγα γένια, ήταν καθισμένος στο χαμηλό θρόνο του ιερού βήματος με το κεφάλι ανάμεσα στα χέρια, βαρύς κι αμίλητος. Γύρω του οι αρχιμανδρίτες κι οι νέοι διάκοι με τα κοκκινοκίτρινα φρέσκα γένια καθισμένοι στα πόδια του.

Ο Παπαεφραίμ, ο κουτσός, ξεχάστηκε στην ψάθινη καρέκλα πίσω απ' την κόγχη με τις ντουλάπες των αμφίων. Μου 'κανε νόημα να καθίσω δίπλα του. Μύριζε ανατολίτικο καπνό και τ' άσπρα του τα γένια είχαν κιτρινίσει απ' το πολύ κάπνισμα.

- Νικηφόρε, τι μέρα σαν και σήμερα!

- Τι παράξενη μέρα πάτερ μου.

- Η μέρα της Αγιασοφιάς! Θεέ μου! Σήμερα όλοι θλίβονται και τα βουνά λυπούνται. Η μέρα της Αγιασοφιάς. Βουβαίνουν οι καμπάνες, βουβαίνουνε τα σήμαντρα στο Μέγα Μοναστήρι.

- Γέροντα, γιατί δεν ψέλνουν οι ψαλτάδες και δεν αρχίζουν οι καλλίφωνοι διάκονοι τα τροπάρια;

- Βλέπεις γιε μου σήμερα είναι μια μέρα της σιωπής. Τ' αξίζει το πένθος η Αγιασοφιά. Μια και καλή βουβάθηκαν οι τοίχοι της, τα τύμπανα, τα τόξα. Βουβάθηκε κι ο μέγα τρούλος για πάντα. Άδειασε το άγιο βήμα κι η άγια τράπεζα, απ' τα πανάρχαια ευαγγέλια των αυτοκρατόρων και των πατριαρχών.

Θεέ μου, μονολογούσα και για πρώτη φορά ένιωσα το βάθος των αιώνων. Σα να 'ταν μια μέρα χθεσινή. Ήταν τα ασυνήθιστα μαύρα πανιά κι οι αμίλητοι αρχιμανδρίτες κι ο κόσμος που θρηνούσε το κακό. Μια για πάντα χάσαμε τη μεγάλη εκκλησία της Πόλης. Σα να περίμενα κι εγώ τα πεντακόσια χρόνια, βουβός κι ανήμπορος, μπροστά στο μεγαλόπρεπο πένθος.

- Μόνο θρήνος. Μόνο ο θρήνος μας απέμεινε Νικηφόρε. Στον Πόντο ήμουνα κρυφός παπάς κι ούτε ράσα, ούτε καλυμμαύχι φορούσα. Κανείς, σχεδόν κανείς δεν ήξερε πως ήμουνα παπάς. Μόνο στους ετοιμοθάνατους με καλούσαν μυστικά. Και στα κρυφά κουβαλούσα στο δισάκι μου το δισκοπότηρο και το ευαγγέλιο. Χρόνια πένθιμα, σκοτάδια.

Ο καλογερόπαπας έσκυψε το κεφάλι κι έκλεισε τα μάτια όπως πάντα όταν βυθιζότανε στα παλιά χρόνια της πατρίδας. Ο κοκκινομάλλης ο διάκος, ο καλλίφωνος, μπήκε βιαστικά και στράφηκε προς το μέρος μου, έσκυψε και ψιθύρισε στ' αυτί μου για να μη χαλάσει το βύθισμα του γέρου.

- Ο δέσποτας! Να πας στο δέσποτα. Σε θέλει.

- Εμένα; ρώτησα αμήχανα. Εμένα με θέλει ο δεσπότης;

Πρώτη φορά με καλούσαν ιδιαίτερα. Μέχρι τώρα ήμουν το παιδί που υπηρετούσε στο ναό. Ανώνυμα, δίχως όνομα, πράγμα που δε με στεναχωρούσε βέβαια. Ίσα-ίσα, το θεωρούσα μεγάλο προνόμιο να υπηρετώ τους ιερείς της ενορίας μας. Τύπος και υπογραμμός. Την τελετουργία την ήξερα καλύτερα κι απ' τους παπάδες κι η υπηρεσία μου ήταν η αφοσίωση. Να έχω έτοιμα τ' αναμμένα κάρβουνα για κάθε περίπτωση, το ζέον να είναι έτοιμο στην προσκομιδή, να κοχλάζει το νερό μέσα στο μικρό ασημένιο αγγείο. Και τα πρόσφορα και τ' αντίδωρα κομμένα κι έτοιμα να διαβαστούν και να ευλογηθούν. Και τα λάδια, τα κρασιά και τα συγχωροχάρτια, όλα είχαν την ιδιαιτερότητα και την τάξη τους. Κι εγώ, το αγόρι που παρακολουθούσε με αφοσίωση κι ευλάβεια και προσοχή όλα τα συμβάντα, για να συμβάλλω κι εγώ στην εκτέλεση της θείας λειτουργίας.

Έμεινα κοκαλωμένος και σαστισμένος για πολλή ώρα στον ξύλινο πάγκο, δίπλα στο μισοκοιμισμένο καλογερόπαπα. Ο κοκκινομάλλης ο διάκος με τ' άσπρα του τ' άμφια δεν άργησε να ξαναμπεί στον προθάλαμο και φιλικά μ' έπιασε απ' τον ώμο και με τράβηξε απ' το κάθισμα.

- Σήκω τεμπελάκο! ο δέσποτας σε θέλει.

- Εντάξει έρχομαι, του είπα και πήγαμε μαζί στο δεσποτικό θρόνο που περίμενε ο επίσκοπος με τους αρχιμανδρίτες.

Ποιος ξέρει τι θέλει, αναρωτιόμουν. Σ' αυτή τη σιωπηλή δοξολογία δεν μπορούσα να φανταστώ τι να θέλει από ένα μικρό παιδί. Έσκυψα και φίλησα το χέρι του δεσπότη, που με δέχτηκε με καλοσύνη και φιλική διάθεση.

- Έλα Νικηφόρε. Ξέρετε, αγαπητοί μου, τι άκουσα σήμερα στη συγκέντρωση που είχαμε στο δεσποτικό μέγαρο με τους προύχοντες της πόλης; Ο μικρός μας φίλος κάνει θαύματα κι εμείς δεν ξέρουμε απολύτως τίποτα .

Ο αρχιμανδρίτης της Μητρόπολης πλησίασε στο κέντρο της συντροφιάς και πρόσθεσε.

- Κάτι υποπτεύομαι, δέσποτά μου, κι εγώ, γιατί είναι αρκετός καιρός που παρακολουθώ το Νικηφόρο μας και στη γειτονιά και στα κατηχητικά μαθήματα.

Εγώ εξακολουθούσα να μην καταλαβαίνω τίποτα, μόνο άκουγα προσεχτικά και περίμενα.

- Νικηφόρε, θέλω να μου πεις αυτό το μυστικό, πώς έφτασες στην Αγιασοφιά;

Τώρα κατάλαβα πού το πήγαιναν και τι ήθελαν να μάθουν.

- Δέσποτα, ο δάσκαλός μας σ' ένα διαγωνισμό μας ζήτησε να ζωγραφίσουμε ό,τι θέλουμε.

-Κι εσύ ζωγράφισες την Αγία Σοφία, έτσι δεν είναι; Πώς σου ήρθε η ιδέα; Γιατί διάλεξες την Αγία Σοφία κι ύστερα πού βρήκες τα υποδείγματα; Ξέρετε αγαπητοί μου, ο διευθυντής του Πρώτου δημοτικού μου έδειξε το έργο του Νικηφόρου κι απορούσε κι ο ίδιος από πού πήρε τις ακριβείς αναλογίες κι όλες τις αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες. Κι όχι μόνο στην πρόσοψη, αλλά και στην τομή στο εσωτερικό του ναού. Θέλω κι εγώ τώρα να τον συγχαρώ για το αριστούργημα που σχεδίασε. Μπράβο Νικηφόρε! τα συγχαρητήριά μου μικρέ Ανθέμιε!

- Ω, δέσποτα ευχαριστώ, σας ευχαριστώ για τα συγχαρητήρια. Έψαξα σε όλα τα βιβλία να βρω μια παράσταση της Αγίας Σοφίας. Πάντα ονειρευόμουν τη μεγάλη μας εκκλησία. Δε βρήκα όμως πουθενά, μα πουθενά, μια εικόνα της.

- Και ποιος σου έδωσε τα πρωτότυπα σχέδια και τ' ακριβή μέτρα και τις αναλογίες και τα χρώματα. Πού τα έμαθες όλα αυτά; ποιος σου τα 'δειξε;

Οι παπάδες κι οι αρχιμανδρίτες στένεψαν τον κύκλο γύρω απ' το δεσπότη κι εμένα. Κι η περιέργεια και το ενδιαφέρον τους μεγάλωναν.

- Λοιπόν τώρα ησυχία, ας αφήσουμε το μικρό Νικηφόρο να μας μιλήσει. Νικηφόρε, η σειρά σου. Έλα λοιπόν.

Δεν ήταν και κάτι εύκολο κι απλό αυτό που ζητούσαν από 'μένα το μικρό σχεδιαστή κι η αμηχανία μου, - να τα εξηγήσω όλα μαζί, - ήταν φανερή.

- Από πού ν' αρχίσω; Από πού ν' αρχίσω;

Τον περασμένο χρόνο δέσποτα ήμουν στην κατασκήνωση της Φυτοπηγής, στο Βέρμιο και μια μέρα έφτασε στην κατασκήνωση ένας δάσκαλος περιέργος. Ο αρχηγός τον κάλεσε να στολίσει με τα έργα του τις σκηνές και τον φιλοξένησαν για είκοσι μέρες, σχεδόν μια περίοδο.

Ήταν πολύ χοντρός, αλλά και πολύ ευκίνητος κι είχε μια σπάνια ειδικότητα. Ήταν μεγάλος μάστορας στα ανάγλυφα. Οι εργάτες έσκαψαν λάκκους για να βρουν καλό πηλό κι όταν βρήκαν κι έφεραν δυο μικρά καρότσια γεμάτα, άρχισε να δουλεύει.

Κανείς δεν του έδινε σημασία. Μόνο εγώ τον πλησίασα και τον ρώτησα: *Κύριε, αν σε βοηθήσω, θα μου μάθεις κι εμένα την τέχνη σου;* Μαθήτεψα κοντά του είκοσι ολόκληρες μέρες. Όταν διψούσε τον ρωτούσα με προθυμία: *Κύριε να σου φέρω φρέσκο νερό απ' την πηγή της Καστανιάς;* Και μ' ένα βλέμμα γιομάτο δίψα κι ευχαρίστηση μου έκανε νόημα να του φέρω το κρύο νερό.

- Και τι έμαθες απ' το χοντρό το δάσκαλο; διέκοψε πάλι ο δεσπότης με περιέργεια.

- Την πρώτη φορά πήρε το μικρό μου δάχτυλο και το πίεσε στον υγρό πηλό. *Βλέπεις! Ένα δάχτυλο αφήνει ίχνη. Κι αν βγάλω το δάχτυλο από τον πηλό μπορώ να το συμπληρώσω μ' άλλο υλικό. Κοίτα τώρα. Γεμίζω το βαθούλωμα που έκανε το δάχτυλό σου με υγρό γύψο*, είπε κι άδειασε ένα λαστιχένιο κύπελλο που είχε πάντα μαζί του στο βαθούλωμα. Μετά από λίγα λεπτά έβγαλε ένα γύψινο δάχτυλο και μου το έδωσε στα χέρια. *Είναι ζεστό ακόμα. Βλέπεις όλα τα δαχτυλικά αποτυπώματα στο δάχτυλό σου.* Με είχε μαγέψει με την απλή τέχνη του. Σε λίγο έμαθα κι εγώ να κάνω τη γύψινη παλάμη μου.

Βλέπεις, μου έλεγε, *ό,τι έχει όγκο, αφήνει στον πηλό τη μορφή του.* Ήταν μεγάλος τεχνίτης. Όταν άρχισε τις ανάγλυφες μορφές του Ομήρου, του Πλάτωνα, του Περικλή με την περικεφαλαία, έμενα δίπλα του σα μαγεμένος. Όσο δούλευε τα βαθουλώματα στον πηλό, δεν καταλάβαινα τίποτα. Ετοίμαζα το γύψο, έριχνα το ρευστό γύψο στο βαθύ ανάγλυφο και περιμέναμε να στεγνώσει. Όταν έφτανε η στιγμή που σήκωνε το γύψινο δίσκο και τον αναποδογύριζε, εμφανιζόταν μέσα απ'

τη γη το αχνιστό πρόσωπο του Ομήρου κι η καρδιά μου σταματούσε απ' τη λαχτάρα και τη μαγική στιγμή της δημιουργίας.

Μια μέρα με πολύ ζέστη του έφερα κρυστάλλινο νερό από την κρύα πηγή της Καστανιάς. Το νερό ήταν τόσο κρύο που ράγιζαν αμέσως τα καρπούζια όταν τα άφηναν μέσα να παγώνουν. Όλο απόλαυση ήπια τη μισή στάμνα κι αφού ξεκουράστηκε και στέγνωσε ο ιδρώτας του, έβγαλε ένα μικρό τεφτέρι απ' τη τσέπη του και μου έδειξε τα πρώτα σχέδια. *Αύριο θα κάνουμε τη μεγαλόχαρη εκκλησιά της Αγιασοφιάς*. Κι από εκείνη τη μέρα άρχισα να μαθαίνω τα πάντα για τον περιβλεπτο ναό.

Στην αρχή δυσκολεύτηκα να καταλάβω τι είναι στην παράσταση το έξω και τι είναι το μέσα. Πώς γίνεται η παράσταση του μέσα χώρου. Μια φορά πήρε ένα καρύδι, τ' άνοιξε στη μέση κι άρχισε να μου εξηγεί τους κανόνες της αναπαράστασης της αρχιτεκτονικής του ναού. *Βλέπεις τώρα το καρύδι, έχει δύο όψεις, μια έξω και μια μέσα. Σκέψου τώρα την Αγιασοφιά. Άμα την ανοίξουμε στη μέση τότε θα δούμε το μεγάλο τρούλο, τα παράθυρα, τα τόξα, όλα τα ανοίγματα. Κι οι τοίχοι κι η σκεπή είναι σαν τα ξύλινα τσόφλια του καρυδιού. Κατάλαβες; Ξέρεις οι αρχιτέκτονες που επινόησαν την ιδέα, έκαναν κι αυτοί σχέδια και ανάγλυφες μακέτες κι ένα μικρό ναό από κερί. Και σε λίγα λεπτά, είχε πλάσει με πηλό μια Αγιασοφιά στη χούφτα του. Αύριο θ' ανοίξουμε τον πήλινο ναό στη μέση και θα δούμε τι έχει μέσα το καρύδι*.

Κι έτσι δέσποτα και παπάδες μου απ' την επόμενη μέρα άρχισε η μύησή μου στην πιο δύσκολη αναπαράσταση του ναού. Και σιγά-σιγά, έμαθα απ' έξω την εσωτερική διαρρύθμιση της Αγιασοφιάς.

- Κι αυτός πού τα ήξερε όλα αυτά; ήταν αρχιτέκτονας; ρώτησε ο παπα-Μελέτιος.

- Πρώτα-πρώτα ήταν γλύπτης απ' την Κωνσταντινούπολη κι είχε ζήσει από παιδί την Αγιασοφιά. Έμπαινε κι έβγαине στα κρυφά κι έκανε προσευχές και μετάνοιες πίσω απ' τις φαρδιές κιονοστοιχίες του νάρθηκα. Μου έμαθε όλες τις αναλογίες και τις λεπτομέρειες. Και κάτω απ' τις θεόρατες βελανιδιές μου έδειχνε τ' ανοίγματα, το πλάτος και το μήκος. Μια μέρα έφερε ένα μεγάλο σκοινί και μου έδωσε τη μια άκρη να την κρατάω γερά. Αυτός με ένα καρφί στην άλλη άκρη, χάραξε έναν κύκλο στη γη. Κι όταν τέλειωσε, φώναξε δυνατά: *Κοίτα τώρα στον ουρανό, Νικηφόρε. Είσαι στο κέντρο της Αγίας Σοφίας, κάτω απ' το μεγάλο θόλο*.

Ο δεσπότης ο Αλέξανδρος είχε αφοσιωθεί στα λόγια μου. Ήταν χαμένος μέσα στην πλαστική μου αφήγηση, την αφήγηση του μικρού καλλιτέχνη που τους μετέφερε, τόσο απλά και παραστατικά, στο κέντρο της Αγιασοφιάς.

- *Μέτρα γύρω - γύρω σαράντα παράθυρα! Με τόξα χωρίζουν τον τρούλο κι αφήνουν άπλετο το φως. Είναι ο θόλος τ' ουρανού της μεγάλης πίστης, της ορθοδοξίας μας. Ο θόλος του φωτός που εξαυλώνει τα πάντα και τα μετατρέπει από ύλη σε πίστη. Βλέπεις, Νικηφόρε παιδί μου, στο βάθος είναι η κόγχη του ιερού με την Αγία Τράπεζα κι απέναντι ο νάρθηκας και δεξιά κι αριστερά τα μεγάλα τόξα, τρύπια και διάτρητα, με τις βαριές βυζαντινές κολόνες και στη δεύτερη σειρά, τέσσερις διπλές και τρίδιπλες εξέδρες μ' έξι κιονοστοιχίες ανάλαφρες και στο ύψος του τόξου εφτά παράθυρα κι απάνω πέντε πιο μεγάλα ανυψωμένα τοξωτά*.

Δάσκαλε μην τα λες τόσο γρήγορα και τα μπερδεύω. Έλα απ' την αρχή. Τέσσερις μεγάλες στ' αριστερά και τέσσερις μεγάλες στα δεξιά. Κι απάνω οι σειρές, έξι κιονόκρανα στη μια κι έξι στην άλλη και στα τόξα εφτά παράθυρα στη βάση και πέντε από πάνω, δυο τόξα και δυο κόγχες και στο κέντρο ο μέγας τρούλος με τα σαράντα τόξα παραθύρια. Κι έτσι δέσποτά μου τα έμαθα αποστήθιση και βλέπω την Αγία Σοφία με τα μάτια μου κλειστά.

Ο δεσπότης άκουγε αχόρταγα κι έκανε νόημα να συνεχίσω.

- Συνέχισε Νικηφόρε, πες μας για τα μάρμαρα και τα ψηφιδωτά, τα χρώματα, το φως. Αυτά πώς τα έμαθες;

- Δέσποτά μου, είκοσι μέρες έμπαινα κι έβγαινα στο χώρο της Αγιασοφιάς. Βάζαμε σημάδια τις κολόνες και με το νου μου συμπλήρωνα τα τόξα και το μέγα τρούλο. Έβλεπα το φως γαλαζοπράσινο και χρυσαφένιο με κόκκινες ανταύγειες. Οι πέτρες και τα μάρμαρα ζεστά κι απαλά σαν κέρινα, με μια απαλή αίσθηση του χαϊδέματος, σα χνουδωτά. Κι η Μεγαλόχαρη η Παναγιά, όλο χάρη κι αισιοδοξία και χαρά, ανάμεσα στην αυτοκράτειρα Ζωή και τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο.

- Και τα χρώματα; Τι φώτα είχε η Αγιασοφιά; ρώτησε περίεργα ο παπα-Μελέτιος.

- Παντού χρυσόσμαλτα μωσαϊκά. Απ' τη μέση και πάνω μια ολόχρυση ανταύγεια με χρώματα, στολίδια, σχήματα και άνθη γεμίζει τον επάνω χώρο του ναού. Τα σχήματα απαλά και διακριτικά, μ' ένα φως μεγαλόπρεπο, ονειρικό, υπερκόσμιο. Το φως πέφτει πάνω απ' τον τρούλο θαμπωτικά και χαμηλώνει σαν από χίλια κεριά στα χαμηλά, ζεστό και ζωντανό, με γλυκές αποχρώσεις, απ' τον ουρανό στη γη. Σαν απ' τις κορφές των βελανιδιών μέχρι τον ίσκιο των κορμών στη γη.

Νικηφόρε, φώναζε με χαρά σαν παιδί. Να 'σαι καλά που ο Θεός μου χάρισε τη συντροφιά σου. Θα στα μεταδώσω όλα, ένα κι ένα, τα ορατά και τ' αόρατα. Τα γήινα και τα ουράνια.

Δάσκαλε μην τα παραλές, κουράζεσαι να μου δώσεις να καταλάβω τις λεπτομέρειες. Κι όταν δεν καταλαβαίνω, άσε με να σε ρωτάω κι ας είναι και παλαβά. Καλύτερα να ρωτάω, παρά να κάνω πως τα καταλαβαίνω όλα.

Τι δεν κατάλαβες; πάλι ρώτα και ξαναρώτα. Χαρά μου. Να φύγουν από μέσα μου οι εικόνες που βαραίνουν τη ζωή μου. Τώρα μπαίνουν μέσα σου, τις μοιραζόμαστε. Πες λοιπόν τι δεν κατάλαβες. Κι όλο τον ρωτούσα μέσα απ' τους μονόλογούς του. Δάσκαλε όλο το λες και το ξαναλές: τ' αόρατα και τα ορατά του ναού, τα γήινα και τα ουράνια. Ένας δεν είναι ο ναός; μια εκκλησία δεν είναι;

Νικηφόρε, Νικηφόρε, έλα κλείσε τα μάτια, έλεγε ο χοντρούλης μου ο δάσκαλος. Κλείσε τα μάτια σου και βλέπε. Κοίτα στο βάθος του νάρθηκα. Βλέπεις τους άρχοντες στα χρυσογάλανα ψηφιδωτά; Και πιο πάνω, πιο ψηλά, βλέπεις τους αγγέλους; Ακούς τα φτερουγίσματα που φέρνουν κι άλλο φως; Και πιο ψηλά, στα ουράνια, βλέπεις τον εκθαμβωτικό ήλιο, την πηγή του Θεού;

Κάθε στιγμή μάθαινα κι άκουγα μυστικές φωνές μέσα μου σα φωτεινά παράθυρα, που τ' άνοιγε ο δάσκαλός μου. Εκεί, κάτω απ' τις θεόρατες βελανιδιές, κάθε κλαδί, κάθε φύλλο, κάθε κορμός και κάθε κορυφή, κάρφωνε μέσα μου τον πόθο για το μεγάλο όνειρο. Τον μεγάλο πόνο της χαμένης Παναγιάς.

Πρώτα-πρώτα είναι το μάθημα της υπακοής, το μάθημα της υποταγής και της αλήθειας. Άσκηση με άσκηση θα μας φέρει την ανείπωτη ελευθερία. Μακρύς ο δρόμος μας και πονεμένος. Θα σου μαθαίνω την εκπαίδευση της αντίστασης, της αντιστράτευσης. Θα σου μαθαίνω τη δύναμη της πράξης, δίχως λόγια περιττά και κοκορέματα. Παπάδες μου και δέσποτα, μετά από δέκα μέρες εντατικές ασκήσεις, άλλαξαν με μιας όλα.

- Τι συνέβη, τι έγινε, ρώτησε περίεργα ο δεσπότης.

- Ο δάσκαλός μου έπεσε σε βαριά μελαγχολία. Ήταν σκυθρωπός και δε μιλούσε. Απ' την μια μέρα στην άλλη βουβάθηκε εντελώς. Εγώ τον άφηνα αμίλητο κι ούτε σκάλιζα τον πόνο του από περιέργεια. Του έφερνα στην πήλινη στάμνα το κρυστάλλινο νερό και τον υπηρετούσα και στο παραμικρό. Να φέρω πηλό, να τον

μαλακώσω, να τον σκεπάσω με το βρεμένο τσουβάλι, ν' ανακατέψω το γύψο. Δούλευε αμίλητος τ' ανάγλυφα πορτραίτα, τον Παρθενώνα και την Αγιασοφιά. Και παρ' όλο που δεν έδινε κανείς προσοχή, μέρα με τη μέρα άλλαζε η κατασκήνωση, γινόταν πιο πλούσια και πιο θεαματική.

Κύριε θέλεις να σ' αφήσω μόνο. Προτιμάς τη μοναξιά στη δουλειά σου; τον ρώτησα. Όχι Νικηφόρε, μάθε ν' αντέχεις τη σιωπή, μη λιποτακτήσεις, μάθε στη σιωπή της περιφρόνησης, στη δοκιμασία της ταπεινότητας. Τις μέρες που περνούσαν ένιωθα πιο πολύ τον πόνο της σιωπής του. Άρχισε να με βαραίνει η σιωπή του. Χωρίς να το καταλαβαίνω είχα μια αίσθηση και προαίσθηση για το τι θα μπορούσε να συμβεί. Σα σφουγγάρι τραβούσα τα πιο βαθιά του μυστικά, τον πιο βαθύ του πόθο, το μεγάλο του όνειρο. Και δεν είναι εύκολο να σταματήσεις τη ροή. Όλα κινούνται, έλεγε, μπες στη ροή του ποταμιού. Άσε να κυλήσουν τα νερά, να σε κυλήσουν κι εσένα. Και τις ασκήσεις, κάθε μέρα, μία.

Μετά από μια βδομάδα μαλάκωσε ο δάσκαλος και μάστοράς μου. Τώρα στα έμαθα όλα, ό,τι είχα και δεν είχα. Αυτό που μένει είναι οι ασκήσεις της πράξης, της δημιουργίας, της τέχνης. Αύριο θ' αρχίσουμε το πρώτο μάθημα. Το μάθημα της τέχνης του χώρου. Απ' το όνειρο, τον πόθο, στο χώρο κι απ' το χώρο στην εικόνα του, σ' ένα ανάγλυφο της Αγίας Σοφίας. Κι απ' τη μέρα εκείνη άρχισα τις πρακτικές ασκήσεις, τα σχέδια, τα χρώματα, τις ακριβείς αναλογίες. Κι απ' τα σχέδια έφτασα στην πρώτη μου ανάγλυφη εικόνα της Αγίας Σοφίας. Τη χάραξα, μέσα μου βαθιά, για πάντα.

Ο καντηλανάφτης, ο Πανάτες μπήκε στο ιερό και στράφηκε κατ' ευθείαν προς το Δεσπότη που έδειξε τη δυσφορία του για την απότομη διακοπή.

- Τι είναι Πανάτε, τι συμβαίνει; ρώτησε ο δεσπότης. Ο Πανάτες έσκυψε στο δεσπότη και με χαμηλό τόνο είπε. *Δέσποτα ο δήμαρχος κι ο στρατηγός έφτασαν στο ναό κι ο δήμαρχος μ' έστειλε να ρωτήσω τί θα γίνει, θα περιμένουμε το πρόγραμμα της τελετής;*

- Πανάτε, Πανάτε, έκανε ανυπόμονα ο δεσπότης. Στην πένθιμη τελετή δε θα κάνουμε απολύτως τίποτα, καμιά τελετή για τους επισήμους, εξ άλλου εμείς έχουμε τη δική μας τελετή με την ξενάγηση του Νικηφόρου στη δικιά του την Αγιασοφιά.

Ο Πανάτες απομακρύνθηκε αδιάφορος και σαστισμένος που όλοι οι παπάδες βάλανε στη μέση ένα μικρό παιδί να εξηγεί και ν' αφηγείται. Κουνούσε το κεφάλι και βγήκε απ' το ιερό. Τέτοια φαινόμενα δε μπορούσε να τα καταλάβει. Στο κάτω κάτω πώς γίνεται κι ο γέροντας δεσπότης κι οι αρχιμανδρίτες να αφουγκράζονται με τόση προσοχή ένα παιδί. Και τι μπορεί να ξέρει ένα παιδί; Κι ύστερα μήπως παιδιαρίζουν κι οι αρχιμανδρίτες; Όσο για το δεσπότη τώρα που γέρασε μήπως άρχισε να κουρκουτιάζει το μυαλό του;

Ο δεσπότης στράφηκε προς τη μεριά μου και είπε με έμφαση:

- *Τη χάραξα μέσα μου βαθιά για πάντα.* Εκεί σταματήσαμε Νικηφόρε, βλέπεις τα συγκράτησα όλα, λέξη προς λέξη. Συνεχίζουμε, σήμερα έχουμε καιρό και πρόσταξε τον κοκκινοτρίχη τον διάκο, να κλείσει την πλάγια πόρτα με τους αγγέλους και να φυλάει το ιερό, να μην μπει κανένας μέσα.

- Τι έγινε την άλλη μέρα Νικηφόρε;

Μ' έπιασαν τα γέλια, μια κι ήρθε η ώρα να διηγηθώ εκείνη τη μέρα.

- Σεβασμιότατε, η μέρα αυτή ήταν η δική μου μέρα. Είπα στο δάσκαλό μου, όταν τον συνάντησα το πρωί, να μ' ακούσει στα σοβαρά, γιατί είχα έναν πολύ σπουδαίο λόγο.

Μια και το βράδυ θα γινόταν η μεγάλη της γιορτή της κατασκήνωσης, να μη μ' αφήσει αβοήθητο και να παίξει στο έργο που ετοιμάζα απ' την αρχή. Είχαμε χωριστεί σε ομάδες και η δικιά μου ανέλαβε το θεατρικό σκετς για τη διασκέδαση των παιδιών κι όλων των στελεχών, απ' τον αρχηγό μέχρι τους εργάτες και το μάγειρα.

Για να μην τα πολυλογώ, κατάφερα το χοντρό μου το δάσκαλο να παίξει μαζί μου στο έργο «Η Τέχνη της Πεταλούδας». Ακούστε σεβαστοί μου γέροντες, είναι το πρώτο μου έργο που το σκέφτηκα μαζί με το φίλο μου το Μηνά το Λυράκη.

«Η Τέχνη της Πεταλούδας»: Μπροστά σ' ένα τραπέζι κάθετα ένα παιδί πάνω από μια κατσαρόλα γεμάτη μακαρόνια. Τρώει λίγο μ' ένα πιρούνι και μετά σταματάει κι ονειροπολεί. Ξαφνικά μπροστά στο παιδί εμφανίζεται μια πανέμορφη πεταλούδα, που πετάει πάνω-κάτω, δεξιά-αριστερά. Το παιδί ξεχνάει τη μακαρονάδα κι ακολουθεί το πέταγμα της πεταλούδας. Μόνο που η πεταλούδα δεν είναι αληθινή αλλά ζωγραφιστή, σα μαγική και κρέμεται από μια βέργα με μια ψιλή κλωστή.

Κι αυτός που κουνάει κι οδηγεί την πεταλούδα με τη βέργα και την κλωστή είναι ο χοντρός μου ο δάσκαλος που υποτίθεται ότι είναι πεινασμένος και επινόησε την «τέχνη της πεταλούδας» για ν' απομακρύνει σιγά-σιγά το παιδί απ' την κατσαρόλα με τα μακαρόνια. Κι όλα φυσικά συμβαίνουν πίσω απ' την πλάτη του παιδιού, που δε βλέπει ούτε το χοντρό, ούτε τη βέργα, ούτε την κλωστή. Και έτσι αρχίζει η κωμική σκηνή και κάθε φορά που οδηγεί την πεταλούδα μακριά και το παιδί στρίβει προς τη μεριά της, βουτά με το αριστερό χέρι στην κατσαρόλα και ψαρεύει όσα περισσότερα μακαρόνια μπορεί στη χούφτα του.

Ήταν μια πραγματικά πολύ αστεία σκηνή κι οι θεατές και πιο πολύ τα παιδιά, όχι μόνο ξεκαρδίζονται στα γέλια, παρά φωνάζουν και σφυρίζουν όλα μαζί: *Πρόσεχε, πρόσεχε τα μακαρόνια. Τα μακαρόνια, σου τρώει τα μακαρόνια*. Κι ο γέρο πεινάλας κάνει χίλιους δυο μορφασμούς και γκριμάτσες, γυρνώντας στους θεατές, για να μην τον προδώσουν. Παίζει βιολί με την κοιλιά του για να τον λυπηθούν ή βάζει το δάχτυλο μπροστά στο στόμα του, για να κάνουν ησυχία και όταν καμιά φορά κρέμεται από το στόμα του κανένα μακαρόνι, τότε προκαλεί άλλα τόσα εξωφρενικά γέλια.

Σιγά-σιγά τελειώνουν τα μακαρόνια και σε λίγο αλλάζει η σκηνή. Τώρα μπροστά στην κατσαρόλα κάθετα ο πεινάλας με γεμάτο το στόμα του μακαρόνια, ευχαριστημένος απ' την απόλαυση που είναι τόσο μεγάλη ώστε δεν προσέχει το παιδί που ακόμα ψάχνει την πεταλούδα. Όταν τη βλέπει ακουμπισμένη με τη βέργα στον τοίχο πίσω, τα μάτια του ανοίγουν, ξυπνά απ' το όνειρο και αντικρίζει μπροστά του το λαίμαργο μακαρονά. Αρπάζει στα σβέλτα την κατσαρόλα και την καπακώνει ανάποδα, σαν καπέλο, στη φαλάκρα του πεινασμένου, που γεμίζει έτσι άσπρα, μακριά μαλλιά απ' την μακαρονάδα.

Σ' αυτό το σημείο γίνεται χαλασμός. Όλοι χτυπούν με μανία το πάτωμα και τα τραπέζια, με βοές και χειροκροτήματα και σφυρίγματα. Ο χοντρός ο δάσκαλος και εγώ που έπαιζα το παιδί μετά από τρεις υποκλίσεις με κομπές, περήφανες κινήσεις φεύγουμε απ' την σκηνή. Γίνεται πανζουρλισμός με «Την Τέχνη της Πεταλούδας».

Ο γερο-δέσποτας, χειροκρότησε αθόρυβα ενθουσιασμένος.

- Μπράβο Νικηφόρε, καλά να πάθει ο γερο-λαίμαργος.

- Έχει ταλέντο το παιδί, είναι μεγάλο ταλέντο ο Νικηφόρος. Εγώ πάντα το λέω, πρόσθεσε ευχαριστημένος ο Παπαμελέτιος, ο παπάς της μητροπολιτικής ενορίας.

- Να 'σαι καλά Νικηφόρε πέρασε κι η ώρα μας. Αρχίσαμε με σοβαρά και τελειώσαμε με κωμικά κι αστεία. Ήρθε η ώρα μας, είπε ο Δεσπότης και πρόσταξε τον

Παπαμελέτιο να λύσει με το «Δί' ευχών» τον εσπερινό. Όλοι οι παπάδες σηκώθηκαν με μιας, διόρθωσαν τα τσαλακωμένα ράσα και τα πένθιμα πετραχήλια και σταυροκοπήθηκαν ευχαριστημένοι.

Ο κοκκινομάλλης διάκος άναψε τα τρικέρια και προχώρησε προς τη μικρή κάμαρα, δίπλα στο ιερό, που οδηγούσε στην κρυφή έξοδο στον κήπο του δεσποτικού μεγάρου. Έσκυψε και φίλησε το λεπτό και καθαίο χέρι του δέσποτα κι αυτός με τη σειρά του έσκυψε και χάιδεψε, ανακατεύοντας, τα μαλλιά μου. Τρεις παπάδες συνόδευσαν το δέσποτα, που αργά-αργά έπαιρνε το δρόμο μέσα απ' τον όμορφο κήπο για τον ύπνο στο δώμα του, στον επάνω όροφο, πάνω απ' τα γραφεία της ιεράς Μητρόπολης. Γύρισα κι εγώ, τρέχοντας μες στο σκοτάδι, στο σπίτι μας.

Στις επόμενες μέρες δε συνέβη τίποτα το εξαιρετικό. Η Μητρόπολη έβγαλε τα πένθιμα μαύρα και ξαναγύρισε στην αθωότητα της επαρχίας. Βέβαια μέσα μου βαθιά άρχισα σιγά-σιγά να αισθάνομαι, όσο παιδί κι αν ήμουνα, το χρέος μου και την υπακοή σαν κρυφό αγώνα. Δίχως πείσμα και βία καταλάβαινα τον αγώνα της μέρας, της πεζότητας. Δίχως ψευδαισθήσεις και χίμαιρες έβλεπα τον αγώνα και την υπακοή σαν το μόνο μέσο να ξεφύγω απ' την πεζότητα της μονοτονίας.

Έβλεπα ένα δρόμο πλατύ κι ατελείωτο κι ένιωθα, περπατώντας με κλειστά μάτια, να πλησιάζω σε ζωντανά και σημαντικά ενδιαφέροντα, πάνω απ' τη επαρχιακή ησυχία και το ρυθμό. Κι όλα τα πνεύματα στο πέρασμα απαντούσαν φιλικά και πρόθυμα. Οι μεγάλοι ποιητές, οι ζωγράφοι, οι επιστήμονες με τη λαμπρή τεχνολογία της πυρηνικής φυσικής, με τους πυραύλους και τους δορυφόρους.

Υπάρχει ζωή στον Άρη! διάβαζα για πρώτη φορά στο επιστημονικό περιοδικό «ο Ήλιος», που ξεφύλλιζα στη βιβλιοθήκη του θείου μου με αχόρταγη περιέργεια. Κι ένας Αμερικάνος αεροπόρος περιέγραφε την παράξενη συνάντηση. Και παρόλο που οι εικόνες που συνόδευσαν το άρθρο ήταν κάπως τρομακτικές, εμένα δε με τάραξαν καθόλου. Η εντύπωση που προκάλεσαν οι Αρειανοί ήταν αξέχαστη, παρ' όλο που όλα αυτά τα θεωρούσα εντελώς φυσικά και κανονικά. Μόνο που τα παράθυρα αυτά με συνόδευσαν με χαρά σαν ανοίγματα από νέους ορίζοντες.

Μια μέρα ήρθε στο σπίτι μας ο καντηλανάφτης, ο Πανάτες και χτυπούσε με μανία το μπρούτζινο χερούλι στην ξύλινη εξώπορτα του μικρού μας σπιτιού. Τον υποδέχτηκε η μητέρα μου στο μικρό προθάλαμο κι άρχισαν μαζί μια συζήτηση που φαινόταν πως δεν θα τέλειωνε ποτέ για την προετοιμασία του επιτάφιου και τ' ανθοστολισμάτα και τις λαμπάδες και το γύρο της ενορίας. Αφού τελείωσαν με φώναξαν κι οι δυο μαζί να κατέβω στην πόρτα. Ο καντηλανάφτης, ο Πανάτες, πήρε ύφος σοβαρό κι επίσημο.

- Αύριο νάρθεις στο δεσποτικό μέγαρο, σε θέλει ο δεσπότης.

Τα είπε όλα μονοκοπανιά, σαν να τα κατέβασε μεμιάς και δεν έδειχνε να χαίρεται και πολύ. Ήταν λίγο ζηλιάρης, γιατί με συνέκρινε πάντα μα τα παιδιά του κι ήθελε τουλάχιστον ένα απ' τα αγόρια του, αν δε μπορεί να με ξεπεράσει - τον πιο καλό μαθητή του σχολείου του Πρώτου - τουλάχιστο να με φτάσει,.

- Θείε Πανάτε, έτσι τον προσφωνούσα συνήθως, τι θέλει ο δεσπότης; ξέρεις τίποτα;.

- Δεν είπε τίποτα παραπάνω από αυτό που είπα. Με πρόσταξε να σε καλέσω για την αυριανή επίσκεψη.

Ποιος ξέρει τι θέλει, αναρωτιόμουνα. Τι μπορεί να θέλει; Χιλιάδες σκέψεις περνούσαν απ' το μικρό μου μυαλό. Το δεσποτικό μέγαρο είχε έναν μεγάλο κήπο με μια πανύψηλη τζιτζιφιά, μουσμουλιές και λογής-λογής δέντρα. Οι μεγάλες

άσπρες σκάλες οδηγούσαν στον ημιώροφο που βρίσκονταν τα γραφεία της Μητρόπολης, σε μια πλατειά βεράντα που ήταν φορτωμένη απ' τα τσαμπιά της γλυσίνιας που μοσχοβολούσε σ' όλη τη γειτονιά. Κι οι τριανταφυλλιές στον κήπο ήταν φημισμένες σ' όλη την πόλη. Όταν ήθελε κάποιος να παϊνέψει τριαντάφυλλα, έλεγε σαν τα δεσποτικά, ολόασπρα ή σκούρα κόκκινα. Στη δυτική μεριά του κήπου δυο θεόρατα δέντρα κάλυπταν την πράσινη λωρίδα ανάμεσα στον ναό της Υπαπαντής και τη Μητρόπολη, ένα θεόρατο λωτόδεντρο και μια άγρια βερικοκιά με τα πιο μυρωδάτα και τα πιο κόκκινα βερίκοκα της γειτονιάς.

Άνοιξα τη σιδερένια πόρτα με τα ωραία κάγκελα στην κεντρική είσοδο και με πηδηχτά βήματα ανέβηκα δυο-δυο τα μαρμάρινα σκαλοπάτια. Μπήκα λαχανιασμένος στα πρώτα γραφεία με τις παλιές και ξέθωρες δερμάτινες πολυθρόνες. Μύριζε φρέσκο χαρτί και μελάνι. Η πόρτα του δεσποτικού γραφείου άνοιξε απότομα κι ένας νέος αρχιμανδρίτης, που δεν τον είχα δει άλλη φορά, εμφανίστηκε φανερά αγανακτισμένος.

- Πού βρίσκεσαι νεαρέ μου. Πού νομίζεις ότι βρίσκεσαι; στα εντευκτήρια; Πιο ήσυχα και λίγο σεβασμό. Δεν σέβεσαι το χώρο που βρίσκεσαι;

Χαμήλωσα το κεφάλι και κάθισα αμίλητος στην πιο μεγάλη πολυθρόνα. Η πόρτα του δεσποτικού άνοιξε πάλι κι εμφανίστηκε ο γέρο δεσπότης χαμογελαστός, γιομάτος καλοσύνη κι ευγένεια.

- Άγιε Κύριλλε μην τον κακιώνεις το Νικηφόρο, είναι δικό μας παιδί. Έλα μέσα Νικηφόρε, έλα να τα πούμε. Και μου έκανε νόημα να τον ακολουθήσω.

Έτρεξα και φίλησα το χέρι του με ευλάβεια.

- Ζητώ συγνώμη για τη βιασύνη μου δέσποτα και για το θόρυβο, νόμισα ότι άργησα και μ' έπιασε πανικός.

- Έλα μέσα τώρα, δεν πειράζει.

Μπήκα δειλά στο δεσποτικό γραφείο και κάθισα απέναντι στο δεσπότη που θρονιάστηκε πίσω απ' το βυζαντινό ξύλινο, τεράστιο τραπέζι, γεμάτο χαρτιά, βιβλία κι ένα σωρό γράμματα. Είχα περάσει πολλές φορές απ' το γραφείο του δεσπότη, καμιά φορά δε στάθηκα όμως παραπάνω από λίγα δευτερόλεπτα. Τώρα το γραφείο μου φαίνονταν φιλικό και φωτεινό. Γύρω-γύρω φωτογραφίες επισκόπων, μεγάλοι ζωγραφικοί πίνακες και δυο σπάνιες μεγάλες εικόνες. Καθίσαμε έτσι σιωπηλοί για πολύ ώρα. Έβλεπα το δεσπότη με συμπάθεια, οι ώμοι του ήταν γερμένοι και το μαύρο ράσο του άφηνε να διακρίνονται τα περιγράμματα απ' τα κόκαλα των χεριών.

- Λοιπόν, ρώτησε ο δεσπότης, από που ν' αρχίσουμε; Άκουσε αγαπητό μου παιδί, κι εύχομαι να καταλάβεις για πιο πράγμα θα σου μιλήσω. Τι λες;

- Θα βάλω τα δυνατά μου, δέσποτα. Κι αν δεν καταλάβω κάτι θα στο πω ειλικρινά, σεβασμιότατε.

- Ωραία λοιπόν. Τα λεπτά χείλια του γερο-δεσπότη σχημάτισαν ένα ευτυχισμένο χαμόγελο ως τ' αυτιά του. Τα γαλάζια του μάτια έλαμπαν σα μικρά φωτάκια. Θέλω να συνεχίσουμε εκεί που σταμάτησε ο χοντρός σου δάσκαλος.

Έχει γούστο, έκανα μέσα μου, να θέλει να παίξουμε την *Τέχνη της Πεταλούδας* με τη μακαρονάδα και ξαφνιάστηκα λίγο.

- Δεν ξέρω τι ξαφνιάστηκες, εννοώ την Αγία Σοφία, έκανε με αργό ρυθμό, σα να είχε μαντέψει τις σκέψεις μου. Θέλω να σου εξηγήσω ορισμένα σχέδια για την τύχη και το στόχο μας για τη Μεγάλη Εκκλησία. Όπως καταλαβαίνεις ένας ναός δε μπορεί να κρύψει την ιερότητά του κι ούτε μπορεί να μένει για αιώνες κλεισμένος κι

αλειτούργητος. Πόσοι αιώνες θα περάσουν ακόμα και γιατί να παραμένει βουβή σαν κρατικό μουσείο;

Θα σου δώσω ένα δέμα με λίγα βιβλία και έγγραφα επίσημα της Μητρόπολης με τη σφραγίδα και την υπογραφή μου. Θέλω να σου τα εμπιστευθώ κι εύχομαι να μη μ' απογοητεύσεις. Άκουσε Νικηφόρε, μια που είσαι κι από πατέρα ορφανός, έχω υποχρέωση να συμπαρασταθώ όσο μπορώ και βέβαια, πρώτα-πρώτα, σαν πνευματικός σου πατέρας. Μην ξαφνιαστείς καθόλου, το δάσκαλό σου το χοντρό, εγώ τον έστειλα να σε βρει. Είναι παλιός μου φίλος και συμμαθητής και μεγάλος καλλιτέχνης, πολύ διάσημος. Τα έργα του είναι εκτεθειμένα σε πολλά Μουσεία της Ευρώπης και της Αμερικής. Έχουμε κάνει από παλιά μια συμφωνία να με βοηθάει με την τέχνη του στο δύσκολο έργο μου της κατήχησης. Και όταν φτάνει ο καιρός, κάθε καλοκαίρι, γυρίζει χωριά και πόλεις, άσημος κι ανώνυμος και ψάχνει για μαθητές που είναι ικανοί να μαθητέψουν κι έχουν τη χάρη και τη θεία φώτιση.

Η ξύλινη λεπτή πόρτα που οδηγούσε στα ιδιωτικά δωμάτια του δεσπότη άνοιξε σιγά-σιγά και στην κορνίζα της φάνηκε, τρισδιάστατος και υπερφυσικά χοντρός, ο δάσκαλος του καλοκαιριού.

- Κύριε εσείς εδώ! κι έτρεξα να τον χαιρετίσω.

- Ναι μαθητάκο μου, δεν το περίμενες αυτό ε; Κι ούτε πήγαινε το μυαλό σου ότι θα συναντηθούμε τόσο γρήγορα. Και πρώτα να σε συγχαρώ για το έργο σου. Μ' έβγαλες ασπροπρόσωπο τίποτα δεν πήγε χαμένο. Και τα σχέδια και τα χρώματα κι εγώ ακόμα δε θα τα έκανα καλύτερα. Τώρα όμως ο δεσπότης, ο παλιός μου φίλος και συμμαθητής, έχει άλλα σχέδια, για σένα. Και στραμμένος στο δεσπότη, τον προσφώνησε.

- Δέσποτα το ιερό σας έργο. Ας αρχίσουμε την τελετή.

Ο σεβασμιότατος έβγαλε από ένα συρτάρι, το χρυσοκεντημένο του βαρύ πετραχήλι, πέρασε δίπλα μου και με σκέπασε τοποθετώντας το πάνω απ' το κεφάλι μου. Ένιωθα κάπως παράξενα γιατί δεν καταλάβαινα τίποτε. Αλλά στις πράξεις αυτές της ευλογίας είχα εμπιστοσύνη κι ευλάβεια, μια κι έζησα πολλές φορές, σαν πιστός μάρτυρας, τόσες ευλογίες πιστών.

Αυτή τη φορά ήμουν εγώ ο ευλογημένος κι ένα ευχάριστο αίσθημα γέμισε την ψυχή μου και πλημμύρισα ιερή γαλήνη. Ένιωθα να κατεβαίνει η θεία χάρις μέσα μου σαν ένα φως που ζεσταίνει τα σωθικά μου. Οι δυο γέροι μουρμούριζαν ευχές και προσευχές κι ο δεσπότης πιο δυνατά ξεχώριζε με το μονότονό του: *Κύριε, Κύριε ευλόγησον το τέκνο σου τον Νικηφόρο και δως αυτώ πάσα την θείαν χάριν σου. Κύριε, Κύριε τα χείλη μου ανοίξεις και το στόμα μου αναγγελλεί την αίνεσή σου. Ό,τι ει ηθέλησας θυσίαν έδωκα αν, ολοκαυτώματα ουκ ευδοκήσεις. Θυσία τω Θεώ πνεύμα συντετριμμένον, καρδιά συντετριμμένην και τεταπεινωμένην, ο Θεός ουκ εξουδενώνει.*

Η ευλογία δεν κράτησε πολύ. Ήταν περισσότερο σα μια τυπική τελετή για την προετοιμασία μου. Ο δεσπότης μ' ευλόγησε τρεις φορές. Εγώ φίλησα με ευσέβεια το χέρι του και γυρίσαμε στις θέσεις μας. Ο σεβασμιότατος στο θρόνο του γραφείου του, εγώ κι ο δάσκαλος απέναντι σαν σε ανάκριση.

- Ξέρεις τι έχει το δέμα μέσα; Είναι ένα μεγάλο δώρο και μεγάλη τιμή για σένα, μια που σε διάλεξε ο σεβασμιότατος για το δύσκολο και μεγάλο αυτό έργο.

- Θα κάνω ό,τι μπορώ. Και ό,τι υποσχεθώ να κάνω, θα το κάνω. Αν βέβαια μείνω άξιος να ανταποκριθώ στο σκοπό, είπα εγώ, περισσότερο σα να ήθελα να κρύψω την αμηχανία μου.

Ο χοντρός γλύπτης πήρε τώρα μια σοβαρή έκφραση κι άρχισε να μου εξηγεί τους στόχους και το μεγάλο σκοπό. Με σιγανή φωνή. Μιλούσε αργά και κάπου-κάπου κόμπιαζε.

- Κι ύστερα πρέπει να ξέρεις δεν είσαι ο μόνος, είναι κι άλλοι, διαλεγμένοι από πολλές μεριές. Και με τον καιρό θα ωριμάσεις και θα έρθει η ώρα. Εμείς θα σε συνοδεύουμε αόρατα πια. Δεν ξέρει κανείς για το στόχο που βάλαμε. Βέβαια μπορεί κάποτε να μετανιώσεις και ν' αλλάξεις δρόμο, να τα παρατήσεις και να ξεχάσεις. Ό,τι και να διαλέξεις, όπου και να βρεθείς, θα έχεις πάντα τη συμπαράστασή μας. Και τα σημάδια είναι γνωστά, δεν πρόκειται να σου ξεφύγει τίποτα. Όλα είναι προγραμματισμένα. Αρκεί να βρίσκεις πάντα τον ντόρο και τα σωστά μονοπάτια.

Άκουγα προσεχτικά και στο κεφάλι μου στριφογύριζαν τα πάντα. Ζαλισμένος, σα μέσα σ' όνειρο. Οι φωνές ακούγονταν μια πολύ μακριά και μια δίπλα στα αυτιά μου σα ζωντανοί ψίθυροι. Είχα μια νευρική ανυπομονησία ν' ακούσω τα τελικά βήματα κι αυτό με κρατούσε σε μια συνεχή ένταση.

- Έλα Νικηφόρε, ηρέμησε, είπε ο δάσκαλος.

Αυτό το θεωρούσα βέβαια λίγο άδικο αλλά περίμενα με υπομονή. Και βέβαια αυτή ήταν μια μεγάλη δοκιμασία. Θ' αντέξουν τα νεύρα μου; Μέχρι πότε θα μένω ατάραχος μέσα σε διφορούμενα κι αόριστα. Μου μιλούσαν για το χρόνο. Ο χρόνος είναι πάντα μαζί σου, δεν αλλάζει τίποτε. Μη φοβηθείς να τον αφήσεις να κυλήσει μόνος του. Κι η θέληση να προχωράς μπροστά. Με το μεγάλο στόχο να ξεπερνάς τα παιδιαρίσματα. Μου εξηγούσαν το βάθος της πίστης. Να μην σταματήσεις να πιστεύεις. Και με μια ζωντάνια, ατενίζοντας το μεγάλο σχέδιο, θα ξεπερνάς τις καθημερινές δυσκολίες και προκλήσεις για να μάθεις να μετακινείς βουνά και λίμνες με την πίστη. Δεν θα παρατάς ποτέ την προσευχή της πίστης κάθε μέρα, μικρέ μας στρατιώτη.

Μου μιλούσαν, μια ο ένας, μια ο άλλος, για τα μυστικά της αρχηγίας. Για να μάθεις την ηγεσία θέλει ασκήσεις και μαθήματα, θέλει πειθαρχία. Μια πειθαρχία που αρχίζει απ' τη μεγάλη χάρη του Θεού και σε κάνει μετέωρο, δίχως φόβο και αγωνία. Αυτό που είναι μέσα σου, είναι ένα κομμάτι του Θεού. Μην ξεχνάς γιατί σε στέλνουμε, μην ερεθίζεσαι από τις προκλήσεις τις ψεύτικες ποιος είναι πιο δυνατός και ποιος ορίζει. Πρόσεξε πάνω από όλα είναι το μεγάλο Του φως κι από κάτω η χάρη και τα σημεία Του και από κάτω το μικρό σου το μυαλό που ρυθμίζει τα πάντα, τις εικόνες και τη ζωή. Μην το εμπιστεύεσαι και πολύ. Ξεκίνα πάντα να υπηρετείς. Τι σαν είσαι ο πιο τελευταίος υπηρέτης; Κι ας γίνεσαι, ο πιο ταπεινός, ο πιο φτωχός. Άδειαζε-άδειαζε τα μέσα σου για να γεμίσουν με τα σύμπαντα του Θεού, τ' ατελείωτα.

Ο δεσπότης σηκώθηκε αργά-αργά και μου παρέδωσε το παράξενο δέμα που κρατούσε τόσο καιρό για μένα. Τυλιγμένο σ' ένα υφαντό πανί, διπλωμένο σα φυλαχτό. Και την ώρα που το παρέδιδε μουρμούριζε μια ευχή στ' αρχαία ελληνικά που δεν πολυκαταλάβαινα τα νοήματα. *Νυν ελύληθεν η ώρα ίνα πληρωθεί το ρηθέν υπό του προφήτου λέγοντος. Ω του παραδόξου θαύματος εν τη χειρί του παιδίου έθηκα το πνεύμα σου.*

Πήρα προσεχτικά το δέμα, που ήταν σχετικά βαρύ, και φίλησα το χέρι του δεσπότη. Ο δάσκαλος σηκώθηκε βαρύς και με ξεπροβόδισε προς την έξοδο. Βγήκαμε στη ευωδιαστή βεράντα και μ' επίσημη στάση μ' αποχαιρέτησε.

- Μικρέ μου μαθητή δεν ξέρω αν θα έχω την τύχη να σε συναντήσω άλλη φορά στη ζωή μου, εξάλλου τα χρόνια περνούν. Πάντα να με νιώθεις δίπλα σου, σ' όλη σου τη ζωή σαν το φύλακά- άγγελό σου. Και μην παρατήσεις ποτέ την Αγιασοφία μας.

Ήταν πολύ συγκινημένος και τα μάτια του είχαν βουρκώσει.

- Έχε γεια Νικηφόρε, έχε γεια παιδί μου.

- Αντίο δάσκαλε, αντίο, είπα και πήρα το χέρι του και το φίλησα με σεβασμό. Νύχτωνε και το σκοτάδι απλώνονταν μέσα σε μια βαθιά δροσιά και ευωδιά. Ήταν η νύχτα με τα πιο λαμπερά αστέρια, που σημάδεψε για πάντα το δρόμο της ζωής μου.

Στο Κάιρο προγραμματίστηκε η πρώτη συνάντηση. Όλα είναι τέλεια οργανωμένα, χωρίς εμπόδια και δυσκολίες. Μετά από μυστικές προετοιμασίες τριάντα χρόνων και συναντήσεις με τον καθένα, θα συγκεντρωθεί στην Αλεξάνδρεια το συμβούλιο που θα κάνει την πρώτη επίσημη έναρξη.

Οι νύχτες στο Κάιρο είχαν μια γεύση μέντας ανακατεμένης με πράσινες καρυδιές και γιασεμιά. Οι ώρες έσβηναν μια-μια κι ο χρόνος πάλιωνε αόρατος. Σαν μια μνήμη στα εφτάχρονα τ' αλώνια των Φαραώ. Τώρα μακριά, μακριά απ' το τώρα που χάνεται απαλά πίσω, σβήνουν οι αιώνες. Ούτε ίχνη, ούτε σημάδια. Μόνο οι μυρωδιές και τα χρώματα φέρνουν τη σύνδεση. Χάθηκαν για πάντα τα χειρόγραφα του Ιουστινιανού, όλα χαμένα εκτός από μερικά κουρελιασμένα αποσπάσματα απ' τον Όμηρο και τον Πλάτωνα στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού.

Ο Φιλήμων, ο Αμερικάνος, καθισμένος με τα πόδια κρεμασμένα στο πολυτελές τραπέζι, βυθισμένος στη μεσημεριανή νύστα, μουρμούριζε δυνατά, ξεφυσώντας:

- Τι γυρεύουμε στην Αίγυπτο; Τα χαμένα απόκρυφα; Μα τι είμαστε εμείς, αρχαιολόγοι να κάνουμε ανασκαφές στα μυστικά παλαιοπωλεία;

- Φιλ, Φιλ, ηρέμησε. Τι είπαμε; Όλα είναι οργανωμένα, αρκεί να βρούμε την ισορροπία μας με το ρυθμό του χρόνου σαν τους Αιγύπτιους. Γιατί σ' ερεθίζει η υπομονή;

- Υπομονή, υπομονή! Νικ, πέρασαν δυο βδομάδες και καμιά είδηση δεν πήραμε. Είπαν σε λίγες μέρες και πέρασαν βδομάδες. Και στο κάτω-κάτω με κάτι πρέπει ν' ασχοληθούμε. Μας κρατάνε σα φυλακισμένους.

- Και εγώ τι να σου εξηγήσω; Ξέρεις τι τράβηξα αμέσως με τον ερχομό μου; Με είχανε είκοσι μέρες κλεισμένο στις κατακόμβες του Αγίου Γεωργίου. *Για την ασφάλειά σου*, μου εξηγούσαν κάθε φορά. Η παράξενη μυσταγωγία άρχισε την πρώτη μέρα. Φιλ, να 'σαι ευχαριστημένος που δεν τις πέρασες αυτές τις δοκιμασίες.

- Και εγώ σου λέω, καλύτερα να τις περνούσα, παρά αυτή την ανυπόφορη μονοτονία.

- Μα αυτή είναι η πρώτη σου δοκιμασία, ν' αντέξεις στη μονοτονία της απομόνωσης και της αγωνίας να ξεφύγεις απ' τη νευρική mania της δράσης. Μην ξεχνάς την άσκηση της αταραξίας. Κάθε δράση έχει και αντίδραση. Μόνο η αταραξία και το βάθος της θα φέρουν τη ροή της δράσης. Μάθε να σκέπτεσαι σαν τους Αιγύπτιους κι οι αιώνες είναι λίγοι, είπα κι έφερα μια μεγάλη πιατέλα με καθαρισμένα φρούτα και μια καράφα παγωμένο νερό.

- Ξέρεις Φίλ, στην πρώτη μου συνάντηση με τους Αιγύπτιους νόμιζα ότι γυρίζαμε μια ταινία κι όταν μπήκαν για πρώτη φορά οι κόπτες παπάδες τα είχα χαμένα για τα καλά. *Γιατί έστειλαν εσένα*, με ρωτούσαν οι γέροντες με τα ολόασπρα γένια μισοκαθισμένοι γύρω-γύρω στα στασίδια του μικρού ναού του Αγίου Σάββα του Θαυματουργού. Το τελευταίο θυμιάτισμα αργό κι επίκροτο, μπροστά και πίσω, κι η μυρωδιά βαθιά και σκοτεινή, δίχως ήλιο. Δεξιά κι αριστερά οι γκρίζες μισοφαγωμένες κολώνες από γρανίτη με σοβατισμένα κιονόκρανα. Στο τέμπλο σκοτεινός ο σταυρός, με τους φοβερούς δράκοντες δεξιά κι αριστερά. Σκοτεινοί κι οι άγιοι στις μισοσβησμένες εικόνες.

Κι ύστερα βγήκαν εννιά ιερείς με μικρά κίτρινα κεριά και παράξενα άμφια. Σαν τους μεγάλους Πατέρες, καμπουριασμένοι με λεπτούς ώμους, με περιτριγύρισαν σε μισό κύκλο μπροστά απ' το τέμπλο. *Γιατί έστειλαν εσένα*; ρώτησε ο πρώτος με βραχνή

φωνή. Δείξε τα κλειδιά και την πέτρα. Δίχως την πέτρα και τα κλειδιά δεν σ' αναγνωρίζουμε. Θέλουμε αποδείξεις, τα τεκμήρια. Κι ύστερα έσβηναν ένας, ένας τα κεριά και μ' άφηναν μοναχό στο σκοτάδι της μικρής εκκλησίας. Και κάθε φορά χτυπούσε η βαριά πόρτα που οδηγούσε στο φωτεινό διάδρομο. Δεν είναι αυτός, άμα δε φανερώσει την πέτρα της Αγιασοφιάς. Διώξτε τον καλύτερα, παρά να τον κρατάμε οικότροφο.

Πέρασα πέντε μέρες κρατούμενος δίχως ανάκριση κι επίσκεψη, μόνο ο χτύπος της βαριάς πόρτας σήμαινε τη λαχτάρα και την ελπίδα συνάμα. Κάποτε θα καταλάβουν το λάθος τους και το αργότερο όταν φτάσει το δέμα που τους έστειλα με κούριερ εδώ και δυο εβδομάδες. Στη βαριά τιμωρία μου χειροτέρευε κι η υγεία μου, σα να είχαν αποφασίσει την τέλεση της τέλεις εξαφάνισής μου. Καμιά φωνή, κανένας άνθρωπος, μόνο το ξερό ψωμί και το χλιαρό νερό.

Καλά μου τόπε ο γέρος μου δάσκαλος όταν αποχαιρετιστήκαμε για πάντα. Θα περάσεις πολλές δοκιμασίες, θα σε απειλήσουν να σε αφανίσουν, να σε θανατώσουν, μη χάνεις ποτέ την πίστη σου, στο τέλος είναι όλα μια παρεξήγηση. Εσύ πάντα θα έχεις εμπιστοσύνη στο σκοπό και στην αποστολή σου.

Κι έτσι έγινε, το πρωί της πέμπτης μέρας ένας κουτσός βοηθός με παλιό ράσο μ' οδήγησε, με βουβή κι εχθρική περιφρόνηση, απ' το σκοτεινό ναό σ' ένα διάδρομο που έβγαζε στον πλαϊνό κήπο με τους τάφους και τα μεγάλα πεύκα. Άνοιξε μια πόρτα με βαριά κλειδιά και μ' ένα ελαφρό σπρώξιμο μ' έβγαλε στο δρόμο μπροστά σ' ένα ταξί που περίμενε με τη μηχανή αναμμένη. Μ' έφερε κατ' ευθείαν στο ξενοδοχείο όπως τα είχες κανονίσει εσύ Φιλ.

Το τηλέφωνο χτύπησε δυνατά και τάραξε τη μεσημεριανή νύστα. Ο Φιλ σήκωσε το ακουστικό κι άρχισε να μιλάει σ' επίσημο τόνο.

- Βεβαίως κύριε πρόξενε! Μάλιστα! Τη διεύθυνση την έχω. Αργά το απόγευμα. Μάλιστα! Θα είμαστε στην ώρα μας. Η συνομιλία σταμάτησε κι ο Φιλ στράφηκε σε μένα.

- Λοιπόν ετοιμάσου. Ο πρόξενος θα μεσολαβήσει για τη συνάντησή μας. Ήρθαν όλοι. Είμαι περίεργος να συναντήσω τους τρεις άγνωστους φίλους μας.

Η πρώτη επίσκεψη στο γραφείο του κυρίου Μοσχονά με το παράλυτο χέρι και τα κοφτά μυτερά αυτιά ήταν μια ευχάριστη έκπληξη. Τι περίεργος χώρος για τη συνάντηση με τους άγνωστους φίλους μας που θα συμπλήρωναν την ομάδα μας, την ομάδα των πέντε. Άφηνε τις εικόνες με τ' άπλετο φως να διαπερνούν το νου μου για να μπορέσω να ξεπεράσω τις σκοτεινές ώρες στις κατακόμβες. Μας οδήγησαν, μετά απ' τον έλεγχο στην είσοδο, σ' ένα σαλόνι-γραφείο με πολλά μαξιλάρια τοποθετημένα στο πάτωμα και ωραίες καρέκλες από λυγισμένα καλάμια. Περιμέναμε περίπου μια ώρα.

Στην προέκταση του γραφείου, γύρω από ένα πελώριο τραπέζι, ένας δάσκαλος παρέδιδε μαθήματα ελληνικής γλώσσας. Δε μιλούσε καθόλου ο ίδιος. Κουνούσε κάπου κάπου το κεφάλι κι άφηνε τέσσερις μαθητές, δύο κορίτσια και δύο αγόρια, να προφέρουν αυτοσχέδιες φράσεις. «Έχω τρία αδέρφια την Ελάμ, τον Κοφάρ και τον Τομάχ. Η Ελάμ, η μικρότερη αδελφή μου μαθαίνει κοπτική-ραπτική», «μάλιστα μπράβο», έκανε ο δάσκαλος ολιγομίλητος. Τι υπομονή κι αυτή, να μαθαίνεις μια γλώσσα σε μια τόσο μακρινή χώρα.

Το απογευματινό αεράκι έφερε μια αίσθηση δροσιάς και μυρωδιές απ' τα δένδρα του δρόμου. Όλος ο χώρος έλαμπε από ένα απαλό φως γιομάτο ειρήνη κι

ευχαρίστηση. Ο άντρας με το μαύρο κουστούμι και το ψιλό μουστάκι έδινε παραγγελίες σ' έναν ηλικιωμένο με καθαρή σιδερωμένη τζελάμπα, θα ήταν μάλλον υπηρέτης, το γκαρσόνι του γραφείου που έφυγε γρήγορος κι αμίλητος.

Η γραμματέας του προξενείου πέρασε από μπροστά μας μ' ένα σωρό έγγραφα, χαιρέτησε φιλικά κι εξαφανίστηκε σ' ένα μικρό γραφείο στο βάθος. Περιμέναμε αμίλητοι αλλά κεφάτοι, μια που η επίσκεψη ήταν περισσότερο τυπική δίχως συγκεκριμένους λόγους. Και μας ήταν σχεδόν αδιάφορο τι θα συνέβαινε. Είχαμε πολλές ώρες στη διάθεσή μας και διασκεδάσαμε την παραμονή μας στο φιλικό περιβάλλον.

Οι μπαλκονόπορτες είχαν λεπτά κουφώματα κι οι κάσες τους ωραία προφίλ ασπροβαμμένα. Παντού λεπτές γραμμές, στα γείσα, στα πατώματα, στις εσοχές. Οι τοίχοι με ωραία ξεθωριασμένα χρώματα, αλλά κι αρκετά φουσκώματα απ' τα χρόνια και λεπτές ρωγμές.

Γύρω-γύρω, όμορφες αφίσες του Duomo της Φλωρεντίας κι από διάφορα συμπόσια για τον Καβάφη. Παλιές προσωπικές φωτογραφίες. Παντού μια νωχελική φιλολογική διάθεση απλωμένη με πολύ γούστο κι επιμέλεια. Τέλεια φιλολογική σκηνοθεσία. Η γραμματέας εμφανίστηκε πάλι απ' το μικρό γραφείο, φαίνεται να μας λυπήθηκε και παρακάλεσε να τους συγχωρήσουμε για την καθυστέρηση.

- Δεν πιστεύω να περιμένετε πολύ ακόμα.
- Δεν πειράζει κυρία μου, είναι λίγες οι φορές που μας διασκεδάζει τόσο η αναμονή, έχουμε πολύ χρόνο κι εξάλλου είναι τόσο ευχάριστα εδώ.
- Μήπως έχετε πάει ποτέ στα χωριά του Ολύμπου; ρώτησε δειλά. Ξέρετε θα πάω διακοπές στον Πλαταμώνα.
- Όχι είμαστε νησιώτες, είπε ο Νικ με σοβαρό ύφος.
- Μήπως γνωρίζετε τους προύχοντες της Θεσσαλονίκης. Ξέρετε τον κύριο Τάκα, τους υπουργούς;
- ...
- Θα πάτε στην Αλεξάνδρεια. Θα σας δώσω αυτές τις διευθύνσεις που είναι απαραίτητες. Να συναντήσετε οπωσδήποτε την κύρια Δέσποινα και τον κύριο Πορταριάρη απ' την Πάτρα.

Έσκισε ένα καρό χαρτί απ' το τετράδιο που κρατούσε στα χέρια της και μ' ένα στύλο έγραψε με μαύρη μελάνη τα ονόματα και τις διευθύνσεις της Αλεξάνδρειας.

- Θέλετε να πιείτε κάτι; Να σας φέρουμε νανά, τσάι με φρέσκο πράσινο δυόσμο; Τι προτιμάτε; καφέ, λεμονάδα; τι επιθυμείτε;

Στην εξώπορτα ακούσθηκε θόρυβος με ζωηρές φωνές κι ένας κύριος μπήκε μέσα μ' έναν ασυνήθιστο αέρα.

- Ο κύριος Μοσχονάς, είπε η γραμματέας και μας σύστησε.

Ένας πολύ συμπαθής άνθρωπος, ανοιχτός κι οξυδερκής άρχισε αμέσως ν' ανοίγει τις συντεταγμένες του. Μπήκε στο σαλόνι και κατ' ευθείαν κάθισε πίσω απ' το καρυδένιο γραφείο του, που πλημμύριζε από αναμνηστικά σημάδια των ταξιδιών του. Ένα μπρούτζινο άλογο απ' την Κίνα, ένας κρυστάλλινος Γιόχαν Στράους απ' τη Βιέννη, μια γαλάζια τίγρης απ' την Αίγυπτο, έγγραφα και μια στοίβα από βιβλία.

- Προσέξτε, εδώ έχει και κινδύνους, είμαστε σε ξένη χώρα κι ύστερα η αποστολή σας δεν είναι και απλή. Πάντως χαίρομαι που σας γνωρίζω, άκουσα τόσα πολλά καλά για σας Νικ. Μιλούσε με θαυμασμό για τη διπλωματία της Βιέννης, την Αραβική

ποίηση και σε κάθε ευκαιρία έβγαζε τη δυσφορία του για την κατάντια του επίσημου ελληνικού κράτους.

- Σκεφθείτε τη δωρεά του ελληνικού κράτους για τη Νέα Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Είναι ντροπή τα λίγα βιβλία που αγοράσθηκαν απ' τα βιβλιοπωλεία του Πάλλη και του Ελευθερουδάκη. Κανένα πρόγραμμα, κανένα concept. Είναι ντροπή! Γνωρίζετε τον κύριο Δρακονταειδή; Όχι, δεν θα το ξέρετε, μας βοηθάει στην οργάνωση της πανεπιστημιακής μονάδας στην Αλεξάνδρεια. Κλασική αρχαιολογία κι ένα τμήμα φιλολογίας. Θα σας παρακαλέσω όταν τελειώσετε τις επίσημες συναντήσεις σας με τους συμβούλους του υπουργείου Πολιτισμού της Αιγύπτου και τον κύριο πρόξενο να μου τηλεφωνήσετε. Αισθάνομαι υπεύθυνος για την ασφάλειά σας. Και βέβαια μη βιαστείτε να φύγετε και διακόψετε απότομα τη συνάντησή μας. Στο Παρίσι ήμουν με τον Καστοριάδη και το Μίκη. Πόσο μικρός είναι ο κόσμος! Ο Μίκης γέρασε πια. Πότε τον είδατε τελευταία;

Οι ερωτήσεις ήταν σαν ανιχνευτικά ορόσημα και σιγά-σιγά, ξεδιάλυναν την πρώτη αμηχανία. Ρωτούσε περισσότερο από μια ανάγκη ασφάλειας, οι απαντήσεις δεν τον ενδιέφεραν και τόσο. Πιο πολύ ρωτούσε, όσο προχωρούσε, για να φτάσει στο περιεχόμενο, στη βαθιά δομή της συνάντησης.

- Ποιος είναι ο σύνδεσμός σας στην Αθήνα; Έχετε μπει στους αθηναϊκούς κύκλους;
- Ο κύριος Γιαλούρης είναι ο συνδετικός μας κρίκος.

- Μα τι σχέση έχει αυτός; Αυτός δεν είναι αρχαιολόγος-ιστορικός;

- Όχι μόνο, απάντησε ο Νικ, είναι γνώστης της βυζαντινής εικονογραφίας με πολλές μελέτες και δημοσιεύσεις στη Γερμανία και στην Αγγλία. Ιδιαίτερα για τον Άγιο Χριστόφορο. Ξέρετε το βιβλίο του για τον *Πήγασο στην Ευρωπαϊκή Τέχνη απ' την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα*;

- Και βέβαια το ξέρω και πιο πολύ μ' αρέσει η εκτεταμένη του βιβλιογραφία και οι πηγές που αναφέρονται σε παραστάσεις αγγείων και ανάγλυφα.

- Κυρία Τασούλα, φώναξε την παχουλή γραμματέα του, να με συνδέσετε με το Πατριαρχείο της Αλεξάνδρειας τώρα αμέσως σας παρακαλώ, με συγχωρείτε κύριοι είναι επείγον.

Η παχουλή γραμματέα ντυμένη στα μαύρα βγήκε απ' το μικρό της γραφείο, πέρασε βιαστικά απ' τη βιβλιοθήκη και στάθηκε ανυπόμονα μπροστά απ' το καρυδένιο γραφείο του κυρίου Μοσχονά.

- Δεν απαντάει κανείς, κόπηκε η γραμμή, δεν είναι η πρώτη φορά κύριε διευθυντά.
- Δοκιμάστε πάλι, πάρτε το κινητό μου, θέλω αμέσως σύνδεση. Αυτά είναι πραγματικά προβλήματα, συνέχισε προς εμάς. Εσείς βέβαια στην Αμερική δεν αντιμετωπίζετε τέτοιες καταστάσεις.

Ένας μελαψός κύριος με μαύρο μουστάκι μπήκε αθόρυβα στη βιβλιοθήκη και μουρμούρισε κάτι στην γραμματέα σε μια άγνωστη γλώσσα. Η τηλεφωνική σύνδεση αργούσε κι ο κύριος Μοσχονάς στράφηκε αναπόσπαστος στους δυο επισκέπτες. Η συζήτηση γινόταν τώρα με ευχάριστη ροή και κατεύθυνση.

- Θα ήθελα να σας διηγηθώ για το φεστιβάλ Καραγκιόζη που οργανώνουμε με συμμετοχή του Γιαγιάνου και του Σπαθάρη. Ξέρετε, ο Σπαθάρης κατάγεται απ' τη Σαντορίνη. Έχετε πάει στη Σαντορίνη;

- Μα τι λέτε κύριε Μοσχονά η γιαγιά μου κατάγεται απ' το χωριό Βόθωνα, εκεί είναι και το σπίτι της, στο πιο παράξενο χωριό του νησιού. Υπάρχει και μια ωραία παροιμία για τους Βοθωνιάτες. Όλοι φοβούνται το Θεό κι οι Βοθωνιάτες το νερό.

- Τι λέτε; δηλαδή δεν πλένονται; Γιατί φοβούνται το νερό; ρώτησε κάπως αμήχανα ο κύριος Μοσχονάς.

- Ξέρετε κύριε Μοσχονά ο Βόθωνας είναι κτισμένος σε μια βαθιά χαράδρα απ' την κορφή του Πύργου ίσαμε το γιαλό. Κι όταν βρέχει δυνατά, φέρνει ο χείμαρρος πολλά κι ορμητικά νερά. Ο φοβερός χείμαρρος μια φορά παρέσυρε ένα γάιδαρο, που πνίγηκε στ' απότομα νερά κι από τότε υπάρχει ένας αόρατος φόβος όταν χαλάσει ο καιρός.

- Δε φτάνουν οι σεισμοί και το ηφαίστειο, πρόσθεσε ειρωνικά ο Φιλ.

- Αλλά το πιο σημαντικό είναι ο μυστικός μας κόμβος της αόρατης Παναγιάς, της Σεργιανής, που είναι κρυμμένη στη γη, σε μια σπηλιά με τρεις υπόγειους ορόφους.

- Τι παράξενα πράγματα! έκανε αμήχανα ο κύριος Μοσχονάς, μ' ενδιαφέρουν όμως. Τι να σημαίνουν δηλαδή όλα αυτά; Η αόρατη κρυφή Παναγιά, πρώτη φορά τ' ακούω αυτά.

Ο Φιλ πετάχτηκε απότομα και με διέκοψε χαμογελαστά.

- Μην αρχίσεις τις παλιές ιστορίες Νικ, μπορεί να είναι και παγίδα, άσε την ιστορία της Παναγιάς, θα γίνει κακό. Κι απότομα σώπασαν όλοι και σοβαρεύτηκε η συζήτηση.

- Τι κακό θα γίνει; για τι πράγμα μιλάτε;

- Νικ, έκανε ο Αμερικάνος με τ' άσπρο κολάρο. Πολύ γρήγορα τα χάνεις.

Η κυρία Τασούλα μπήκε χαμογελαστά μαζί με το γέρο υπηρέτη που κρατούσε τα ποτά που ετοιμάσανε. Μας έδωσε τα ποτήρια με το νανά, το τσάι με τον πράσινο δυόσμο και πρότεινε να ρίξουμε μια ματιά στην αυλή, στο αμάξι που είχε σταματήσει μπροστά στα μαρμάρινα σκαλοπάτια, απ' όπου βγήκαν δύο άντρες με κομψά καλοκαιρινά κουστούμια και μια νέα γυναίκα ντυμένη στα άσπρα μ' ένα όμορφο μενεξεδί καπέλο.

- Κοιτάξτε τι ιμπρεσιονισμός μπαίνει στην αυλή μας! Σαν να είναι πίνακας του Μανέ! Μόνο τα ψάθινα καπέλα λείπουν. Τι βίζιτα, τι συνάντηση! Φέρτε κι άλλες καρέκλες και κανένα λεπτό κρασί, όχι Νάουσα όπως την άλλη φορά. Το ρόμπολα το λευκό και φέρτε παγωμένα νερά και φρούτα.

Οι δύο φίλοι κοιτάχτηκαν για λίγο στα μάτια. Η περιέργεια κι η ένταση γίνονταν ανυπόφορες. Η μεγάλη πόρτα του σαλονιού άνοιξε κι η συνοδεία μπήκε μέσα με χαμόγελα και χαιρετισμούς. Μπήκαν όλοι στο σαλόνι κι άρχισαν οι συστάσεις.

- Η κυρία Γκιουλφέμ, ο κύριος Αλέξης, ο κύριος Νεγραππόντης, ο κύριος Φιλήμων, ο κύριος Νικηφόρος.

- Γκιουλφέμ!

- Νικ! Εσύ, Νίκ!

- Γκιουλφέμ δεν το πιστεύω! Εσύ στη συνάντησή μας!

Η Γκιουλφέμ, μια όμορφη γυναίκα με μαύρα μαλλιά και λεπτό γυμνασμένο σώμα άνοιξε διάπλατα τα χέρια της και με αγκάλιασε με τρυφερότητα.

- Νικ, Νικ, φώναζε συνέχεια συγκινημένη με δάκρυα στα μάτια.

Δάκρυζα κι εγώ από συγκίνηση κι αγανακτούσα που δε μπορούσα να συγκρατηθώ.

- Ελάτε κυρία Γκιουλφέμ, πιείτε ένα νερό να δροσιστείτε, πρότεινε η κυρία Τασούλα.

Ο Φίλ έπιασε ήδη κουβέντα με τον κύριο Νεγραππόντη.

- Το μικρό σου όνομα Αστέρης ή Αστερίξ; κι ο άλλος είναι ο Αλέξης απ' τη Ρωσία. Είναι ο θεολόγος της ομάδας μας.

Ο κύριος Μοσχονάς κι η κυρία Τασούλα αποτραβήχτηκαν διακριτικά στο μικρό γραφείο κι οι φιλοξενούμενοι επισκέπτες μείνανε μόνοι στο σαλόνι. Πήρα το λόγο σα να ήμουν ορισμένος να διευθύνω αυτή την πρώτη συνάντηση.

- Απ' ότι φαίνεται έχουμε αρκετές γνωριμίες. Ο Φιλ και εγώ ερχόμαστε απ' την Αμερική. Ο Αλέξης απ' την Οδησό, ο Αστέρης απ' τη Θεσσαλονίκη κι η Γκιουλφέμ, απ' ό,τι γνωρίζω, απ' τη Σμύρνη.

Ο Αλέξης, ο κοκκινομάλλης, χτύπησε δυνατά τα χέρια σα να ήθελε ν' αρχίσει αμέσως η εφαρμογή του πολύχρονου σχεδίου.

- Φίλοι ας αρχίσουμε αμέσως για να μην χάνουμε χρόνο.

- Γκιούλφεμ, Γκιούλφεμ, έκανα κι άρχισα να διηγούμαι τη γνωριμία μας πριν από δέκα ολόκληρα χρόνια. Μα ήμασταν μαζί στη Βιέννη, στις μεταπτυχιακές μας σπουδές στην ομάδα Σαχερμαγερ. Δυο χρόνια Βυζαντινολογία και ειδικά σεμινάρια Ελληνικής Φιλοσοφίας από τον Ιουστινιανό μέχρι τον 17^ο αιώνα. Ο Αστέρης κι η Γκιουλφέμ είναι οι ειδικοί για επικοινωνία και στρατηγικές αναλύσεις κι ο Αλέξης θεολόγος με διπλωματικά καθήκοντα.

- Και εμείς οι αμερικάνοι, ο Φιλ και εγώ, είμαστε λίγο απ' όλα, μανάτζερς, διπλωμάτες, καλλιτέχνες.

- Για να δούμε πώς θ' αρχίσουμε, είπε ο Αλέξης ανυπόμονα.

Η Γκιουλφέμ έλαμπε περά ως πέρα από χαρά κι ευχαρίστηση. Είχε μία εσωτερική χαρά και τα μάτια της άστραφταν από ικανοποίηση.

- Όλα θα πάνε καλά, είχα μια ωραία προαίσθηση και τώρα που συνάντησα και το Νικ, άλλο τόσο, αρκεί να συνεννοηθούμε σωστά.

- Η πρόταση που έχω να κάνω είναι απλή. Στην πρώτη μας αυτή συνάντηση θα πούμε τα κοσμικά μας και στο ταξίδι μας για την Αλεξάνδρεια θα μιλήσουμε για τα σχέδια μας, έκανε πάλι λίγο ανυπόμονα ο Αλέξης απ' την Οδησό.

Πέρασαν τριάντα χρόνια από τότε που πέντε επίσκοποι, ένας-ένας χωριστά, αποφάσισαν να προετοιμάσουν τα πέντε παιδιά για το μεγάλο σκοπό της Αγιασοφίας και τους παρέδιδαν τα μυστικά αντικείμενα, την αγία πέτρα, τα κομμάτια της Αγίας Τράπεζας που φύλασσε μυστικά τόσους αιώνες η ορθοδοξία, τα έγγραφα, τα απόκρυφα κείμενα και την ευλογία τους.

Ο Ηλιουπόλεως είχε μύσει τη Γκιουλφέμ στη Σμύρνη, τη Γκιουλφέμ την κρυφοχριστιανή, από Τούρκους γονείς, που είχαν αμυδρές μνήμες από τους παππούδες και προπαππούδες, που κι αυτοί ήταν κρυφοχριστιανοί. Ο Θεσσαλίας ο Αλέξανδρος εμένα σε μια μικρή επαρχιακή πόλη. Ο επίσκοπος Ιβάνωφ απ' την Οδησό τον Αλέξη τον ιερομόναχο, που σπούδασε Θεολογία και Ψυχολογία. Ο Ιερόθεος της Θήρας, το Φιλήμονα, που μετανάστευσε στην Αμερική κι ο Παντελεήμων απ' τη Θεσσαλονίκη τον Αστέρη, που δίδασκε στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.

- Βρισκόμαστε μεταξύ μας για πρώτη φορά, είπε ο Αλέξης, και παρ' όλα αυτά έχω ένα περίεργο αίσθημα ότι γνωρίζομαστε όλοι από παιδιά.

- Μα μας δίνει το κοινό μας παιδικό βίωμα με την κοινή μας μύηση κι ανάθεση.

- Δεν είναι μόνο αυτό Γκιουλφέμ, είπα με τρυφερότητα, είναι κι η συμπάθεια που μας συνδέει. Εγώ βρίσκω όλους μας συμπαθείς, χωρίς διαφορές κι αυτό θα μας χαρίσει ωραίες μέρες. Θα περάσουμε αξέχαστες στιγμές μαζί γιατί πιστεύω ότι η χημεία μας

ταιριάζει. Κι άμα ταιριάζει αυτό το αίσθημα, όλα θα πάνε καλά. Καλώς ορίσατε στη φιλική μας Αίγυπτο.

Κι εγώ τόσα χρόνια, σα νάταν αιώνες, περίμενα να γυρίσω στην παλιά μου πατρίδα, την αγαπημένη μου Αίγυπτο. Οι ματιές των ματιών στο δρόμο, στα παζάρια, στα ξενοδοχεία, στις πυραμίδες. Παντού αυτά τα συγγενικά μάτια που αγγίζουν τα μέσα μου βαθιά, ίσα στα μάτια των Φαραώ και των μεγάλων ιερέων κι ως τους ήχους του Μουεζίνη. Παντού αυτά τα απαλά χρώματα του ήλιου, που λάμπει την αιωνιότητα με μια ανείπωτη ειρήνη.

Σιγά-σιγά, ένοιωθα αυτήν την πρώτη ανάγκη να γεμίσω ειρηνική ενέργεια, χάδια της ψυχής, να γεμίσω χρόνο και να καθαρίσω μέσα μου τις ακαθαρσίες του μοντέρνου πολιτισμού. Να αφήσω τις σκέψεις σε μια έκσταση αγάπης και ειρήνης. Μακριά απ' τον κόσμο τον αισθητό, τον κόσμο το νοητό. Πέρα απ' όλες τις διανοητικές κατασκευές.

Πρώτος σταθμός θα είναι η Αίγυπτος, έγραφαν τα ντοκουμέντα της συμφωνίας. Να γυρίσω πίσω σ' αυτή την αστείρευτη πηγή της αιωνιότητας, να ανασάνω μια άλλη αίσθηση της ειρήνης στην πονεμένη μου ζωή, μακριά απ' το ίντερνετ και τους κομπιούτερ και τα τεχνοκρατικά πλάνα του αειφόρου κέρδους και τις επενδύσεις και τον ακούραστο αγώνα για τις μεγάλες δουλειές, για τις μπιγκ μπίζνες.

- Νικ, Νικ, ξύπνα, που είσαι; τι σκέπτεσαι; έκανε η Γκιουλφέμ με καλοσύνη και με κούνησε απαλά στους ώμους.

- Τι σκέπτεσαι; ξανάπε η Γκιουλφέμ σα να ένοιωθε κι η ίδια την απόδρασή μου.

Αύριο αρχίζει το ταξίδι κι η περιπέτειά μας. Είχα βυθισθεί σε μια νιρβάνα ευδαιμονίας κι όλα που άκουγα κι έβλεπα έχαναν τη λειτουργία τού τώρα. Άκουγα και δεν άκουγα. Έβλεπα και δεν έβλεπα. Μιλούσα και δε μιλούσα. Κι αυτό το αίσθημα ανάβλυζε σα φως απ' τα χέρια μου, τα μάτια μου, τις κινήσεις μου.

Οι τρεις άντρες, ο Αλέξης, ο Αστέρης κι ο Φιλ απομακρύνθηκαν για λίγο και μας άφησαν μόνους. Η Γκιουλφέμ έσκυψε λίγο πλάγια στο μέρος μου και μου ψιθύρισε στ' αυτί.

- Μη φεύγεις μόνος σου, μη με απομακρύνεις, δίπλα σου είμαι. Πάρε με μαζί σου. Έχεις μια ανείπωτη λάμψη, ασυνήθιστη, σα να σε διαπερνά ο Θεός.

- Γκιουλφέμ, Γκιουλφέμ, λίγο-πολύ με ξέρεις και ξέρεις καλά τι νοιώθω. Δε σε παράτησα, μαζί σου είμαι. Αυτό είναι το πιο ωραίο αίσθημα, να 'σαι συνεπαρμένος, να 'σαι ερωτευμένος απ' τη χάρη της αγάπης και μόνο. Όχι για τον έρωτα με μια όμορφη εμφάνιση, όχι για ένα συγκεκριμένο άτομο, όχι για ένα συνηθισμένο σκοπό, παρά σα μια πηγή που αφήνει να περνάει το δροσερό νερό της αλήθειας, δίχως δασμούς και προσχήματα. Είμαι μαζί σου κι ας μην το λέω κι ας μη σε βλέπω. Είμαι πιο πολύ μ' ένα αίσθημα που παράγει αυτή την απόλυτη στιγμή, τη μία, την αιώνια. Είμαι σαν ονειροπαρμένος για να ξεπεράσω τα αισθήματα και τα ένστικτα κι αυτόν το χορτασμένο κόσμο.

- Νικ, αύριο πρέπει να ξυπνήσουμε νωρίς, στις πέντε το πρωί θα συναντηθούμε μπροστά στο αρχαιολογικό μουσείο, δεν πιστεύω να παρακοιμηθείς. Νομίζω ότι αργήσαμε στην πρώτη μας συνάντηση, φαίνεται είμαστε όλοι πολύ ρομαντικοί.

- Εγώ είμαι ο πιο ρομαντικός φαίνεται, γιατί αρχίζω και κοιμάμαι όρθιος Γκιουλφέμ.

Αποφασίσαμε να τερματίσουμε την επίσημη συνάντησή μας και σαν να ήμασταν συνεννοημένοι βγήκαν με φωνές και γέλια ο κύριος Μοσχονάς κι η γραμματέας του απ' το μικρό γραφείο.

- Λοιπόν, κυρία και κύριοι, μίλησα με την Αλεξάνδρεια. Η τηλεφωνική σύνδεση έγινε. Η κυρία Τασούλα θα σας δώσει μια λίστα με τα άτομα που θα συναντηθείτε. Θα σας περιμένουν στο ξενοδοχείο σας. Είναι το ίδιο ξενοδοχείο που έμενε χρόνια ο Καβάφης, ο ποιητής. Θα σας αρέσει, μετά την ανακαίνιση και το ασανσέρ έγινε ευχάριστο ξενοδοχείο. Οι νέοι ιδιοκτήτες έχουν πολύ γούστο. Είναι αρχιτέκτονες που σπούδασαν στη Φλωρεντία και καταλαβαίνουν πολλά απ' τη δουλειά τους. Λοιπόν να σας αποχαιρετήσω και να σας ευχηθώ καλό ταξίδι και να πάρετε τηλέφωνο, είτε ο κύριος Μοσχονάς και μας αποχαιρέτησε επίσημα και τελετουργικά έναν-έναν.

Αρχίσαμε να κατεβαίνουμε τη μεγάλη στριφογυριστή σκάλα, που οδηγούσε στην κεντρική αίθουσα τελετών του ισογείου με τα επίσημα γραφεία. Στην αυλή μας περίμεναν οι οδηγοί των αυτοκινήτων που είχαμε νοικιάσει για όλη τη μέρα.

Γεια σας, χαίρετε, φωνάξαμε όλοι μαζί και για άλλη μια φορά στραφήκαμε προς τη μεγάλη τοξοτή είσοδο όπου στέκονταν ακόμη, με ευγένεια και ηρεμία και με μια μικρή μελαγχολία του αποχαιρετισμού ο κύριος Μοσχονάς.

Μπήκαμε αμίλητοι στα αυτοκίνητα για να συνεχίσουμε έτσι την τελευταία μας βραδιά, πριν απ' την έναρξη του μεγάλου μας στόχου. Διασχίζουμε πελώριους δρόμους, όπου η κίνηση, παρ' όλο που ήταν ασταμάτητη, άφηνε αρκετό χώρο για τους πεζούς. Με τα κλάξον και τα αιγυπτιακά τραγούδια πλημμύριζε ο χώρος με χιλιάδες κούρσες, λεωφορεία και ταξί και μαζί τους χιλιάδες πεζοί στον ίδιο αδιάκοπο ρυθμό. Καμιά σύγκρουση, καμιά ανησυχία, κανένας νευρικός τόνος.

Περνάμε μπροστά από μια μάνα μ' ένα βυζαντινικό που πουλούσε χαρτομάντηλα, αχθοφόρους με τεράστια δεμάτια στο κεφάλι, φρεσκοψημένες πίτες και γλυκοπατάτες και παρακάτω εικονογραφημένοι πάπυροι, αριστούργημα ο καθένας, με τους Φαραώ και τις πριγκίπισσες στα λευκά ντυμένες και τα πολυστολισμένα άρματα κι άλογα.

Η νύχτα ήταν δύσκολη. Αμέτρητες σκέψεις βασάνιζαν το μυαλό μου. Δεν μπορούσα να το σταματήσω, δούλευε ανεξάρτητα, σαν μια πυρετώδης προειδοποίηση, σαν να μην ήταν μέσα στο στενό μου κοκαλένιο κεφάλι. Κι όλο μου το σώμα ανήσυχο, με πυρετό που δεν έπεφτε. Μια ανησυχία που δε σταματούσε: θα μας εκτελέσουν σε ενέδρα αύριο στο δρόμο, μήπως ξέρουν το δρομολόγιο μας, τη στάση μας στα μέσα της ερήμου;

Κι η Γκιουλφέμ δεν έβγαινε απ' το κεφάλι μου, η Τουρκάλα απ' τη Σμύρνη, κρυφοχριστιανή και δεμένη μαζί μας στον ιερό σκοπό. Ούτε ήξερα τι ακριβώς ένοιωθα, με τραβούσαν τα όμορφα κόκκινα χείλη της, τα μαύρα μεγάλα μάτια, το σώμα της. Ο φύλακας-άγγελός μου, η Γκιουλφέμ!

Έπεσα σ' ένα βαθύ λήθαργο και ξύπνησα, ιδρωμένος, απ' το γλυκό τραγούδι του μουεζίνη. Αλλάχ Ουακπάρ. Ακόμη δεν είχε ξημερώσει κι η πρωινή προσευχή μου μαλάκωσε τα κέφια. Τι ωραία να συμμετέχεις στην προσευχή ενός ανθρώπου. Μαζί σου μουεζίνη μου κι η ψυχή μου στο Θεό σου. Κι ο Θεός μου να 'ναι μαζί σου. Κι αν έχουμε τον ίδιο και κοιτάζονται στα μάτια, σίγουρα θα χαμογελάσουν και θ' ανοίξουν οι ουρανοί όπως στα Θεοφάνια.

Μετά το βιαστικό λουτρό μάζεψα όλα μου τα πράγματα, τα ρούχα, τα βιβλία, στη βαλίτσα. Έτοιμος, είπα μέσα μου. Αλλά είναι νωρίς ακόμη. Οι άλλοι θα κοιμούνται.

Κι ο Φιλ: *Μην αργήσεις, θα σε δω στο πρωινό Νικ. Δεν ξέρεις πόσο χαίρομαι. Να 'σαι καλά και καλόν ύπνο.* Κάθισα ντυμένος κι έτοιμος στην άκρη του κρεβατιού κι άρχισα να γυρίζω την ταινία της μέρας μας, που ξυπνούσε γλυκά-γλυκά, μ' απαλά ουρανοφωτίσματα.

Στις πέντε μπροστά απ' το αρχαιολογικό μουσείο, είχαμε πει, θα ερχόταν ένα μικρό λεωφορείο μόνο για μας. Σίγουρα ο Φιλ θα κάθονταν μπροστά-μπροστά, με τον οδηγό, πίσω ο Αλέξης κι ο Αστέρης και πίσω-πίσω, νυσταγμένοι, η Γκιουλφέμ κι εγώ. Ούτε κατάλαβα πώς πέρασαν τα επόμενα λεπτά. Σα βιαστικά δευτερόλεπτα πέρασαν αμίλητα και νυσταγμένα, δίχως σκέψεις μόνο το ρολόι, που έδειχνε πέντε η ώρα, κουνούσε τους δείκτες του σ' ένα πειθαρχημένο ρυθμό.

Όλοι ήμασταν ακριβώς στην ώρα, όπως το συμφωνήσαμε, καθίσαμε όπως το είχα προβλέψει και δίχως περιττά λόγια άρχισε το ταξίδι μας. Αμίλητοι, με μια ένταση στα μάτια, μη χάσουμε καμιά άγνωστη εικόνα, μπήκαμε στην κίνηση του μεγάλου δρόμου. Γύρω μας οι άνθρωποι ήταν γιομάτοι ενθουσιασμό, παντού μειδιάματα κι ανοιχτά χαμόγελα. Γεια σας. Γεια σας, μουρμούριζα κι εγώ. Αυτή τη στιγμή ήμασταν όλοι μαζί κι ο καθένας το δρόμο του, το μικρό ή το μεγάλο ταξίδι του.

Οι πρώτες ακτίνες διέλυσαν τη μικρή ανεμοθύελλα και μπροστά μας άνοιγε τις πόρτες της η απέραντη έρημος με τα πρώτα άσπρα βράχια, τους γαλαζοκίτρινους αμμόλοφους. Τη ρουφούσα με τα μάτια σα σφουγγάρι τη μεγάλη έρημο την παλιά μου πατρίδα. Κάθε θάμνο και κάθε πράσινο φράκτη και κάθε βράχο τον έβλεπα ξεχωριστά, αχόρταγα, με βαθιά ικανοποίηση. Κι η Γκιουλφέμ δίπλα μου, αμίλητη κι αυτή, βυθισμένη στο δικό της κόσμο μοίραζε μια ζεστή γλύκα της συμπάθειας και της αγάπης.

Ο Σαμπάν ήταν καλός οδηγός κι ήξερε τους δρόμους. Μπροστά στο παρμπρίζ δύο φωτογραφίες με δύο όμορφα αγόρια με κουστούμια και παπιόν τον συνόδευσαν με τα χαμόγελα τους. Τυλιγμένες με γαλαζοπράσινες χάντρες, να μην τα πιάσει το μάτι. Το ταξίδι μας εξελισσόταν όπως το σκέφθηκα, με όλα τα περιστατικά που είχα ήδη προαισθανθεί. Ο Αλέξης και ο Αστέρης είχαν μια εκτενέστατη συζήτηση με γνωμικά και παροιμίες. Ο Φιλ μελετούσε τους χάρτες και συζητούσε εύθυμα με τον οδηγό.

- Γκιουλφέμ πες μου λοιπόν, σ' όλη τη χθεσινή συζήτηση δεν το αγγίξαμε καθόλου. Πώς βλέπεις τη συνάντησή μας; Πιστεύεις στην τύχη ή είναι απλή σύμπτωση; Δέκα χρόνια έχουμε να ειπωθούμε. Δέκα ολόκληρα χρόνια. Έχεις κι ένα γιο, το Μίλτο, επτά χρονών. Δέκα χρόνια και πάλι είμαστε μαζί όπως ήμασταν στη Βιέννη.

- Μα δεν υπάρχει σύμπτωση Νικ, ξέχασες τις ατέλειωτες συζητήσεις μας στη Βιέννη. Τι θα πει σύμπτωση; Υπάρχουν τόσα κοινά στοιχεία που μας συνδέουν, πρώτα-πρώτα, η φιλία μας κι η κοινή μας αφετηρία. Οι σπουδές μας, η κοινή μας πίστη, ο κοινός μας στόχος κι η αμοιβαία μας αγάπη. Δεν υπάρχει ποτέ η τύχη ή η σύμπτωση. Όλα είναι οργανωμένα πριν από μας και τους γονείς μας, τους συγγενείς, τους συμπατριώτες, όλους που συμβάλλουν άθελα ή ηθελημένα στον πολιτισμό μας. Όλα είναι προγραμματισμένα. Κατάλαβες; Αν γεννηθείς στην Ελλάδα δεν μπορείς ν' αποφύγεις τον Αριστοτέλη, τον Πλάτωνα, τον Όμηρο. Θα σε συνοδεύουν σ' όλη σου τη ζωή. Όλη η αρχαιότητα και το Βυζάντιο κι η Τουρκία.

- Για σένα είναι λοιπόν όλα αυτονόητα. Εγώ δεν τα βλέπω μέσα στα γενικά προγράμματα που μας ενώνουν. Εγώ βλέπω κι ένα προσωπικό φαινόμενο. Είναι σαν ένας αόρατος χρησμός, σαν κρυφό μήνυμα για σένα και για μένα. Σαν μια ευλογία, σαν μια χάρη να μην ξεπέσουμε στα κοινά, στα καθημερινά.

Το κεφάλι μου βαραίνει Γκιουλφέν κι αρνούμαι να πιστέψω μόνο στα υλιστικά φαινόμενα. Όλη τη νύχτα βασανίζομαι να βρω ένα δρόμο να τα εξηγήσω, να μπορέσω να εξηγήσω τη βαθύτερη σημασία της συνάντησής μας. Είμαι μαζί σου τόσο λίγο και πασχίζω να εξηγήσω ένα θαύμα.

- Νικ! Νικ! Μα η συνάντησή μας είναι πράγματι ένα θαύμα και τα θαύματα τα παίρνει κανείς σα δώρο. Μη ρωτάς λοιπόν και σκέπτεσαι και αγωνιάς. Βέβαια, Νικ, και για μένα το θαύμα της συνάντησής μας με τάραξε στην αρχή. Αισθάνθηκα μια δύναμη, σαν έκρηξη από ηφαίστειο, μέσα μου να διαπερνά το μεδούλι μου. Ας πούμε λοιπόν ότι κάτι σημαίνει η συνάντησή μας. Τα προσωπικά μας είναι τόσο γνωστά.

- Και όμως. Τι είναι; Ποιο άγνωστο μυστικό θα μας συνδέσει; Σε ποια κατεύθυνση; Σε ποιο επίπεδο; Γκιουλφέν σε νοιώθω όπως πάντα και σιγά, σιγά, ξεδιαλύνεται μέσα μου το κουβάρι των αισθημάτων μου. Και τα ένστικτα το ίδιο. Άρα είναι μια άλλη πηγή, πιο βαθιά και πιο κρυφή. Σα μια σκάλα, σαν το μετέωρο σκοινί που ρίχνεις απ' την ψηλή καρυδιά, πιάνω την άκρη για να κάνω κούνια αιωρούμενος στον άδειο χρόνο.

Είσαι δίπλα μου. Δεν θέλω να χάσω αυτή τη φορά την ευκαιρία ν' αδειάσω μαζί σου, να ξεφύγω μαζί σου σ' αυτή την πρόκληση της μέρας. Σα δύο πουλιά στο μακρύ ταξίδι του γυρισμού, είμαι μαζί σου για να παρατήσω την πολυπραγμωσύνη του εγκέφαλου και ν' αρχίσω το διαστημικό ταξίδι προς τον άγνωστο Θεό. Ν' αφήσω το νου και να στηριχτώ στην αγάπη σου, ν' αγγίξω την άλλη λογική του λόγου. *Εν αρχή ην ο λόγος και ο λόγος ην ο Θεός.* Είναι Θεός. Αυτός σκορπά τον ήλιο που τη γη θερμαίνει. Αυτός σκορπά τα λουλούδια που ανθίζουν στη γη και προστατεύει κι αγαπά ολάκαιρη την οικουμένη.

- Νικ τι μου θύμησες! Τις παιδικές εκδρομές με τις αδελφές μου στο βαθυπράσινο βουνό με τα ζούνια και τους κοιμισμένους τζίτζικες. Το θυμάσαι αυτό;

Είμαι ένα μικρό παιδάκι, ταπεινό και σε υμνώ.

Θεέ μου κάνε η προσευχή μου ν' ανέβει στον ουρανό, ν' ανέβει στον ουρανό.

Δείξε μου τον ίσιο δρόμο και τη στράτα την καλή,

κάνε ν' αγαπώ τον κόσμο κι' από μένα πιο πολύ κι από μένα πιο πολύ.

- Μα που τα θυμήθηκες αυτά τα τραγούδια, που μοσχοβολούν ακόμη μέντα και κερήθρα άγρια.

Τρέχαμε μέσα στην απεραντοσύνη της ερήμου κι η έρημος έτρεχε μαζί μας. Είχε σηκωθεί ανεμοθύελλα κι ο δρόμος σκεπάστηκε σε λίγα λεπτά με κίτρινη άμμο. Ο οδηγός φρέναρε σιγά, σιγά και σταμάτησε. Το μικρό λεωφορείο γλίστρησε στην άμμο, σα να σταματούσε σε παγωνιά. Ο Φιλ σηκώθηκε όρθιος και σοβαρά μας ανακοίνωσε:

- Δεν είναι τίποτε το σοβαρό. Σε λίγο θα είμαστε στο σκοπό μας. Ο οδηγός προτείνει να διακόψουμε για λίγο τη διαδρομή, στον αυτοκινητόδρομο και να κάνουμε ένα μικρό διάλειμμα ώσπου να κόψει λίγο ο Χαμψής με την ανεμοθύελλα. Κι αν δεν κοπάσει ο άνεμος, ο οδηγός θα μας οδηγήσει σ' ένα εγκαταλελειμμένο αγρόκτημα κι εκεί μπορούμε να περιμένουμε, ίσως θα πρέπει να μείνουμε όλη τη μέρα και αν χρειαστεί να περάσουμε εκεί τη νύχτα.

Η ανεμοθύελλα δε σταματούσε κι ο Φιλ, έμπειρος σε τέτοιες περιστάσεις, μας ανέλυε την καινούργια κατάσταση, τη διαδρομή της μιας ώρας για να φτάσουμε στο

αγρόκτημα. Ο άνεμος μας ανάγκαζε τώρα ν' αλλάξουμε πορεία. Ο στόχος μας, ο προορισμός μας, όπως είχε σχεδιασθεί, δεν άλλαζε καθόλου.

Είχα μια μικρή ανησυχία για την αιφνίδια κίτρινη ανεμοθύελλα παρ' όλο που η έρημος έμοιαζε με μια ζεστή φωλιά. *Αυτός είναι ο τόπος σου, απ' εδώ κατάγεσαι, απ' αυτό το άπειρο πέλαγος του χωροχρόνου που σβήνει στο άψε-σβήσε τα όρια και το τώρα και το χρόνο και το μπρος και πίσω.*

Ο οδηγός έβαλε μπρος και ξεκινήσαμε με μικρή ταχύτητα για να μη χάσουμε τον προσανατολισμό μας. Δίπλα μας σειρές-σειρές, τοιχοστοιχίες με άδεια κτίρια, σαν ψεύτικα σκηνικά. Σε λίγο απομακρυνθήκαμε εντελώς απ' την κατεύθυνση που φυσούσε ο άνεμος και μας έκρυβε τον ορίζοντα. Μπροστά πράσινα, καταπράσινα χωράφια με τοξωτούς μικρούς άσπρους πύργους, τους περιστερώνες. Στο βάθος θαμπά τα κτίσματα του χωριού. Ο οδηγός έστριψε λίγο απότομα και πέρασε σ' ένα χτιστό περιφραγμένο οικόπεδο σαν μεγάλο γήπεδο. Μια τεράστια λεία επιφάνεια, - ούτε σιτοχώrafo, ούτε καπνοχώrafo, - με μια παράξενη λειτουργία χαρακτήριζε την συνολική εμφάνιση του οικόπεδου.

- Φτάσαμε φίλοι, ο πρώτος μας σταθμός επιτέλους. Θα κατεβάσουμε τις κουβέρτες και θα στήσουμε το αντίσκηνο. Ας βάλουμε όλοι ένα χεράκι.

Οι άνδρες κατεβήκαμε κι αρχίσαμε με πολλή τάξη, βήμα προς βήμα, μέτρο προς μέτρο. Κάθε κίνηση μετρημένη, τ' αλουμινένια στηρίγματα, τα τρίγωνα καρφιά, τα γαλάζια σκοινιά και το αντίσκηνο στήθηκε με μίας. Ο οδηγός του λεωφορείου έβραζε νερό σ' ένα μεγάλο τσαγερό και προετοίμαζε το τσάι για το πρόγευμα. Πάνω σ' ένα μικρό τραπέζακι εκστρατείας πέντε κρυσταλλένια ποτήρια μ' αχνιστό τσάι με φύλλα δυόσμου.

- Ελάτε λοιπόν! Νικ, φώναξε τη Γκιουλφέμ, καιρός ν' αρχίσουμε, είπε ο Φιλ χαμογελώντας.

Καθίσαμε, με σταυρωτά τα πόδια, γύρω απ' το τραπέζι με τ' αχνιστά κρυσταλλένια ποτήρια. Ο Φιλ πήρε το λόγο και την πρωτοβουλία να φέρει κάποια τάξη.

- Ας αρχίσουμε με μια ευχή και μια προσευχή.

Ευλογητός ο Θεός πάντοτε νυν και αεί και εις τους αιώνας αμήν. Καταξίωσον Κύριε εν τη ημέρα ταύτη, αναμάρτητους φύλαξον ημάς. Κατευθυνθήτω η προσευχή μου ως θυμίαμα ενώπιόν Σου. Έπαρσις των χείρων μου θυσία εσπερινή. Κύριε ελέησον, Κύριε ελέησον. Άγιος ο Θεός, άγιος ισχυρός, άγιος αθάνατος, ελέησον ημάς.

Άγιος ο Θεός, μουρμουρίζαμε όλοι με σοβαρό και αργό ρυθμό την πρώτη μας κοινή προσευχή. Ο Φιλ πήρε πάλι το λόγο κι έκανε αναφορά στους στόχους και την οργάνωση.

- Του χρόνου στην Αγιασοφιά! Τ' ορκίζομαι, φώναξε με συγκίνηση ο Φιλ κι όλοι μαζί, χορωδία, απαντήσαμε σα φωνή κι αντιφωνή:

- Του χρόνου στην Αγιασοφιά!

- Στο πρώτο μας πλάνο. Αρχίζει η επιχείρηση Αγία Σοφία. Ετοιμαζόμαστε λίγο πολύ τριάντα χρόνια. Ο καθένας από μας πήρε την πέτρα του, το μερίδιό του με τ' απόκρυφα έγγραφα. Του χρόνου στην Αγιασοφιά! Να μας αξιώσει η μεγάλη χάρη Του να γιορτάσουμε στη μεγάλη μας εκκλησία τη δοξολογία και τη θεία λειτουργία με ιερείς και δεσποτάδες και με τους πατριάρχες της ορθοδοξίας μας ως το δύο χιλιάδες. Πόσοι αιώνες πέρασαν με βουβό το μέγα μοναστήρι. Βάζω και τη ζωή μου να μ' αξιώσει ο Θεός ν' ακούσω τις καμπάνες της Αγιασοφιάς να σημαίνουν τη λευτεριά της.

- Προτείνω λοιπόν ν' αρχίσουμε. Δίχως τυπικά και θεωρίες να βρούμε το δρόμο που θα φέρει τη λύση. Βέβαια ο δρόμος δεν είναι ένας κι η δράση μας πρέπει να είναι σφαιρική, να δράσουμε σε πολλά επίπεδα για να φτάσουμε στο ποθητό αποτέλεσμα. Πολλοί δρόμοι οδηγούν στη Νέα Ρώμη, στην Αγιασοφιά. Πολλές οι δυσκολίες, πολλά τα εμπόδια, ισχυροί οι αντίπαλοι.

- Πρώτα πρώτα πρέπει να ετοιμάσουμε τους πιστούς να συμμετέχουν, να μας συμπαρασταθούν. Πρέπει να βρούμε μια επαγγελματική λύση.

- Ας αναφερθούμε στα γεγονότα. Τα πράγματα θα μας κατευθύνουν και θα μας οδηγήσουν από μόνα τους. Κατ' αρχήν έχουμε να κάνουμε με την Τουρκία και την Ισταμπούλ. Οι Τούρκοι πολιτικοί κι ιδιαίτερα οι στρατηγοί δε θα θέλουν ν' ακούσουν τίποτε.

- Σήμερα η Αγιασοφιά είναι μουσείο. Αυτό διευκολύνει κάπως τα πράγματα. Φανταστείτε να μην επιτρεπόταν καθόλου η είσοδος.

- Βέβαια αυτό σημαίνει ότι πρέπει να γίνει μια κάθαρση και να μετατραπεί από τζαμί-μουσείο σε ορθόδοξο ναό, όπως έγινε και στις άλλες εκκλησίες. Για να γίνει αυτό χρειάζονται πολλές διαδικασίες. Ένας-ένας, να κάνει τις προτάσεις του.

- Πρέπει να ξαναγιάσει η Αγιασοφιά. Τι λένε οι εκκλησιαστικοί κανόνες;

- Ό,τι προβλέπει το τυπικό κι ό,τι περνάει απ' το χέρι μας θα το κάνουμε. Βέβαια το πρόβλημα της αποϊεροποίησης είναι σοβαρό. Πρέπει δηλαδή να πετύχουμε την επαναϊεροποίηση για να γίνει κανονικά η πρώτη θεία λειτουργία. Μετά είναι θέμα διπλωματικό μια κι απαιτούνται κινήσεις σε μια ξένη χώρα.

- Μα δεν κάνουμε επανάσταση, πήρε το λόγο ο Αλέξης. Τον πόθο μας, τα όνειρά μας και τα ανθρώπινα δικαιώματά μας εκφράζουμε. Να δοξολογήσουμε τα θεία στο μεγάλο ναό της ορθοδοξίας.

- Μετά αυτά τα βήματα προϋποθέτουν άρτιες διπλωματικές γνώσεις και σχέσεις και συνεννοήσεις και μ' άλλες χώρες. Να πείσουμε όλες τις φιλικές χώρες να συμπαρασταθούν στο δύσκολο έργο μας. Και το Βατικανό πρέπει να το ενημερώνουμε για όλα μας τα βήματα. Και το Πατριαρχείο.

- Μα δεν μπορεί η ορθοδοξία να ζητήσει αυτό που το δικαιούται αιώνες;

- Βέβαια δεν πρόκειται να αλλάξει η κατάσταση απ' τη μια μέρα στην άλλη.

- Κι η Ευρωπαϊκή Ένωση; Το NATO; Ποιος θα αντισταθεί σ' αυτή τη μεγάλη τάξη;

- Λοιπόν σημειώνω σαν πρώτο θέμα την επαναϊεροποίηση. Δεύτερο το διπλωματικό μέτωπο της Τουρκίας. Τρίτο είναι το οικονομικό κι η ανάπτυξη γενικά. Τέταρτο η ιστορική συνεργασία με το Βατικανό ανά τους αιώνες. Πέμπτο θέμα αποτελεί η σύνδεση με το λαό. Αυτό είναι ίσως το πιο ουσιαστικό.

- Οι βασικές δομές είναι δύο, είτε η Γκιουλφέν, το μέσα και το έξω, τα εσωτερικά και τα εξωτερικά. Και πιστεύω να συμφωνήσουμε όλοι εδώ ποια είναι η άμεση σχέση με τα μέσα και τα έξω.

Ο Αστέρης ιδρώνει και ξεφυσούσε απ' όλες τις μεριές.

- Αυτό που με απασχολεί περισσότερο είναι η σύνδεσή μας. Δεν πρέπει να σταματήσει καθόλου η επικοινωνία μεταξύ μας κι οι συναντήσεις και τα προσωπικά μας. Το γεγονός ότι ανήκουμε όλοι σε μια ομάδα, με αφοσίωση κι ελεύθεροι από κάθε άλλη απασχόληση σ' αυτόν τον εθελοντικό αγώνα, είναι μεγάλο κεφάλαιο για την επιτυχία του στόχου μας.

- Στην ουσία έχουμε τα εξής μέχρι τώρα, πήρε το λόγο ο ο Φίλ. Πρώτα τα επίπεδα, δεύτερο τα εσωτερικά και εξωτερικά, τρίτο την τέλεια αφοσίωση.

- Πρέπει να πάρουμε υπόψη τις γεωπολιτικές αλλαγές, την αμερικάνικη ηγεσία και τη μακροοικονομία της Ασίας και της Ιαπωνίας. Ένας-ένας να εξηγήσει τη δική του σκοπιά, προσέθεσε ο Αλέξης.

Εγώ άκουγα σιωπηλός. Αφήνομαι και βουλιάζω σ' ένα σφαιρικό λήθαργο και συνάμα βυθίζω το θέμα που με βασανίζει σ' αυτό το βαθύτερο βάπτισμα και περιμένω να δω τι θα τραβήξει απ' τον απέραντο ωκεανό της γνώσης και της θεματολογίας. Και συνήθως στην αρχή είμαι σαν κωφάλαλος. Ούτε μιλάω, ούτε ακούω. Είναι σα ν' ανοίγω την παλιά βαθιά μου μνήμη στην αρχαϊκή λίθινη εποχή. Οι σκέψεις μου ακολουθούν έναν ανορθόδοξο, άγνωστο δρόμο και προκύπτουν παράξενα, παράλογα αποτελέσματα, περίεργες λύσεις, που ούτε ήξερα πιο μπροστά, ούτε είχε ποτέ στο νου μου.

Είναι το ανοιχτό σύστημα, το χαώδες. Μια κι είναι όλα μέσα μου, ρίχνω τα δίκτυα στο βαθύ το χάος να πιάσω μαρίδες και πλαγκτόν και μπαρμπούνια και σκυλόψαρα. Πρέπει να έχουν υπομονή οι άλλοι και λίγη εμπιστοσύνη να μ' αφήσουν στα παραγάδια μου και στο πυροφάνι της λογικής της επιβίωσής μου. Σαν έμπειρος ψαράς, γεροθαλασσόλυκος, αφήνω να βυθίζεται το μεγάλο μου δίκτυο μέχρι το γιούσουρι, το δέντρο του βυθού της γνώσης. Βιο-λογική, όχι λογική. συγκέντρωση στο στόχο μας. Αφήνω να ριζώνει και να μπουμπουκιάζει μέσα μου και να φέρνει τα πιο σπάνια άνθη, τα πιο μοναδικά εξωτικά φρούτα, τα πιο άγνωστα πουλιά, τις πιο παράξενες πεταλούδες.

- Πάντα σε θαύμαζα, Νικ, γι' αυτή σου την υπομονή και τον τρόπο της σκέψης σου που έχει κάτι το εξαιρετικό και ιδιαίτερο, είπε η Γκιούλφεμ. Από τότε που σε γνώρισα, δεν άλλαξες καθόλου τη δομή σου. Τι γίνεται μέσα σου, Νικ; Πώς καταφέρνεις και ξεπερνάς την τεχνοκρατική μας λογική; Αυτή που γίνεται μονοδιάστατη και φωτίζει μόνο την επιδερμίδα της επικαιρότητας.

- Μα, με το συμπάθιο Γκιουλφέμ, τίποτε δεν είναι απλό, όλα είναι δεμένα σ' ένα συμπαντικό μίγμα. Πώς μπορούμε να βγάλουμε τις σταφίδες απ' αυτό το υπερκόσμιο σταφιδόψωμο; Πώς μπορούμε να αφαιρέσουμε τα λαμπερά πετράδια και τα διαμάντια και τα σμαράγδια, όταν όλα είναι δεμένα αναπόσπαστα ζωή με ζωή; Ποια λέξη είναι μονή της; Ποια σκέψη είναι ελεύθερη και ανεξάρτητη; Ποια νοήματα είναι μετέωρα;

Κι όμως η ζωή μου είναι πρακτική. Είμαι πρακτικός άνθρωπος. Μόνο που οι πράξεις μου δεν αναφέρονται στην πρακτική της καθημερινότητας. Είναι πράξεις βαριές και κοφτές, πιο σύνθετες, πιο παράλογες. Είμαι άνθρωπος των χειρών. Ό,τι λέω πρέπει να το πιάνω, να μπορώ να έχω απτική αίσθηση της ύλης. Θέλω χειροπιαστά τα νοήματα, να αγγίζω τη ζεστασιά τους, τη γυαλάδα τους, τη σκληράδα τους. Τα δάκτυλα βλέπουν πιο βαθιά απ' τα μάτια, νοιώθουν πιο άμεσα την ελπίδα, την απογοήτευση. Τα δάκτυλα εντοπίζουν αλάθητα την απελπισία, τον πυρετό της αγάπης, την ευλογία.

Φέρνω μέσα μου βαρύ κι' ανάλαφρο αυτό το υπερκόσμιο φορτίο. Μ' αλάθητο βλέμμα για τις πηγές, τη μέσα λάμψη, την υπερκόσμια πράξη. Οι δογματικοί τεχνοκράτες κι οι ειδικοί σπесиαλίστες βγαίνουν απ' τα ρούχα τους γιατί πάντα βιάζονται και μόνο τους λογικούς δρόμους διακρίνουν και προτιμούν.

Ο Αλέξης παρατηρούσε την απουσία μου και χαμογελούσε ευχαριστημένος.

- Γίναμε σαν ένα κρύσταλλο που φωτίζεται από μια ακτίνα και σπάει σε πολλαπλές διαθλάσεις, σε χρώματα και γωνίες. Το κρύσταλλο είναι η Αγία Σοφία, ο σκοπός μας κι οι ακτίνες μια-μια οι οπτικές μας γωνιές. Όσο πιο πολλές, τόσο πιο φωτεινό το

εστιακό κέντρο. Αφήστε να το περιτριγυρίσουμε λίγο και σιγά-σιγά να φτάσουμε στο κέντρο. Σαν τους κυνηγούς που πρέπει να ταυτιστούν με το θήραμα.

Θυμάστε την ιστορία του αφρικανού κυνηγού. Για να πετύχει την αντιλόπη μεταμορφώνεται σε πουλί που η αντιλόπη δεν το φοβάται και συμβιώνει ειρηνικά μαζί του. Κι ο κυνηγός προετοιμάζεται είκοσι μέρες για να μπει στο πνεύμα του πουλιού. Με νηστεία και συγκέντρωση παρακολουθεί και ασκείται με τις κινήσεις του πουλιού. Μ' ένα ξύλινο ράμφος μιμείται τέλεια το πουλί και καταφέρνει να ξεγελάσει την αντιλόπη, που δεν ξαφνιάζεται απ' τον κυνηγό που σε λίγο θα την τρυπήσει με το δόρυ του.

- Ωραία ιστορία, είπε ο Φιλ, αυτή βέβαια αναφέρεται πιο πολύ στην αληθεία των μέσων, πώς μεταφέρεται στα δικά μας γυμνάσματα; Πώς μικραίνει το μεγάλο; Πώς μοιράζεται σε χειροπιαστά κομμάτια ο στόχος μας; η Αγία Σοφία μας; Κι ύστερα η πιο θεμελιώδης ερώτηση για να αποκτήσεις κάτι που το πήρε ο άλλος είναι: Γιατί χάθηκε η Αγία Σοφία; γιατί αφήσαμε να κλειστούν οι πόρτες της ευλογημένης εκκλησίας, το σύμβολο της ορθοδοξίας, της πίστης μας;

- Μα όταν οι άνθρωποι εγκαταλείπουν τη δυσκολία της πίστης για τις ευκολίες της εφήμερης ισχύος της αυτοκρατορίας, είναι πια αργά. Μην ξεχνάτε αυτό που απάντησε ο Χριστός στους Φαρισαίους «τα του Καίσαρος τω Καίσαρι και τα του Θεού τω Θεώ». Δηλαδή χάσαμε το κέλυφος του Καίσαρος. Αφήσαμε να μιάνουν την Αγία Τράπεζα οι κατακτητές. Να μπουν στο «κέντρο» του Θεού. Αφήσαμε να αλλάξουν οι κατακτητές το κέλυφος του αυτοκράτορα των Ρωμαίων σε τζαμί του Χαλίφη, του νικητή. Να σβήσουν και να χαθούν οι εικόνες και η αγιασμένη Τράπεζα.

- Τεκ ίζι, τεκ ίζι, Νικ, ξαναπήρε το λόγο ο Φίλ κάπως νευρικά, μη γυρίζεις στην άρνηση του παρελθόντος. Κάνεις σαν τους καθολικούς με το προπατορικό αμάρτημα. Ό,τι έγινε, έγινε. Αυτή είναι η πραγματικότητα. Να μη μπλέξουμε με την ασάφεια της υποκειμενικής ιστορίας γιατί δε θα ξεφύγουμε ποτέ. Οι Τούρκοι βλέπουν τα πράγματα διαφορετικά, οι καθολικοί κι οι παπικοί μέσα από άλλα ενδιαφέροντα κι εμείς πρέπει να ξεκαθαρίσουμε τη θέση μας.

- Βέβαια, συνέχισε ο Αλέξης, σ' αυτά θέματα πρέπει να εφαρμόσουμε το διαλεκτικό υλισμό Νικ. Δηλαδή πρόκειται για μια ξένη ιδιοκτησία που ανήκει στην Τουρκία και σ' αυτήν την πραγματικότητα δεν έχει νόημα αν αυτό ανήκε κάποτε στους προγόνους μας και δεν παίζει κανένα ρόλο αν οι παππούδες μας το έχασαν στον πόλεμο ή αν νικήθηκαν κι έχασαν τις περιουσίες τους. Κι ύστερα δε διεκδικούμε το κτίσμα του ναού αλλά το δικαίωμα να λειτουργήσουμε σ' έναν αγιασμένο ναό του Θεού. Μα μπορούν οι άνθρωποι να παραβιάσουν τη θεϊκή υπόσταση του ναού, του τόπου λατρείας της σοφίας Του; Μα τι νόημα έχει να εμποδίσουν την πράξη της θείας λειτουργίας;

- Δηλαδή αν καταλαβαίνω καλά, Αλέξη, τα δικαιώματα του ανθρώπου και του Θεού πρέπει να ανατραπούν προς όφελος του Θεού. Κι ας επιτραπεί στους ιερείς μόνο, δίχως προσέλευση πιστών, να τελέσουν τη θεία μυσταγωγία. Και να μεταφέρεται στους πιστούς η είδηση ότι η Αγία Σοφία λειτούργησε, η Μεγάλη Εκκλησία ακούει πάλι τις προσευχές και τους ψαλμούς και τους ύμνους. Ας μας δώσουν τα του Θεού κι ας κρατήσουν τα του Καίσαρος στο κάτω-κάτω.

- Μα αυτό δε γίνεται, λέει η Γκιουλφέμ, η λειτουργία δεν είναι προνόμιο των ιερέων. Το θείο μυστήριο της λειτουργίας ανήκει σε κάθε άνθρωπο. Κάθε πιστός έχει το ελεύθερο δικαίωμα να εισέρχεται στο ναό και να «ευλογεί» το Θεό. Αλλιώς εξαφανίζεται η υπόστασή του. Καλύτερα να τον γκρέμιζαν τότε. Αλλά να τον διατηρούν εν ζωή και να εμποδίζουν τη ζωή στα έσω, του είναι μια πρόκληση.

- Και η πρόκληση αυτή κρατά αιώνες. Ας την σταματήσουμε λοιπόν αυτή τη φορά. Εξάλλου είναι και τόσο αναχρονιστικό να περηφανεύεται κανείς για τις κατακτήσεις του και τις επιβολές του πάνω από πεντακόσια χρόνια. Ποιόν συμφέρει αυτή η κατάσταση;

- Εξ άλλου ο λαός της Τουρκίας είναι στη βάση του φιλήσυχος και ειρηνικός. Οι κυβερνήσεις όμως; συμπληρώνει η Γκιουλφέμ.

- Αυτές κυβερνούν κάτω από τις διεθνείς συγκυρίες των γεωπολιτικών ανακατατάξεων, των οικονομικών προϋποθέσεων, των κοινωνικών μεταβολών που πρέπει πάντα να εξασφαλίζουν την ειρηνική συνύπαρξη.

Ο Αστέρης χαμογέλασε.

- Μπήκαμε στο πρώτο κεφάλαιο της γενικής διπλωματίας. Αλλά όσο σωστά κι αν είναι αυτά, είναι παραδόσεις μαθημάτων στη θεωρία. Εμείς πρέπει να ξεφύγουμε από μια γενική συζήτηση και να ξεδιαλύνουμε το αντικείμενο του στόχου μας. Δηλαδή αναφερόμαστε σε hardware ή σε software; Πρέπει να ξεκαθαρίσουμε πολύ πρακτικά την ύλη απ' το πνεύμα, την κτίση απ' τον κτίσαντα. Και τα δύσκολα να τα μοιράσουμε σε εύκολα, τα μεγάλα σε μικρά, την κτίση στον κτίσαντα, την ύλη στο πνεύμα.

Κι ύστερα η Αγία Σοφία δεν μπορεί να γίνει εγχειρίδιο τσέπης, είναι κόσμος ολόκληρος. Είναι κι η αρχιτεκτονική της κι ο διάκοσμός της και τα τόσα πολλά ιστορικά συμβάντα με τους βυζαντινούς αυτοκράτορες, τον Ιουστινιανό και τους Κομνηνούς και τους Παλαιολόγους και τους Πατριάρχες. Και μόνο με την τελετή των θείων μυστηρίων θα ξανασυνδεθεί με το σύνολο της Εκκλησίας, το σώμα όπου περικλείεται το σύνολο των θανόντων, των παρόντων και μελλοντικών πιστών.

Ο Φιλ πάσχιζε να βάλει τάξη και πάντα έκλεινε με τις ανακεφαλαιώσεις και τις προγραμματικές ιστορίες.

- Πεταγόμαστε από θέμα σε θέμα και κάπου πρέπει να βρούμε ένα ρυθμό και να βάλουμε ένα χρονοδιάγραμμα, να προχωρούμε βήμα προς βήμα, σαν τις χάντρες που σχηματίζουν ένα κομπολόι. Και πρέπει να ορίσουμε μια ένταση και μια ορισμένη ταχύτητα για να φτάσουμε έγκαιρα στο σκοπό μας. Πεντακόσια χρόνια καθυστερήσαμε, πεντακόσια χρόνια χάσαμε τις ευκαιρίες να μιλήσουμε, να βγάλουμε στην επιφάνεια τον πόθο μας. Είναι καιρός να ξεπεράσουμε το μεσαίωνα και να στραφούμε στο μέλλον.

- Φιλ, Φιλ, κάνω πάλι χαμογελαστά, - συνηθίζω να εκφράζω πάντα τις σκέψεις μου μ' ένα χαμόγελο, - καλύτερα έτσι στην αρχή, ας φαίνονται όλα χαώδη. Σιγά-σιγά θα μπουν σε σειρά οι προτεραιότητες κι ύστερα, σ' αυτή τη φάση, ας βγουν όλες οι αχαλιναγώγητες σκέψεις. Να βρούμε πολλές αφετηρίες κι όσο πιο πολλές δυνατότητες γίνεται.

- Βέβαια ο στόχος μας, είπε ο Αστέρης, πρέπει να περικλείει κι όλα τα σενάρια για τη μελλοντική λύση.

- Και πώς βλέπεις τη μελλοντική λύση Αστέρη; πες μας τι σκέφτεσαι.

Ο Αστέρης γύρισε το παχουλό του πρόσωπο λοξά προς τα πάνω, σα να αναπολούσε τα μελλοντικά υπερκόσμια κι άρχισε να ξετυλίγει τα σενάρια του.

- Ακούστε λοιπόν τα δικά μου σενάρια, βλέπω το όνειρο μιας ενωμένης Τουρκίας και Ελλάδας. Βλέπω μια κοινότητα που βγάζει κοινές δράσεις και κοινά προγράμματα σε μια ιδανική ομοσπονδία.

- Με τους Τούρκους; Κάνει αμήχανα ο Αλέξης, ξεχνάς τις ιστορικές αντιξοότητες και διάφορες;

Ο Αστέρης παρέμεινε στην οραματική του στάση και συνεχίζει ανενόχλητος.

- Μα δε μπορούμε να διαιωνίζουμε το μεσαίωνα. Πρέπει να έχουμε το θάρρος για καινούργια οράματα. Και μπορούμε να προτείνουμε πρώτα-πρώτα τη σύσταση δύο εθνικών επιτροπών για να γραφεί μια νέα μορφή ιστορίας που, χωρίς ή μια να θίγει την άλλη, να δώσει μια νέα ιστορία στη βάση της ειρηνικής συνύπαρξης και του αλληλοσεβασμού των δύο τοποθετήσεων. Ζούμε κι οι δυο λαοί στον κοινό ιστορικό χώρο και το καλύτερο είναι να δούμε στο κοινό μέλλον της νέας χιλιετηρίδας τη νέα ελπίδα που θα εξασφαλίσει ειρήνη και ευημερία στις νέες γενιές. Και όχι μόνο υλική ευημερία αλλά κι ένα ζωντανό ανταγωνισμό για να δώσουμε ένα ωραίο παράδειγμα και σ' άλλους λαούς της Ασίας και της Ευρώπης.

- Η πολιτιστική προοπτική της Ευρώπης άλλωστε, ξαναπήρε το λόγο ο Φιλ, δεν μπορεί να εννοηθεί ανεξάρτητα από τη γεωπολιτική της θέση ανάμεσα στην Ασία, την Αφρική και την Αμερική. Για να ξεφύγει η Ευρώπη από τον οδυνηρό ευρωποκεντρισμό θα πρέπει να εξασφαλίσει μια τευτότητα που θα μπορεί να μεταβάλλεται και να ασφαλίζεται από το διάλογο με εξωευρωπαϊκούς πολιτισμούς. Αν η Ασία αποτελεί μια νέα πορεία και μια νέα κατεύθυνση για την Ευρώπη, για την επιβίωση της οικονομίας και της ταυτότητάς της, η μόνη λύση που μένει είναι να ανοίξουμε τα ενδιαφέροντά μας για τους πολιτισμούς της Ασίας αλλά και της Αφρικής και της Αμερικής.

- Σίγουρα, φίλοι μου, και βέβαια η Τουρκία μας δίνει την καλύτερη ευκαιρία να προσεγγίσουμε την Ασία. Η Ευρώπη βρίσκει ένα πολύ ενδιαφέρον υπόστρωμα συνεννόησης, δε χρειάζονται μεταφραστές και πιο πολύ στα νιάτα, που ξεπερνούν πιο εύκολα το μεσαιωνικό ζυγό και ζουν το οικουμενικό μέλλον. Εξάλλου πιστεύω τώρα ότι μπορεί μια Ελλάδα ενωμένη με την Τουρκία να κάνει θαύματα. Τι λες Γκιούλφεμ; Πώς σου φαίνεται η ιδέα;

- Μα, Αστέρη, αυτά που αναφέρεις δεν είναι μια απλή ιδέα. Πιστεύω ότι είναι η μόνη δυνατότητα να ευημερήσουν οι δυο λαοί και νομίζω ότι εκφράζει τον πόθο τους. Βλέπω τα νέα παιδιά και στις δύο χώρες με τα ίδια ρούχα, τις ίδιες συνήθειες, την ίδια μουσική, το ίδιο γούστο, τα ίδια προβλήματα κι αναρωτιέμαι τι μπορεί να σταματήσει τη διεθνοποίηση των νέων, τι μπορεί να εμποδίσει τα κοινά όνειρα της νεότητας που ατενίζει με πρακτικό μυαλό τη ζωή με αισιοδοξία και ειρήνη. Για μένα είναι έτσι κι αλλιώς απαράδεκτη αυτή η αναγκαστική εχθρότητα

Εξάλλου ας αρχίσει μια φορά ο διάλογος και το αμοιβαίο ενδιαφέρον. Τότε θα βρούμε πολλά κοινά που θα μας λύσουν πολλά προβλήματα. Απ' την κοινή οικολογική πολιτική, μέχρι τα κοινωνικά και οικονομικά προγράμματα με στόχο συνεργασίες με τρίτες χώρες. Και σαν το πρώτο απάντημα στην ιστορία, μιας θετικής αρχής και ειρηνικής συνεργασίας, το πρώτο και καλύτερο παράδειγμα για μια πλατιά πνευματική άμυνα.

- Η ιστορία βέβαια κρατάει τις μνήμες και των αρνητικών συμβάντων, μην ξεχνάτε παρ' όλα αυτά τη λαϊκή αντίληψη και την ανάμνησή τους. Μπορεί οι διανοούμενοι να θέλουν να δημιουργήσουν μια τεχνητή ειρηνοποίηση, οι λαοί όμως κρατάνε μίσος.

Ο Αστέρης πήρε τώρα πιο σοβαρό ύφος, σαν να ζητούσε απ' την παρέα τη δικαίωση των σκέψεών του.

- Μα γνωρίζουμε τόσο λίγα για τη γειτονική κουλτούρα, την τέχνη, την οικονομία, τη θρησκεία, τις επιστήμες. Όσοι γνωρίζουν τη σημερινή Τουρκία και ιδιαίτερα οι

Έλληνες έχουν μια πολύ θετική εμπειρία. Πρώτα-πρώτα έχουν μια άμεση βιωματική σχέση. Έχουν ζωντανές εικόνες, χρώματα, μυρωδιές, συναισθήματα, προσωπικές σχέσεις. Δηλαδή οι σκοτεινές αρνητικές εικόνες του μεσαίωνα χάνονται απ' τον ανεμοστρόβιλο του παρόντος. Το παρόν είναι ανήλεο και φωτίζει τις σκοτεινές μνήμες, τις εξαφανίζει κι ανοίγει μια νέα προοπτική κι ελπίδα.

- Πολύ φιλοτουρκικά τα λες, Αστέρη, ξεχνάς μου φαίνεται τη θλιβερή ιστορία. Κι ύστερα ο λαός μας έβαλε στους Τούρκους κάθε τι αρνητικό που κρατούσε μέσα του, ο Τούρκος είναι αιμοβόρος, φανατικός, βιαστής, κατακτητής, αυταρχικός και απόλυτος.

- Ναι, αλλά ο λαός τρέφεται και το σανό της απάθειας και της σοβινιστικής διαιώνισης. Δηλαδή καλλιεργείται στο λαό αυτή η εικόνα της υπεροχής και της ιστορικής διχόνοιας και κρατιέται ζωντανό το μίσος κι η αόρατη κακία. Μα η Γκιούλφεμ είναι Τουρκάλα. Πώς θα συνδέσουμε τόσο απλά μια φίλη μας μ' αυτό το κολεκτιβιστικό συναίσθημα. Δηλαδή δεν υπάρχουν μάνες στην Τουρκία; Δεν υπάρχουν οι πιο σφοδρές κι οι πιο ρομαντικές σχέσεις, τα πιο δυνατά ρομάντζα ανάμεσα στους νέους ανθρώπους. Δεν υπάρχουν οι καλοί, οι τίμιοι, οι ξεχωριστοί. Μα τότε η ίδια η κοινωνία της Τουρκίας θα έσβηνε από μόνη της και θα κατέρρεε σαν τραπουλόχαρτο.

- Και η στάση της Ευρώπης; Τα ανθρώπινα δικαιώματα;

- Η ιστορία της Ευρώπης, να μην το ξεχνάμε, γράφεται από τους ισχυρούς που ουσιαστικά βρήκαν την πραγματική τους ταυτότητα μέσα στο πλαίσιο του ελληνικού πραγματισμού. Τα έθνη του Βορρά χειραφετήθηκαν όταν κάποτε κατάφεραν να συναντήσουν την πανανθρώπινη ανθρωπολογική ουσία του ελληνισμού κι από τότε προχώρησαν και εργάστηκαν, περιορισμένα όμως σε μια στενή λωρίδα του τοπικισμού και της υπεροχής της μηχανιστικής τους εξέλιξης.

Αν, συνέχισε ο Αστέρης, ξεκινήσουμε από το σύγχρονο προβληματισμό που θέλει να διορθώσει το Διαφωτισμό γιατί οδήγησε την Ευρώπη και τη Δύση σε μια μονολιθική μηχανιστική εξέλιξη, τότε νιώθουμε και πάλι την ελπίδα για μια προοπτική που ενώνει την πίστη, το πνεύμα, το αίσθημα, τη σκέψη και τα ένστικτα σ' ένα σφαιρικό σύνολο, που αφήνει ανοιχτή τη διαδικασία του μέσα-έξω διαλόγου.

- Ο διάλογός μας, πήρε το λόγο ο Φίλ, δεν μπορεί να γίνει στα φανατισμένα μονοπάτια του πολιτικού σκοταδισμού. Θ' αρχίσει μέσα στα ευρωπαϊκά κοινά προγράμματα. Στα πανεπιστήμια, στα Ινστιτούτα, στα Επαγγελματικά και Οικονομικά Επιμελητήρια, με το ίντερνέτ και τις πληροφορίες για μια ανοιχτή κοινωνία. Δυο ναυαγοί στο πέλαγος που βρήκαν μια σανίδα σωτηρίας θα κάνουν πόλεμο; Θα παλεύουν μεταξύ τους ή θα αγωνίζονται να σωθούν απ' την τρικυμία;

Η Γκιούλφεμ μπήκε στη συζήτηση με μια ένθερμη φωνή.

- Μα ακριβώς σ' αυτή την κρίσιμη στιγμή δεν είναι η επιβίωση των δύο λαών το πιο ζωτικό τους πρόβλημα. Τα προβλήματα της νεολαίας, της οικονομίας, της οικολογίας, αυτά μπορεί να είναι η λύση, όχι η ελληνοτουρκική διένεξη με την Ελλάδα να μπλοκάρει με βέτο την οικονομική ροή της Ευρώπης προς την Τουρκία. Δηλαδή η πολιτική ηγεσία είναι σε θέση να παίρνει την ευθύνη για τα εθνικά θέματα κι απ' την άλλη να εμποδίζει με τον πιο προβληματικό τρόπο την κοινή ανάπτυξη του ενιαίου ιστορικού χώρου ζωής;

- Γκιούλφεμ, είπε πάλι ο Φίλ, μην ξεχνάς ότι στο σκοτεινό λαβύρινθο της γεωπολιτικής αστάθειας έχουμε κι' άλλα προβληματικά σημεία κι άλλες πληγές. Το Κυπριακό και το Ισραήλ κι οι Παλαιστίνιοι κι ύστερα η Περσία κι ο Αραβικός κόσμος, ο Ισλαμισμός κι οι συνεχείς προκλήσεις.

- Και εννοείς βέβαια τον Ράσντι. Κι ήταν ανάγκη να ξεφυτρώσει ο Ράσντι σ' αυτή τη στιγμή. Αυτή η προκλητική διαφήμιση και δημοσιότητα των σατανικών στίχων ήταν προγραμματισμένη.

- Μα ο Ράσντι είναι ένα δυνατό ορόσημο της δυτικής κουλτούρας. Δηλώνει τα όρια. Μέχρι εδώ. Τέρμα στο μεσαίωνα του ισλαμισμού. Τέρμα στο διάλογο. Τέρμα στη φιλειρηνική συνύπαρξη. Στη διαμόρφωση της νέας χιλιετηρίδας δεν μπορεί η Δύση να συνοδεύεται από τον αναχρονισμό της Ανατολής.

- Αυτά είναι τα σύνδρομα του πολιτικο-στρατιωτικού σχεδιασμού ενός σεναρίου βάθους. Η σύλληψη μιας στρατηγικής του πολέμου των θρησκειών. Όλοι εναντίον όλων, οι καθολικοί κι οι ορθόδοξοι κι οι προτεστάντες κι οι Εβραίοι και οι διάφορες ψευδοθρησκείες με τους χαρισματικούς ηγέτες που ξεγελούν τη νεολαία και τους αγαθούς.

Ο Αλέξης ξεφυσούσε.

- Πώς φουσκώνουν τα πράγματα κι ο λαβύρινθος ολοένα μεγαλώνει σαν τον ωκεανό. Χάος και σκοτάδι. Λέτε να βρούμε κάποτε την έξοδο; Όσο προχωρούμε, τόσο μεγαλώνουν οι δυσκολίες, από λόφοι γίνονται βουνά και μικραίνουν τον ορίζοντα. Κάθε πρόβλημα και τοίχος. Κάθε πληγή ανυπέρβλητο εμπόδιο.

- Κι όμως, Αλέξη, μέσα σ' αυτό το απέραντο χάος, μέσα σ' αυτό τον σκοτεινό ωκεανό λάμπουν μικρά φωτάκια που χάντρα-χάντρα, σχηματίζουν την αλυσίδα και μας δείχνουν τους κόμβους και τα μονοπάτια που οδηγούν στο δικό μας φωτεινό σταθμό της Αγίας Σοφίας.

- Δεν σας έλεγα εγώ ν' αφευθούμε στο χάος και ν' αφήσουμε τη σκέψη ν' ανιχνεύσει μόνη της τους μυστικούς τόπους, δίχως τη λειτουργική λογική παρά με το χρόνο και το ένστικτο του σκοπού. Μην ξεχνάμε, στο βάθος λάμπει πάντα το μυστικό φως της χάρης της. Είμαστε σαν τους χαμένους ναυαγούς του μεγάλου κατακλυσμού κι η σχεδία μας ένα τουριστικό αντίσκηνο μέσα στην έρημο. Πασχίζουμε με τα λόγια και τη σκέψη μας να βρούμε τη στεριά. Τι περιπέτειες μας περιμένουν! Τι ταλαιπωρίες και δοκιμασίες! Τι εμπόδια! Τι κίνδυνοι!

- Εγώ δε φοβάμαι τίποτε. Η σχεδία μας είναι γερή, μ' όλους τους μοντέρνους εξοπλισμούς με όλα τα επιστημονικά εφόδια και όργανα, αβύθιστη, σαν ένα διαστημόπλοιο με τους πιο έμπειρους αστροναύτες. Δε φοβάμαι τίποτα και κανέναν, γιατί πρώτα-πρώτα ξεκαθάρισα τη μέσα μου διάθεση. Κι ύστερα δε θέλω να κάνω σε κανέναν κακό. Δε θέλω να βλάψω κανέναν. Ίσα-ίσα η πίστη μου δίνει φτερά και δύναμη. Γιατί να προκαλέσω την άρνηση μια κι η πυξίδα μου είναι το φως της αγάπης.

Ο Αστέρης έδειχνε τώρα σκεπτικός.

- Παρ' όλα αυτά το κακό και το μίσος ελλοχεύουν κι έχουν και πέραση. Δεν περιμένουν. Οι συμπληγάδες τους, ανοίγουν και κλείνουν και συντρίβουν τα πάντα. Μισά και μισά, είναι μοιρασμένα.

- Αστέρη, είπε η Γκιούλφεμ, δύο μορφές και δύο δυνάμεις απ' την ίδια ουσία, απ' τον κοινό πηλό της ζωής φτιαγμένες. Γέννα και θάνατος είναι η ζωή, αγάπη και μίσος, φως και σκοτάδι, αρχή και τέλος, το άλφα και το ωμέγα. Διαλέξαμε το φως και τη δύναμη της πίστης κι αν φυσήξουν οι θύελλες του κακού, ό,τι και να συμβεί, όπου και να γίνει, θα ασφαλίσουμε το ζωντανό φως με τη ζωή μας, με την πίστη μας.

- Ξέρεις, Γκιούλφεμ, η μητέρα μου αγαπούσε τα τούρκικα κινηματογραφικά έργα. Δεν άφηνε κανένα. Μα ήταν και ωραία. Με ωραία μουσική και συγκινητικά

τραγούδια. Όλοι έκλαιγαν στα τούρκικα έργα. Τόσο αίσθημα και συναίσθημα! Μιλούσαν στην καρδιά και του τουρκικού και του ελληνικού λαού. Δράματα βγαλμένα απ' τη ζωή, ίδια η ζωή. Για τις γυναίκες και τις χήρες, τις πονεμένες μάνες, την αδικία της τύχης και τη δικαιοσύνη του Θεού. Σαν ηρεμιστικά χάπια, σαν υπνωτικά επηρέαζαν τα αισθήματα του λαού, δίχως κρίση και απόσταση. Σαν τα χαμάμ, τα ατμόλουτρα όπου χάνεσαι δίχως εικόνες στη ζεστασιά των υδρατμών.

- Μα αυτά που τους ενώνουν είναι πιο πολλά απ' αυτά που τους χωρίζουν, συνέχισε η Γκιουλφεμ. Σήμερα ο Τομ Κρούζ και η Κέλυ Μακ Γκίλις παίζουν και διασκεδάζουν τη νεολαία της Τουρκίας και της Ελλάδας. Πίνουν κόκα κόλα και καπνίζουν τα ίδια Μάρλμπορο. Και τα τέκνο συγκροτήματα παίζουν τους ίδιους βίαιους μονότονους ρυθμούς, στις ίδιες ντίσκο με τις προκλητικές τουρίστριες απ' τη Γερμανία και την Αμερική.

Ο καιρός μαλάκωσε, ο άνεμος έκοψε και σιγά σιγά έβγαινε ο ήλιος, ανήλεος και δυνατός. Ο Σαμπάν χτύπησε τα χέρια και διέκοψε για λίγο την παρέα, μπήκε μετά μέσα μ' ένα δίσκο καθαρισμένα φρούτα, παγωμένα, κι έδωσε σ' όλους πιρούνια και χαρτοπετσέτες. Μήλα με κανέλλα και πορτοκάλια, μαύρα σύκα και μπανάνες. Ο Φιλ ψιθύρισε σιγά στο Σαμπάν να φέρει και νερό κρύο απ' το ψυγείο του λεωφορείου.

- Ας κάνουμε ένα μικρό διάλειμμα. Μουδιάσαμε.

- Σκουριάσαμε, πρόσθεσε κι ο Αστέρης.

Βγήκαμε ένας-ένας, απ' τη σκηνή. Ο ήλιος μας θάμπωνε και μας έκαιγε, σα να διαπερνούσε τα ρούχα μας. Η έρημος μύριζε ζεστό σταφύλι και στον ορίζοντα πετούσαν αθόρυβα άσπρα περιστέρια. Ο Σαμπάν άνοιξε το μαγνητόφωνο του λεωφορείου κι η πλούσια αιγυπτιακή μουσική χύθηκε στη ζεστή έρημο με τις βαριές κι αργοπορημένες βαθιές καταλήξεις. Σαν ανάσες μπρος και πίσω, μια διπλή αραβική φλογέρα γέμιζε τον ουρανό με γαλάζιες κοφτές γραμμές.

Ξαναμπήκε στη σκηνή κι η συζήτηση άρχισε να φουντώνει. Τώρα δε μας ενδιέφεραν οι χώρες κι οι έχθρες των λαών. Τώρα θα μιλήσουμε για τη μέθοδο της δράσης. Κάθε πράξη μπορεί να οριστεί απ' το επίπεδο που αναφέρεται. Υπάρχουν κι απόκρυφες μυστικές πράξεις που οδηγούν άμεσα στο στόχο, αλλ' αυτές είναι πέρα απ' τη μικροαστική καθημερινή λογική. Πρόκειται για τη λογική της δημιουργίας, για τη συγκέντρωση που κλείνει τα κενά του κύκλου, το πώς θα καταφέρουμε το «άνοιγμα» της Αγιασοφιάς. Δηλαδή τα βήματά μας θα υπολογίζουν τη διανοητική οργάνωση των στοιχείων ή θα ακολουθήσουμε την πανάρχαια μέθοδο της παράλογης εσωτερικότητας;

Θα αφουγκραστούμε την ψυχή μας δίχως λόγια και βαριά νοήματα. Μόνο η πίστη θα μας δώσει τη δύναμη να ξεπεράσουμε τη στενότητα του νου μας. Ο νους μας έμεινε ανθρωποκεντρικός, όλα του είναι ανθρώπινα. Τα πάντα. Ο ανθρώπινος νους τα ξέρει όλα - ή σχεδόν όλα - κι έχει και τη mania να τ' ανακαλύψει όλα. Όλα τα μυστικά της δημιουργίας. Και με τα μαθηματικά του, ψάχνει στο αχανές διάστημα να βρει την κρυψώνα του Θεού.

Είναι δυνατόν μ' ένα τόσο μικρό κοκαλένιο κεφάλι ν' ανιχνεύσουμε το ατέλειωτο σύμπαν; Και να βρούμε τα πιο βαθιά μυστικά της ζωής; Και να γίνουμε παντοδύναμοι ημίθεοι, εμείς οι ίδιοι αθάνατοι; Εμείς οι ίδιοι θεοί;

Αλλά ο Θεός είναι πάνω απ' τους ανθρώπους. Πάνω απ' το νου μας η θεοκεντρική δύναμη, ο θεοκεντρικός νους του σύμπαντος. Πάνω απ' τα κεφάλια μας ορίζει ο Θεός με τη σοφία και την αρμονία Του τη ζωή. Όλη τη ζωή και μαζί τις δικές μας τις

μικρές ζωές, το σκοπό μας, το σχέδιό μας, την ίδια την Αγία Σοφία. Μια γραμμή απ' το κέντρο της γης διαπερνάει το σώμα μας, το νου μας, ίσα με το νου του Θεού, το κέντρο Του, τη μεγάλη πηγή. Η μυστική σύνδεση, ο μυστικός δρόμος, ο μυστικός δεσμός. Απ' ευθείας. Άμεσα. Δίχως περιττά σημάδια, δίχως σκέψεις και πρακτικά συμπεράσματα.

Κι η Αγιασοφία είναι ο σταθμός μας, είναι το φωτεινό διαστημόπλοιο που θ' ανοίξει τα φτερά του. Μήπως είναι το μεγάλο μας εμπόδιο; Μήπως πρέπει να ξεχάσουμε την Αγιασοφία μας; Μήπως θα πρέπει να την ξεπεράσουμε μια για πάντα και να βρούμε τη δική μας τη νέα άσπιλη Αγιασοφία μέσα μας;

- Και τα πεντακόσια χρόνια, πεντακόσια χρόνια κάθαρση. Πεντακόσια χρόνια προσευχές και παρακλήσεις. Ο Αλέξης πήρε σοβαρό ύφος και συνεχίζει: Το μόνο που μένει είναι αυτή η μυστική είσοδος. Η ιερή στιγμή της απόλυτης σύνδεσης. Όλοι ψάχνουν τις λογικές λύσεις με την υπομονή της σχολαστικότητας γύρω απ' αυτό που λάμπει, απ' αυτό που καίει. Η ιερή στιγμή σε μεταφέρει αυτόματα, πριν προλάβεις να κουνήσεις τα βλέφαρα. Τι νόημα έχει η ζωή μας αν δεν έχουμε μπροστά μας αυτή την ιερή στιγμή της έκστασης, της «θεωρίας», της ανάληψης; Μέσα μας είναι ο Θεός. Μαζί μας είναι ο Θεός, αρκεί να μη μπερδέψουμε τ' ανθρώπινα με τα θεοκεντρικά.

Η ζωή μας θαμπώνει και σκεπάζει τον ορίζοντα και τη διαύγεια της εικόνας μας. Η ταχύτητα της εποχής με τη βία του νευρωτισμού μάς σπρώχνει σε πράξεις που ούτε επιθυμούμε, ούτε έχουμε ανάγκη. Στένεψαν οι δρόμοι και γέμισαν παντού σημαντικότητες και επείγοντα συμβάντα. Επείγουσες συναντήσεις. Κανένας εξώστης, κανένα μπαλκόνι δεν ευκολύνει τη θεία στιγμή. Πάντα η ίδια απάντηση στ' ανθρώπινα τηλέφωνα: *Επιλέξατε λάθος νούμερο. Ο αριθμός αυτός δεν αντιστοιχεί σε συνδρομητή...*

Η Γκιουλφém συγκινημένη, βρισκόταν σ' έξαρση. Ποτέ μέχρι τώρα δεν άκουσε τόσο απόλυτη σκέψη. Της αναστάτωνε την τάξη της, την πίστη της, παρ' όλο που ήξερε ότι ο Αλέξης είχε δίκιο.

Ο Φιλ, συμπλήρωσε στοχαστικά μέσα από τις βαθιές του θεολογικές γνώσεις:

- Μα έχουμε το παράδειγμα του Παύλου. *Σκληρόν σοι προς κέντρον λακτίζειν*. Και μετά η χάρη της λάμψης, της ιερής στιγμής κι ο μυστικός χορός του Αγίου Φραγκίσκου. Η έκστασή του, η μυστική στιγμή της συμπαντικής του σύνδεσης με τα πουλιά και τα ζώα. Και πόσα άλλα παραδείγματα δε μας δίνει η παράδοσή μας για τη δύναμη των μαρτύρων μας, των αγίων μας, που κράτησαν με το παράδειγμά τους ζωντανό το δρόμο της ιερής στιγμής.

- Προτείνω, πήρε το λόγο η Γκιουλφém φανερά συγκινημένη, να βρούμε κι εμείς την ιερή στιγμή μας με προσευχές και άσματα. Ξέρει κανείς λεπτομέρειες αυτής της πράξης; Μπορούμε οποιαδήποτε στιγμή, απροετοίμαστοι, να περάσουμε απ' τον ένα χώρο στον άλλο; Απ' την ανθρώπινη ζωή στη θεοκεντρική στιγμή, στην αιωνιότητα;

Ο Αλέξης σηκώθηκε και ύψωσε τα χέρια στον ουρανό σαν υπερκόσμιος ιερέας. *Κύριε, Κύριε των δυνάμεων μεθ' ημών γενού. Κύριε των δυνάμεων εισάκουσον ημάς*. Σηκωθήκαμε όλοι, υψώσαμε τα χέρια στον ουρανό κι όλοι μαζί επαναλάβαμε τη μονότονη παράκληση: *Κύριε των δυνάμεων μεθ' ημών γενού*.

Έμεινα στη μέση μόνος με τις σκέψεις μου. Οι άλλοι δυο-δυο, στην αρχή κι ύστερα ένας-ένας, σκόρπισαν στην καυτή έρημο. Άρχισα με τη σειρά μου να χάνω κι εγώ

τον προσανατολισμό. Θεέ μου, ξεκινήσαμε προετοιμασμένοι για το μεγάλο μας σκοπό και τώρα χάνονται και σκοτεινιάζουν οι ελπίδες. Δεν είναι και τόσο απλό να πάρεις την Αγία Σοφία στη χούφτα σου και ν' ανοίξεις τις βαριές της πύλες, να σημάνεις τις καμπάνες της και τα σήμαντρά της.

Κι ύστερα το μέγα δίλημμα της μεγάλης στιγμής της σύνδεσης με το Θεό. Πρώτα αδειάζω απ' το νου μου όλα τα περιττά, ένα-ένα τα παρατάω και ξεχνάω τη βία του νου και το σκοπό μου. Δε θέλω τίποτα, δε θέλω τίποτα, γονατίζω μπροστά Σου δίχως έννοιες, δίχως προγράμματα και στόχους. Αν είναι να βρω το δρόμο, δείξε μου τα σημάδια Σου.

Αδειάζω και χάνω το βάρος. Σαν προφήτης χαμηλώνω, γίνομαι ζητιάνος, άκληρος και ταπεινός φτωχούλης Σου. Να ξεπληρώσω την Αγία Σοφία. Πόσο το χρέος. Πόσο να ταπεινωθώ. Κι ας χάσω κάθε μου αξίωμα και περηφάνια, δούλος των δούλων να γίνω, δίχως δικαιώματα, δίχως ταυτότητα, δίχως φωνή, δίχως μορφή. Κάτω κι ακόμα πιο κάτω, ν' αρχίσω το χρέος το βαρύ.

Κι η πνοή της ιερής στιγμής μέσα σε μια πράσινη μυστική όαση. Σαν κούφιο σακί με σέρνει ο αέρας. Σαν карабόπανο που ανεβαίνει και πέφτει μετά στους γιομάτους δρόμους, μέσα στα παζάρια, μέσα στα λεωφορεία και τα στενά αεροπλάνα. Μια βαθιά ανάσα μόνο. Την αποχή μου, κράτα τη σιωπή μου, την απομάκρυνσή μου. Μικραίνω τις εικόνες, τις σβήνω κι ούτε ξέρω αν με οδηγεί η φτώχεια μου στο δρόμο Σου. Να σβήσω τις λέξεις, ν' αφήσω μόνο τις συλλαβές, τους δίφθογγους και τα σύμφωνα, μόνο τα σύμφωνα και τα φωνήεντα ένα-ένα.

Και τα παρατάω όλα. Όλο το αλφαβητάριο του νου. Θεέ μου, γλύτωσε την ψυχή μου απ' την υπεροψία μου. Άσε με να Σε υμνήσω με την πιο αγνή κι ανύποπτη φωνή. *Δείξε μου τον ίδιο δρόμο και τη στράτα την καλή, κάνε να αγαπώ τον κόσμο κι' από μένα πιο πολύ. Κι από μένα πιο πολύ.* Χαμήλωνω τη φωνή κι άφηνα μόνο τα φωνήεντα σαν τις πιο βαθιές μου ρίζες. Σα σαΐτες. Σα χαρταετούς. Δίχως το σκοπό και δίχως τη φοβερή Του παρουσία. Δίχως τα κατασκευάσματα του νου, σα χρησμούς και σαν ορόσημα της απελπισίας μου.

Αυτά τα φωνήεντα μόνο. Οι τελευταίες φωτοβολίδες της φυγής μου. Και οι φωνές μου δίχως φόβο, δίχως λόγο, δίχως λέξεις πια, με το χείμαρρο των συλλαβών και με τα φωνήεντα λευτερωμένα απ' όλους τους αιώνες. ΑΑΑ ΟΟΟ ΗΗΗΗ ΗΗΗΗΗ ΕΕΕΕΕΕΕ ΟΥ ΟΥ ΟΥ ΟΥ ΟΥ ΑΕ ΑΕ ΑΕ ΑΕ ΑΕΕ ΑΕΕ ΑΑΕ ΑΑΕ ΑΑΕ ΑΑΕ ΑΙΙΙΙΙ ΑΙΙΙΙΙ ΑΑΑΑΑΑΑΑΑ Α , μια ώρα Α διπλά ΑΑ ΑΑ ΑΑ ΑΑ ΑΑ και μια μέρα ΟΟΟΟ ΟΟΟΟ ΟΟΟΟ ΟΟΟΟ ωμέγα ΩΩΩ κι ένα χρόνο σιωπή. Σιωπή μόνο με τα λίγα φωνήεντα. ΑΑΑΑΑΑΑ ΑΑΑ ΑΑΑ ΑΑΑ ΑΑΑ ΑΑΑ.

Η έρημος γέμισε από φωνήεντα, βαριά κι ανάλαφρα σαν τα περιστέρια κι όλα ανακατεμένα απ' τους πέντε ερημίτες με τα ιερά βήματα του ιερού χώρου, της στιγμής έξω απ' τ' ανθρώπινα. Τόσο κοντά και τόσο γλυκά αρχίζει η μαρτυρία Του και τα σημάδια Του. Άσε μια τρύπα ν' αφουγκράζεσαι μόνο, κάτω απ' το βαρύ τον πόνο. Αφουγκράσου τα μυστικά φωνήεντα σ' άγνωστες γλώσσες, τα ίδια και τα ίδια, σαν τα ηλεκτρόνια του ατόμου με τις χιλιάδες ελλειπτικές τροχιές, παραβολικές ψιλές καμπύλες τα φωνήεντά μας. Σε μια εκστατική δοξολογία, με σηκωμένα τα χέρια στην αντίσταση του πειρασμού της υπεροψίας, ο μυστικός χορός μας.

Πόσο εύκολα περνάμε απ' τη μια όχθη στην άλλη. Η μορφή, ο τύπος, η αλυσίδα των σχέσεων, οι ιεραρχίες κι οι σημαντικότητες και το πιο κοντινό, η δύναμη του σώματος στους μύες και στη σκληραγωγία της αθλητικής υπεροχής. Η κινητικότητα κι η γρηγοράδα στα κοινά. Θεέ μου. Θεέ των προγόνων μου. Θεέ της πίστης μου. Μέσα σ' αυτόν το βιαστικό αγώνα, μέσα στη μάχη της ημέρας ενάντια στον άλλο κι όλοι

μαζί μακριά απ' τις γιαγιάδες και τους γέροντες, μακριά απ' τις εκκλησίες και τους παπάδες, ξεπεράσαμε την ταπείνωση, ντρεπόμαστε την αδυναμία, την αρρώστια, τα γηρατειά.

Κι εμείς θέλουμε ν' ανοίξουμε τις πύλες της Αγιασοφίας, της περήφανης εκκλησίας των μεγιστάνων και των πατριαρχών και των αυλικών αριστοκρατών. Δεν είναι παράδοξα τα σημεία; Να τους δώσουμε κι άλλη μια εκκλησιά και να θυσιάσουμε την ιεροσύνη της σ' αυτούς τους κοινότοπους με τις κοιλίες και τους βιαστικούς σταυρούς, γρήγορους και κοφτούς. Απ' το πάνω μέρος του στήθους και λίγο προς τ' αριστερά, προς τον ωμό, ευθύγραμμοι, κάθετοι, μισοί σταυροί με χαμένα τ' απλωμένα χέρια.

Ήρεμα κι όμορφα, όπως μάθαμε να κάνουμε το σταυρό απ' το μέτωπο στον αφαλό με τα τρία δάχτυλα κι απ' το δεξί ώμο στον αριστερό, δύο τεμνόμενες ευθείες, η μεγάλη κάθετος το σώμα Του κι η μικρή οριζόντια τ' απλωμένα χέρια της αγάπης Του. Βιαστική είσοδος, λιγόχρονη, μ' εκτέλεση του τυπικού «δε βαριέσαι». Τρία κεριά, οι βιαστικοί μονοκάθετοι μικροί σταυροί, με σκυμμένο το λαϊκό κεφάλι, μ' άστατα ρούχα του καφενείου. Κι αν τύχει και περάσει ο παπάς με το θυμιατό, πάλι τους γρήγορους σταυρούς, τους μικρούς σταυρούς, λοξά στα πλάγια, βήματα προς τα πίσω με σκυμμένο το κεφάλι κι η επίσκεψη τελείωσε ανώδυνα. Πόσο εύκολα είναι τώρα! Μπαίνεις, βγαίνεις, φεύγεις.

Εξάλλου γίνεται και βαρετή όλη η λειτουργία. Η επίσκεψη στο ζωντανό μουσείο δίχως εισιτήριο. Ε, καλά! Τα τρία κεριά. Ανώδυνα κι ειρηνικά. Είναι μια αναχρονιστική υποχρέωση. Κι ύστερα, ποιος αντέχει απ' την αρχή μέχρι το τέλος και ποιο το νόημα; Ο δεσπότης δίνει στον άμβωνα τη μάχη με ηρωισμό και σθένος. «Ποιος μπορεί να αμφιβάλλει για το Θεό μας. Τις Θεός Μέγας ως ο Θεός ημών». Οι παπάδες, τα μανουάλια, οι διάκονοι, σ' αυτή τη θεία λειτουργία πιστοί κι απόλυτοι, αντιμέτωποι με τους παράξενους πιστούς επισκέπτες. Κι οι ψάλτες στην οδυνηρή απομόνωση με τα βαριά τους τεριρέμ, τα μακρόσυρτα ατέλειωτα Α Α Α Α και το βαρετό ισοκράτημα, τ' ακατανόητα τροπάρια.

Είναι το οδυνηρό μας χρέος να πνίγουμε μέσα στο τυπικό, την ιερότητα, τη μυστική πράξη, τη ζωντανή συμμετοχή μας. Πόσο μακριά ξεφύγαμε απ' τη ζωντάνια της θείας λειτουργίας. Μα οι παπάδες κι οι αρχιμανδρίτες, οι διάκονοι κι οι δεσπότες, οι ψαλτάδες, είναι δεμένοι σ' αυτή την τάξη της σταθερής τυπικής μορφής. Κι ο λαός με πλεχτές μπλούζες και ταπεινές φαλακρές μπαίνει και βγαίνει για να ξεπληρώσει την υποχρέωση του.

- Μήπως θα πρέπει να απαγορευτεί η είσοδος στον ευσεβή και πολυφλύαρο λαό μια για πάντα; Να μπαινοβγαίνει στο ναό και να μη νοιάζεται καθόλου για την πραγματική του ζωντανή συμμετοχή στο ιερό μυστήριο της θείας λειτουργίας;

- Κι όμως αγαπητέ μου Αστέρη όσο και να κατακρίνεις την επιπολαιότητά του φαλακρού λαού, ίσως σ' αυτόν, τον ένα με τους μικρούς βιαστικούς σταυρούς, να πέσει ο λαχνός της θείας χάριτος. Ίσως μέσα του να καίγεται απ' τη βαθιά του πίστη και να δοξάζεται το μεγάλο Του όνομα απ' αυτόν, το φαλακρό με την κοιλιά και το πλεχτό πανωφόρι. Με τη μικρή του τη δοξαριά ν' αγγίζει πιο βαθιά την ευλογία Του, που δεν επηρεάζεται και τόσο απ' την αυστηρή εκτέλεση της πράξης της πίστης, της προσευχής και της σύντομης επίσκεψής του.

Μην αποκλείεις κανένα. Κι ύστερα δεν ξέρεις, οι μεγάλοι σταυροί κι οι μεγάλες μετάνοιες δεν ανοίγουν πάντα τα παράθυρα της θείας χάριτος. Δεν είναι αυτό το μεγάλο προσωπικό μυστικό κάθε ανθρώπου. Κι ύστερα ποιος μπορεί να ξέρει σε

ποιον δίνει ο Θεός την αγάπη Του; Δεν υπάρχει συνταγή. Μόνο ο δρόμος της αναμονής και της προετοιμασίας μετράει. Περίμενε ταπεινά στον αγώνα της προετοιμασίας. Είναι ο πιο ελπιδοφόρος δρόμος. Κι όποιον ο Θεός αγαπάει τον παιδεύει. Μην παρατάς και τα ταπεινά και τα αγαθοεργά. Μην θυμώνεις, μην κακιώνεις. Πάντα μπροστά, με το ειρηνικό χαμόγελο της δημιουργίας, κοντά στη ζωή. Κι απάντησε στη ζωή με ζωή, μ' ευσπλαχνία και γενναιοδωρία, με καλοσύνη, όχι μ' εξυπνάδες του νου και σοφισμούς. Καλύτερα μ' ένα χαμόγελο ανοιχτό της καρδιάς, παρά με γνώσεις, συμβουλές και διδάγματα.

- Ο Αστέρης έχει δίκιο όταν αναφέρεται στην άτακτη συμμετοχή των πιστών, είπε ο Φίλ. Κι αυτή η φασαρία που γίνεται πολλές φορές κι η φλυαρία κι η αδιαφορία κι η ασέβεια! Σκέπτομαι πολλές φορές τον πόλεμο που γίνεται, όταν βγαίνει ο παπάς στην Ανάσταση με το «Δεύτε Λάβετε Φως». Κι απ' τη μανία, ποιος θα ανάψει πρώτος το κερί του, σβήνουν τ' αγιασμένο φως. Και μόνο αυτά;

- Παρ' όλα αυτά το μυστήριο γίνεται και το άγιο πνεύμα βρίσκει το δρόμο του, είπα χαμογελώντας. Ο Θεός έχει παιδική ψύχη και ξέρει να παραβλέπει μερικά συμβάντα, που δεν είν' ανάγκη να γίνονται. Αυτά λέω να τα παρατήσουμε. Μήπως δεν τα ζούμε κάθε μέρα; Αυτό το θέμα που θέτει ο Αστέρης είναι ενδιαφέρον. Δηλαδή το σκοπό μας θα τον βάλουμε υπό την κρίση του λαού; Ε, τότε καήκαμε. Εγώ πάντως Αστέρη δεν έχω ούτε αμφιβολίες, ούτε ενδοιασμούς για την Αγία Σοφία.

- Μα ούτε κι εγώ, είπε ο Αστέρης ξαφνιασμένος. Αναφέρθηκα περισσότερο στην πραγματικότητα, αλλά έχεις δίκιο. Ο σκοπός είναι δικός μας, είναι ο κοινός μας στόχος. Ξεγελάστηκα λίγο απ' τη γενική ανάλυση. Παρ' όλα αυτά πιστεύω ότι όλοι οι χριστιανοί έχουμε τον ίδιο πόθο: Να δούμε τον Πατριάρχη να δοξολογεί στο ναό της ορθοδοξίας. Τι κι αν λιγοψυχούν μερικοί, τι κι αν ξεχνούν μερικοί; Τι κι αν αδιαφορούν οι άνθρωποι και στρέφουν την προσοχή τους σ' άλλα ενδιαφέροντα, ασήμαντα και καθημερινά. Σκέφτηκα για λίγο τη σημερινή πραγματικότητα και λιγοψύχησα. Ύστερα η πράξη μας αυτή δεν είναι και τόσο ανθρωποκεντρική. Έχει τις βαθιές τελετουργίες της ιεροποίησης. Είμαστε όργανα μιας θεοκεντρικής αποστολής και δεν μπορούμε να ξέρουμε απ' την αρχή τ' αποτελέσματα. Υπομονή.

Η ήλιος γίνονταν όλο και πιο καυτός και στο αντίσκηνο η ζέστη ολοένα και πιο ανυπόφορη. Αποφασίσαμε να μαζέψουμε τα πράγματα και να συνεχίσουμε το ταξίδι μας για την Αλεξάνδρεια. Λύσαμε τη σκηνή και στοιβάξαμε τα πανέρια, τα ποτήρια, τα τραπεζομάντιλα, τις κουβέρτες και το τραπεζάκι εκστρατείας στα πλεκτά μπαούλα. Ο Σαμπάν, ο οδηγός, κατέβασε το παράθυρό του και με πολύ κέφι χτυπούσε ρυθμικά στην πόρτα, ν' ανέβουν όλοι στο λεωφορείο. Ο ήλιος έκαιγε τώρα απ' την κατακόρυφη θέση του και στον ορίζοντα η έρημος καίγονταν με γυαλιστερούς αόρατους ατμούς. Ο τόπος έβραζε και το λεωφορείο με το Σαμπάν χύθηκε με ταχύτητα στην έρημο.

- Έχεις ξανάρθει στην Αίγυπτο; ρώτησε ο Αστέρης τον Αλέξη. Στην Αλεξάνδρεια;

- Όχι, πρώτη φορά. Είναι η πρώτη φορά που έρχομαι στην Αλεξάνδρεια. Αν και διάβασα τόσα βιβλία, η εικόνα μου είναι θολή. Τη θόλωσαν οι Άγγλοι κι οι Γάλλοι, πιο πολύ με τη «Ριβιέρα» τους και τον ευρωπαϊσμό τους. Αυτή η Αλεξάνδρεια του Ντάρελ και του Καβάφη, παρ' όλο που είναι τόσο γλαφυρή και ρομαντική, είναι γιομάτη θάνατο και τελικά, σα μια νεκρώσιμη γιορτή. Εγώ προτιμώ την Αλεξάνδρεια του ιδρυτή της, του Μεγαλέξανδρου. Αυτή φουντώνει μέσα μου κι ας μην έμεινε τίποτε σχεδόν απ' τη δόξα της.

Η Αλεξάνδρεια του Αλέξανδρου – Ο Αστέρης βρήκε την ευκαιρία να ξεδιπλώσει τις γνώσεις του - αποτελούσε στην ουσία ένα παγκόσμιο πρότυπο και μια συγκεκριμένη αντίληψη της αρχιτεκτονικής οργάνωσης που δεν οριζόταν μόνο απ' τους κανόνες των αναλογιών, αλλά έπαιρνε υπόψη της και την τεχνολογία και τις ειδικές τοπογραφικές αναγκαιότητες της κάθε χώρας. Η επιστήμη της *Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής* μάλιστα, για να εξετάσει και να χαρακτηρίσει αυτή τη μεταβατική φάση της κλασικής, στη λεγόμενη αλεξανδρινή και μετά-αλεξανδρινή περίοδο και ως τη μετάβαση στην καθαρά ελληνορωμαϊκή της έκφραση χρησιμοποιεί τον όρο *Μακεδονική Αρχιτεκτονική*.

Το αρχιτεκτονικό αυτό πρότυπο, δηλαδή η δημιουργία μιας κλασικής πρόσοψης με αέτωμα, παραστάδες και γείσα, κατασκευασμένη από τοπικά υλικά κι επιχρισμένη με διάφορα κονιάματα, που εμφανίζεται με την ίδια έκφραση σ' όλη την επικράτεια του Αλέξανδρου, από τη Μικρά Ασία και την Αίγυπτο ως την Ινδία και το Αφγανιστάν, το συναντάμε αιώνες αργότερα, σε πολλές παραλλαγές, στην αρχιτεκτονική της αναγέννησης και του μπαρόκ, σε παραδείγματα του κλασικισμού όπως και του ιστορισμού των περασμένων αιώνων.

Αυτή η επέκταση της ελληνικής αρχιτεκτονικής μέσα απ' τη μακεδονική της διαμόρφωση, αντιπροσωπεύει στην ουσία την πλατύτερη ελληνιστική έκφρασή της, που έχει σφαιρικό και παγκόσμιο χαρακτήρα και της επέτρεψε να εξαπλωθεί και να εμφανιστεί σ' όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης. Βέβαια δεν μπορώ να τη συγκρίνω με τ' αυστηρά κλασικά πρότυπα κι ούτε αποτελεί μια βαθύτερη ανάλυση της κλασικής έκφρασης. Αυτό που έχει περισσότερη σημασία είναι η διατήρηση και εξάπλωση των μορφολογικών στοιχείων της ελληνικής αρχιτεκτονικής τα οποία είναι απόλυτα συνδεδεμένα με τις πρωταρχικές μήτρες.

Ο εντοπισμός των ελληνικών στοιχείων και μορφών τόσο στην Αφρική όσο και στην Ασία κάνει φανερό την ύπαρξη ενός αόρατου γιγαντιαίου πολιτισμικού δικτύου που έχει σαν κέντρο την *ελληνιστική σύλληψη* που συντελέστηκε τον 4ο π.χ. αιώνα στη Μακεδονία και κάνει και σήμερα πιο κατανοητή την ιστορική και μορφολογική επίδραση της μακεδονικής αρχιτεκτονικής και γενικά της Μακεδονίας με όλα τα κέντρα που διαθέτουν αυτή την κοινή αρχιτεκτονική γλώσσα.

Αν μάλιστα μεταφέρουμε την ιστορική αυτή συγγένεια στην καθημερινή πραγματικότητα της σύγχρονης εποχής, τότε διαμορφώνονται καινούργιες προοπτικές και μας παρουσιάζονται δυνατότητες για μια δημιουργική κοινότητα και φιλία που μπορεί να αξιοποιήσει την προνομιακή αυτή απ' ευθείας επικοινωνία για να διαμορφώσουμε, μαζί με τους φίλους λαούς της Ασίας και της Αφρικής, τη στρατηγική μιας μακρόχρονης συνεργασίας, τη στρατηγική της μακροοικονομίας.

Με τον Αστέρα να εξηγεί με έμφαση την ιδέα της Αλεξάνδρειας αφέθηκα στις εικόνες που προσπερνούσαν μπροστά μας και προσπάθησα πάλι να βάλω σε τάξη τις σκέψεις που τριγύριζαν στο κεφάλι μου.

- Γκιουλφέν τι μας περιμένει στην Αλεξάνδρεια; ποιος ξέρει τι θ' αποφασίσει η ολομέλεια; ρώτησα ευγενικά την παλιά μου φίλη, που με κοίταξε γλυκά και ήρεμα.

- Μη σε νοιάζει, Νικ, ό,τι κι αν αποφασιστεί, μαζί θα το κάνουμε. Όπου κι αν σε στείλουν θα είμαι μαζί σου, στη μικρή μας ομάδα.

- Κι όμως Γκιουλφέν μπορεί να μας χωρίσουν και να μας στείλουν σε διαφορετικά μέρη, εσένα στην Αμερική κι εμένα στην Ασία.

- Νικ μη βιάζεσαι και ανησυχείς. Έχουμε κι εμείς λόγο, θα μας ακούσουν κι εμάς, υπομονή λοιπόν, είπε η Γκιουλφέμ και γύρισε το πρόσωπό της προς τη μεριά του δρόμου.

Μια μεγάλη φάλαγγα στρατιωτικά αυτοκίνητα, φορτωμένα με οπλισμένους νέους στρατιώτες, πέρασε με μεγάλη ταχύτητα στην αντίθετη κατεύθυνση. Μια-μια ταξίδευαν δίπλα μας οι μεγάλες διαφημίσεις για μαύρα ματογυάλια του ήλιου και κρυστάλλινες φιάλες νερού.

- Κοίτα! χάρτινα νερά! μουρμούρισα χαμογελαστά. Τα χάρτινα νερά! τι ωραία περιγραφή! διψάς και δεν ξαναδιψάς. Το χάρτινο νερό δεν πίνεται στην έρημο.

- Παρ' όλα αυτά, Νικ, ρεκλάμα παγωμένου νερού στην καυτή έρημο σου μένει. Σου ανάβει τη δίψα.

- Γκιουλφέμ, τι ματαιοδοξία τα χάρτινα νερά!

Η έρημος ταξίδευε μαζί μας, δεξιά κι αριστερά, άσπρη κι αχανής, απέραντη πεδιάδα. Η κυκλοφορία στους δρόμους όσο πλησιάζαμε φούντωνε και δεν ξεχώριζαν πια οι κατευθύνσεις. Μεγάλα φορτηγά και μηχανές σήκωναν σύννεφα από σκόνη και παρ' όλο που μαζεύονταν πολλά αυτοκίνητα, έφευγαν πάλι ένα-ένα σε αφανείς κόμβους και χάνονταν στο δικό τους αόρατο δρόμο. Φάνηκαν οι πρώτοι καλαμιώνες.

- Οι πράσινοι λαβύρινθοι, έκανε ο Φίλ.

Αθόρυβα καράβια, σχεδίες, γλιστρούσαν ανάμεσα στα καλάμια κι οι ψαράδες έπλεκαν τις αρμαθιές με τα ψάρια σαν τσαμπιά και στάχια. Είναι ένας παμπάλαιος κόσμος, ανεξερεύνητος, που λειτουργεί με τους δικούς του νόμους απ' την εποχή των Φαραώ μέχρι σήμερα.

Φτάναμε στην Αλεξάνδρεια. Μπροστά μας χαμηλά σπίτια κι αφανείς στάσεις. Άνθρωποι που φαίνονταν να περιμένουν ώρες με τα ζώα και μανάδες με βυζανιάρικα στον κόρφο.

Δίχως να καταλάβουμε πότε φτάσαμε, ήμασταν σχεδόν στο κέντρο της πόλης. Ο Φίλ, που ήξερε τους δρόμους, εξηγούσε στον οδηγό τις λεπτομέρειες. Το λεωφορείο σταμάτησε μπροστά στο ξενοδοχείο Μετροπόλ, σ' ένα μικρό σχετικά δρόμο και σε λίγα λεπτά καθόμασταν στην υποδοχή απέναντι στους εκατοντάδες περαστικούς.

Ο χώρος υποδοχής, στενόμακρος, με μεγάλους καθρέπτες σε χρυσές κορνίζες και ζωγραφιές απ' τον περασμένο αιώνα, έβλεπε, μέσα από μεγάλες τζαμένιες βιτρίνες αμφιθεατρικά προς το δρόμο. Καθόμασταν στη βιτρίνα και βλέπαμε τους περαστικούς. Τα φιλικά τους πρόσωπα μας παρατηρούσαν με περιέργεια, ίσως και λίγο θαυμασμό, τους ξένους της βιτρίνας θρονιασμένους στους χρυσοπίκοιλους μπαρόκ καναπέδες, πάνω απ' τα κεφάλια τους.

Μείναμε όλοι δίπλα-δίπλα στον πρώτο όροφο και την επόμενη μέρα ξυπνήσαμε πολύ νωρίς και συναντηθήκαμε στο πρωινό. Ήταν σχεδόν νύχτα ακόμη, μα το προσωπικό της τραπεζαρίας μάς έφερνε πρόθυμα και ευγενικά ό,τι θέλαμε. Η μελαψή νέα κοπέλα μας σαγήνευσε με την ομορφιά και τις μετρημένες κινήσεις της. Πειθαρχημένη ομορφιά. Αιγύπτια καλλονή με μια εσωτερικότητα ανείπωτη, με το πιο γλυκό πρωινό χαμόγελο.

- Δεσποινίς! φώναξε ο Αστέρης. Ξέρετε πόσο όμορφη είστε!

Η κοπέλα χαμήλωσε το κεφάλι κι απομακρύνθηκε με μικρά βήματα προς την κουζίνα, λίγο σαστισμένη απ' την απρόοπτη παρατήρηση. Θεέ μου τι ομορφιά! τι χάρη!

Πρώτα θα επισκεφθούμε την ελληνική παροικία. Ο κύριος πρόξενος προσφέρθηκε να μας ξεναγήσει στα πιο σημαντικά μέρη, στα σχολεία, στα νεκροταφεία, στο προξενείο, στις εκκλησίες. Το λεωφορείο μας περίμενε μπροστά στο ξενοδοχείο. Οι γύρω δρόμοι γεμάτοι ζωή και κόσμο σε κίνηση.

- Να πάρουμε λουλούδια από κανένα ανθοπωλείο, είπε ο Γκιουλφέμ.

Ο Φίλ ψιθύρισε πάλι κάτι στον οδηγό μας κι αυτός σταμάτησε σ' ένα μικρό ανθοπωλείο. Ο ιδιοκτήτης μας υποδέχθηκε με μεγάλη εγκαρδιότητα και μας εξηγούσε σε άπταιστα ελληνικά τις ιστορίες του με τις ελληνικές οικογένειες. Μας παρακάλεσε να περάσουμε στο γραφείο του, να μας προσφέρει αναψυκτικά. Το εσωτερικό του ανθοπωλείου ξετυλιγόταν σ' ένα μακρόστενο διάδρομο, ατέλειωτο, δεξιά κι αριστερά ηλιόλουστα θερμοκήπια με τα πιο όμορφα λουλούδια.

- Τι να σας τα λέω. Χαίρομαι τόσο πολύ όταν συναντώ Έλληνες, ανοίγει η καρδιά μου. Και να σας πω, η οικογένειά μας είχε πάντοτε τις καλύτερες σχέσεις, οι καλύτερες φίλες της μητέρας μου ήταν Ελληνίδες που φοίτησαν μαζί στο αγγλικό

κολέγιο. Οι Έλληνες ήταν οι καλύτεροι πελάτες μας. Αν κρίνω απ' τους Έλληνες της Αλεξάνδρειας, μπορώ να πω ότι δε γνώρισα άλλους ανθρώπους να αγαπούν τα λουλούδια όσο οι Έλληνες πελάτες μας.

Ο ιδιοκτήτης παράγγειλε να μας ετοιμάσουν δύο πραγματικά πανέμορφες ανθοδέσμες. Ήταν τόσο συγκινημένος. Μας συνόδευσε μέχρι το δρόμο με το άσπρο πουκάμισο και μια πλούσια γραβάτα.

- Να πάτε στο καλό, να πάτε στο καλό. Η μέρα αρχίζει για μένα τόσο όμορφα, μια που σας γνώρισα κι επισκεφθήκατε το ανθοπωλείο μας. Αντίο σας. Αχ, να ζούσε η μητέρα μου, πόσο θα χαίρονταν.

Η Γκιουλφέμ κι εγώ πήραμε από μια ανθοδέσμη και μπήκαμε στο λεωφορείο. Ο ήλιος φώτιζε με ήπιο φως, γιομάτο χαϊδέματα απαλά, απ' τα σπίτια στο λιμάνι και στη στενή λωρίδα του Φάρου. Τα σπίτια του κέντρου, παρ' όλο που τα χρόνια ήταν αισθητά στις προσόψεις τους και στα ξεθωριασμένα χρώματα, κρατούσαν στο σύνολό τους την κοσμοπολίτικη μεσογειακή ατμόσφαιρα.

Μας συνόδευε ένα τόσο ευχάριστο αίσθημα, γιομάτο ειρήνη και φιλικότητα. Νοιώθαμε πως όλα μας φαίνονται τόσο οικεία, σα να ζούσαμε χρόνια στον τόπο αυτό. Όλα ήταν εύκολα. Κάθε μας επιθυμία γίνονταν πράξη και βίωμα, δίχως δυσκολίες και αγγαρείες. Όλοι ήταν στη διάθεσή μας, με πολύ κέφι και χρόνο. Κι οι Έλληνες της Αλεξάνδρειας το ίδιο, με την ευγενική συμπεριφορά και την οικειότητα, που δυστυχώς σπανίζει πια στην Ελλάδα. Κάτι που ξεχώριζε ιδιαίτερα τους Έλληνες απ' τους άλλους Ευρωπαίους. Σήμερα όμως άλλαξαν κι αυτοί, έγιναν πιο σκληροί.

Ο πρόξενος, ο κύριος Παπαντωνίου, μπεκιάρης, σοβαρός και λαλίστατος, μας υποδέχθηκε στη μεγάλη αίθουσα του προξενείου. Και με πολύ περηφάνια μας ξενάγησε σ' όλους τους χώρους που ανακαινίστηκαν παραδειγματικά με θαυμάσιους ανοιχτούς χρωματισμούς. Επικρατούσε ο συνδυασμός ανοιχτού γαλάζιου με παστέλ λαδί.

- Θα ήθελα να σας δείξω τη φωτογραφική συλλογή μας, που στην ουσία είναι ιστορικά ντοκουμέντα. Σχεδιάζουμε να εκδώσουμε δύο σειρές βιβλία. Κοιτάξτε και την ωραία συλλογή με τον Καβάφη. Και το σεμνό του τάφο.

Οι φωτογραφίες απ' τα ελληνικά κοιμητήρια μας εντυπωσίαζαν και ενίσχυαν τον ενθουσιασμό μας για τη διαχρονική ελληνική παρουσία.

- Βέβαια όλα αυτά δεν κρύβουν το δράμα της ελληνικής παροικίας μας. Λίγο-πολύ δεν έμειναν παραπάνω από πεντακόσιες ψυχές. Κι ολοένα λιγοστεύουν. Αν θα πάτε στα κοντινά μας ελληνικά σχολεία, τα περίφημα γυμνάσια και δημοτικά, θα καταλάβετε.

Απ' τον πρώτο όροφο του προξενείου, σχετικά ψηλά, απλώνονταν γύρω μας το ελληνικό κέντρο, τα μεγαθήρια σχολικά κτίρια, χτισμένα σε νεοκλασικό στυλ, ιδιόμορφο, με υπερβολικά μεγάλα ύψη κι ανοίγματα και ευρυχωρία.

Ο Αιγύπτιος υπάλληλος του προξενείου - με φιλικό και ευγενικό πρόσωπο - μας οδήγησε στα κοντινά σχολικά κτίρια. Μας έδειξε ένα-ένα, τα κτίρια και μας εξηγούσε ότι τα υπερβολικά ύψη των αιθουσών εξασφάλιζαν τον αναγκαίο αερισμό. Περνούσαμε απ' τις εγκαταλειμμένες αίθουσες του εργαστηρίου φυσικής και χημείας. Σπασμένες, σκονισμένες βιτρίνες, με τα όργανα μέσα σκουριασμένα απ' τον καιρό. Οι ελληνικές επιγραφές ξεχώριζαν.

- Σ' αυτή την πτέρυγα γίνονται ακόμη μαθήματα, είπε ο ξεναγός του προξενείου.

Απ' τη τζαμαρία της εισόδου ρίξαμε μια ματιά στην αίθουσα διδασκαλίας. Σε μια θεόρατη αίθουσα με τεράστιες διαστάσεις μια δασκάλα του δημοτικού έσκυβε με

στοργή στα τελευταία τρία ελληνόπουλα της χρονιάς. Ρίγησα από συγκίνηση και συμπόνια. Το ίδιο κι όλη η παρέα. Όλοι ήταν βουβοί κι αμίλητοι μπροστά σ' αυτή τη δραματική σκηνή της τεράστιας αίθουσας. Στην επόμενη πτέρυγα του γυμνασίου μας υποδέχθηκε η διευθύντρια τριγυρισμένη από μαθητές, κάτω από θεόρατες μαρμάρινες ελληνορωμαϊκές κολόνες.

- Κοιτάξτε, μας είπε, μη σας πιάνει το παράπονο. Τα αιγυπτιακά σχολεία σφύζουν από ζωή, δεν επαρκούν πουθενά οι χώροι. Τα σχολεία τους κάνουν τρεις βάρδιες και τα δικά μας είναι άδεια. Καταλαβαίνετε. Για μένα τα παιδιά είναι παιδιά, τι σημασία έχει αν είναι αραπάκια ή Ελληνόπουλα.

Όλη τη μέρα γυρίζαμε στην πόλη σαν ξένοιαστοι τουρίστες. Μετά απ' το Ελληνορωμαϊκό Μουσείο ο Φίλ έκανε την πρόταση να πάμε στο λιμάνι, στην άκρη του Φάρου. Θα βλέπαμε και τα παλιά κομμάτια απ' την εποχή της Κλεοπάτρας που τελευταία ανέβαζε απ' το βυθό η γαλλική αρχαιολογική αποστολή. Τα θαλασσινά αγάλματα, ελληνικά και αιγυπτιακά είχαν τεράστιες διαστάσεις. Οι γερανοί έβγαζαν ασταμάτητα απ' το βυθό την Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων. Στοιβαγμένα τα ευρήματα σ' ένα γήπεδο, περίμεναν την αρχειοθέτησή τους. Ένα, ένα, τα κατέγραφαν και καθορίζονταν η αρχική τους θέση, η χρονολογία, ο προσρισμός τους. Κάθε κομμάτι συμπλήρωνε σαν μωσαϊκό την εικόνα της μαγικής Αλεξάνδρειας.

Βλέπαμε με δέος τα κολοσσιαία κομμάτια κι η φαντασία μας ξεδίπλωνε την πλούσια και περήφανη χαμένη πόλη. Στο αραβικό καφε-ζαχαροπλαστείο ο Φίλ μας πρόσφερε κάτι σπάνια γλυκά, σπεςιαλιτέ, που τα φτιάχνανε στη στιγμή, ζεστά και φρέσκα. Και μαζί, τους πιο δροσερούς χυμούς. Ζούσαμε μια απέραντη ευτυχία δίχως φροντίδες και βαθιές σκέψεις. Εξάλλου η τελική συνάντηση είχε αποφασισθεί. Το απόγευμα της άλλης μέρας θα γίνονταν η ολομέλεια και θα αποφάσιζε τις αποστολές μας.

Ο δικηγόρος και συμβολαιογράφος κύριος Παυλίδης, από παλιά οικογένεια της Αλεξάνδρειας, τα είχε κανονίσει όλα. Και όπως αναφέρονταν στην επίσημη πρόσκληση: *Στο πολυτελέστατο κλαμπ της Συρίας. Έναρξη 18.00, το απόγευμα.* Κοντά στο ξενοδοχείο μας.

Το βράδυ χωρίσαμε από νωρίς και πήγαμε στα δωμάτιά μας. Η επόμενη μέρα αργούσε να ξεκινήσει τη δράση της και πήραμε το πρωινό στα δωμάτιά μας. Μια γλυκιά κούραση με κυρίευε κι ούτε είχα όρεξη να σηκωθώ. Έμεινα όλη τη μέρα μισοπλαγιασμένος, περνώντας τις ώρες κλεισμένος στο δωμάτιο. Κάπου-κάπου, άνοιγα τις βαριές κουρτίνες και το φως έμπαινε άπλετο, ανήλεα θαμπωτικό και φώτιζε όλες τις περιττές αντιθέσεις.

Τα σημειωματάρια μου πεταγμένα και σκορπισμένα στο πάτωμα, τα βιβλία, οι φωτογραφίες. Ημέρα της αναμονής. Πόσα χρόνια περιμέναμε με περιέργεια κι αγωνία αυτό το βράδυ. Στο συριακό κλαμπ άρχιζε η αποστολή μας. Με προσεγμένες και τις πιο μικρές λεπτομέρειες σ' όλα τα επίπεδα. Να μην ξεχαστεί ούτε το πιο ασήμαντο και μικρό, που θα μπορούσε να δυσκολέψει το μεγάλο μας σχέδιο. Το άνοιγμα της Αγίας Σοφίας.

Το βράδυ πλησίαζε κι ένας, ένας, χωριστά, φτάναμε στο ευρύχωρο κλαμπ της Συρίας, στον πρώτο όροφο. Στη μεγάλη αίθουσα δεξιώσεων μας οδήγησαν στις θέσεις μας και το προσωπικό περίμενε πίσω απ' το τραπέζι με τ' αναψυκτικά για να ικανοποιήσει και την παραμικρή μας επιθυμία.

Ο κύριος Παυλίδης, ο δικηγόρος απ' την Αλεξάνδρεια, ντυμένος κομψά αλλά αρκετά παχύς για την ηλικία του, ανέβηκε στη σκηνή πίσω απ' το μικρόφωνο κι αφού μας

καλωσόρισε έναν-έναν, άρχισε να μας εξηγεί το εθελοντικό μας συμφωνητικό με τις δράσεις μας, τις συνδέσεις μας, τις συναντήσεις μας, για τα επόμενα χρόνια.

- Αφού σπούδασα και μελέτησα προσεκτικά, μια-μια, τις προτάσεις σας και εξέτασα τις ιδέες σας, κατέληξα στους συνδυασμούς εκείνους που προκύπτουν απ' τα κοινά σας σχέδια. Βρήκα πολλά εναλλακτικά σημεία κι η τελική μου απόφαση, να ορίσω το πρόγραμμα δράσης, δε φάνηκε καθόλου δύσκολη, μια που οι επιθυμίες σας διασταυρώθηκαν διπλά και τρίδιπλα.

Η πρώτη ομάδα αρχίζει τη δράση της στη Βιέννη και το Σάλτσμπουργκ. Είναι η ομάδα του Βατικανού· ίσως είναι η πιο πολύτιμη αποστολή, γιατί η συγκατάθεση της καθολικής εκκλησίας είναι απαραίτητη και το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών έχει καθοριστικό ρόλο στην διαμεσολάβηση των τυχόν προβλημάτων που θα ανακύψουν. Κι όπως σωστά αναφερθήκατε όλοι σας, τα προβλήματα είναι κοινά, τα προβλήματα του χριστιανισμού αγγίζουν όλες τις θρησκείες και σε δεύτερη μοίρα, έρχονται τα ιδιαίτερα προβλήματα που έχουν τις ρίζες τους στην παράδοση και τις διάφορες εθνότητες.

Η δεύτερη ομάδα θ' αρχίσει την αποστολή της απ' την Τουρκία, στην Άγκυρα και στην Κωνσταντινούπολη με τη μικτή επιτροπή του Πανεπιστημίου του Βοσπόρου. Η Τρίτη ομάδα έχει την πιο ευχάριστη, αλλά δύσκολη δράση, στις Ηνωμένες Πολιτείες, σε Νέα Υόρκη, Ουάσιγκτον και Χόλυγουντ. Όπως βλέπετε οι προτάσεις που σχημάτισε ο κάθε ένας από σας, διασταυρώθηκαν. Διασταυρώθηκαν κι οι άξονες Ασία - Ευρώπη - Αμερική. Για να ενταχθούν οριστικά στο τελικό πρόγραμμά σας πρέπει να περάσουν κι απ' τον έλεγχο της παγκόσμιας γεωπολιτικής παραγωγικής κρίσης.

Κάθε δράση έχει και αντίδραση. Η γεωπολιτική σταθερότητα είναι ένα μακρόχρονο και πολύπλοκο σύστημα. Πρώτα το ενεργειακό, δηλαδή τα πετρέλαια κι η τεχνολογία. Η Αγία Σοφία είναι ενέργεια και περιέχει την τεχνολογία της επικοινωνίας του μέλλοντος. Είναι ένας μικρός κόμβος με ιστορικές και γεωπολιτικές συντεταγμένες: Η Ρωσία και το Βυζάντιο. Κύπρος και Εγγύς Ανατολή. Τα Ιεροσόλυμα κι οι Παλαιστίνιοι. Η Περσία κι η Αλγερία. Η Αραβία και η Βοσνία. Ο χριστιανισμός κι ο μωαμεθανισμός. Θέσεις και αντιθέσεις με τη Ρώμη και την καθολική εκκλησία. Οι προτεστάντες του Βορρά κι η ορθοδοξία.

Κάθε εποχή άλλωστε, όπως και κάθε ιστορική περίοδος ή καλύτερα κάθε αιώνας, έχουν τη δική τους τοποθέτηση απέναντι στην πραγματικότητα του ελληνισμού. Σήμερα στο τέλος του 20^{ου} αιώνα βλέπουμε ότι η στάση της Δύσης είναι διαφορετική απ' ότι τον 19^ο και 18^ο αιώνα. Η αρχή μάλιστα του 21^{ου} αιώνα δείχνει μια νέα τοποθέτηση, ιδιαίτερα στην Αμερική, που φαίνεται να ξεπερνάει τις ακραίες θέσεις του 20^{ου} αιώνα και αναγνωρίζει πάλι στον ελληνισμό την κλασική εκείνη σταθερά, την αμετάβλητη, που συμβολίζει τη δημοκρατική ανανέωση ενός πολιτισμού.

Βέβαια δεν ξεχνούμε ότι οι πολυεθνικές και τα μεγάλα τραστ εξακολουθούν να καλύπτονται και να κρύβονται πίσω απ' τη γυαλάδα του ατσαλιού και των γρανιτένιων προσόψεων, πίσω απ' την ανωνυμία του λεγόμενου μοντέρνου ή μεταμοντέρνου διεθνούς στιλ. Αλλά είναι σίγουρο πια ότι ο μεταβιομηχανικός καπιταλισμός, μετά την κατάρρευση του σοβιετικού μονολιθικού συστήματος, είναι καταδικασμένος να γίνει «ανθρώπινος» και «κοινωνικός». Όλες οι οικονομικές αναλύσεις καταλήγουν σε μια ελεύθερη αγορά με κοινωνική βάση και περιεχόμενο, δηλαδή στην ελπίδα της δημοκρατικοποίησης του άγριου καπιταλισμού, γεγονός που προϋποθέτει και άνοιγμα και σύμβολα.

Θέλω επίσης εδώ να αναφερθώ ιδιαίτερα και στον άπειρο ελληνισμό που ανθεί ακόμη σ' όλες τις μεγάλες πόλεις του κόσμου και μας οδηγεί σε νέους στόχους, νέους σχεδιασμούς, μας βάζει μπροστά δηλαδή σε μια νέα αξιολόγηση του μεγάλου ανεκμετάλλετου κεφαλαίου μας που βρίσκεται σε κατάσταση ληθάργου σ' όλο τον κόσμο. Οι διαστάσεις, τα μεγέθη και τα επίπεδά του δείχνουν μια πολυδιάστατη φύση, μια ουσία που μπορεί να δράσει ευεργετικά όχι μόνο στο σκοπό μας αλλά και ευρύτερα στην εθνική μας οικονομία, στον τουρισμό, στην επιστήμη, στις τέχνες και στη δημοκρατική εξέλιξη της ανθρωπότητας,

Η επίμονη και προσεκτική συγκέντρωση όλων των διάσπαρτων στοιχείων της απέραντης Ελλάδας προϋποθέτει και μια ασφάλεια γνώσης – τα ανοίγματα της δημιουργίας – και θάρρος, που θα σταθεί ικανό να ανοίξει διάλογο με βαθύ περιεχόμενο και να οδηγήσει το χείμαρρο σε συγκεκριμένη κατεύθυνση μιας στρατηγικής της μακροοικονομίας, μιας παγκόσμιας, οικουμενικής δημοκρατίας.

Ακούγαμε με προσοχή τον κύριο Παυλίδη που μιλούσε με συγκέντρωση και σοβαρότητα.

- Τώρα θα σας εξηγήσω τα πορίσματά μου απ' τα σχέδια που εσείς προτείνετε. Πορίσματα που εξηγούνται απ' την ψυχολογία βάθους της μακροστρατηγικής. Αν κι οι λύσεις είναι απλές, οι αιτίες και τα επακόλουθα έχουν σα βάση την πραγματικότητα που ζει σήμερα ο κόσμος, στα τελευταία χρόνια του αιώνα που τελειώνει. Κι η καθολική εκκλησία κουβαλάει στην πορεία της άλυτα προβλήματα. Κι αν η τεχνογνωσία της ορθοδοξίας είναι πιο μπροστά, πιο εναλλακτική και περιέχει λύσεις για τη νεολαία, για το περιεχόμενο της πίστης, είναι καιρός να γίνει η μεταφορά απ' τις γνώσεις της παράδοσης στην πρόκληση του μέλλοντος.

Η μια εκκλησία δανείζει στην άλλη προγράμματα και γενικές πληροφορίες που αφορούν τη νεολαία αλλά και την ανεργία και το μπλοκάρισμα που φέρνει ο χρηματικός καπιταλισμός. Το Βατικανό χρειάζεται την πίστη της Ανατολής και τις παμπάλαιες παραδόσεις της. Πώς ανανεώνεται ο χριστιανισμός μετά από 2000 χρόνια ζωής και πράξης; Πώς αντιδρά στη θεαματική αδιαφορία που πλήττει τα νιάτα, που πληγώνει το μέλλον τους και τους κόβει τα φτερά της ελπίδας;

Ο κύριος Παυλίδης συνέχιζε να αναλύει με σθένος όλες τις λεπτομέρειες. Μας εξηγούσε τη συνθετική τοποθέτηση, που στην ουσία ήταν η συνισταμένη των προσωπικών διαφορετικών αντιλήψεών μας.

- Η Αμερική χρειάζεται τη συμμαχία του Βατικανού. Η σχετική ειρήνη, η τάξη της ειρηνικής πολιτικής χρειάζεται την οικουμενική ηθική, τη φιλική χειραφέτηση των μικρών πολιτισμών, την αγέρωχη στάση της αγάπης, το σύμβολο της ελπίδας. Η Αμερική έχει μεγάλη ανάγκη απ' την έντονη παρουσία του Πάπα σαν ειρηνοποιού. Σαν την τελευταία όαση του άγριου καπιταλισμού που απομακρύνει την ηθική απ' την καθημερινή ζωή. Δίνει τα έμπρακτα παραδείγματα της παγκόσμιας ειρηνοποίησης της οικουμένης.

Με ποιο τίμημα; Ποιο κόστος έχει η ειρήνη και το όραμα της ελευθερίας; Κάτω απ' τις εμπειρίες του εικοστού αιώνα, τους πολέμους, τα βάνουσα εγκλήματα, το τίμημα της ηγεμονίας η ειρηνοποιός Αμερική. Όσο κι αν οι οπτικές γωνίες αλλάζουν την εικόνα και την κάνουν μια αλαζονική υπερδύναμη, η Αμερική είναι δική μας. Έχει μεσογειακή κουλτούρα, όσο κι αν αντιστέκονται οι αγγλοσαξονικές της ρίζες. Η Αμερική μας περιμένει όπως μας περίμενε η Ασία. Περιμένει τη δική μας συμπαραστάση για να κλείσει το παλιό κεφάλαιο και ν' αρχίσει το μεγάλο όραμα της καινούργιας εποχής: Της χιλιετηρίδας της δημιουργίας της νέας τέχνης των λαών της γης, της ποίησης, της φαντασίας.

Η Αμερική της δημιουργίας μάς περιμένει σαν τους εβραίους μαγίστρους και τους δάσκαλους, τους Ευρωπαίους φυγάδες. Μας περιμένει με τη βαθιά της νοσταλγία να βάλουμε τα θεμέλια στα νέα πανεπιστήμια. Στα πανεπιστήμια με τη νέα τεχνολογία της ευτυχίας, της ζωντανής δημιουργίας. Μας περιμένει η Νέα Υόρκη σαν τη Φλωρεντία, η Ουάσιγκτον σαν τη Ρώμη, η Ατλάντα σαν τη Βενετία. Μας περιμένουν σαν τους λόγιους καθηγητές του Βυζάντιου, τους Έλληνες φιλόσοφους που κουβάλησαν στις αποσκευές τους τον Αριστοτέλη και το Στράβωνα, τον Όμηρο και τον Ισοκράτη και φώτισαν το γοτθικό μεσαίωνα με τους Φειδίες και Μιχαήλ Αγγέλους. Με την Αναγέννηση, τις κολόνες τις ιωνικές, τα δωρικά γείσα και τα κορινθιακά κιονόκρανα, ξαναγύρισε ο τροχός στην ενανθρώπιση του Θεανθρώπου.

Ο κύριος Παυλίδης έκανε ένα μικρό διάλειμμα για να πει ένα ποτήρι νερό. Εμείς κοιτούσαμε καθηλωμένοι απ' το βάρος της έντασης. Τόση ευθύνη συγκεντρώναμε όλοι μαζί! Τόση οικουμενική ενέργεια μαζεμένη από πέντε ψυχές, πνεύματα απ' τη βαθιά πίστη στη μεγάλη δύναμη της ιερής αγάπης, της αγάπης του Θεού των φωνηέντων. Ο κύριος Παυλίδης γύρισε πάλι πίσω απ' το μικρόφωνο και συνέχισε τη «συνθετική» του εισήγηση, όπως ονόμαζε τα συμπεράσματα που συγκέντρωσε απ' τις προτάσεις που καταθέσαμε. Κι εμείς στη σειρά μας, το ίδιο περίεργοι πού οδηγούσαν οι θέσεις μας, πού μας οδηγούσε το «πνεύμα» μας, το ένστικτο της πίστης μας.

- Ο θεσμός των *ανθρωπίνων δικαιωμάτων* στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής δεν είναι μια ιδεολογική τοποθέτηση. Είναι θεσμός, είναι η ίδια η Αμερική, είναι η αμερικάνικη ρίζα, το θεμέλιο, η πηγή της. Σαν αμερικανούς πολίτες δε μπορεί κανένας στον κόσμο, σε κανένα μέρος της γης, να σας στερήσει το δικαίωμα, το αναφαίρετο δικαίωμα της λατρείας του Θεού σας. Το σύνταγμα σάς κατοχυρώνει παντού και πάντα το δικαίωμα της λατρείας. Και το σύμβολο της λατρείας, των δικαιωμάτων της αστείρευτης πίστης της λατρείας, η Αγία Σοφία της Αμερικής. Το οικουμενικό σύμβολο της πανανθρώπινης αυτοκρατορίας. Η Αγιασοφία μας της Ουάσιγκτον, της παγκόσμιας πρωτεύουσας του κόσμου, δίπλα στο Καπιτώλιο και το Λευκό Οίκο. Στην πλατεία του Μεγάλου Οβελίσκου ο χρυσαφένιος ναός της Σοφίας του μεγάλου Θεού της αγάπης.

Η αμερικανική Αγία Σοφία λευτερωμένη κι ασφαλισμένη στους αιώνες, όπως την άρχισε ο Ιουστινιανός. *Exterritorial* σαν την πρεσβεία Του, άγγιχτη στις εφήμερες ηγεσίες, αμίαντη, αναμάρτητη, ανοιχτή στις ανθρώπινες ψυχές, τις γήινες, τις παιδικές. Γυάλινη, χρυσαφένια, διαστημική, αναβλύζει το φως της σοφίας Του, της δημιουργίας, αιώνια ατέλειωτη. Η απόλυτη αιωνιότητα θεμελιώνεται στην καρδιά της Αμερικής μια για πάντα, μια για πάντα για την αιωνιότητα, για το άπειρο μέλλον των ανθρώπων του γήινου πλανήτη. Διαμάντι του σύμπαντος.

Μόνο οι απλοϊκές αγνές ιδέες έχουν περάσει στην Αμερική μας. Η πίστη μας κλείνει για πάντα την πληγή του κακού. Δε μπορεί ο Θεός μας να μην έχει στη γη τη σουίτα που του ανήκει. Και με νέγρικα γκόσπελ και με τα λαϊκά της Λουϊζιάνας, τα τζαζ της Μασαχουσέτης, θα ψέλνουν οι λαοί ως το τέλος της βασιλείας Του. *Άγιος ο Θεός, άγιος Ισχυρός, άγιος Αθάνατος, ελέησον ημάς.*

Άγιος ο Θεός, άγιος Ισχυρός, άγιος Αθάνατος, ελέησον ημάς. Όλοι μαζί προφέραμε μурμουριστά, μονότονα, το *Άγιος ο Θεός*. Ο κύριος Παυλίδης ήταν φανερά σε έξαψη. Δεν περίμενε κανείς τόσο ζήλο και θέρμη. Πιο πολύ περιμέναμε μια αντικειμενική έκθεση ενός συμβολαιογράφου-δικηγόρου. Όλοι ήταν αμίλητοι, σαν παράλυτοι, απ' την ομιλία του κυρίου Παυλίδη.

Πρώτος ο Φιλ σηκώθηκε μ' ενθουσιασμό και συγχάρηκε τον Αλεξανδρινό δικηγόρο, κατόπιν πήρε το λόγο κι άρχισε τη διαδικασία της διανομής, όπως είχε προγραμματισθεί.

- Βέβαια θα μπορούσαμε να συζητήσουμε πολλά πάνω στα συμπεράσματα που μας εξέθεσε τόσο αναλυτικά ο κύριος Παυλίδης. Όπως όμως έχει προγραμματισθεί θα αναφερθώ μόνο στη διαδικασία της τελικής ανάθεσης της αποστολής. Ο δρ. Νικ κι η καθηγήτρια Γκιουλφέμ Καράμογλου αναλαμβάνουν τη δύσκολη αποστολή του Βατικανού μέσω Βιέννης και Σάλτσμπουργκ. Οι φάκελοί σας είναι έτοιμοι, τα πρόσωπα που θα σας συνδέσουν, οι προσκλήσεις των πανεπιστημίων, όλα τα επίσημα χαρτιά, περικλείονται μέσα. Ακόμη οι φάκελοι περιέχουν και περιληπτικά σημειώματα όλης της αποστολής. Αλλά και τα πιο σημαντικά από την παγκόσμια βιβλιογραφία με το κύριο θέμα, όλες τις διευθύνσεις με τα τηλέφωνα και τις πιο σημαντικές υπηρεσίες.

Ο Νικ κι η Γκιουλφέμ σηκώθηκαν και ο Φιλ παρέδωσε έναν, έναν, τους φακέλους τους. Η δεύτερη ομάδα είναι ο Αλέξης, ο Νικ κι η Γκιουλφέμ στην Τουρκία, με εξουσιοδοτήσεις επαφών με την τουρκική ηγεσία και κυβερνητικούς παράγοντες στην Άγκυρα και την Κωνσταντινούπολη. Τρίτη ομάδα θα είναι ο Αστέρης, ο Νικ και εγώ ο Φιλ που αναλαμβάνουμε την αποστολή στις Ηνωμένες Πολιτείες με κέντρα δράσης την Ουάσιγκτον, τη Νέα Υόρκη και το Χόλυγουντ. Μάλιστα στην Νέα Υόρκη θα γίνουν και επαφές με Ιουδαϊκά κέντρα για ανταλλαγές εμπειριών όπως αυτές των Εβραίων που αναφέρονται στα ιερά τείχη του ναού του Σολόμωντα. Οι διασυνδέσεις με το Κονγκρέσσο θα αναφέρονται στο ελληνικό λόμπι των ελληνοαμερικανικών συλλογών και ινστιτούτων με συνδετικό κρίκο το Ελληνοαμερικανικό Κέντρο Σπουδών. Η μεταφορά μας στο Χόλυγουντ θα εξαρτηθεί και απ' τις προϋποθέσεις που θα μας θέσουν τα αμερικανικά συμφέροντα. Όλα είναι τέλεια οργανωμένα κι όλα θα πάνε καλά, μια κι ο σκοπός μας είναι ιερός.

Όλοι ήμασταν ευχαριστημένοι, γιατί οι αποστολές ταυτίζονταν με τις προσωπικές ικανότητες και ιδιότητες του καθένα. Τα πράγματα ωρίμασαν, τώρα απέμεινε η δράση. Η Γκιουλφέμ με κοίταξε στα μάτια ικανοποιημένη απ' την πρόταση ν' αρχίσουμε πρώτοι την αποστολή μας.

- Θα είμαστε πάλι μαζί στην αγαπημένη μας Βιέννη.

- Και στο Σάτσμπουργκ, πρόσθεσα κι εγώ χαρούμενος.

Ήταν η τελευταία μας συνάντηση με όλα τα μέλη. Ένας,-ένας, με το χοντρό φάκελο στο χέρι, ανάσαινε βαθιά με τα μάτια καρφωμένα στο μέλλον της δράσης της αποστολής. Ο Φιλ ζήτησε απ' το προσωπικό να ετοιμάσουν το δείπνο στο σαλόνι της τραπεζαρίας. Ο Αστέρης κι ο Αλέξης πιάσανε κουβέντα με τον κύριο Παυλίδη που τους περιέγραφε με λεπτομέρειες τις ελληνικές περιουσίες στο κέντρο της Αλεξάνδρειας. Κι εγώ με τη σειρά μου απομακρύνθηκα απ' την παρέα και βυθίστηκα μόνος σε μια αναπauτική πολυθρόνα.

Πώς ήρθαν τα πράγματα! Θα μπορούσα να τα σκεφθώ απ' την αρχή; Πόσες και πόσες σκέψεις περνούσαν απ' το μυαλό μου; Από πού ν' αρχίσω, πόσες λεπτομέρειες, πόσες μελέτες, πόσα συγγράμματα και βιβλιοθήκες;

Την άλλη μέρα θα φεύγαμε με καράβι για τον Πειραιά. Ο Αστέρης κι ο Φιλ θα πετούσαν για την Αμερική, ο Αλέξης κι η Γκιουλφέμ για την Οδησό. Δεν ξέραμε πότε θα συναντιόμασταν πάλι. Μετά από πόσα χρόνια και μήνες. Ο Φιλ είχε αναλάβει το συντονισμό μας. Θα κανόνιζε την αλληλογραφία και θα ήταν ο σταθερός μας κρίκος. Ακόμη βούιζαν στ' αυτιά μου τα λόγια του Φιλ για τη στρατηγική μας.

Μην ξεχνάτε αντιπροσωπεύουμε την Ανατολή, το φως κι οι πράξεις μας δεν ακολουθούν τους κανόνες της διανοητικής λογικής. Αυτόν που θέλει και χρειάζεται βοήθεια δεν είναι ανάγκη να του εξηγήσουμε το βαθύτερο σκοπό μας με τα λόγια. Βοήθα με όποιο τρόπο μπορείς. Κάνε καλό και ρίξτο στο γιαλό.

Ο σκοπός της αποστολής σου είναι βαθύτερος. Δεν είναι ανάγκη να ξέρει ο καθένας ότι γίνεσαι άγγελος φύλακας σε ανθρώπους που είναι σε δύσκολες στιγμές. Δεν πας σαν πυροσβέστης να σβήσεις την πυρκαγιά. Πας για να εμποδίσεις τη φωτιά ν' ανάψει και να φουντώσει. Η αποστολή σου έχει άλλο σκοπό, πας για να παράγεις ελπίδα κι αγάπη, όχι για κάτι το συγκεκριμένο παρά σαν αόρατη βοήθεια. Με την ακτινοβολία σου να λάμπει το φως του Θεού στα σκοτάδια. Είσαι ο κρυφός άγγελος που μόνο με τη ζωντανή σου παρουσία και μόνο μ' αυτή θ' αντισταθείς στην υπεροψία, στον εγωκεντρισμό, στην αγωνία και στο φόβο. Άφησε τα μάτια σου να λάμπουν. Τα υπόλοιπα έρχονται μόνα τους.

Αποχαιρετισθήκαμε δίχως πάθος και μεγάλες εκδηλώσεις. Ένας-ένας, με απλές αγκαλιές και με τον πόθο τον κρυφό σφιχτά μέσα μας δώσαμε τα χέρια. Την άλλη μέρα, με το αεροπλάνο ή με το καράβι εγκαταλείψαμε την Αλεξάνδρεια, ο καθένας για τον προορισμό του.

Το Σάλτσμπουργκ είναι σίγουρα μια απ' τις ομορφότερες πόλεις της Ευρώπης για να μην πω του κόσμου. Η πόλη χαρακτηρίζεται απ' τα καμπαναριά και τα παμπάλαια σπίτια. Η Μητρόπολη, ο Βράχος του Πύργου, η Σχολή Ιππασίας του Βράχου, η μουσική, ο Μότσαρτ, όλα μαζί συνθέτουν μια ατμόσφαιρα με ξεχωριστή κουλτούρα. Ο προσανατολισμός στην πόλη είναι απλός και το κέντρο διασχίζεται εύκολα με τα πόδια. Ο ποταμός Σάλτσαχ απ' τη μια μεριά κι ο πύργος απ' την άλλη, τα μπαρόκ στενά, οι μικροί κήποι, οι άνθρωποι απ' όλο τον κόσμο δίνουν μια τέλεια σκηνοθεσία.

Κι όλα είναι τακτοποιημένα και περιποιημένα. Τα καφενεία με τα νόστιμα γλυκά, τα μικρά φοιτητικά εστιατόρια, το πανεπιστήμιο, τα ινστιτούτα των διαφόρων σχολών, οι εκθέσεις κι οι εκατοντάδες τουρίστες, απ' το σπίτι που γεννήθηκε ο Μότσαρτ μέχρι το ωραίο πάρκο Μιραμπέλ με τα σιντριβάνια και τις δεντροστοιχίες. Ένα ζωντανό βιβλίο, μια πόλη απ' το μεσαίωνα μέχρι τον εικοστό αιώνα.

Κόντευα σχεδόν ένα μήνα κι οι πρώτες εβδομάδες πέρασαν χωρίς να το καταλάβω ώσπου τα τακτοποιήσω το διαμέρισμά μου, να προσανατολισθώ με τη συγκοινωνία, να τακτοποιήσω τα χαρτιά μου με τις κρατικές υπηρεσίες, να βρω τον προσωπικό μου ρυθμό. Απ' το Ινστιτούτο Πειραματικής Αρχιτεκτονικής όπου ανέλαβα τη διεύθυνση, τις βιβλιοθήκες, στο σπίτι μου, έμπαινα σιγά-σιγά, στο συνηθισμένο ρυθμό της πόλης κι ένοιωθα ευτυχισμένος κάθε φορά που έφευγα απ' το Ινστιτούτο στην οδό Φίρμιαν, ένα στενό που μ' έβγαζε κατ' ευθείαν στη μεγάλη πλατεία πίσω απ' τον ογκώδη μητροπολιτικό ναό.

Γύριζα αμέριμνος μέσα στο πολύκοσμο Σάλτσμπουργκ και κανείς δεν έδινε σημασία στο πέρασμά μου. Ένοιωθα μια ανείπωτη ικανοποίηση που την παρουσία μου εδώ καθόριζε μια επίσημη αποστολή, κάθε μου βήμα ήταν σ' ένα προγραμματισμένο σενάριο εργασίας. Τι ωραία ζωή έλεγα. Όλοι αυτοί οι ξένοι έρχονται και φεύγουν, βλέπουν και ζουν τα αξιοθέατα και γυρίζουν στην πατρίδα τους. Με τον καιρό ένοιωθα πως αποτελούσα κι εγώ ένα κομμάτι αυτής της θερινής σκηνοθεσίας. Ήμουν κι εγώ ένα σταθερό κομμάτι στη ζωή της πόλης με το δικό του το ρυθμό, με το μεσημεριανό και βραδινό του περίπατο, με το πρωινό στο μικρό φοιτητικό καφενείο, με το Ινστιτούτο, με τους συνεργάτες μου, τους βοηθούς και τους συναδέλφους.

Την πρώτη συστατική παρουσίαση την ανέλαβε ο καθηγητής δρ. Βίλαντ Ζάιλερ, πρώην διευθυντής της Γερμανικής Πινακοθήκης που ήταν πρόεδρος και συνάμα πρόεδρος της Ακαδημίας του Σάλτσμπουργκ. Ένα απόγευμα ανέβηκα με τον οδοντωτό σιδηρόδρομο στον Πύργο του Βράχου και σε μια ειδική τελετή στους χώρους υποδοχής της Ακαδημίας έγινε η παρουσίαση μου στους συναδέλφους καθηγητές. Με υποδέχθηκαν πραγματικά με μεγάλες τιμές και ο δρ. Ζάιλερ έβγαλε

έναν εξαιρετικά ωραίο λόγο που εξήρε την ιδιότητά μου και τα επιτεύγματά μου στον επιστημονικό τομέα.

- Ο καθηγητής δρ. Νικηφόρος έχει τις ρίζες του στην Ελλάδα και διδάσκει, σαν αμερικανός πολίτης, σε αμερικανικά πανεπιστήμια. Του ανατέθηκε το Ινστιτούτο Πειραματικής Αρχιτεκτονικής. Και είμαι πολύ περήφανος που θα τον έχουμε κοντά μας για δύο ολόκληρα εξάμηνα, ίσως και περισσότερο, ώσπου φυσικά να ολοκληρώσει το μνημειώδες σύγγραμμα του «Η Χριστιανική Αρχιτεκτονική», που θα αποτελέσει τη βάση για ένα ειδικό μάθημα στις σχολές αρχιτεκτονικής όλου του κόσμου. Και δεν εννοούμε όπως ξέρετε την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική των ναών και των άλλων μνημείων, παρά την εναλλακτική δομή της αρχιτεκτονικής του ερχόμενου αιώνα στον τομέα της κατοικίας, της βιομηχανικής οικοδόμησης γραφείων, δημόσιων κτιρίων και άλλων λειτουργιών.

Οι παρευρισκόμενοι στη μικρή τελετή της υποδοχής μου χειροκρότησαν και ζητωκραύγασαν με εγκάρδιο ενθουσιασμό. Ο καθηγητής δρ. Καϊνχάους άπλωσε τα χέρια του και μ' αγκάλιασε εγκάρδια.

- Προφεςόρε Νικηφόρε χαίρομαι που σας γνωρίζω προσωπικά. Παρακολουθώ με προσοχή τις εργασίες σας και τα άρθρα που γράφετε στα διεθνή αρχιτεκτονικά περιοδικά. Χαίρομαι ιδιαιτέρως. Συγχαρητήρια που αναλάβατε τη διεύθυνση σ' αυτό το ιδιαίτερα πολυσύνθετο έργο. Οι εισηγητικές προτάσεις έκαναν μεγάλη εντύπωση στο Ακαδημαϊκό Συμβούλιο. Οι προοπτικές που ανοίγετε είναι επαναστατικές.

Όλοι οι συνάδελφοι σχημάτισαν γύρω μου ένα μικρό κύκλο και με πολύ χαρά εκφράζανε το θαυμασμό τους για ένα συνάδελφο που ξαναφέρνει στο παρόν παμπάλαιες γνώσεις, που όλοι τις θεωρούσαν χαμένες. Ο διευθυντής, δρ. Ζάιλερ μπήκε στη μέση του κύκλου κι έκανε νόημα να ησυχάσουν οι συνάδελφοι.

- Ας δώσουμε κυρίες και κύριοι το λόγο στον νέο ελληνοαμερικανό μας συνάδελφο. Δρ. Νικηφόρε έχετε το λόγο, είπε ο διευθυντής κι απομακρύνθηκε απ' τη μέση του κύκλου.

- Σας ευχαριστώ για τη θερμή υποδοχή που μου κάνατε, άρχισα το μικρό μου εναρκτήριο λόγο. Χρειάζομαι τη συμπαράσταση και τη βοήθειά σας για το δύσκολο έργο που ανέλαβα διότι δε θα παραμείνω στις αισθητικές αντιλήψεις παρά θα αναφερθώ στην ψυχολογία του χώρου, στη θεραπευτική δράση των χώρων, στην επιστημονική ανάλυση της έρευνας συμπεριφοράς και, το πιο σημαντικό, στην επισήμανση και καταγραφή γνώσεων για τους φυσικούς χώρους και την ενεργοποίησή τους απ' όλους τους ιστορικούς πολιτισμούς και τις πρωτόγονες φυλές στην Αφρική, την Ασία, την Αυστραλία, τη Βόρεια και Νότια Αμερική.

Θα εργασθώ μ' όλες μου τις δυνάμεις για να εντοπίσουμε και ασφαλίσουμε τις εσωτερικές ενέργειες των χώρων, που μεταφέρουν στον άνθρωπο την κιναισθητική ψυχοκίνηση. Η νέα έρευνα θα μας ανοίξει μια νέα προοπτική της βιωματικής μας έντασης. Αρκετούς αιώνες χάσαμε. Στη *Χριστιανική Αρχιτεκτονική*, όπως την ονομάζω, αναφέρομαι περισσότερο σε μια θεοκεντρική δομή του χώρου της ζωής, όπου η κεντρική αξία, το περιεχόμενο δηλαδή του χώρου, ορίζεται απ' την πράξη της ιεροποίησης του. Αλλά όπως βλέπω αρχίζω να σας κουράζω με τις προσωπικές μου παραμέτρους. Και πάλι σας ευχαριστώ που μου δίνετε την ευκαιρία να βρίσκομαι μαζί σας.

Ο διευθυντής της Ακαδημίας με πλησίασε και πάλι, αυτή τη φορά συνοδεύοντας έναν ασπρομάλλη γεροντάκο με μια πολύ συμπαθή συνοδό.

- Δρ. Νικηφόρε, ο κύριος καθηγητής της μελλοντολογίας δρ. Νόρμπερτ Γιούνκ και η βοηθός του δρ. Ρενάτε Μπλούμενταλ.

Ο γέρος καθηγητής μ' έπιασε απ' το μπράτσο και με παρακάλεσε ν' απομακρυνθούμε στη διπλανή ήσυχη αίθουσα.

- Χαίρομαι που σας συναντώ. Είμαι ο σύνδεσμος σας. Δεν μ' αρέσουν οι φλυαρίες. Εδώ είναι και η βοηθός μου.

- Χαίρω πολύ δεσποινίς, είπα στην όμορφη γυναίκα που μ' αντίκρισε κάπως σαστισμένα. Πείτε μου, σας ζωγράφισε το πορτραίτο σας ο μεγάλος μαέστρος Κλιμτ.

- Μα τι λέτε, δεν σας καταλαβαίνω, έκανε η νεαρή γυναίκα με τα διαπεραστικά μαύρα μάτια.

- Θέλω να πω ότι αν ζούσατε στην εποχή του, σίγουρα θα σας ζωγράφιζε. Ανήκετε στην τυπολογία του.

- Κύριε Νικηφόρε σας ευχαριστώ για το κομπλιμέντο που κάνετε σε μια μητέρα με τρία παιδιά. Βέβαια είμαι Βιεννέζα Εβραία κι ο Κλιμτ, ο μεγάλος ζωγράφος, ζωγράφισε πολλές κυρίες απ' την εβραϊκή κοινωνία της Βιέννης.

- Βλέπετε κυρία Μπλούμενταλ, είπα ευγενικά, το ένστικτό μου με οδήγησε σωστά. Όλες σχεδόν οι γυναίκες του Κλιμτ έχουν αυτή τη λεπτότητα της σημιτικής Μεσογείου. Και βέβαια συγγενεύουμε με τα νερά της Μεσογείου.

- Πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση κυρία Νικηφόρε. Ο γέρος καθηγητής έβγαλε την κάρτα του και χτυπώντας με το δάχτυλο επάνω της ψιθύρισε χαμηλόφωνα.

- Αύριο, αργά το απόγευμα, είναι η πρώτη μας συνάντηση στο σπίτι μου, σας περιμένω. Μην αργήσετε. Και κρατώντας αγκαζέ την κυρία Μπλούμενταλ απομακρύνθηκε απ' τη φασαρία της υποδοχής. Ο κύκλος άρχισε ν' αραιώνει και μέχρι αργά το βράδυ είχα με καθένα απ' τους συναδέλφους μικρές συζητήσεις και παρατηρήσεις γεμάτες χιούμορ και σοβαρότητα μαζί. Άκουγα το Γερμανό καθηγητή απ' το Βερολίνο να εκμυστηρεύεται στο δόκτορα Ζάιλερ, το διευθυντή της Ακαδημίας:

- *Καλός τύπος, αν και λίγο νέος, αλλά παρόλα αυτά ταιριάζει στον κύκλο μας. Τον βρίσκω συμπαθή και δυναμικό.*

- *Είναι δικός μας, απάντησε ο διευθυντής. Μα αν δεν ήτανε δικός μας δεν θα κέρδιζε την εκλογή για να αναλάβει τη διεύθυνση του Ινστιτούτου.*

Ο σύνδεσμός μου, μурμουρίσα ψιθυριστά. Σιγά, σιγά, έμπαινα στο λαβύρινθο της Κεντρικής Ευρώπης, στην καρδιά της, στην κοινωνία του Σάτσμπουργκ. Κι η κυρία Μπλούμενταλ, σκέφτηκα, τι λεπτή και διάφανη εμφάνιση, σαν αλάβαστρο. Στο βάθος των ματιών της είδα τον πόνο της. Τα λεπτά χείλη της κρατούσαν τα περιττά λόγια. Ο πόνος των Εβραίων, η διάλυσή τους, η εξαφάνισή τους, η ατίμωση και το σπάσιμο της περηφάνιας του εκλεκτού λαού, της αξιοπρέπειας του ανθρώπου. Ποτέ δεν αισθάνθηκα ξένους τους Εβραίους. Πάντα τους ένοιωθα δικούς μας, με κοινή κοιτίδα, με κοινή μοίρα.

Πίσω απ' τις κουρτίνες τα πράγματα δε φαίνονταν και τόσο ρόδινα. Οι νύχτες ήταν βαριές και δύσκολες, πνιγρές σαν του μεσαίωνα. Τα μέτρα και το σκοτάδι του χιτλερισμού, οι πληγές. Πίσω απ' τις τουριστικές κουρτίνες άρχιζε ένας αόρατος φόβος πανταχού παρών. Η φωνή του Γέντερμαν, του «καθένα», του θανάτου που έρχεται στην πιο αναπάντεχη στιγμή.

Πίσω απ' το τουριστικό τείχος άνοιγε τις πύλες του ένας άλλος κόσμος. Ο κόσμος της μοναξιάς και της απομόνωσης της διάλυσης της αγωνίας και του φόβου, της τιμωρίας της εκδίκησης. Τη ημέρα βασιλεύε μια νοσταλγική αρμονία, τη νύχτα έβγαινε με βαριά βήματα ο μεσαίωνας κι η πίκρα του, το ελεεινό του φάντασμα, σα

χολέρα, σάρωνε τους δρόμους και τις εκκλησίες. Γιατί διάλεξαν σ' αυτή την αποστολή εμένα, αναρωτιόμουν δίχως να περιμένω απάντηση. Στην πραγματικότητα ήταν διπλή η αποστολή μου. Μια τη μέρα και μια τη νύχτα. Μια στο φως και μια στο σκοτάδι. Μια στη ζωή κι Μια στο θάνατο. Θόλωνε το μυαλό μου. Κάπου-κάπου, άφηνα τον εαυτό μου να τριγυρνάει και να ζει δίχως να βλέπει. Τίποτα δε συγκρατούσα σαν να περίμενα το σύνθημα. Μόνο χαμήλωνα τις εντάσεις μου περιμένοντας. Μετρούσα τις ανάσες δίχως άλλο στόχο. Ωρα μηδέν.

Κι εκεί που δεν περίμενα τίποτε, στο νωχελικό ωκεανό του καλοκαιρινού Σάτσμπουργκ, η πρώτη συνάντηση. Δεν ήξερα πολλά πράγματα για τον δόκτορα Γιουγκ. Θυμόμουν απ' τα φοιτητικά μου χρόνια κάτι οικολογικά του δοκίμια που αναφέρονταν στο «Los Alamos» της Αμερικής. Μιλούσε για τις ακτινοβολίες και τους θανάτους. Δεν μπορούσα να φαντασθώ διασυνδέσεις με το δικό μου στόχο.

Την άλλη μέρα πήγα μ' ένα ταξί στη διεύθυνση που μου είχε δώσει ο «μυστικός» μου σύνδεσμος. Ήταν μια όμορφη περιοχή πνιγμένη στο πράσινο, μακριά απ' τον τουρισμό, πιο κοντά στην ύπαιθρο και στα απέραντα λιβάδια και δάση της περιοχής. Μου άνοιξε την πόρτα, όπως το επιθυμούσα, η κυρία Μπλούμενταλ, η συμπαθής και ωραία «κυρία του Κλιμτ». Εύθραυστη με φαρδιά άσπρα ρούχα, με λεπτή ευγένεια, με οδήγησε στο σαλόνι του σπιτιού. Ο ασπρομάλλης γέροντας έτρεξε να με καλωσορίσει και χωρίς περιττά λόγια μπήκε στο θέμα μας.

- Να σας πω την αλήθεια κύριε Νικηφόρε, απ' τη δική σας την ιδιότητα, την «Αρχιτεκτονική Ψυχολογία Χώρου», δεν πολυκαταλαβαίνω. Αλλά στα θέματα κοινωνικών προβλημάτων, εκεί θα συναντηθούμε βέβαια. Έχω καλά νέα για σας. Η Αγία Έδρα της Ρώμης απάντησε θετικά στις προτάσεις συνεργασίας και υποστηρίζει και το διάλογο και το αλληλένδετο πλησίασμα ανάμεσα στην ορθοδοξία και την καθολική εκκλησία. Μετά από τα τόσα δεινά που υπέφεραν οι ορθόδοξοι χριστιανοί, ιδιαίτερα στην κομμουνιστική περίοδο, χαιρετίζουν την ιδέα της επαναλειτουργίας της Αγίας Σοφίας και σε συνδυασμό με τις γενναιόδωρες προτάσεις που δόθηκαν απ' τη μεριά σας. Έχουν απόλυτη εμπιστοσύνη στο Ινστιτούτο του Σάτσμπουργκ που διευθύνετε.

Ποια είναι τώρα τα προβλήματα και σε ποια καλείστε να δώσετε λύσεις. Πρώτο και ίσως το πιο μεγάλο: Οι καθολικοί πιστοί απομακρύνονται ολοένα και περισσότερο, με ραγδαίο ρυθμό, απ' την εκκλησία δίχως να μπορεί να ανακόψει κανείς το χείμαρρο. Ύστερα οι παμπάλαιες εκκλησίες, λένε, δε μπορούν να προσελκύσουν τη νεολαία και τρίτο, τα λεγόμενα λαϊκά κινήματα ζητούν όλο και πιο έντονα δημοκρατικούς θεσμούς στους κόλπους της εκκλησίας. Παρατάξεις και αντιπαρατάξεις σχηματίζονται κάθε μέρα και τα μέσα πληροφορίες ερεθίζουν κι' αυτά με τις αρνητικές τους ειδήσεις. Συνθήματα και αντισυνθήματα. Βέβαια όλοι περιμένουν να βοηθήσετε με τις «απόκρυφες» γνώσεις σας και τις μυστικές λειτουργίες της Ανατολής.

- Κύριε Γιούγκ καλύτερα ν' αρχίσουμε απ' τις γερασμένες εκκλησίες. Μείναμε αρκετές ωραίες εκκλησίες αλλά έσβησε η φλόγα τους. Ο αιώνας μας εμποδίζει, ιδιαίτερα τη νεολαία, να βρει σύνδεση με τους σκοτεινούς χώρους του μεσαίωνα. Όταν πρωτοχτίστηκαν οι εκκλησίες ήταν γεμάτες σφρίγος και ζωντάνια. Ήταν πρωτοπόρες. Τώρα η κοινωνία άλλαξε και τα νιάτα τράβηξαν άλλο δρόμο. Στις μέρες μας φαίνεται καθαρά η αντίθεση ανάμεσα στο Μεσσία απ' την Ανατολή και στη βόρεια παραμόρφωσή του.

Η κυρία Μπλούμενταλ μπήκε στο σαλόνι κρατώντας ένα δίσκο με ποτήρια και μια κανάτα κόκκινο κρασί. Τ' ακούμπησε στο μεγάλο στρογγυλό τραπέζι και κάθισε δίπλα μας σε μια βελούδινη πολυθρόνα.

- Ρενάτα, είπε ο γέρος καθηγητής, ο φίλος μας δεν καταλαβαίνει το πρόβλημά μας. Ο κόσμος φεύγει απ' τις εκκλησίες κι ο κύριος Νικηφόρος μιλάει για περιεχόμενο.

-Κύριε Γιουγκ, είπα λίγο αυστηρά. Το καλύτερο είναι να με συνδέσετε με τους επίσκοπους που αναφέρατε. Δεν είναι ανάγκη να δημιουργούμε διαφορές ούτε αποστάσεις. Θα σας εξηγήσω τη στάση μου και θα απαντήσω σ' όλα τα θέματα, ένα προς ένα, μόνο βέβαια με τη διαφορά ότι οι δικές μου, οι μυσταγωγικές πράξεις, δεν αναφέρονται στα τελικά συμπτώματα παρά στις αρχικές αιτίες.

Στην αρχή βρίσκεται πάντα κάπου μια ολιγοψυχία, ένας φόβος, μια αμφιβολία. Κάπου άνοιξαν ρωγμές. Η απάντησή μου είναι πράξη προσωπική. Παίρνω επάνω μου όλη τη μαζεμένη άρνηση και την φευγατίζω σαν αλεξικέραυνο.

- Τι είναι αυτή η διάσταση. Είστε θεοσοφιστής; ρώτησε η κυρία Μπλούμενταλ.

- Μα κάθε άλλο, είμαι χριστιανός ορθόδοξος και αναφέρομαι στην παλιά μας γνώση και παράδοση, που είναι έξω απ' τα επίσημα γραπτά, στα απόκρυφα που μόνο από ζωντανό σε ζωντανό μεταδίδονται, στη γνώση της έντασης της προσευχής, της αφοσίωσης στον Παντοδύναμο. Για να λάμψει μια εκκλησία είναι απαραίτητο το φως, το εσωτερικό φως, που όταν βρει την πηγή του κάνει το ναό να λάμπει με μια εκθαμβωτική λάμψη που διαπερνά τους τοίχους και τις καρδιές μας.

Το πρώτο βήμα είναι η φτώχεια. Η φτώχεια όμως είναι η κύρια δύναμη. Είμαστε η εκκλησία της φτώχειας. Μόνο η φτώχεια μπορεί να μας συνδέσει με το μέγιστο πλούτο. Η εκκλησία των πονεμένων, των απομακρυσμένων, όλων αυτών που είναι στην άλλη μεριά, δίχως ταίρια, δίχως προστάτη, δίχως εργασία. Είμαστε η εκκλησία της νεολαίας, της ελπίδας, της εναλλακτικής οικολογίας. Παρ' όλες τις εξηγήσεις και τα λόγια πρέπει να ομολογήσω ότι δε μπορώ να σας εξηγήσω τίποτα απ' αυτά που γίνονται. Δεν μεταφέρονται ούτε με τη λογική ούτε με λόγια. Μη με παρεξηγείτε αν δεν μπορώ να μιλήσω για τα «ενδότερα», εκεί σταματάνε τα σήματα της διάνοιας. Μόνο στα εξωτερικά μπορώ να περιγράψω τα κύματα της περιφέρειας.

- Μα για ν' αποφασίσει η κεντρική επιτροπή της Glaubenskongregation στη Ρώμη πρέπει να έχουν αποδείξεις, πληροφορίες, γεγονότα.

- Μα, κύριε Γιούγκ, δεν αποφάσισαν τη φιλική συμπαράσταση στην επαναλειτουργία της Αγίας Σοφίας.

- Πιστεύουμε ότι η εχθρότητα του «Σχίσματος» ξεπεράστηκε. Μια κι η ορθοδοξία λογίζεται τόσο ακίνδυνη, η συνύπαρξη δε μπορεί να βλάψει. Δεν θα πάθει τίποτε η παντοδυναμία της καθολικής εκκλησίας αν αφήσει την ορθοδοξία να ανοίξει την Αγία Σοφία της.

- Μα κι ο χτίστης ήταν Ρωμαίος Αυτοκράτορας. Κι ύστερα τι θα χάσουν αν αφήσουν δύο ειδικούς να βοηθήσουν να λυθούν ορισμένα τραύματα των βορινών Επισκοπμάτων στην Κεντρική Ευρώπη; Και το αντάλλαγμα, τα λύτρα της Αγίας Σοφίας, το σύγγραμμα της Χριστιανικής Αρχιτεκτονικής βοηθάει και την καθολική κοινότητα. Πέρασαν δύο χιλιάδες χρόνια και κανένας μέχρι τώρα δε σκέφθηκε να μεταφέρει τη χριστιανική θεώρηση στην πρακτική εφαρμογή της κοσμικής ζωής, στην πραγματικότητα της πολιτείας.

- Είναι αλήθεια κύριε Νικηφόρε ότι μας ξεπεράσατε στον αγώνα αυτό. Η επιστημονική μας έρευνα δεν έφτασε σ' αυτήν την απλή τεχνολογία της καρδιάς. Βέβαια έχω και τις αμφιβολίες μου πως θα γίνουν οι εφαρμογές στα συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά θέματα. Τα χριστιανικά ξενοδοχεία, τα χριστιανικά εστιατόρια, τα χριστιανικά εργοστάσια.

- Μη σας φαίνεται αφελής η σκέψη. Πρώτα είναι η οικολογία, ο σεβασμός της φύσης, αλλά κι η θεραπεία, η φυσική θεραπεία, δίχως χημεία, μαχαίρια κι ακτινοβολίες. Τα χριστιανικά εστιατόρια δεν είναι και καμιά καινούργια ιδέα. Μα δεν ήταν το ίδιο οι αγάπες των πρωτοχριστιανών. Και βέβαια, να σταματήσει μια για πάντα η δίψα κι η πείνα. Τα εστιατόρια για όλους τους φτωχούς της γης.

Το κουδούνι της εξώπορτας χτύπησε διαπεραστικά κι ο γέρος καθηγητής με την κυρία Μπλούμενταλ απομακρύνθηκαν βιαστικά αλλά διακριτικά απ' το σαλόνι.

- Είναι οι φίλοι μου, οι επίσκοποι απ' τη Βιέννη και την Κάτω Αυστρία. Μας συγχωρείτε.

Σε λίγο έμπαιναν στο σαλόνι δύο επίσκοποι με πολιτική ενδυμασία, ο ένας κοντούλης μεσήλικας και χοντρός κι ο άλλος νεαρότερος με αυστηρή φυσιογνωμία. Δώσαμε τα χέρια και συστηθήκαμε τυπικά. Ο χοντρός επίσκοπος, ο μεσήλικας, φάνηκε εύγλωττος και βαθιά στοχαστικός.

- Δεν σας περίμενα τόσο νέο. Οι γνώσεις σας φαίνονται να είναι δυσανάλογες με την ηλικία σας.

- Σεβασμιότατοι μη μου κάνετε άδικα φιλοφρονήσεις, σαν τεχνοκράτης της επικοινωνίας δεν αισθάνομαι τίποτε απ' αυτά. Εξάλλου δεν είμαι και τόσο νέος.

Ο νεώτερος επίσκοπος κάθισε στο σαλόνι με περιεργάσθηκε κάπως σφαιρικά και συμπλήρωσε το συνάδελφό του.

- Δε νομίζω σεβασμιότατε ότι μπορούμε ν' αγγίξουμε το κέντρο. *Σκληρόν σοι προς κέντρον λακτίζειν*. Πού να εντοπίσουμε τα κοινά μας; Δεν πειράζει όμως. Μαέστρο Νικηφόρε, νομίζω ότι λίγο-πολύ γνωρίζετε την αιτία της συνάντησής μας. Εμένα θα μου επιτρέψετε να μιλήσω ανοιχτά και να πω και τις προσωπικές μου δυσκολίες.

- Κύριε Νικηφόρε θα σας αναπτύξουμε τις άμεσες δυσκολίες μας και τα μεσαία και μεγάλα προβλήματα. Εύχομαι να μπορέσετε να μας βοηθήσετε. Το πρώτο πρόβλημα αφορά το γερό μας καρδινάλιο που αναγκάσθηκε να απομακρυνθεί απ' την έδρα του.

- Ναι σεβασμιότατε, τα γνωρίζω αυτά από τους φακέλους που μου στείλατε και τα άρθρα των εφημερίδων και τις βιντεοκασέτες. Είμαι κατατοπισμένος.

- Ο ρόλος των μαζικών μέσων είναι πολύ ύποπτος στην όλη υπόθεση, είπε ο γερο-οικοδεσπότης.

- Αυτά δε με απασχολούν καθόλου, είπα. Οι δικαστές του λαϊκού δικαστηρίου θα έχουν πάντα δίκαιο. Και στο πλευρό των παρατάξεων, που έχουν τα κρυφά τους συμφέροντα, δε μπορούμε να δράσουμε. Είμαστε σε μια θέση πατ.

- Τον κατηγορήσαν επίσημα ότι είχε ερωτικές προθέσεις με νέους ενός μοναστηριού. Κι αυτή η μονομερής θέση παρουσιάζεται σαν πραγματικότητα από τα μέσα ενημέρωσης. Είναι μια σατανική παγίδα στημένη από επαγγελματίες δραματουργούς που ξέρουν να μεταχειρίζονται τις ειδήσεις με πολύ πονηρό και ύπουλο τρόπο. Ο Καρδινάλιος σιωπά και η σιωπή του ερεθίζει τους αντιπάλους. Θέλουν θύματα, θέλουν θυσία, να θυσιάσουν τον εβδομηντάρη κληρικό να τον αναγκάσουν να μιλήσει.

Αυτό που δεν καταλαβαίνω είναι αυτή η βιβλική μανία, η λύσσα, να διαλύσουν την προσωπικότητα ενός υπερήλικα κληρικού. Κι ας πούμε ότι είναι έτσι τα πράγματα. Ποια πλευρά είναι αυτή που ζητάει απόλυτη στάση και βαριά τιμωρία; Κι αν υπάρχουν θύματα; Τι θα απολαύσουν τα λεγόμενα θύματα απ' την τιμωρία του

φταίχτη; Και ύστερα δε μπορεί η χριστιανική κοινωνία να βοηθήσει οποιαδήποτε θύματα;

- Αυτά τα ζητήματα δε μπορούν να αγγίξουν τα πραγματικά προβλήματα της χριστιανικής κοινότητας. Στην ουσία πρόκειται για μικρά προβλήματα, προσωπικά φαινόμενα που χρησιμοποιούνται από τις άλλες δυνάμεις σαν προσχήματα για να διατηρείται ο εικονικός πόλεμος. Στο τέλος σα μοναδικός αντίπαλος απομένει ο τελευταίος, ο διανοητικός υλιστής που ξεκινάει απ' τη Γεωμετρία. Κι αυτή η αφετηρία κάνει τα πάντα μετρήσιμα, όλα τα φαινόμενα μπορούν να μετρηθούν με τον όγκο τους και το βάρος τους.

Σ' αυτή την παράφορη ευφορία του γεωμετριστή να τα συλλάβει όλα, να μετρήσει τα πάντα, να αφανίσει απ' τη ζωή του κάθε αίσθηση του απέραντου χάους, κάθε τι που συνδέεται με το αίσθημα, με τα ένστικτα της ζωής, τα πάντα μεταφέρθηκαν στην αμεσότητά του τώρα. Ένα «τώρα», ξεκομμένο απ' το βάρος του παρελθόντος και την ανασφάλεια του μέλλοντος.

Αλλά είναι λογική αυτή η διανοητική στάση; Είναι αντικειμενική και γενική; Μήπως οι λεγόμενοι αναπτυσσόμενοι πολιτισμοί αντικαθιστούν έτσι μέσα στη διανοητική τους υπεροχή κάθε λεπτό συναίσθημα και κάθε αίσθημα; Στο τέλος του εικοστού αιώνα μας έρχεται η λογαριασμός. Τόσοι πόλεμοι, τόσα θύματα, τόση υπεροψία, τόση άρνηση. Στο τέλος μένει ο διανοητικός, τραυματισμένος άνθρωπος, δίχως ελπίδα, δίχως το Θεό, με τη δυστυχία του και την μοναξιά του. Αρνείται να συνειδητοποιήσει το δράμα του και εξαφανίζει κάθε απομεινάρι της μεταφυσικής του υπόστασης.

Κοιτάξτε σεβαστοί μου κύριοι, ο δικός μου ο ρόλος είναι ξεκάθαρος. Να ξεκαθαρίσω στην αρχιτεκτονική μας τουλάχιστον, τα γεωμετρικά μηχανιστικά κατάλοιπα που δυσκολεύουν τον ενθουσιασμό και τη θεοκεντρική φώτιση. Και όχι μόνο στις εκκλησίες αλλά και στις κατοικίες και στα σχολεία.

Ετοιμάζοντας αυτό το βαρυσήμαντο έργο της χριστιανικής οικοτεχνίας αρχίζει ένα καινούργιο κεφάλαιο στη ζωή της χριστιανικής ενότητας. Κι ύστερα δεν πρόκειται για ένα βαρύγδουπο έργο, ούτε για μια βιαστική εργασία, παρά για την πρώτη εισαγωγή στη διαδικασία της μεταφοράς του θείκου στο διανοητικό άνθρωπο, στον επιστημονικό γεωμετριστή της φύσης, όπου είναι φυτεμένη η θεία χάρις.

Επιτρέψτε μου σεβασμιότατοι, να κάνω πρώτα μια σύντομη εισαγωγή στη δική μου τοποθέτηση και να προσδιορίσω τις αφετηρίες του δικού μου έργου από το ιερό, απ' την ιερότητα. Για να ξεπεράσω μάλιστα τη βιαστική επιδερμική εικόνα και να φτάσω σε βαθύτερα στρώματα της μνήμης είναι απαραίτητη η συγκέντρωση που μόνο με την αυστηρή πειθαρχία της ιερής τέχνης μπορεί να πραγματοποιηθεί.

Έτσι το έργο μου αποτελεί συνάμα και βίωμα, έντονο βίωμα αυτής της επιμονής να ξεπεράσω τη βιαστική επικαιρότητα για να φτάσω στα παμπάλαια αρχέτυπα της ιστορίας μας. Η διαδικασία αυτή είναι σαν ένα ταξίδι στο χρόνο και στους πολιτισμούς, στους παμπάλαιους πολιτισμούς της Μεσογείου και της Ασίας. Ένα ταξίδι που δεν συνοδεύεται μόνο απ' τη γνώση της ιστορίας της τέχνης, παρά απ' το αίσθημα και το σεβασμό για όλους τους εξωευρωπαϊκούς πολιτισμούς.

Μάλιστα πολλά στοιχεία, ιδιαίτερα τα τυχαία, εντάσσονται οργανικά στο έργο μου και σαν ιδεογράμματα του χρόνου συμβάλλουν στην οργάνωση ενός μεταφυσικού υλικού συστήματος. Τα τυχαία ίχνη, της φωτιάς, του νερού, του ήλιου, κάνουν έντονη την αίσθηση της αφής, διασταυρώνουν έτσι το πλάνο της σχηματοποίησης και εμποδίζουν μια ολοκληρωτική έκφραση. Λειτουργούν σα διαλείμματα που δίνουν στις μορφές τη στιγμή της πνοής και διασώζεται έτσι η στιγμή του

αυτοματισμού που δείχνει τη δημιουργική πράξη απ' αυτή την εν συναγερμώ δράση όλων των αισθήσεων.

Όλη μου η εργασία χαρακτηρίζεται έντονα από αυτή τη διαχρονική ουσία, αυτό το διαχρονικό βάθος, κάθε δημιουργία συγκατεί μέσα της τον απαιτούμενο χρόνο και υποβάλλει στο θεατή την αίσθηση να παραμένει και να εμβαθύνει. Όλη μου την ενέργεια την κατευθύνω στην παράσταση και στην εκτέλεση αυτών που φαίνονται, αυτών που είναι έξω απ' την υπεροπτική ίριδα του ανθρώπου. Βέβαια δεν σταματώ στα εξωτερικά φνωρίσματα, επιστρέφω μ' όλη μου την προσοχή προς τα μέσα σ' αυτό που ονομάσαμε ψυχή, σ' αυτό που υπήρχε πάντα αλλά δεν είχαμε δυστυχώς πάντοτε τη γνώση και τη συνειδητοποίησή του και επιμένω σταθερά στον εντοπισμό και στη διάσωση αυτής της σύνδεσης του έξω-μέσα.

Οι μορφές στα έργα μου σαν ψυχολογικές προβολές, σαν ψυχογράμματα μιας ύπαρξης, πότε πλησιάζουν πολύ κοντά και άλλες φορές απομακρύνονται ή μένουν μετέωρες σ' έναν υπερβατικό χώρο, σε μια υπερβατική σκηνή με την διττή κοινή κίνηση και διάθεση ή να πλησιάσουν και συγκινήσουν το θεατή ή να εξαφανιστούν ή να χαθούν και κρυφτούν στο χώρο της φαντασίας. Σαν τα οραματικά πνεύματα του Βαν Γκογκ και του Μουνκ αλλάζουν οι μορφές, η μια την άλλη, με τα σκιερά χαμόγελα και τη βαθιά μελαγχολία.

Θέλω στη δουλειά μου να κρατήσω αυτό το θαύμα της μυστηριακής ενόρασης σε μια αρμονική ισορροπία ανάμεσα στο αόρατο και το ορατό και αντλώ απ' αυτή την ουσία του endless, του ατέλειωτου, του μεγάλου μου δασκάλου Frederick Kissler με την πιο ζωντανή δημιουργική στρατηγική της ανανεωτικής κίνησης της μοντέρνας τέχνης.

- Αυτά όλα ακούγονται πολύ θεωρητικά. Εμείς χρειαζόμαστε άμεσες λύσεις-απαντήσεις στα προβλήματά μας τώρα.

- Μα την απάντηση την δώσατε εσείς σεβασμιότατε. Τη χρονική έννοια του «τώρα» πρέπει να την τοποθετήσουμε στην οργανική της θέση, ανάμεσα στο πριν και το μετά. Κι ύστερα ο εικοστός αιώνας ερέθισε πολύ βαθιά το μηχανισμό του φόβου και της αγωνίας. Είναι αιώνας του φόβου και του τρόμου. Το έργο μας δεν είναι απλό, γιατί, πρώτα απ' όλα, πρέπει να εξασφαλίσουμε το ειρηνοποιό μας έργο. Η ειρήνη δεν είναι μόνο φαινόμενο της πολιτικής συμφωνίας ανάμεσα στα κράτη. Πρώτα-πρώτα να εξασφαλίσουμε την ειρηνοποιό μας δράση. Η ειρήνη δεν είναι μόνο φαινόμενο της πολιτικής συμφωνίας ανάμεσα στα κράτη. Πρώτα-πρώτα χρειάζεται να ασφαλίσουμε την ειρήνη μέσα μας. Να λύσουμε επιτέλους την προβληματική μας εξέλιξη και να ξεκαθαρίσουμε, με την αντίστοιχη λεπτότητα, τα έργα και τις πράξεις μας απέναντι στο σφαιρικό οικολογικό σύστημα της ζωής.

- Και πού καταλήγει αυτό; Πώς βρίσκει πρακτική εφαρμογή;

Όλα με τη σειρά τους σεβασμιότατοι. Δώστε μου την προσοχή σας και κάντε λίγη υπομονή. Πρώτα έχει ενδιαφέρον, για να διαλευκάνουμε το μηχανισμό του φόβου και της αγωνίας, να εμβαθύνουμε στο του διχασμού που εμφανίζεται ιδιαίτερα στους βόρειους πολιτισμούς της Ευρώπης και να εντοπίσουμε τα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα. Κι αυτό μπορεί να γίνει όταν εξετάσουμε τις θέσεις και τις αντιθέσεις ανάμεσα στη μορφολογία της ελληνικής τέχνης και στα μορφολογικά προβλήματα της γοτθικής τέχνης.

Ο Άγγλος ιστορικός της τέχνης Herbert Reed για να εξετάσει και να εξηγήσει πολλά φαινόμενα της μοντέρνας τέχνης αναφέρεται στις δημοσιεύσεις του Γερμανού Wilhelm Worringer που για πρώτη φορά διατύπωσε μια διαυγή θεωρεία για τα ψυχολογικά κίνητρα που κάνουν να διαφέρει η τέχνη του Βορρά απ' την κλασική τέχνη του Νότου και για πρώτη φορά οι καλλιτέχνες του Βορρά μπορούσαν να στηρίζονται σε μια παράδοση που βρίσκεται ριζωμένη στον τρόπο ζωής και στην κοινωνιολογική εξέλιξη τους.

Αυτό εξηγεί πολλά φαινόμενα γιατί οι διαφορές είναι καθαρές. Η στάση του κλασικού ανθρώπου που αναπτύχθηκε στον οργανικό κόσμο και για τον οποίο η τέχνη είναι μια αρμονική απεικόνιση αυτού του γαλήνιου κόσμου, δεν ήταν αρκετά εκφραστική και ικανοποιητική για το βόρειο άνθρωπο. Ο βόρειος χρειαζόταν το πάθος που καταδυναστεύει τον ανόργανο κόσμο. Η ψυχική του κατάσταση δημιουργεί μια ερευνητική ορμητική κινητικότητα, μια ανήσυχη δραστηριοποίηση, που τον οδηγεί στην αγωνιώδη αφαίρεση και την παραμόρφωση των φυσικών σχημάτων, φαινόμενο που συνόδεψε την ιστορική εξέλιξη της βόρειας τέχνης.

Αυτή η αναζήτηση βέβαια της τελικής λύτρωσης δεν μπορεί να βρει καμία ανακούφιση γι' αυτό αναγκάζεται να καταφεύγει στη μέθη και στην έκσταση, γεγονός που τον οδηγεί σ' ένα παθιασμένο ύφος με άμετρο χαρακτήρα. Έτσι βλέπουμε λοιπόν τη γοτθική ψυχή να αντικατοπτρίζεται πολύ καθαρά στο βόρειο διάκοσμο με τις καμπύλες των αισθημάτων της, τον παροξυσμό και τις υπερβολές που διαγράφει, ανικανοποίητη, πάντα με μια ακόρεστη δίψα για ορμή και άνοδο.

Απέναντι σε μια, εχθρική κατά βάση, φύση και το λιγοστό φως που δεν βοηθά τη φυσική διέξοδο και την καθαρή όραση, η βόρεια σκέψη δεν μπορεί να φτάσει στην ευτυχία της γνώσης που χαρακτηρίζει τον κλασικό άνθρωπο και το μόνο που της απομένει, χάνοντας κάθε φυσική ευχαρίστηση, είναι να ζήσει μία αρρωστημένη, τεχνητή ικανοποίηση. Δυστυχισμένη απ' την πραγματικότητα κι αποκλεισμένη απ' την φυσικότητα, βλέπει σα μοναδική δυνατότητα την άνοδο σ' ένα κόσμο του υπερπραγματικού, του υπεραισθητού. Χρειάζεται αυτή την παραλλαγή του βαθύτερου αισθήματος για να ξεφύγει απ' τον εαυτό της και επειδή στη γοτθική ψυχή λείπει η διαύγεια κι η ηρεμία, δεν της μένει τίποτε άλλο παρά να ανεβάσει την ανησυχία και την ασάφεια της ως εκείνο το σημείο που θα της φέρει τη μέθη της ανεξέλεγκτης πλέον υπερπραγματικότητας και τη λύτρωση.

Η αναγκαιότητα δηλαδή της δραστηριοποίησης του ανθρώπου του Βορρά, που έχει αποκλειστεί από τη διαδικασία της συνειδητοποίησης της πραγματικότητας, μεταφέρεται, λόγω της έλλειψης αυτής της φυσικής ακολουθίας, σε μια αρρωστημένη δραστηριοποίηση της φαντασίας. Αφού δεν μπόρεσε να μετατρέψει την πραγματικότητα σε μια διαυγή συνειδητοποίηση, σε φυσικότητα, η δραστήρια αυτή φαντασία αντικαθιστά την πραγματικότητα και τη μετατρέπει σ' ένα μεταλλαγμένο κόσμο γεμάτο φαντάσματα.

Όλα δηλαδή μετασχηματίζονται σε απόκρυφα και φανταστικά. Πίσω από την οπτική επίφαση των πραγμάτων παραμονεύουν αυτές οι μεταλλαγμένες εικόνες, κρύβεται η καρικατούρα και πίσω απ' τα άψυχα αντικείμενα καιροφυλακτεί μια παράξενη, αόρατη και άυλη ζωή, καθιστώντας και μετουσιώνοντας κάθε τι το πραγματικό σε παράλογο κι απόκοσμο. Μία άγρια, φανταστική ορμή ανοίγεται, που ξεκινά απ' το πολύπλοκο και ανακατεμένο παιγνίδι των γραμμών που βλέπουμε στο βόρειο διάκοσμο και φτάνει με μια υπόγεια γραμμή στη λεπτεπίλεπτη και πολύπλοκη κατασκευαστική τέχνη της γοτθικής αρχιτεκτονικής κι απ' την παράλογη φαντασίωση της πνευματικής ανωριμότητας, στην πολύπλοκη κατασκευή του

σχολαστικισμού. Κοινό στοιχείο όλων είναι η ορμή της κίνησης που χάνεται στο άπειρο χωρίς να μπορεί να συνδέεται κάπου μ' ένα αντικείμενο.

Αυτή η στάση του ανθρώπου του Βορρά σεβασμιότατοι, που την περιγράφει πολύ διεισδυτικά ο Βόριγκερ οδηγεί στον *ατομικισμό και τον κατακερματισμό*. Η προσωπικότητα δεν καλλιεργείται για κοινωνικούς λόγους και αυτό έχει σαν αποτέλεσμα η συνειδητοποίηση του ατόμου να μην εμφανίζεται όπως στην εποχή της Αναγέννησης σαν αυτοεπιβεβαίωση, αυτοπεποίθηση και προσωπική ανύψωση, μα αντίθετα βλέπουμε στο βόρειο άνθρωπο το φαινόμενο του ατομισμού να καταλήγει στην ατομική απάννηση, στην αυτοπεριφρόνηση, στην προσωπική αδιαφορία και στην αυτοκαταστροφή.

Απ' την άλλη πλευρά, κι εδώ θέλω να προσέξετε καλύτερα, ο ατομισμός αυτός απομακρύνει τον άνθρωπο απ' το κοινωνικό σύνολο και τα κίνητρα και οι ιδέες του έχουν για αφετηρία την ατομική ενδοσκόπηση και την προσκόλλησή του στη δική του υποκειμενικότητα.

Ξέρουμε βέβαια ότι οι λαοί του Βορρά είχαν και στο παρελθόν μια δική τους μορφή τέχνης που ήταν γνωστή απ' την αναγέννηση κι η ονομασία *Γοτθική Τέχνη* που της δόθηκε είχε αρχικά υποτιμητικό χαρακτήρα. Για το Βόριγκερ το βόρειο στιλ εξομοιώνεται στην πράξη με το βόρειο άνθρωπο. Απέναντι στη χαρούμενη και γεμάτη φινέτσα διάφανη τέχνη του κλασικού ανθρώπου, η βόρεια τέχνη είναι ανήσυχη, γεμάτη αγωνία.

Ο Βόριγκερ δηλαδή κάνει την υπόθεση ότι η μορφολογική επιθυμία του ανθρώπου σε κάθε ιστορική εποχή είναι αντίστοιχη έκφραση των σχέσεων του με τον κόσμο που τον περιβάλλει και γι' αυτό το βόρειο περιβάλλον, με την αυστηρότητα, το κρύο και τη σκοτεινότητα του, υπέθαλπε στον άνθρωπο πάντοτε ένα αίσθημα της ανασφάλειας της ταραχής και της αγωνίας. Έτσι η γοτθική ψυχή εκφράζει αυτή την παθιασμένη ανησυχία, όχι μόνο στο διάκοσμο και στην αρχιτεκτονική έκφραση αλλά και σ' ολόκληρη τη βόρεια ποίηση και λογοτεχνία. Η ψυχική κατάσταση του ανθρώπου στο βορρά χαρακτηρίζεται απ' αυτή τη μεταφυσική αγωνία. Αφού είναι αποκλεισμένη απ' την ηρεμία και τη διαύγεια, - τα βασικά χαρακτηριστικά της κλασικής τέχνης, - δεν της μένει τίποτε άλλο παρά να οδηγήσει την ανησυχία και τη σκοτεινότητα ως το σημείο που θα της φέρει έκσταση και λύτρωση.

Σήμερα όμως, σεβασμιότατοι, βλέπουμε ότι η μεταφυσική αυτή αγωνία έχει εξαπλωθεί κι έχει κυριαρχήσει σε όλο τον κόσμο. Κι αν τώρα εμείς γνωρίζοντας σε βάθος όλα αυτά καταφέρουμε να επανασυνδέσουμε το άτομο με το γενικό πλαίσιο της κοινωνικής ενότητας, τότε έχουμε τουλάχιστο την ελπίδα ν' ανοίξουμε τις εφεδρείες, τις δυνάμεις που μένουν άγγιχτες απ' τη σχέση του ατόμου με το σύνολο. Σαν άτομα μαζέψαμε πολλά δανεικά κεφάλαια, που η σπατάλη τους μας οδήγησε κατ' ευθείαν στη μονολιθική μας υπεροψία, δίχως προοπτική αλλαγής κι ελπίδας. Τώρα, στο τέλος του αιώνα, στέκεται ο γεωμετρικός άνθρωπος με σιδερένια μάτια απέναντι σ' έναν κουρασμένο Θεό. Κι ο άνθρωπος κλείνει τα μάτια απέναντι στη μεγαλοσύνη του Δημιουργού, ανίκανος πια να αγαπήσει, ανίκανος να χαμηλώσει, ανίκανος να παρακαλέσει, ανίκανος να προσευχηθεί.

Ο χοντρός σεβασμιότατος έκλεισε για λίγο τα μάτια χαμογέλασε ευγενικά και στράφηκε προς το μέρος μου με μια τελεσίδικη ερώτηση.

- Ωραία εικόνα μας περιγράψατε. Τα δικά μας όμως τα προβλήματα; ρώτησε καλοκάγαθα.

- Μα σας είπα μη χάνετε χρόνο με τα προσωπικά προβλήματα του ενός ή του άλλου, χρειάζομαστε μια άλλη κατεύθυνση, μια νέα πηγή για να αντλήσουμε δύναμη. Για να ξεπεράσουμε μαζί ένα πρόβλημα, όσο μεγάλο κι αν φαίνεται, πρέπει να γυρίσουμε στις πηγές.

- Δηλαδή;

- Δηλαδή στην ομαδική συγκέντρωση, στην ομαδική προσευχή, στην εμβάθυνση. Η απάντηση φαίνεται πιο απλή όταν αντιδράσουμε σε μια ανθρώπινη αδυναμία με τη δύναμη της προσευχής. Αλλά η προσευχή χρειάζεται, σε τέτοιες περιστάσεις, προετοιμασία, νηστεία, συγκέντρωση, κάθαρση και προ πάντων απαλλαγή απ' τις ανθρώπινες υπεροψίες. Έχουμε ανάγκη από νέους χώρους, χώρους που δε χτίζονται κάτω απ' τους κανόνες της επίδειξης και της παρουσίας.

- Κι η Αγία Σοφία δεν είναι ένας παραφορτωμένος ναός της βυζαντινής υπεροψίας; Ποιους χώρους εννοείτε; Και πού θα τους βρούμε;

- Όσο για την Αγία Σοφία μην ξεχνάτε τα πεντακόσια χρόνια της απουσίας της. Πεντακόσια χρόνια φυλακισμένη, μiasμένη, άφωνη, έγινε το σύμβολο της κακουχίας, της φτώχειας, της εξορίας, της φυλακής. Το σώμα της ματωμένο απ' τους ξυλοδαρμούς, γδαρμένο απ' τις ατιμώσεις και τους βιασμούς των νικητών είναι το σύμβολο της ταπείνωσης και συγχρόνως είναι η νίκη απέναντι στη γεωμετρία. Γιατί ο χώρος της αναίρεσε τη γεωμετρία.

- Δηλαδή να κλείσουμε κι εμείς πεντακόσια χρόνια τον Άγιο Πέτρο, τις μητροπόλεις μας, τους ωραίους ιστορικούς ναούς μας, αυτούς που διατηρήσανε τόσους αιώνες την αρχιτεκτονική τους λάμψη και αίγλη; Αυτό μας προτείνετε;

- Όχι βέβαια, δεν είμαι σε τέτοια θέση ώστε να προτείνω αντίποινα για λύση. Αν κι η σκέψη θεωρητικά δεν είναι καθόλου άσχημη: Το «κλείσιμο» των ναών βέβαια κάτω απ' την ανάγκη της ταπείνωσης, κάτω απ' την ανάγκη της απομάκρυνσης κάθε ανθρώπινης υπεροψίας. Των ναών που έχασαν τη δύναμή τους, των ναών της επίδειξης και του μορφολογικού δόγματος. Σήμερα δε μπορεί ο μεσαιώνας κι η περήφανη αναγέννηση να φιλοξενήσουν το Θεό.

- Κι η λύση είναι το μπετόν αρμέ, οι ασφάλινες κι οι γυάλινες εκκλησίες της Αμερικής;

- Όχι βέβαια. Μα σας είπα ο γεωμετρισμός δεν είναι η απάντηση. Αφήστε να μονολογήσω λίγο και να σας αναπτύξω τους νέους χώρους της *Αναγέννησης της Πίστης* και όχι της *Δόξας της Αρχαιότητας*. Πρώτα απ' όλα πρέπει να εντοπίσουμε την «ιδρυτική ουσία» του ναού του Θεού. Σήμερα οι άνθρωποι δεν μπορούν να συνδέσουν την ιερή πράξη της ίδρυσης του ναού με γοθικά σταυροθόλια, όσο κι αν είναι γλαφυρά τα χρωματιστά τους παράθυρα, ούτε με τις τεράστιες ιωνικές και κορινθιακές κολώνες, ούτε και με τις άχαρες μοντέρνες τσιμεντένιες εκκλησίες. Αν ήταν δυνατό να μπορούσαμε να αφαιρούσαμε τα στολίδια και να γυρίζαμε στις κατακόμβες, στα σύμβολα της ελπίδας και της αντίστασης. Να αρχίσουμε δηλαδή να συνειδητοποιούμε την ιδρυτική πράξη, τη ζεστασιά της πίστης, την πράξη της πίστης. Να χτίσουμε, μαζί με τους πιστούς, τους χώρους της αγάπης και της ταπείνωσης.

Πόση ελπίδα κρύβεται στην πράξη της ανέγερσης ενός ναού του Θεού, ενός ιερού χώρου. Ιεροί χώροι είναι οι αρχέγονες σπηλιές, με λίγες πέτρες λευκές, γαλάζιες. Είναι οι σπηλιές, τα καταφύγια απ' την άστατη μηχανιστική ζωή μας, είναι η επιστροφή στη γη, μια και χάσαμε τη βιωματική μας σχέση με το χώμα. Χωμάτινες σπηλιές σαν τους μητρικούς κόλπους, για ν' αγγίξουμε την εμβρυακή μας μνήμη, τη μνήμη της μητρικής αγάπης, την πανάρχαια μνήμη του Θεού μας.

Και βέβαια οι χωμάτινες σπηλιές είναι τα σύμβολα της επιστροφής μας στη γη, στη φύση που θα συνοδεύεται με το μεγαλείο της κάθαρσης και την οργανική μας σύνδεση με την οικολογία της γήινης φύσης και της ανθρώπινης ψυχής. Η ίδρυση του ναού δε μπορεί να είναι σαν μια επίδειξη της γενναιοδωρίας μας, να εμφανιστούμε με χρυσά γράμματα σαν κτήτορες, παρά να συγκεντρώσουμε σε μια σπηλιά, σε σε κουμπάρα, το χρόνο τον αέναο, τον άπειρο, με το άγιασμά του, με το χαμηλό φως της πίστης μας, θαυματουργό και φιλεύσπλαχνο.

- Τώρα αρχίζω να σας καταλαβαίνω, είπε ο πιο ηλικιωμένος από τους επισκόπους. Μπορείτε να γίνετε πιο συγκεκριμένος σ' αυτό το σημείο;

- Γι' αυτό σεβασμιότατοι επιτρέψτε μου να κάνω μια παρένθεση ώστε να δούμε πάλι το ζήτημα μέσα από την ελληνική σκοπιά. Θα προσέξουμε τότε ότι αυτό που εντυπωσιάζει από την αρχή στην ελληνική αρχιτεκτονική είναι η στερεομετρική διαύγεια των όγκων της, που φαίνεται σαν αντιπαράθεση ανάμεσα στο φυσικό περιβάλλον και την ανθρώπινη επέμβαση, μια τελειοποίηση που ξεγελάει καμιά φορά το αίσθημα για την αρχική αφετηρία, γιατί ενώ φαίνεται ότι προϋποθέτει τέλειες μηχανές για την παραγωγή της, στην πραγματικότητα αποτελεί μια δημιουργία ενταγμένη στο άμεσο φυσικό περιβάλλον που είναι πάντοτε σύνθετη και συνεργεί με τη φύση.

Μάλιστα διακρίνουμε καθαρά αυτή φαίνεται καθαρά αυτή την εναλλασσόμενη σχέση σε μια σειρά από μεταβατικές φάσεις οργανωμένων ιερών τόπων όταν φυσικοί βράχοι, πέτρες με μικρές επεμβάσεις, εντάσσονται σε αρχιτεκτονικά σύνολα που συναντάμε σχεδόν παντού, στην Ακρόπολη, στους Δελφούς, στη Λίνδο. Εάν η φύση και γενικά το φυσικό περιβάλλον ευνοεί μια λειτουργία κι εμπνέει τη σύλληψη για μια ιδέα, η ανθρώπινη συνεργασία με τη φύση γίνεται ιδεώδης και απέραντη.

Η παράδοση αυτής της συνεργασίας του φυσικού περιβάλλοντος εκφράζεται πάντοτε μ' ένα λιτό δυναμισμό που πηγάζει απ' αυτή την παράδοση σχέση *Φύσης και Δημιουργίας*. Ένα δελφίνι σκαλισμένο σ' ένα βράχο μας αλλάζει την αισθητική ποιότητα και ανοίγει άλλες οπτικές δυνατότητες. Μας κάνει να βλέπουμε έτσι ένα βράχο, ένα τοπίο, ένα ποτάμι, με άλλη οπτική σχέση. Ένας βράχος που δεν έχει σημειολογηθεί μέσα απ' τους κώδικες της Τέχνης "δεν φαίνεται". Ο σημειολογημένος όμως βράχος μας ανοίγει ερεθισμούς που αναφέρονται σε βαθύτερες σχέσεις με το φυσικό σύνολο.

Εκεί όμως που φαίνεται πιο άμεση και πιο διαυγής αυτή η αρμονική συνεργασία ανάμεσα στο φυσικό περιβάλλον και στην τεχνητή δόμηση του ανθρώπου είναι στη σύλληψη και στην οργάνωση του αρχαίου ελληνικού θεάτρου. Η ίδια η φύση ευνοεί με την τεκτονική της διαμόρφωση την ολοκλήρωση της ιδέας του θεάτρου. Πολλές φορές με πολύ λίγες σειρές από πέτρινες βαθμίδες κατορθώνεται μια πολύ επιβλητική και απόλυτη ατμόσφαιρα.

Η θεατρική τεχνογνωσία έχει βέβαια την παράδοση της στον αρχαϊκό κόσμο, στην προσπάθεια του ανθρώπου να οργανώσει στη φύση ιερούς τόπους ή τελετουργικά μνημεία. Πρόκειται για μια τεχνογνωσία που στόχος της είναι η ιεροποίηση του φυσικού τοπίου και όλων γενικά των επί μέρους στοιχείων της πόλης, του άλσους, της κατοικίας.

Αλλά στο αρχιτεκτονικό σύνολο του ελληνικού θεάτρου εντοπίζονται κι άλλες κατηγορίες που μεταφέρονται απ' αυτή τη φυσική συνεργασία. Η θεατρική παράσταση έχει σφαιρικό βιωματικό χαρακτήρα. Η κοινωνική, παιδαγωγική και πολιτισμική διαδικασία έχει φυσικοθεραπευτικό χαρακτήρα αφού είναι *"μίμησης πράξεως σπουδαίας και τελείας, μέγεθος εχούσης, ηδυσμένω τω λόγω, χωρίς*

εκάστω των ειδών εν τοις μορίοις, δρώντων κι ου δι απαγγελίας, δι ελέου και φόβου περαίνουσα την, των τοιούτων παθημάτων, κάθαρσιν” όπως ορίζει κι ο Αριστοτέλης. Ένα γεγονός δηλαδή που συντελείται, με συνεργία και βίωμα όλων των αισθήσεων, μέσα στο φυσικό περιβάλλον, κάτω από το φως του ήλιου μέσα σ’ ένα κοίλωμα της γης.

Η παιδαγωγική αυτή δομή του αρχαίου θεάτρου συνδέεται άμεσα με την παραμονή και το βίωμα στο φυσικό περιβάλλον, που λειτουργεί ευεργετικά στην διαδικασία της συνειδητοποίησης κι έχει λαϊκό χαρακτήρα, αφού απευθύνεται και αναφέρεται σ’ όλο το λαό δίχως κατηγορίες και διακρίσεις. Η αναφορά μας στους Πυθαγόρειους, στην Πλατωνική Ακαδημία, στους περιπατητικούς φιλοσόφους ή στη Σχολή του Αριστοτέλη στο Νυμφαίο της Μίεζας, επιβεβαιώνει αυτή την παιδαγωγική παράδοση της μύησης στον ανοικτό χώρο, στη διαδικασία της συνειδητοποίησης.

Στον παγκόσμιο διάλογο της εποχής μας για την οικολογία, το οικολογικό μήνυμα του αρχαίου θεάτρου, που η λειτουργία του διατηρείται μέχρι τις μέρες μας, είναι συνταρακτικό γιατί η πραγματικότητα του δεν ορίζεται από μια ιδεαλιστική αντίληψη αλλά από μια άμεση αρχιτεκτονική εμπειρία. Είναι το πιο ζωντανό οικολογικό αρχέτυπο που δημιούργησε ο άνθρωπος στην ιστορία του. Τα αρχέτυπα είναι συνήθως και πρότυπα για εξέλιξη και μεταφορά σε άλλες λειτουργίες, στην οικολογική τεκτονική ενός πολεοδομικού συνόλου, στην οικολογική σύνδεση των ήδη υπαρχόντων, στην οικολογική εναρμόνιση της κατοικίας, της κυκλοφορίας και της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Εξετάζοντας αυτή την οργανική και φυσική προέλευση του αρχιτεκτονικού περιβάλλοντος στην αρχαιότητα εντοπίζουμε ένα πολύ σφαιρικό σύστημα, τέλεια οργανωμένο, μικρών και μεγάλων συνδέσεων που εξασφαλίζουν αρμονικά η φύση κι η δόμηση. Μέσα απ’ αυτό το πρίσμα, οι ναοί, τα ιερά, οι κολόνες, τα αγάλματα, φαίνονται σα φορείς αυτής της αρμονικής σύνδεσης. Κάθε κολόνα, κάθε άγαλμα, κάθε βωμός έχει το χώρο του, συνδέεται μ’ αυτό το συγκεκριμένο τρόπο με το φυσικό περιβάλλον και τα επί μέρους στοιχεία του, τα βράχια, τα νερά, τα δέντρα, τη θάλασσα, τα ποτάμια, τις λίμνες.

Βέβαια μετά απ’ τη, μέσω των ρωμαϊκών προτύπων, μεταβίβαση στη δυτική αναγέννηση φαίνεται να κόπηκαν αυτές οι ιερές σχέσεις και τα θέατρα, οι στοές και πολλές δημόσιες λειτουργίες σκεπάστηκαν κι “αποκόπηκαν” έτσι απ’ την περιβάλλουσα φύση, το αρχέτυπο όμως του ελληνικού θεάτρου παραμένει στην ουσία αναλλοίωτο με τη διαφορά ότι η χρήση του έχει πια καθαρά θεατρική λειτουργία, θεατρική παράσταση από την οποία μένει στην ουσία η ψυχαγωγία κι η διασκέδαση, παρά η εισαγωγή στη σφαιρική διαδικασία της συνειδητοποίησης.

Ο εντοπισμός αυτής της πλευράς του ελληνικού θεάτρου δίνει στο σύνολο της ελληνικής αρχαιότητας μια άλλη βαθύτερη ποιότητα, έξω από την μονοσήμαντη αισθητική, που ορίζεται από τη μέχρι σήμερα εξέλιξη του δυτικού πολιτισμού και ανοίγεται έτσι μια νέα προοπτική που θα μας βοηθήσει και σήμερα να φθάσουμε σε απαλές οικολογικές πολιτιστικές διαδικασίες.

110

Η κυρία Μπλούμενταλ θέλησε να προσφέρει αναψυκτικά στη συντροφιά κι ο γερο-καθηγητής, ο κύριος Γιουνκ, την παρατήρησε κάπως αυστηρά.

- Όχι τώρα σας παρακαλώ! Μη διακόπτετε τώρα αυτή την ωραία ροή. Σας παρακαλώ προφεςόρε Νικηφόρε, συνεχίστε.

Και οι δύο σεβασμιότατοι ήταν αφοσιωμένοι στην ωραία ροή και ομόφωνα με πρότειναν να συνεχίσω.

- Συνεχίστε, παρακαλώ, είπε ο χοντρούλης σεβασμιότατος εντυπωσιασμένος. Τώρα αρχίζω να σας καταλαβαίνω.

- Στην ουσία τα πιο σημαντικά τα ανέφερα, μένουν βέβαια πολλές λεπτομέρειες για να γίνω πιο κατανοητός. Και οπωσδήποτε θα ήθελα να αναφερθώ στις παιδικές εκκλησίες. Στα πιο μικρά παρεκκλήσια, αυτά που αγκαλιάζουν τις παιδικές ψυχές. Ούτε μια δε χτίστηκε μέχρι τώρα. Αν προσέξουμε λίγο τους ναούς μας θα δούμε ότι είναι χτισμένοι από άρχοντες και δεσπότες, σαν ανταπόδοση και δικαιολογία για τον άμετρο πλούτο τους. Βαριές εκκλησίες σύμβολα της φεουδαρχίας, της αριστοκρατίας, της εμποροκρατίας, ανίκανες να δεχθούν τον πόνο, τη φτώχεια, την αρρώστια, τη δυστυχία. Και δεν υπάρχει ένας ναός της παιδικότητας, όλου του κόσμου χτισμένος μαζί με τα παιδιά, για να παίζουν με το Θεό με την παιδική αθωότητα και χαρά, να είναι σύμβολο της άπειρης αγάπης της Μεγάλης Μητέρας, της Πλατυτέρας, της Τιμιότερας.

- Δηλαδή θα είναι και παιδική χαρά και εκκλησία συγχρόνως; ρώτησε αμήχανα ο σεβασμιότατος της Βιέννης.

- Μη βιάζεστε να τυποποιήσετε την τεχνοδομή του νέου ναού. Θυμηθείτε τον Άγιο Φραγκίσκο της Ασίζης, το φτωχούλη του Θεού και την αδελφосύνη του με τα ζώα, τα πουλιά και τα ζαρκάδια, τους λαγούς και τα σπουργίτια. Δε θέλω να θεωρηθώ σαν ένας στιλίστας που ορίζει μια νέα μορφολογία της ναοδομής. Πιο πολύ αναφέρομαι στην ιδρυτική πράξη, στην ιεροποίηση του ναού με θεμέλια την πίστη και την αθωότητα την παιδική. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ούτε προβολή της φτώχειας σαν επίδειξη, ούτε την απλοποίηση σα γενικευμένη λύση.

Η ιδρυτική ουσία είναι συνδεδεμένη με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος. Και το Άγιο Πνεύμα συνοδεύει τη δημιουργία, την ιδρυτική πράξη, με όλο το ταλέντο της ανθρώπινης τέχνης, με τον απλό λαϊκό συμβολισμό απ' την υμνολογία της ποίησης. Κι οι χώροι του ναού γεμίζουν απ' τη δημιουργική ενέργεια κι ένας άγιος, ένα περιστέρι, το μάτι του Αγίου Πνεύματος, η ευλογία, ο Θεός, ο Χριστός, η Παναγία, μας συνοδεύουν σ' αυτόν τον ενεργοποιημένο χώρο της πίστης. Κι οι άνθρωποι ποτέ δε σταμάτησαν να καρδιοχτυπούν όταν αντικρίζουν το χάδι το μητρικό, το χαμόγελο της πίστης, όσο κι αν σκέπασαν την ψυχή τους με σκληρά σιδερένια εμπόδια, στρώμα με στρώμα, πάγο με πάγο.

Κι οι προσευχές κι οι παρακλήσεις γίνονται στους κρυφούς εσπερινούς με τις ομαδικές προσευχές. *Κύριε των Δυνάμεων μεθ' ημών γενού, άλλον γαρ εκτός Σου βοηθόν εν θλίψεσιν ουκ έχομεν. Κύριε των Δυνάμεων μεθ' ημών γενού.* Αυτές οι δεήσεις μετατρέπουν τους ναούς σε κατακόμβες κι ασφαλίζουν διπλά και τρίδιπλα απ' τις ελκυστικές παγίδες της εποχής μας. Απ' την υπεροψία την εγωκεντρική, απ' την παντοδυναμία της ανθρώπινης εξουσίας, απ' τα υλικά πλούτη, απ' την πολυφαγία, την ακινησία που φέρνει ο υλιστικός ηδονισμός.

Σ' αυτόν το ναό, το φοβερό βήμα του Χριστού νικά το φόβο, όπως νικούσε με τους πρωτοχριστιανούς μάρτυρες το θάνατο. Το φόβο του θανάτου. Ο ναός της πίστης, ο γαλάζιος, δεν έχει μέσα του ούτε ένα σημάδι της υποταγής, της αγωνίας και του φόβου. Είναι κρυστάλλινος, διαφανής με διαύγεια της θείας χάριτος. Ο φόβος είναι έργο του σκότους, της νύχτας. Το σκοτάδι δεν μπορεί να χωρέσει στη διαύγεια της πίστης. Κι έξω απ' τις μικρές φωτολαμπίδες, τους ναούς, το σκοτάδι μεγαλώνει κι απλώνεται και φέρνει τις νευρώσεις του φόβου κι ο φόβος ξεγελάει με τις γρήγορες απολαύσεις, με τα γήινα πλούτη, με τη χλιδή και την αδιαφορία.

Πεντακόσια χρόνια φυλακισμένη η Αγία Σοφία φύλαξε μέσα της την πίστη μας την παράδοσή μας, την ελπίδα μας και την απέραντη γνώση της σοφίας του Θεού. Με

τους κανόνες της πίστης, που δεν ξεραίνονται απ' το δόγμα και τα τυπικά, παρά σφύζουν από ζωή απ' την ανάγκη και μόνο απ' την ανάγκη της σωτηρίας, απ' την ανάγκη της διάσωσης, της δημιουργικής πράξης, της πίστης που φανερώνει χιλιοπράγμονα τη δόξα του Θεού. Αυτές οι γαλάζιες κατακόμβες είναι σαν τις κιβωτούς στην ανεμοθύελλα των αιώνων της υπεροπτικής εξουσίας του ανθρώπου. Είναι γεμάτες χρόνο, με τα σημάδια της υπομονής της μισής χιλιετηρίδας. Πεντακόσια χρόνια πίστη σα θεραπευτήρια, σαν αγιάσματα, ασταμάτητα για άλλα πεντακόσια χρόνια.

Δίχως το ζωντανό χρόνο, τον αέναο, με το κύλισμα του παρελθόντος στο μέλλον, με το λίγο τώρα, γίνεται έντονη η αίσθηση της θεοκεντρικής αιωνιότητας. Και το τώρα, γέυση εσωτερική πια, συνδέει αλάθητα τα απελθόντα με τα μέλλοντα. Τόση αρμονία, τόση θερμή με το σύνολο της εκκλησίας μας, με το σώμα της, ένα, απ' την πρώτη στιγμή μέχρι το άπειρο τέλος. Έξω απ' τις ανασφάλειες που ερεθίζουν την εξουσία, την ηγεσία, την αριστοκρατική πολυτέλεια, τη χλιδή, τη σπατάλη, την άρνηση, τη σκληρότητα των κοσμικών οργανώσεων του κράτους, της πολιτείας που νοιάζεται μόνο για τα εφήμερα, για τους γεωμετρικούς όγκους της υπεροχής, τους μετρήσιμους σε διαστάσεις φευγαλέες, της παράφροννης άψυχης ύλης.

Οι δύο επίσκοποι είχαν ξεχάσει τα «καθολικά» αξιώματα και ζητούσαν τώρα έναν κοινό συντονισμό. Όχι ότι δεν τα ήξεραν όλα αυτά, αλλά τώρα άκουγαν έναν δημιουργό μαστορά που τους άνοιγε με απλό τρόπο τα μυστικά της ανανέωσης, του νέου οράματος.

- Έτσι όπως μας τα εξήγησε ο κύριος Νικηφόρος, αρχίζω να θυμάμαι τα παιδικά μου χρόνια, είπε ο χοντρός επίσκοπος. Βάραιναν, πραγματικά βουβάθηκαν οι εκκλησίες μας. Η θεία λειτουργία δεν ενδιαφέρει πια τον κόσμο. Τώρα πάνε στα καφενεία ή κάθονται μπροστά στην τηλεόραση.

- Κι εγώ σας λέγω τα μαζικά μέσα γυρίζουν εναντίον μας. Ούτε τον ερχομό του Πάπα δε χαίρονται.

- Χάθηκε αυτή η λαϊκή παράδοση της κοινότητας. Ο άνθρωπος κόπηκε απ' τη φυσική του ομάδα και ζει το δράμα της απομόνωσής του. Σε εξαιρετικές βέβαια περιπτώσεις όταν εμφανίζεται κάτι το απρόοπτο, μια δυστυχία, μία καταστροφή, σεισμός, πείνα, προσφυγιά, δεν παραμένει απαθής. Βοηθάει πρόθυμα και με γενναιοδωρία αλλά μόνο με χρήματα, με μια υλική βοήθεια. Αλλά με τα χρήματα και μόνο δεν έρχεται η λύση. Την εκκλησία την βλέπουν οι περισσότεροι σαν αναγκαστική υποχρέωση, θέλουν να είναι ελεύθεροι και τα λίγα χρήματα που κοστίζει υποχρεωτικά η εκκλησία, το υποχρεωτικό ποσό κάθε μέλους γιατί να το δώσει στους παπάδες;

Κι οι πιστοί φεύγουν, λιγοστεύουν τα μέλη. Λιγοστεύουν οι παπάδες, οι καλόγριες που συντηρούν νοσοκομεία και στη δική μας περίπτωση με τους δικούς μας ιερείς με τη δική μας πίστη, με τους δικούς μας ναούς δε μπορούμε ν' αλλάξουμε αυτήν την αρνητική τάση. Προφεςόρε Νικηφόρε στα άμεσά μας προβλήματα τι θα λέγατε τι σκέψεις έχετε;

- Οπωσδήποτε κάθε πρόβλημα έχει τη λύση του. Στα μεγάλα ρεύματα, στη μεγάλη ορμή μιας πλημμύρας δε φτάνουν λίγα σακιά άμμο. Οι εναλλακτικές λύσεις πρέπει να αναζητηθούν στη βάση. Οι άνθρωποι απομονώθηκαν για τα καλά. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι έχασαν κάθε σύνδεσμο με τη μεγάλη κοινότητα στην οποία ανήκουν. Τα προβλήματα μεταφέρθηκαν και οι άνθρωποι εγκαταλείπονται στη λιποθυμία της απομόνωσης.

- Η εποχή, ο αιώνας των πολέμων, δεν άφησε τίποτε το θετικό στην ομαδικότητα της κοινωνίας. Όλα μεταφέρθηκαν στον καθημερινό αγώνα της επιβίωσης. Ο καθένας εναντίον του άλλου για να μη χάσουν τη συμμετοχή στο παιχνίδι της αναγκαστικής κατανάλωσης, στο τρελό πανηγύρι της αγοράς, με όλα όσα συνοδεύουν τις υπεραγορές, τα σούπερ μάρκετ της ηδονιστικής μέθης του πολιτισμού της συμμετοχής σε όλα τα δελεαστικά χρώματα, αρώματα, ρούχα, μηχανές κι άχρηστα αντικείμενα.

- Μονσινιόρε μου, περιγράψατε πολύ πλαστικά όλο αυτό το φάσμα της πραγματικότητας της σημερινής κουλτούρας, πρέπει όμως να εντοπίσουμε και τις διαφορές.

Οι βασικές αλλαγές, που οδήγησαν σ' αυτήν την αναγκαστική καταναλωτική απομόνωση πρώτα απ' όλα είναι οι αντιθέσεις ανάμεσα στο βορρά και στο νότο που σας ανέλυσα προηγούμενα. Σήμερα κυβερνάει ο βορράς με ένα πλέγμα κατωτερότητας, γιατί αυτός ορίζει την ιεραρχία με το φόβο, με την αγωνία. Κι αυτό δεν οδηγεί πουθενά. Αποκομμένος απ' την παιδική του ηλικία δε βλέπει ούτε ορίζοντα ούτε προοπτική. Κι όμως διακρίνω μια ελπίδα. Το μηδέν είναι κοντά στο άπειρο αρκεί να το καταλάβουμε. Πλησιάζουμε στο θεραπευτικό άδειασμα, στο λιγότεμα που είναι στην ουσία η αρχή της ελπίδας.

Η κυρία Μπλούμενταλ μπήκε στη συζήτηση με μια ωραία αναφορά.

- Εγώ συμφωνώ με τον κύριο Νικηφόρο. Ξέρετε σε τι χρησιμεύουν οι ρωγμές των ιερών τοίχων των Ιεροσολύμων; Κάθε ρωγμή και άνοιγμα ανάμεσα στους παμπάλαιους λίθους, η ελπίδα του Θεού. Ο αυστηρός Θεός του Ισραήλ ανοίγει τις συμπληγάδες του πέτρες για να δεχθεί τα όνειρα, τις επιθυμίες των πιστών μας. Οι πιστοί γράφουν γράμματα στο Θεό και τα διπλώνουν και τα χώνουν στις ρωγμές του ιερού ναού. Βλέπετε όσο υπάρχει ελπίδα ο άνθρωπος θα χρησιμοποιήσει ακόμα και τις πέτρες για να μιλήσει με το Θεό του. Κι όταν οι ρωγμές γεμίσουν με τα ραβασάκια του Θεού, οι υπηρέτες του ιερατείου απομακρύνουν τις χάρτινες προσευχές στο Θεό και θάβουν τα σημειώματα σ' έναν ιερό κήπο. Φαντάζεσθε το βιβλικό αυστηρό Θεό να παιδιάρίζει τόσο. Μα μόνο η αγνότητα της παιδικής ψυχής αγγίζει το Θεό και μπορεί να μιλήσει μαζί του. Οι πέτρες του ιερού τείχους του πανάρχαιου ναού, το ίντερνετ του Θεού. Το ταχυδρομείο του. Με γράμματα της ελπίδας, της πίστης, δίχως γραμματόσημα, μόνο δάκρυα της απελπισίας, της πίστης, της ελπίδας.

- Γιατί δεν ανοίγουν και οι δικές μας οι πέτρες στους ναούς μας. Γιατί βουβαίνονται οι τοίχοι μας δίχως τη σύνδεση με το Θεό μας, ρώτησε με κάποια αμηχανία ο χοντρός επίσκοπος δίχως να περιμένει απάντηση. Πρέπει να ομολογήσω, δεν ήξερα καθόλου πόσο ζωντανά είναι τα τείχη του Ισραήλ. Με εντυπωσιάζει η λειτουργία τους. Πόσο φανερό παράδειγμα της αγάπης του αυστηρού Θεού της Παλαιάς Διαθήκης. Λέτε να είναι κατάλοιπο από την αρχαιότητα και την πίστη στην απανταχού παρούσα θεϊκότητα στη φύση στα δέντρα, στις πέτρες.

- Εμάς μας λείπουν οι πέτρες κι οι ρωγμές του Θεού, δήλωσε κατηγορηματικά ο επίσκοπος από τη Βιέννη. Κι όμως δεν είναι δύσκολο να βρούμε τις ρωγμές, τις ιερές, στις εκκλησίες μας. Να εντοπίσουμε τους άγιους κήπους μας, τα άγια δέντρα του Θεού, τις πέτρες που μιλούν. Πρώτα-πρώτα ο λαός μας δεν κράτησε αυτήν την παμπάλαια παιδική σχέση με το Θεό του, με το ναό του. Οι δικοί μας οι ναοί είναι ενοριακοί, τοπικοί, δεν αγγίζουν έναν λαό, ούτε μια χώρα και μια ήπειρο. Είναι ιδιωτικοί ναοί των πιστών, να τους στολίζουν με ωραία λουλούδια και να καμαρώνουν τον νεοφερμένο όμορφο νέο παπά τους.

Ξαφνικά, στη στιγμή, όλα τα φαινόμενα άλλαξαν σαν κεραυνός, σαν αστραπή στα καλά καθούμενα και μέσα σ' αυτήν την ήρεμη ατμόσφαιρα της συζήτησης κάτι σαν ένας άνεμος αναποδογύρισε τα πάνω κάτω. Εκτυφλωτικό φως γέμισε παντού και μια παράξενη γυάλινη μουσική κρατούσε τα πάντα σε μια ανείπωτη ένταση. Οι τρεις άνδρες ήταν πεσμένοι στο πάτωμα και δεν τολμούσαν να γυρίσουν το βλέμμα τους στο εκτυφλωτικό φως. Μόνο η κυρία Μπλούμενταλ λεπτή, κρυσταλλένια, άπλωσε τα χέρια της, σαν σε προσευχή, προς τον κύριο Νικηφόρο.

- Θεέ μου, φώναζε η γυναίκα, Θεέ μου τι συμβαίνει;

Ο καθηγητής Νικηφόρος, κάτασπρος, από ανεξήγητη πηγή φωτός, στέκονταν μετέωρος στο κέντρο του σαλονιού. Το κεφάλι του άγγιζε και δεν άγγιζε το ταβάνι. Ο πολυέλαιος χτυπούσε τα μυτερά του κρύσταλλα και κουνιόταν απειλητικά. Ο Νικηφόρος είχε απλωμένα τα χέρια και σχημάτιζε έναν εκθαμβωτικό σταυρό. Ο γερο-καθηγητής, ο κύριος Γιουγκ γύρισε το βλέμμα του δειλά-δειλά, προς τον αιωρούμενο φιλοξενούμενο και σηκώθηκε με αργές κινήσεις. Σηκώθηκαν κι οι δύο επίσκοποι με τη σειρά τους. Κανένας δε μιλούσε. Η κυρία Μπλούμενταλ τραγουδούσε ένα παλιό εβραϊκό θρησκευτικό τροπάριο. Ο κύριος Νικηφόρος με ανοιχτά μαλλιά σ' έναν άνεμο αόρατο μπροστά στην κουπαστή ενός γρήγορου καραβιού.

Ο γερο-καθηγητής έκανε νόημα στους επισκόπους να μη βγάλουν φωνή. Με το δάκτυλο στο στόμα, με τα μάτια φουσκωμένα τους οδήγησε σε μια γωνιά να περιμένουν αμίλητοι. Η κυρία Μπλούμενταλ έπιασε τα πόδια του Νικηφόρου και τα χάιδευε με ευλάβεια. Τα φώτα τρεμόσβηναν μ' έναν υποχθόνιο κρότο αδιάκοπο.

Τέλος έσβησαν κι άναψαν όλα τα φώτα του σαλονιού όπως πρώτα. Όπως πρώτα, όλα γύρισαν στη θέση τους κι οι άνδρες πήραν την αρχική τους στάση. Η κυρία Μπλούμενταλ είχε εξαφανισθεί στην κουζίνα. Κανένας δεν τολμούσε να αναφερθεί σ' ένα τόσο ξαφνικό φαινόμενο. Ένα γενικό μούδιασμα κυριάρχησε κι εμπόδιζε τη σκέψη και τις ερωτήσεις.

Μα μπορούμε να γυρίσουμε πίσω και να κάνουμε σα να μην συνέβαινε τίποτε; Τα λόγια λιγόστεψαν. Σαν ένας αόρατος μοχλός, σα μια πόρτα που έκλεινε όλα είχαν αλλάξει. Σα να πέρασαν στη στιγμή μ' ένα φύσημα δέκα χρόνια. Έβλεπα την αλλαγμένη συντροφιά και δεν μπορούσα να καταλάβω την έκπληξή τους. Για να βρούμε τη σύνδεση με το Θεό δε χρειάζονται πανεπιστήμια και γνώσεις και θεωρίες. Για να Τον βρούμε πρέπει να νοιώσουμε την ανάγκη της έλλειψής Του. Να Τον ψάξουμε και να παρατήσουμε τις εξυπνάδες. Σαν να παίζεις κουτσό, πηδάς απ' το ένα μέρος στο άλλο και νοιώθεις τα φτερουγίσματα των αγγέλων τόσο κοντά σου, τόσο δίπλα σου. Η πράξη των Επιφανίων, η πράξη της μαρτυρίας της στιγμής της φοβερής, της ιερουργίας, είναι όλη μα όλη η ουσία.

Η μαρτυρία της ζωντανής στιγμής είναι η συγκέντρωση της ζωής κι όλα τα μόρια και τα κύτταρα, όλα τα βλέμματα κι οι αισθήσεις ξεκολλούν απ' την ανθρώπινη στενότητα, τη σκέψη, το νου και δεν παρατηρούν και παρακολουθούν τα συμβάντα. Γίνονται ένα με την ίδια τη στιγμή, δίχως υπόλοιπο στο φόβο, στο νου, στους λογισμούς, στις φροντίδες. Ένα με το σύμπαν, ένα με τη μήτρα όπου πάλλεται η ζωή. Η ζωή της ζωής του σύμπαντος. Όλα γίνονται. Σε κάθε βάρος, βάλε το σωστό αντίβαρο και εξισώνεις, έξω απ' την κοινή λογική, τη ζωή με τη ζωή, την αγάπη με την αγάπη, την πίστη με την πίστη. Ο χοντρούλης επίσκοπος έδειχνε τώρα φωτισμένος και χαρούμενος.

- Τώρα αρχίζω και καταλαβαίνω αγαπητοί μου, είναι όλα τόσο απλά, που απορώ πώς τόσα χρόνια ήμουνα άπιστος, σχολαστικός. Και στην ουσία τίποτα δεν μας

εμποδίζει να πιστεύουμε στο θετικό, στην καλή έκβαση. Μόνο τότε, όταν πιστεύουμε, αλλάζουν όλα και γίνονται θετικά. Και τίποτε δεν εμποδίζει την πίστη, όταν είναι πόθος βαθύς και δεν ορίζεται από φτηνά αίτια της προσωπικής μας υπεροχής. Άσε τα πράγματα να κυλήσουν, μη δυσπιστείς και παρατήσεις τη γενναιοδωρία Του. Ο Θεός είναι πάντα μαζί μας και θα μας φέρνει πάντα στο πιο ψηλό σημείο του ορίζοντα, όπου όλα τα σύννεφα χάνονται.

Καταλαβαίνετε τι σημαίνει αυτό. Όταν μας πιάνει η δυσπιστία κι αμφιβολία χάνουμε την πίστη μας κι αφήνουμε να δράσει μέσα μας η άρνηση. Μόνο με την άρνηση στην άρνηση έχει νόημα ο αγώνας. Μόνο το φως σμίγει με το φως. Θεέ μου, Θεέ μου, τι νόημα έχει η λογική μου. Και που θα με οδηγήσει η μικρή μου η λογική η ανθρώπινη, η σημαντική, η σπουδαία, μια και εγώ εντοπίζω τόσα σπουδαία, τόσα σημαντικά και παραβλέπω τις εγωκεντρικές μου επιδείξεις. Μακριά απ' την ανθρώπινη τη λογική που αναπτύσσεται παράφορα όσο μεγαλώνει η ανικανότητα να αγαπήσει ο άνθρωπος. Μακριά απ' τις ειδικές γνώσεις και τις επιστημονικές τοποθετήσεις. Η ευσπλαχνία της αγάπης του Θεού ανοίγει μ' ένα χαμόγελο, με ένα άγγιγμα της καρδιάς. Με τη νίκη της πάνω στον υπεροπτικό νου, που μετράει και υπολογίζει και κρυφοφυλάγει, σα σπαγκοραμμένος, την υπεροψία, την εγωκεντρική εξουσία.

- Σεβασμιότατε με εκπλήσσετε, είπα στο χοντρούλη δεσπότη που μιλούσε με τόση διαύγεια και ευγλωττία. Τι θα κάνουμε, τι θα σκεφθούμε, μόνο ο Ύψιστος το ορίζει. Μόνο μην τύχει και χάσουμε τη σύνδεσή μας. Αυτός μας οδηγεί κι οι πράξεις μας είναι πράξεις της αγάπης αφού χάνουμε την πολεμική, ηρωική, προτεραιότητα. Δίχως επιδείξεις, δίχως λογικές συντεταγμένες μέσα στο χάος Του είναι η ζωή. Κι ύστερα η δημιουργική πράξη με τη λογική γίνεται. Μόνο αυτό το κατέβασμα, να αφήσουμε την πολυξερία και τις εξυπνάδες και να ομολογήσουμε το τραγικό μας σφάλμα. Με το μικρό κοκάλινο κεφάλι μας τεντωνόμαστε μπροστά στο Δημιουργό του κόσμου, στον Παντοκράτορα του σύμπαντος, των ορατών και των αόρατων.

- Δηλαδή δεν υπάρχει τίποτε το σκοτεινό, τίποτε το αρνητικό. Όλα είναι φαντασιώσεις, είπε ο Βιεννέζος σεβασμιότατος.

- Και βέβαια δεν υπάρχει το σκοτεινό μπροστά στο φως του Δημιουργού.

- Τώρα σας καταλαβαίνω και εγώ με τη σειρά μου. Δεν είναι καθόλου ρομαντικά αυτά που λέγατε. Γιατί ακολουθούν την βιο-λογική του Υψίστου. Προβλήματα εμφανίζονται όταν ξεχαστεί η καρδιά κι αρχίζει ο νους. Ο νους ο ανθρώπινος με τις χιλιάδες τις ελλείψεις του. Ο στενός νους του ανθρώπου είναι αυτός που δεν μπορεί να χωνέψει τον ύψιστο Δημιουργό, να ανοίξει τους ανοιχτούς ορίζοντες του,. Γιατί με το νου δεν αγγίζεται το σύμπαν, το ατέρμονο χάος της αγάπης Του.

- Οπότε τα καμώματα του ανθρώπου είναι μάταια κι αχάριστα. Δεν ανοίγουν τις πέτρινες καρδιές, το μίσος, τον πόνο, την κακία, τους πολέμους. Ο κύριος Γιούγκ ήταν συγκινημένος από τα αποτελέσματα. Σας έλεγα κύριοι επίσκοποι, η συνάντησή μας θα είναι λίαν εξαιρετική και θα φέρει πολλές εκπλήξεις. Είχατε τις αμφιβολίες σας στην αρχή και τώρα συμφωνείτε σε όλα.

- Δηλαδή εσείς δε συμφωνείτε, κύριε Γιούγκ; είπε ο χοντρούλης επίσκοπος.

- Μα εγώ τα ήξερα από πριν, γι' αυτό κι εξάλλου είμαι ο σύνδεσμος. Μην εμπιστεύεστε στα μάτια σας. Εξάλλου τα λευκά μου τα φτερά είναι αόρατα, δε μπορείτε να τα δείτε με τα ανθρώπινά σας μάτια.

- Κύριοι το δείπνο είναι έτοιμο και σας παρακαλώ να περάσετε στην τραπεζαρία. Βέβαια τα φτερά σας να τα αφήσετε στην γκαρνταρόμπα.

Πάντως έχουν και τα ανθρώπινα νόημα, όταν μάλιστα συνοδεύονται με εξαίσιες γεύσεις και ποτά, που ευφραίνουν την ψυχή. Ο κύριος Γιούνγκ ζήτησε συγγνώμη και κατέβηκε στο κελάρι του για να φέρει καλόπιοτα και δροσερά άσπρα κρασιά απ' την περιοχή του Δούναβη, για το χαρούμενο τραπέζι που μας περίμενε.

Τους επόμενους μήνες τους πέρασα μέσα στη μονοτονία και την πειθαρχία της ερευνητικής εργασίας του μεγάλου συγγράμματος. *Η Αρχιτεκτονική της Ελπίδας. Η Εισαγωγή στην Χριστιανική Αρχιτεκτονική*. Δώδεκα κεφάλαια με λεπτομέρειες και κατηγορίες απ' την χωροταξία στα σχολεία, στις κατοικίες και τα διαμερίσματα. Έπρεπε να παραδώσω το σύγγραμμα και να συντάξω και τη μέθοδο διδασκαλίας όπως έγραφε η συμφωνία της Αλεξάνδρειας. Δύσκολη ύλη, με ελάχιστη βασική βιβλιογραφία. Ούτε στις μεγάλες βιβλιοθήκες, ούτε στα πανεπιστήμια υπήρχαν αντίστοιχες μελέτες. Και πάντα απορούσα, δύο χιλιάδες χρόνια δίχως αντίστοιχη έρευνα σε καμιά χώρα, σε καμιά σχολή!

Απ' την αρχή το ήξερα. Σ' αυτή την εργασία θα ξοδέψω τη ζωή μου. Δεν πρόκειται για τεχνοκρατικές γνώσεις παρά για την άμεση απάντηση στη ζωή, στην αγάπη. Τα σπίτια της αγάπης δεν μπορεί να νοηθούν θεωρητικά. Τα σχολεία της αγάπης, οι χώροι, οι πόλεις της αγάπης, δεν μπορεί να μείνουν ρομαντικές ελπίδες. Έπρεπε να ερευνήσω με επιστημονική μέθοδο χειροπιαστούς χώρους, πρακτικούς, όπως σχεδιάζουν οι απλοί μηχανικοί δίχως επιδείξεις και ακροβασίες. Άρχισα να μαζεύω χώρους, τοίχους, κόγχες, εσοχές, γείσα, κολόνες, παράθυρα, μπαλκόνια, πέτρες, τούβλα ψημένα και ξεραμένα στον ήλιο, τούβλα με λάσπη κι άχυρο. Μάζευα τις κατόψεις, τις διαστάσεις των χώρων, τα ύψη στα παλάτια της αναγέννησης και στα χαμηλά σπίτια των προαστίων. Μάζευα τα όνειρα των ανθρώπων για τα σπίτια, τις μονοκατοικίες, τα υλικά και το κόστος, τα τεχνικά σημεία, το ρεύμα και τη θέρμανση, το νερό, την αποχέτευση.

Πρώτα απ' όλα η εργασία θέλει υπομονή και αργό ρυθμό, μονότονο. Δεν μπορεί να βιάζεσαι και να πηδάς τα κεφάλαια. Ένα-ένα, κομμάτι με κομμάτι, πέτρα με πέτρα, σειρά με σειρά. Κι ύστερα δεν πρόκειται για μια επιστημονική ύλη απ' την οποία υπάρχουν τόσα και τόσα προηγούμενα και συγκρίσιμα συγγράμματα. Οι βιβλιοθήκες άδειες. Μόνο τα απόκρυφα, τα κρυπτογραφημένα απ' την αρχαιότητα στο Βυζάντιο κι απ' το Βυζάντιο στο διαφωτισμό. Πώς πέρασε όλη η γνώση της Ελλάδας μέσα απ' τις καλά φυλαγμένες προφυλακές του Βυζαντίου τόσους αιώνες; Σαν τους καλόγερους που έφεραν τα κουκούλια του μεταξιού απ' την Κίνα στα κούφια μπαστούνια τους, πέρασαν τα αρχαιοελληνικά, χέρι με χέρι, Πλάτωνα με Πλάτωνα, άγρυπνα, νύχτες, από αιώνα σε αιώνα.

Είχα αφοσιωθεί πέρα για πέρα στη σπάνια διατριβή μου, «Τα λύτρα της Αγίας Σοφίας». Το ζητούσε η γραμματεία του Βατικανού. Ήξεραν κι είχαν ακούσει και ενδιαφερθεί για τα ειδικά σεμινάρια που οργάνωσαν τα αμερικάνικα πανεπιστήμια. Είναι το κλειδί για ν' ανοίξει ο νέος αιώνας. Το νέο όραμα. Η πολυπόθητη λύση. Με το σύγγραμμα διδασκαλίας της Χριστιανικής Αρχιτεκτονικής στις αρχιτεκτονικές σχολές της Ευρώπης και της Αμερικής, άρχισε ο ρεαλ-χριστιανισμός. Μια άγνωστη διάσταση μέχρι σήμερα, ανοίγει μια νέα εποχή στη νεολαία. Ανανεωμένος ο Χριστιανισμός απαντά πλέον ριζοσπαστικά στα προβλήματα που δημιουργεί ο καπιταλισμός. Και βέβαια ο λυσσασμένος καπιταλισμός που οδηγεί, εκμεταλλευόμενος την ελευθερία, στη συγκέντρωση δύναμης και κεφαλαίου δίχως

έλεγχο και κατεύθυνση. Κι ας πετιούνται τα δηλητήρια στα ποτάμια και στις θάλασσες κι ας καταστρέφεται η ζωή απ' την ανεξέλεγκτη χημεία στα τρόφιμα και στη φύση κι ας μεγαλώνει η τρύπα του όζοντος στην ατμόσφαιρα. Βέβαια όλα αυτά δεν καταλήγουν σ' έναν τύπο κρατικού σοσιαλισμού ή καπιταλισμού που θα ασκήσει τον έλεγχο των κινήσεων του κεφαλαίου. Το κεφάλαιο είναι πάντα σε κίνηση, δεν μπορεί να σταματήσει τις κινήσεις του κεφαλαίου κανείς.

Αλλά κι ο χριστιανισμός δεν έζησε δύο χιλιάδες χρόνια για να καταλήξει στο ξελάφρωμα της συνείδησης με την κυριακάτικη λειτουργία και το κήρυγμα. Ένοιωθα αυτή την ιστορική ευθύνη για τη λύση των χιλιετηρίδων. Στη λυσσασμένη πάλη του κομμουνισμού ο «δράκος» δεν κατάφερε να δαγκώσει τους αγγέλους. Έπεσε μόνος του, αφήνοντας πίσω του τις δυσσομίες των φόνων, της εξορίας, της πείνας, σε εκατομμύρια ανθρώπους. Κι εκείνη τη διαλεκτική υπεροψία απέναντι στο Θεό, με τους αριθμούς των μονάδων ηλεκτρικού ρεύματος και της ατομικής ενέργειας και των μηχανιστικών εργοστασίων που θα πολλαπλασίαζαν την ισχύ, την εξουσία της олиγαρχίας, με όπλα και μηχανές της καταστροφής, με εκείνα τα χημικά όπλα που δεν κάνουν καμιά διάκριση ανάμεσα σ' εχθρούς και τους ίδιους τους δικούς τους μαχητές.

Κι ο δράκος του κεφαλαίου αδηφάγος, λυσσασμένος, δίχως νου και πνεύμα, καταβροχθίζει πολιτισμούς, χώρες και δάση, εκατομμύρια παιδιά της Αφρικής και της Ασίας. Ο Μινώταυρος της οικουμένης μπροστά στους παραλυμένους ανθρώπους της γης. Κάθε μέρα γινόμαστε αυτόπτες μάρτυρες των ανθρωποθυσιών. Κάθε μέρα μας παρουσιάζονται τ' αμέτρητα θύματα με φουσκωμένες κοιλίες με καλαμένια πόδια, με μύγες στα ματωμένα κεφάλια.

Ο αιώνας της ανθρωποθυσίας, ο αιώνας των εγκλημάτων σε λαούς και χώρες. Κι η ανθρωποθυσία των Εβραίων. Μάταια κι αυτή. Ποιοι είναι αυτοί οι μάρτυρες του εικοστού αιώνα που σιωπούν σ' αυτό το μεγαλύτερο έγκλημα που έγινε από άνθρωπο σε άνθρωπο, στην ανθρώπινη φυλή. Η πιο μεγάλη ατίμωση, η κυνική σαδιστική υπεροψία απέναντι στην ανθρώπινη ζωή. Κι οι κυβερνήσεις συνεδριάζουν και διαφωνούν, με τα τεφτέρια των λογαριασμών στα χέρια που διέθεσαν για την αποκατάσταση των θυμάτων.

Δεν ξεπληρώνονται με τα χρήματα όλου του κόσμου, τα εγκλήματα της γενοκτονίας. Κι ύστερα οι θησαυροί των Εβραίων. Πόσες και πόσες τράπεζες είναι γεμάτες ματωμένο χρυσάφι. Οι Εβραίοι είναι λαός σύμβολο και κάθε πολιτισμός της Ευρώπης, της Αμερικής, της Ασίας και της Αφρικής είναι απόλυτα δεμένος στην αρχική και βασική ερώτηση: Ποιος φταίει; Όλοι φταίμε, όλοι είμαστε φταίχτες κι η μόνη σωστή λύση που απομένει είναι να παραδεχτούμε την παγκόσμια ενοχή. Κι αυτή να μετατραπεί σε αγάπη για την ελευθερία, σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σεβασμό των μειονοτήτων, σεβασμό των αδυνάτων, των φτωχών.

Μόνο η αγάπη μας για τους Εβραίους μπορεί να μας λευτερώσει απ' την ενοχή της εποχής μας. Μόνο αν έχουμε το θάρρος να παραδεχθούμε αυτό το βαρύ έγκλημα σε μια φυλή, θα καταφέρουμε ν' αποφύγουμε την υπεροψία και την ταπεινωτική στάση μας απέναντι στους φτωχούς μας αδελφούς. Πόση αγάπη, πόση υποχώρηση και ταπείνωση, είναι απαραίτητη για να ξεπεράσουμε το ολοκαύτωμα για να μπορούμε να κοιτάζουμε τα αδέλφια μας πια, με καθαρή συνείδηση, στα μάτια. Δεν φτάνει μόνο μια γενιά για να καλμάρει και να ηρεμήσει τον άνθρωπο του Άουσβιτς και του Μαουτχάουζεν και του Γκέτο της Πράγας.

Ίσως είναι η υπεροψία μας, να παρατήσουμε το χρέος του αιώνα και να στραφούμε στη λάμψη της Αγίας Σοφίας, μέσα απ' τα αίματα μέσα απ' το θάνατο, μέσα απ' τα

άπειρα θύματα του εικοστού αιώνα. Κάθε σκέψη για ένα ψεύτικο μέλλον δίχως τη μετάνοια, δίχως την ενεργό συμμετοχή μας δεν είναι δυνατόν ν' αποτελέσει λύση.

Η λύση που ψάχνουμε είναι τόσο κοντά μας, τόσο απλή. Ξεκινάω με την ειρήνη μέσα μου, με μετάνοια και ταπεινότητα να μην λησμονήσουμε ποτέ το πένθος για τους φτωχούς αδελφούς μας, τους Εβραίους, τ' αδέρφια μας. Να σταματήσει η συνέχεια του κακού. Ν' ανοίξουμε την ελπίδα δίνοντας καινούργιους δρόμους της ισότητας και της αδελφосύνης.

Όλες οι σκέψεις κι οι μνήμες απ' το κακό το μεγάλο του αιώνα με συνοδεύουν μια ζωή, μικραίνουν τα μεγάλα λόγια και φέρνουν μια μελαγχολία με τη σιωπή και την αυτοεξορία στα μικρά, στα χαμηλά. Γύρω μου, παντού τα πονεμένα μάτια, παντού οι πληγές και τα θύματα δε μ' αφήνουν να παρατήσω το αίσθημα της συμπόνιας και της ευθύνης. Κάθε βήμα, βήμα με βήμα, πρέπει να έχουμε το νου μας, να προσέχουμε μ' ολάνοιχτα τα μάτια, να είμαστε οι φύλακες των αδελφών μας για όλη μας τη ζωή. Το πιο λίγο που μπορούμε να ζητήσουμε, ν' αγαπήσουμε, να συγχωρήσουμε και να φροντίσουμε.

Η κατακόρυφη σύνδεση του Θεού με τον άνθρωπο στη γη να μην είναι μόνο μια αφηρημένη γεωμετρική παράσταση των συντεταγμένων. Οι κατακόρυφες γραμμές τρυπούνε τη γη σε σημεία πύρινα, που καίνε γεμάτα φλόγες κι η άμεση σύνδεση γίνεται όταν ξεχάσουμε τις ανθρώπινες διαφορές, όταν καταφέρουμε με το έργο μας να ξεπληρώσουμε το βαρύ μας χρέος, να μικραίνουμε την υπεροψία μας. Δηλαδή την υπεροψία του ανθρώπινου νου, της ανθρώπινης διάνοιας, που στην ουσία δε μπορεί καν να ελέγξει τα ένστικτα, τα αισθήματα και να συνδεθεί με τη βαθιά του μνήμη, τη μνήμη της ψυχής, τη μνήμη της αγάπης.

Σκεπτόμουν τα μελαγχολικά μάτια της κυρίας Μπλούμενταλ και ντρεπόμουν για την ανικανότητά μου να εκφράσω την άμεση συμπαράστασή μου για τα πάθη του λαού της, για τον πατέρα της, για τ' αδέρφια της, που χάθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης στο Άουσβιτς.

Πόσες και πόσες φορές δεν ειπώθηκαν και δε συζητήθηκαν όλα αυτά, ποτέ όμως, ποτέ απ' αυτή τη θέση. Μα και βέβαια υπάρχουν οι εκμεταλλευτές κι οι οργανώσεις της εκδίκησης. Γιατί όχι; Και θα συνεχίζεται η διαιώνιση της εκδίκησης, όσο η διανοητική ανθρωπότητα δεν παραδέχεται αυτήν τη φρικιαστική ατίμωση ενός λαού, ενός ανθρώπου κι όσο δε νοιάζεται αυτή η υπεροπτική ανθρωπότητα για τον τρόπο και το μαρτύριο που έζησε το κορίτσι, η Άννα Φράνκ. Όσο δε βγάζει συμπόνια για αυτή τη φυλή που μαρτύρησε για χάρη μας.

Το πρόβλημα δε λύνεται με τις κυβερνητικές αποφάσεις να αποκατασταθούν τα θύματα με χρηματικές αποζημιώσεις, παρά μόνο όταν ζήσουμε μαζί το μαρτύριο των Εβραίων, μόνο αν ανοίξουμε τη μητρική καρδιά μας. Μια ζωή, όλοι οι άνθρωποι του εικοστού αιώνα που επέζησαν του ολοκαυτώματος έχουν αυτή την υποχρέωση του πένθους και της αλληλεγγύης. Ποτέ πια ατίμωση, διωγμό και θάνατο σε κανένα άνθρωπο καμιάς φυλής, καμιάς θρησκείας. Ποτέ πια υπεροψία σε κανένα άνθρωπο μόνο και μόνο επειδή η ιεραρχία της υπεροχής αυτοορίζεται απ' το άτομο, το έθνος, την κυβερνητική ηγεσία.

Αχ, να μπορούσα να λευτερώσω την Αγιασοφία μας! Κάτω από το μεγάλο τρούλο της, στο κέντρο του ναού, θα έκτιζα ένα ταπεινό κουβούκλιο με τα οστά των Εβραίων μαρτύρων και με τα άμφια των στολών του μαρτυρίου, τα ριγωτά άμφια των στρατοπέδων συγκέντρωσης.

Πάντα έχανα το παιχνίδι με τη σκέψη μου στους Εβραίους. Δεν έβρισκα πουθενά απάντηση, παρά μόνο στην προσευχή και στην ταπείνωση. Γύριζα, στο τελευταίο

καταφύγιο της ελπίδας. Μεγάλε Θεέ κάνε η προσευχή μου ν' ανέβει στον ουρανό. Κάνε ν' αγαπώ τον κόσμο κι από μένα πιο πολύ. Δείξε μου το ίδιο δρόμο και τη στράτα την καλή.

Ηρεμούσα σιγά, σιγά, απ' την υπεροπτική μου σημαντικότητα. Να τελειώσω το μεγάλο μου σύγγραμμα, «Τα λύτρα της Αγιασοφίας» στην υπηρεσία των καθολικών, αφιερωμένα στο Βατικανό, για μια πιο ποιοτική και πιο βαθιά πρακτική χριστιανοσύνη. Δεν ήθελα να παραλείψω τίποτε, κανένα κεφάλαιο δεν ήταν περιττό, καμία κατηγορία άχρηστη και περιττή. Όλα έπρεπε να φωτιστούν έτσι ώστε να φανούν οι αδυναμίες κι οι αρετές.

Στο πρώτο κεφάλαιο άρχιζα τις έρευνες με την κατοικία, με το σπίτι, με το διαμέρισμα. Η επαγωγική μέθοδος με βοηθούσε να μη χάνω τη σύνδεση με το σύνολο, με τη χωροταξία, με την πολεοδομία, με την οικολογία, με τις συνδέσεις των ανθρώπων. Με τους απελθόντες, με τους θνητούς των αιώνων και τους μέλλοντες που θα ζήσουν. Η κατακόρυφη γραμμή, ο άξονας, περνάει μέσα απ' τα δωμάτια της κατοικίας και πρώτα-πρώτα, απ' το παιδικό δωμάτιο κι αφήνει ένα αόρατο σημάδι.

Πού είναι ο Θεός; Παίζουν τα παιδιά μαζί του; Με ποια μορφή; Με ποια φώτιση θα βρούμε τα σημάδια του Θεού στο παιδικό δωμάτιο; Κι η μάνα κι ο πατέρας ξέρουν να φυλάξουν το «φτωχούλι» του Θεού απ' τους πλαστικούς δράκους και τις ζωντανές εικόνες του κεντρικού ελέγχου. Πώς υπερασπίζεσαι ένα παιδί; Πώς μπορούμε να το φυλάξουμε απ' τα λυσσασμένα θηρία της εποχής για να κρατήσει άγγιχτο το κομμάτι του Θεού, όπως φροντίστηκε με την ανέκφραστη αγάπη στη κοιλιά της μάνας.

Ο Θεός στο παιδικό δωμάτιο, μέσα σε τέσσερις τσιμεντένιους τοίχους, μία πόρτα, ένα παράθυρο, στο δεύτερο όροφο της γης, στις πόλεις, στα προάστια. Τέσσερις γυμνοί τοίχοι κι ένα ζωντανό παιδί. Γεωμετρία αντιμέτωπη με το Θεό. Μπορεί ένας τόσο φθηνός τσιμεντένιος τόπος να φιλοξενήσει το Θεό; Μπορεί, γιατί κάθε παιδί είναι η ελπίδα για την ανθρωπότητα, αρκεί να μην χάσουμε το παιχνίδι με την ήδη προγραμματισμένη κοινωνία. Η λεγόμενη κοινωνία, θετική ή αρνητική, μάχεται κι αυτή με όλα τα μέσα να κερδίσει ταλέντα, οπαδούς, τυφλούς εφαρμοστές των προγραμμάτων της, κι οι γονείς απροετοίμαστοι κι απληροφόρητοι, είναι καταδικασμένοι να χάσουν τον αγώνα.

Δηλαδή θα μπορούσαν οι γονείς να κερδίσουν το παιχνίδι απέναντι στην υπερδύναμη της κοινωνίας, των δασκάλων, των βιομηχανιών; Και βέβαια, αρκεί να είναι ισότιμες οι θέσεις. Αρκεί να μπορούν να συνειδητοποιήσουν οι γονείς τον άνιστο αγώνα και να οργανώσουν τη σωστή άμυνα, χωρίς να κόψουν το παιδί από το σύνολο της κοινωνίας.

Μπορούν να φυλάξουν το αγνό αίσθημα της αγάπης, της μέσα ειρήνης, δίχως φόβο και αγωνία; Μπορούν! Μπορούν! Μπορούν!

Μπορούν να εξασφαλίσουν την προσωπικότητα του παιδιού με την αγάπη; Μπορούν, μπορούν, μπορούν! Αρκεί να διατηρήσουν ζωντανές τις αισθήσεις του παιδιού στο πιο ευχάριστο παιχνίδι της ανάπτυξής του στη διαδικασία της δημιουργίας, στην τέχνη της δημιουργίας, που είναι στην ουσία ο πιο κρίσιμος αγώνας του ανθρώπου, να διατηρήσει τη σύνδεσή του με το Θεό ζωντανή σε όλη του τη ζωή.

Βέβαια τέσσερις τσιμεντένιοι τοίχοι δεν διευκολύνουν τη διαδικασία της δημιουργίας. Η τέντα μιας τσιγγάνικης σκηνής, ή μιας οικογένειας στο τσίρκο που περιοδεύει από πόλη σε πόλη, δίνει άλλο αέρα κι άνοιγμα, εμείς όμως πρέπει να μείνουμε στη

μεγάλη πλειονότητα των παιδικών δωματίων και να βρούμε τη δυνατότητα να ξεπεράσουμε την εξευτελιστική φτώχεια του τσιμέντου.

Από δω αρχίζει η αντίσταση. Τα μάτια ανοιχτά. Ο νους σοφός, μην αφήσει το παιδί στον ανοιχτό ανταγωνισμό της μηχανιστικής κοινωνίας. Η ευτυχία του παιδιού, το θεϊκό κομμάτι μέσα του, δεν εξαρτάται απ' τη φαινομενική επιτυχία με τους καλύτερους βαθμούς, με την πλουσιότερη βίλα, με το μεγαλύτερο αυτοκίνητο.

Στη διαδικασία της δημιουργίας μπορεί να βρεθούν πολλές δυνατότητες και πρώτα-πρώτα η δημιουργία αντιμέτωπη στην ανόητη γεωμετρία του τσιμέντου. Η πρώτη φάση αρχίζει με την αφαίρεση της μάσκας. Πίσω απ' τον άψυχο ασβεστωμένο σοβά, κρύβονται οι τοίχοι και τα τσιμεντένια δοκάρια της κατασκευής. Μια-δυο τρύπες στο τοίχο και το τεχνητό εμπόδιο που δόθηκε θα προσφέρει ασφάλεια και θαλπωρή ανοίγει τα σωθικά του. Κι αν ήταν δυνατό, να μείνουν ασοβάτιστοι οι τοίχοι και να εμποδίζουν αυτή την τέλεια, δίχως περιεχόμενο και κατεύθυνση φθηνή γεωμετρία, δίχως κατεύθυνση.

Πού είναι ο Θεός στο παιδικό δωμάτιο; Πού κρύβεται; Πού φαίνεται; Στο σύντομο εγχειρίδιο, ειδικό για γονείς και κηδεμόνες, συγκέντρωσα όλα τα υλικά κι όλα τα τεχνάσματα κόντρα στη γεωμετρία. Με λίγο γύψο ή πρόσθετο σοβά αλλάζουν οι ορθές γωνίες, οι γεωμετρημένες λείες επιφάνειες στραβώνουν, αποκτούν εξογκώματα και λάκκους. Το πάτωμα ενώνεται με την οροφή.

Κάθε παιδί έχει το φύλακα άγγελό του, το μυστικό σύνδεσμο με το Θεό. Σε πολλές παραστάσεις ο Θεός απεικονίζεται σα γέρος σοφός πατέρας. Για τα παιδιά είναι φυσική αυτή η μορφή του Θεού, γιατί ο Θεός μπορεί να έχει κι αυτή τη μορφή. Ο Θεός μπορεί να είναι σε κάθε μορφή. Τα ιερά σύμβολα δε βρίσκονται μόνο στα αντικείμενα της εκκλησιαστικής λειτουργίας.

Μα είναι δυνατό να παρασταθεί ο Θεός; Και πώς; Πώς μπορούμε να δείξουμε την παρουσία του, να την κάνουμε φανερή στα μάτια; Μια άλυτη άσκηση: Ο Θεός είναι ο Δημιουργός του κόσμου. Μα η ζωή, το σύμπαν ολόκληρο, μπορούν όλα αυτά τα ασύλληπτα μεγέθη να περιορισθούν στην ανθρώπινη αντίληψη, τη στενή, την ελλιπή;

Η ιδέα μου αυτή, δηλαδή να εξετάσω αυτό το θέμα, δε σημαίνει με κανένα τρόπο ότι σχεδιάζω, εν πλήρη γνώσει, μία συγκεκριμένη θέση ή μορφή. Κάνω μόνο μια προσπάθεια ν' ανοίξω το διάλογο, να φέρω αυτή τη δυνατότητα του λόγου. Και η δράση μου δεν είναι καν θεολογική, παρά μόνο αισθαντική, μια και τον αγαθό Θεό τον εξορίσαμε τόσο μακριά απ' τη ζωή μας.

Βέβαια δεν πιστεύω σε μια τέτοια απόλυτη θέση απέναντι στο Θεό και δεν ξέρω τι σημαίνει για την ανθρώπινη θεώρηση αυτή η απομάκρυνσή μας. Κι ύστερα γιατί να μην υπάρχει στο παιδικό δωμάτιο κάτι, ένα μυστικό, που να λειτουργεί σαν ένα παράθυρο, σαν ένας μικρός προθάλαμος του Θεού, του προσωπικού Θεού της προσωπικής σύνδεσης;

Μι υστερική μανία με κατευθύνει να τα κάνω όλα αυτά χειροπιαστά. Παρόλο που είχα δισταγμούς δε δίσταζα να ανιχνεύσω τα ειδικά υλικά και τις μαθηματικές και γεωμετρικές διαστάσεις. Κι αυτό το μυστικό το έβλεπα σαν ένα μικρό χώρο ανάμεσα σε δύο χούφτες, σαν αόρατο ναό στο δωμάτιο του παιδιού. Ένα άδειο ξύλινο κουτί, εντοιχισμένο σ' έναν απ' τους τοίχους, μπορούσε να είναι σαν θησαυροφυλάκιο με φανερό, ορατό και αόρατο φως, μια μαγική μυστική γραμμή, ένα φωτεινό κύκλο στο πάτωμα, μία πέτρα.

Τα παιδιά αναπτύσσουν μία ειδική σχέση με τα προσωπικά τους παιχνίδια. Ένα αδύνατο πάνινο σκυλί, ένας λαστιχένιος δεινόσαυρος, μπορεί να είναι το πιο

αγαπημένο κι αχώριστο παιχνίδι. Και σ' όλους τους γονείς είναι γνωστή η δραματική αναζήτηση τους, αν καμια φορά χαθούν και δε βρίσκεται η κρυφώνα τους. Κι αυτό δεν μπορεί να αντικατασταθεί ούτε με τα πιο φανταχτερά ούτε και πιο μεγάλα. Μόνο όταν βρεθεί αυτό το μικρό ασήμαντο πάνινο ξεθωριασμένο, λερωμένο σκυλί, το παιδί ξαναγυρίζει πάλι στην ομορφιά της ζωής, στα μέτρα της, στα πλάνα της και στη χαρά της.

Πάνω σ' αυτή την έντονη προσωπική και βαθιά σχέση μπορώ να στηρίξω τις ιδέες αυτές. Να μπορούσα να μικρύνω το Θεό και να μπορούσε να συνδεθεί με τα παιδιά όπως με αυτή την εσωτερική σχέση που νοιώθει το παιδί με το πάνινο ζωάκι. Και να μπορεί να βιώσει το παιδί αυτή την άλλη βαθύτερη διάσταση της αγάπης.

Βέβαια τι μορφή έχει αυτός ο μυστικός τόπος; αυτή η αόρατη κιβωτός; Αυτό το ορίζει και πάλι η ειδική σχέση με τους γονείς, η προσωπική φαντασία του πατέρα και της μάνας που ορίζεται πάλι από τον προσωπικό χαρακτήρα του παιδιού.

Και βέβαια ούτε η μορφή, ούτε το υλικό που θα επιλεγεί έχουν σημασία. Αυτό που είναι σημαντικό, είναι να μην αποφεύγουμε να δώσουμε μια απάντηση απ' το φόβο και τη δειλία των διανοητικών σκέψεων. Η αγάπη δεν έχει σαν προϋπόθεση τη σωστή θέση της διάνοιας.

Και θυμάμαι το πρώτο μου πείραμα στα φοιτητικά μου χρόνια, να σχεδιάσω έναν μικρό θεό για το Αμβούργο και ακόμη έναν πιο μικρό για τα παιδιά του Άουσβιτς. Στην πραγματικότητα πρόκειται για ένα απλό και μικρό τέχνασμα, να μπορέσουμε να ξεπεράσουμε την ψυχρότητα του παιδικού δωμάτιου γεμίζοντας το με άπειρες μαύρες τρύπες. Οι μαύρες τρύπες είναι γνωστές στο διαστημικό απέραντο χώρο κι είναι αυτές που η φυσική επιστήμη τις χαρακτηρίζει σαν αντιύλη. Μα δε μας θυμίζει αυτός ο όρος τη θεϊκή ουσία, δεν είναι μια μορφή της αέναης ενέργειας, δεν είναι ο λόγος, το πνεύμα, που περιέχει μέσα του την κινητήρια συμπαντική δύναμη.

Συγκεντρώνοντας όσα στοιχεία μπορούσα - και ιδιαίτερα απ' τη μελέτη των γνώσεων της αρχαιότητας, - σταμάτησα σ' έναν πολύ ουσιαστικό όρο, που είχε σχέση με τη δημιουργία, με τη δημοκρατία και περισσότερο βέβαια με τη βαθιά αντίληψη για τα ψυχοκοινωνικά προβλήματα της κοινωνίας και γενικά του χώρου ζωής, της πολιτειακής συνοχής και ενότητας. «Βουλίμιος τόπος». Ένας παράξενος όρος για έναν συγκεκριμένο χώρο, για ένα χωράφι, ένα οικόπεδο της «πεινας» μέσα στην καρδιά της Αθήνας, δίπλα στο Πρυτανείο. Το χωράφι έμενε πάντα ακαλλιέργητο κι οι ιερείς φρόντιζαν να μένει έτσι πάντα άδειο ένα κομμάτι γης. Να ξεφεύγει και να μένει ελεύθερο απ' τη συμφεροντολογική σκοπιά της ανθρωπίνης αναγκαιότητας.

Ένα κομμάτι γης στη διάθεση της θεϊκής σύνδεσης. Μια μαύρη τρύπα μέσα στην επικράτεια της ανθρωπίνης υπεροψίας. Ένα κομμάτι ακαλλιέργητης γης μέσα στην τέλεια και λαμπρή τάξη της πολιτείας των Αθηνών. Στο *Βουλίμιο Τόπο*, στην «άγρια φύση» μέσα στην καρδιά της Αθήνας, οι ιερείς τελούσαν τα μυστήρια, τις λιτανείες και τις προσευχές για να απαλλάξουν την πόλη από το κακό, την άρνηση και τη βασκανία. Ήταν το χωράφι του θεού Ερμή, του αγγελιοφόρου, του θεού της χέρσας γης, του άγριου χώρου της φύσης. Ένα μικρό χωράφι, το σύμβολο της βαθιάς μνήμης απ' την κοινωνία των κυνηγών, όπου η ζωή κι η σύνδεση με το θείο, γίνονταν, μέσα στη φιλική φύση, στις ρωγμές, στα σπήλαια, δίχως τους σοφισμούς της ανθρωποκεντρικής τεχνητής πολεοδομίας.

Το χωράφι του θεού Ερμή δίπλα στη συμβολική εστία του πρυτανείου, το σύμβολο της θεάς Εστίας. Ένα κενό, μία μαύρη τρύπα ενέργειας μέσα στη λαμπροστόλιστη Αθήνα. Ένα κομμάτι γης με το μυστήριο της εγκατάλειψης, με το ενδιαφέρον που

περιτριγυρίζει κάθε τι που εγκαταλείπεται στην τύχη του δίχως την ανθρώπινη επέμβαση και διατηρεί αυτή την παρθενία του πρωτόγνωρου της άγριας φύσης.

Ένα παρθένο χωράφι διατηρεί τη μνήμη της ιδρυτικής πράξης της χαλιναγώγησης της άγριας φύσης και αφήνει ανέπαφη τη φυσική της υπόσταση, άγγιχτη απ' την ωφελιμιστική, λειτουργική, ανθρώπινη χρήση, σα μικρή παράμετρος, σαν κανόνας του ρυθμού της πολεοδομικής δημιουργίας: Φύση – Πόλη, Πόλη – Φυσικό Περιβάλλον, Φύση – Τέχνη, Κενό - γεμάτο. Ένας ζωντανός ρυθμός που βγάζει με μια διάρκεια απ' τις εντάσεις του έσω και του έξω, απ' το παρελθόν και το μέλλον. Απ' το μικρό στο μεγάλο και αντίθετα, απ' το μικρό δωμάτιο του παιδιού στη μεγάλη πόλη, απ' τους τέσσερις τοίχους κατ' ευθείαν στο Θεό.

Στη νέα αρχιτεκτονική του χριστιανισμού, η ευθύνη του αρχιτέκτονα δε μπορεί να σταματά στην τεχνική της κατασκευής. Απ' την υλοποίηση αρχίζει η ευθύνη για τη ζωή, για την αρμονική εξέλιξη του μικρού παιδιού, την ενορχήστρωση του χώρου, τη σκηνοθέτησή του. Τα χρώματα, τα υλικά, το φως, τις συνδέσεις με το σύνολο του σπιτιού, με την πόλη, με τη χώρα. Κι η λύση δεν τελειώνει με μία συνταγή. Και δεν υπάρχει μόνο η μία και μοναδική, η θαυμάσια. Όλες έχουν πέραση, αρκεί να γίνονται ορόσημα και σύμβολα της αγάπης και της ανάγκης να υπάρχει, να γίνεται χειροπιαστή και βιώσιμη η σύνδεση με το Θεό. Και τα σύμβολα δεν είναι αισθητικά τεχνάσματα, παρά σαν τότεμ, σαν τα ξόανα της ιερής πράξης του ανθρώπινου αγώνα να μην κοπεί ποτέ η σύνδεση με το Θεό, είτε με τα ορατά, είτε με τα αόρατα.

Ήξερα, το έργο μου ήταν δύσκολο. Ήξερα, η ευθύνη που ανέλαβα ήταν μεγάλη. Και ήξερα τη νωχέλεια του συστήματος και τις αρνητικές του αντιδράσεις. Ποιος μπορούσε να διαταράξει την υπεροχή της μοντέρνας αρχιτεκτονικής και να αναιρέσει τα θεμέλιά της. Βέβαια οι αμφιβολίες για τους μεγάλους μάστορες δεν οδήγησαν σε μία ουσιαστική κάθαρση, παρά σ' ένα λυσσασμένο ανεξέλεγκτο μορφολογισμό. Πού είναι ο Θεός στο Habitat του Le Corbusier, πού είναι ο Θεός στο Guggenheim του F.L. Whrite.

Ήξερα ο αγώνας μου ήταν άνισος και θα εύρισκα απροετοίμαστους όλους τους αρχιτέκτονες, τους ιστορικούς τέχνης, τα μουσεία, τα περιοδικά. Δε χωρούσε η έξοδος μου στην ηδονιστική τακτοποίηση της μηχανιστικής αρχιτεκτονικής, της μηχανιστικής πολεοδομίας, της μηχανιστικής χωροταξίας. Έπρεπε να φροντίσω να μην προκαλέσω ερεθισμούς, να μη φανώ αδιάλλακτος, να μην εμφανίσω ακραίες θέσεις, να μην εμφανιστώ σαν προφήτης, σα γκουρού. Είχα μια προαίσθηση: Η εποχή μας δεν αντέχει στην αλήθεια, η εποχή μας δε αναζητά συνειδητοποίηση και κριτικά πνεύματα, θέλει εφησυχαστήρια, θέλει εφησυχαστές και βολικούς συνοδούς, θέλει ειδικούς που εξαφανίζουν κάθε δύσκολο, κάθε βαθύ, κάθε ουσιαστικό.

Θεέ μου, άρχισα να αισθάνομαι τον αόρατο κίνδυνο της απόρριψης, την αγωνία για την κοινωνική συμφιλίωση. Κι έπρεπε να βρω το κέντρο, την ισορροπία ανάμεσα στις σταθερές αλήθειες και στις επιφανειακές τάσεις της κοινωνίας. Κι ύστερα γιατί να εμφανισθώ σαν κριτής της ιστορίας, σαν ηθικός κριτής σε μία κοινωνία που φοβάται και δε θέλει τίποτα άλλο παρά μια ανάσα απ' το βάρος της εφήμερης ζωής. Έπρεπε να ασφαλίσω με μια χρυσή τομή την πίστη μου και το θάρρος να δημοσιεύσω τα επιστημονικά μου πορίσματα, σαν αυστηρός συμβιβαστής της αγάπης μου για τον άνθρωπο και τις φροντίδες του.

Το δίλημμα φαινόταν άλυτο. Μήπως έπρεπε να αλλάξω τη δομή του συγγράμματος, να ξεφύγω απ' τον κλειστό ακαδημαϊκό κύκλο και να γράψω ένα λαϊκό δοκίμιο για τους πολλούς. Αποφάσισα μετά από πολλές σκέψεις και προβληματισμούς να καταφύγω σ' ένα καινούργιο τύπο, μια νέα δομή που βρισκόταν ανάμεσα στη φαντασία και το συμβολισμό, σαν απαλό μυθιστόρημα, σα συλλογή απόκρυφων,

σα μυστικιστικά κείμενα, παρ' όλο που θα κινδύνευα να με κατατάξουν στους θεοσοφιστές. Κι ύστερα είναι η πίστη μου στο διαφωτισμό, θέλω να ενημερώσω, να δείξω τα θετικά, να ευκολύνω τις δυνατότητες, ν' ανοίξω τις πληροφορίες για μια ανοικτή κοινωνία.

Φαίνεται ήταν ο βορράς του Σάλτσμπουργκ που ευνοούσε μια αγωνία, αλλά απ' την άλλη γιατί να φοβάμαι τα κλειστά συστήματα της αγωνίας, μια που είμαι γέννημα και θρέμμα της δημοκρατίας κι έμαθα να ατενίζω με καθάριο βλέμμα, με θάρρος και πίστη αυτή την ίδια μου τη ζωή, μια ζωή στην υπηρεσία της πίστης μου και του πολιτισμού μου.

Και απέναντι στη ζωή δε μπορούν να υπάρχουν σκέψεις και ενδοιασμοί. Η ζωή μόνο με τη ζωή απαντιέται. Μην υπολογίζεις τους γραμματείς και τους σοφιστές, τους κριτικούς και τους ακαδημαϊκούς πιο πολύ απ' τη ζωή.

Ο ΧΩΡΟΠΟΙΟΣ

Μια μέρα η γη θα είναι σε τέτοιο βαθμό πλημμυρισμένη από τσιμεντένια κτίσματα, που θα μας φαίνεται πολύ φυσικό να γκρεμίζουμε αυτό το τεχνητό, το κτισμένο από τους ανθρώπους περιβάλλον και ν' αναγνωρίζουμε σαν το μεγαλύτερο καλό για την ανθρωπότητα την επαναφορά στη φυσική κατάσταση.

Η ελεύθερη φύση υποχωρεί σε εφεδρείες και σε απρόσιτα μέρη, κι ό,τι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ήταν προσιτό, κατέληξε, είτε απ' την αρχή, είτε αργότερα, να ενταχθεί στο γιγαντιαίο χωρικό δίκτυο που στο μεταξύ κατακυριεύει όλη τη γη.

Το ελεύθερο τοπίο είναι ήδη μοιρασμένο σε μετρήσιμες διατομές και προσδιορισμένο και καταμετρημένο με αμέτρητες συντεταγμένες. Είναι διαχωρισμένο, ξεκομμένο, απομονωμένο απ' την αέναη συνέχεια. Οδικά δίκτυα, αυτοκινητόδρομοι, αεροδιάδρομοι, διατέμνουσες γραμμές διασχίζουν το γήινο τοπίο.

Όχι, αυτή η αρνητική υπόθεση δεν είναι πραγματική. Είναι πλασματική και ανακριβής. Μολαταύτα οδηγεί σε μια αντίληψη του χώρου σύμφωνα με το προσδιοριστικό τύπο της αρνητικής οροθέτησης. Εξαιτίας αυτού δεν υιοθετώ τη νομιμότητα.

Η υπόθεση μου δεν πρόκειται να πραγματοποιηθεί. Ο λαβύρινθος του χώρου μοιάζει σαν ένα γιγάντιο κουβάρι χωρίς αρχή και τέλος. Προχωρώ ψηλαφητά, μοναχά με μια κατά προσέγγιση προαίσθηση μέσ' στο σκοτάδι. Είμαι στο χώρο και μάλιστα τόσο κοντά, κι εν τούτοις σε τόσο μακρινή απόσταση, χωρίς προσανατολισμό και ίχνη. Οι λόφοι, οι κορυφές των δέντρων, οι βράχοι, η θάλασσα - είναι όλα αυτά τα όρια που με εμποδίζουν να βρω το χώρο; Αυτός είναι κάτι ανάμεσα σ' όλα όσα ξεφεύγουν και χάνονται χωρίς σύνορα κι ανεξιχνίαστα; Ο χώρος πάλι στ' άδεια ταξιδιωτικά κιβώτια, ο εγκλεισμένος χώρος, που εξανεμίζεται όταν ανοίγεις το καπάκι, αυτός είναι ο χώρος;

Για να συλλάβεις το χώρο πρέπει να τον ανακαλύψεις και να τον δεσμεύσεις, να τον στεριώσεις και παρ' όλα αυτά να τον διατηρείς ζωντανό, σαν το πνεύμα του αέρα στα χέρια σου. Ο χώρος είναι ζωντανός και ελαστικός.

Χώρος και αιθέρας. Αέρας και φως αλληλοσυμπληρώνονται. Χώρος ανάμεσα στη φύση και στις εγκαταστάσεις που έκαναν οι άνθρωποι. Και παντού τόσο πολλοί ενδιάμεσοι χώροι, πάνω ο ήλιος, τ' αστέρια, η ατμόσφαιρα, τα δέντρα, οι λόφοι, η κοιλάδα, η θάλασσα, ένα μονοπάτι, ένας δρόμος που συνδέει και χωρίζει. Ο χώρος για μένα μπορεί να σχεδιάζεται με τις αισθήσεις μου, είναι όλοι οι διάδρομοι που μου επιτρέπουν να κινώ το σώμα μου, κυκλικά ή γραμμικά, στο ίσιωμα ή προς τα πάνω, προς τα κάτω. Εγώ είμαι το πλαστικό έργο που κατέληξε να κινείται, που σημαδεύει κάθε θέση, σαν την αράχνη που υφαίνει το δίχτυ της ανάμεσα σε δέντρο και πέτρα. Περιοχή μου είναι ο χώρος που κινούμαι, που μπορώ να διασχίζω, μπορώ να ψηλαφώ, Ο χώρος μου είναι επίσης μέσα στα κεφάλια των προγόνων, που με συνοδεύουν με καλή συμβουλή και γνώση.

Ο Χώρος, ο σκληρός χώρος, ο μαλακός χώρος.

Ο χώρος των προγόνων είναι ο βαθύτερος, αυτός που διαφυλάττει τα περιεχόμενα της πίστης, τους διαφορετικούς τρόπους συναναστροφής. Η Καρυδιά των προγόνων δεν είναι η καρυδιά, δεν είναι το αντικειμενικά αποστασιοποιημένο, αφηρημένα νοούμενο δέντρο. Η καρυδιά είναι αξεχώριστα συνδεδεμένη με τους προγόνους, όπως αυτοί τη φώναζαν, την τιμούσαν και την προστάτευαν. Η Καρυδιά που μεγάλωσε στην ιδιοκτησία των προγόνων ή η άγρια καρυδιά στο δάσος με τους σκληρούς καρπούς που άνοιγαν δύσκολα. Η Καρυδιά της προγιαγιάς μου, της μάνας μου. Η Καρυδιά με το φως και τη μοσχοβολιά της άνοιξης, με τα ανοιχτά πράσινα μικρούτσικα φύλλα, η ζωτική ύπαρξη των προγόνων μου.

Ο χώρος της καθορίζεται απ' τον περίγυρο, όταν το φθινόπωρο αφήνει να πέσουν τα φύλλα. Μές στον ξερό. Ο ο θόρυβος των φύλλων. Στο έδαφος τα σωριασμένα φύλλα. Με το χοντρό σχοινί δεμένα γύρω απ' το λείο κορμό τα βόδια. Σαν ένα κέντρο που γύρω του ένα χοντρό σχοινί διαγραφεί έναν κύκλο. Δυο, τρία, πέντε δεμένα βόδια.

Ο σκληρός χώρος είναι έξω απ' τη σύνδεσή μας. Διασχίζουμε το σκληρό χώρο με όλα τα παρεπόμενα και τα σκληρά αντικείμενα, τα βουνά, τα βράχια, τους δρόμους, τα δέντρα. Είμαστε στον εσωτερικό χώρο του σκληρού χώρου, σε μαλακό χώρο που σταθερά διαγράφεται ανάμεσα στα κεφάλια των συγγενών, που σαν ένα κέντρο καθορίζει το μήκος του σχοινιού και μας αφήνει να τραβούμε στο μακρύ κύκλο της εξορίας. Εξακολουθώ μόνο να τεντώνω, ακατάπαυστα, το μακρύ ομφάλιο λώρο που εσύ δεν μπορείς ν' αποκόψεις. Να τεντώσεις μπορείς απ' το νότιο ως το βόρειο πόλο, στην Αμερική και στην Ασία. Αυτό το σχοινί, αυτός ο μαλακός χώρος είναι η ουσία και η πυξίδα, ο κυβερνοπροσανατολισμός, όπου κι αν πηγαίνεις, όπου κι αν στέκεσαι. Αυτή είναι η ουσία που δημιουργεί κι ανακαλύπτει το χώρο. Ο πιο πολύτιμος θησαυρός που σου έχουν παραδώσει οι πρόγονοι - να ανακαλύπτεις, να δημιουργείς, να αυξάνεις, να προστατεύεις χώρο.

Ο Χωροποιός

Ο χώρος της καρυδιάς, μια μικρή φυσαλίδα σα μια ρώγα, σαν ένα αντίσκηνο στο γιγάντιο στρατόπεδο της Χωρόπολης. Ο χώρος της μηλιάς, της κερασιάς, του γρασιδιού, του αγγουριού, οι χώροι των βαλανιδιών, ο χώρος του άλογου, της κατσίκας, του πρόβατου. Οι πρόγονοι αφήνουν ανοιχτά περάσματα για παιγνίδι με τ' άλογο, το καλόβολο ζώο. Φέρνω το ζώο να πει και σφυρίζω ρυθμικά, γλυκά, όταν πίνει. Γιατί άραγε;

Ο χώρος της νυχτερινής πορείας, γύρω απ' τ' άλογο, με τ' άλογο, πάνω στ' άλογο. Με το σχοινί και τ' άλογο. Το καλόβολο άλογο κι ο χώρος της καρυδιάς. Με τ' άλογο στ' αλώνι πάνω στα γλιστερά σανίδια με τις μυτερές πέτρες στο έδαφος. Το κυκλικό αλώνι γεμάτο κίτρινους σπόρους από στάρι.

Ο χώρος της χάλκινης χύτρας με τη μεγάλη ξύλινη κουτάλα και το βουτυρόγαλα. Αναδεύουμε αργά, ρυθμικά, σαν σε πλεούμενο. Η επίπεδη μικρή αυλή που αστράφτει από καθαριότητα, με τη μεγάλη χύτρα πάνω στο σιδερένιο τρίποδο. Η χαμηλή φωτιά.

Ο Χωροποιός έχει ανάγκη το ρυθμό του χρόνου. Ο Χωροποιός έχει το χρόνο. Για να εντοπίζει ο Χωροποιός το χώρο πρέπει να 'χει μια καθαρή καρδιά κι ένα ξεκάθαρο μυαλό και προπάντων πρέπει να μάθει να αιωρείται στο σύμπαν. Ο

Χωροποιός πρέπει ν' αφήσει τον τεχνικό πολιτισμό και να ξαναγυρίσει στη φύση των προγόνων. Η επιστροφή στη φύση είναι εύκολη και γρήγορη, όμως αυτός χρειάζεται να τ' αδειάσει όλα. Να αδειάσουν όλες οι σκέψεις. Τίποτα να μην αφήσει πίσω, τίποτε να μη θέλει, να μη σκέφτεται, να μη βλέπει. Το άδειο σφουγγάρι του εγκεφάλου προσηλώνεται στο γαλάζιο σύμπαν και τα εκατομμύρια ανθρώπινες ψυχές συρρέουν απέναντι του σαν κοσμοπημύρα στο στάδιο. Δυνατά συνθήματα. Μεγάφωνα αντηχούν βροντερά και διαπεραστικά μπροστά στα λείζερ, μπροστά στα τεράστια μάτια του Αφρικανού, μπροστά στους μετεωρίτες. Οι φωτεινές σταγόνες διασχίζουν και δικτυώνουν τον εγκεφαλικό σπόγγο και εικόνες μεταβάλλονται. Ατέλειωτες εικόνες. Ο χωροποιός τις πιάνει με το μαλακό φακό, χίλιες μικροεικόνες και αντιεικόνες, Ο χωροποιός τα ξετινάζει όλα, τις εικόνες και τα φώτα, όλα όσα αγγίζει, όλες τις σταγόνες, όλες τις μικροεικόνες.

Ο χωροποιός μεταμορφώνεται σε παιδί και κολυμπά μ' ένα μικρό ψάρι στη λιμνούλα που έγινε απ' τα νερά της ψιχάλας. Η πρόγονος του κάθεται υπομονετικά χάμω με σταυρωμένα πόδια και καπνίζει ένα τσιγάρο. Ο ήλιος στεγνώνει γρήγορα τη μικρή λίμνη. Το ψάρι χάνεται στη λάσπη. Τότε αρχίζει το σχέδιο κι ο διάλογος.

- Γιατί πήρες μαζί σου τόσα πολλά εργαλεία; Ένα πριόνι, ένα ροκάνι, ένα σφυρί;
- Θα σας κάνω ένα τραπέζι, ένα στρόγγυλο τραπέζι. Θα κόψω απόψε την αχλαδιά και με το τσεκούρι θα πάω να φέρω καμπόσα σανίδια. Στρογγυλεύω τις άκρες και το χαμηλό ξύλινο τραπέζι είναι έτοιμο.
- Πόσο ψηλό είναι το στρογγυλό τραπέζι;
- Ακριβώς 28 εκατοστά. Έτσι μπορούν να κάτσουν τριγύρω όλα τα παιδιά.

Αλλά η πρόγονος το χρειάζεται το τραπέζι για να ζυμώνει και ν' ανοίγει τα φύλλα της πίτσας για το χειμώνα.

- Θα κάνω για κάθε παιδί ένα ξύλινο κουτάλι. Τα ξύλινα κουτάλια είναι από ξύλο φλαμουριάς, εύκολο και μυρωδάτο. Κάνω για σένα ένα έλκηθρο για το χιόνι και σου κάνω κι ένα μικρό σκαμνί.

Ο ουρανός και τ' αστέρια.

Η φωτιά φουντώνει στη μεγάλη πλατεία, σηκώνεται ψηλά ως τις κορφές των βαλανιδιών. Όλοι κάθονται χάμω, γύρω απ' τη ζέστη. Το ένα παιδί μετά το άλλο τραγουδά το τραγούδι του κι ύστερα όλα σιωπούν ώσπου έρχεται ο χωροποιός και με καθάρια δυνατή φωνή τραγουδά το τραγούδι της μάνας και το τραγούδι της Αγιασοφιάς, τραγουδά για το μεγάλο τρούλο με τα παράθυρα, τραγουδά για το γαλάζιο τζαμί, τραγουδά για το μαρμαρένιο παλάτι στον τεράστιο κήπο, τραγουδά για το μικρό εκκλησάκι στο βουνό. Όλοι συναπτανήθηκαν χαμηλόφωνα, όλοι αποχαιρετιούνται άφωνοι και κουρασμένοι.

Ο Χωροποιός πηδά πάνω απ' τη φωτιά που σβήνει. Κοιμάται ώσπου να τον ζεστάνει και να τον ξυπνήσει το φως του πρωινού ήλιου. Οι παλάμες του είναι γεμάτα κρεατοελιές. Χαμογελά. Η πρόγονος του είχε δίκιο: *Μη μετράς τ' αστέρια! κάθε αστέρι που μετράς τρυπώνει στο χέρι σου και γίνεται μια κρεατοελιά.*

Θεέ μου τόσο πολλές κρεατοελιές απόχτησα τη νύχτα.

Η Επιστροφή στην Καρυδιά. Χτίζω ένα Χωρόσπιτο.

Από καρυδιά σε καρυδιά είναι εκατό βήματα. Η διαφορά ανάμεσα στα δύο δέντρα κάνει είκοσι βήματα. Τεντώνει τα πόδια και ανοίγει μια ορθή γωνία ανάμεσα στα δυο δέντρα. Πέφτει και ξεραίνει τους κορμούς των καστανιών. Τους ρυμουλκεί με σχοινί και με τ' άλογο, Σαράντα μακρείς κορμούς. Τους ξεφλουδίζει, τους ευθυγραμμίζει και τους μπηγεί στο χώμα. Σαράντα κορμοί δέντρων υψώνονται απέναντι στον ουρανό. Και κατόπι τους σηκώνει σιγά-σιγά με σχοινιά και τροχαλία ψηλά και στεριώνει την κλίση της οροφής. Η επιφάνεια της στέγης είναι από σχιστόλιθους που ο Χωροποιός έβγαλε, πλάκα-πλάκα, από ένα ρωγμώδη απόκρημνο βράχο, ολόκληρο το βράχο, που τον κρατούσε μυστικό μέχρι ν' αρχίσει να κτίζει το σπίτι.

Ο χώρος της πηγής.

Το νερό κυλούσε στις ρίζες απ' τα γέρικα πλατάνια, γάργαρα και σκοτεινόχρωμο, κρύο και σιωπηλό. Καμιά φωτεινή ακτίνα, καμιά φωτεινή ματιά. Πράσινο και δροσερό, ερχόμενο από μακριά. Ο Χωροποιός προσεύχεται στην πηγή. Σκάβει ένα στενό αυλάκι, ρηχό και μακρύ, απ' την πηγή ως τη βαλανιδιά. Ανάμεσα σε μυριστικά, θυμάρι και μέντα, τρέχει το νερό σε περισσότερες φλέβες μέσα απ' το διάτρητο ασβεστόλιθο. Η πέτρινη στέγη γυαλίζει ασημόγριζη και καθρεφτίζεται στη στέρνα της βρύσης του σπιτιού. Ο Χωροποιός γνωρίζει επτά μυστικές πηγές. - τους τόπους της ανάληψης του. Πάντα όταν αυτός βρίσκεται τόσο μακριά, έρχεται μόνος στην έναστρο νύχτα. Οι νεράιδες δεν τον τρομάζουν, ακόμα κι όταν, όπως είναι σα γαλάζιο φως, μπορούν να τον σκοτώσουν ή να τον παραλύσουν. Αυτός δεν προσέχει τα πρόσωπα τους. Αν αυτές παρατηρούν το μικρό κορίτσι τις διώχνει μακριά τραγουδώντας δυνατά. Συχνά τον πιάνει τρέμουλο κι οι τρίχες του σηκώνονται όρθιες σαν να τον διαπερνά ηλεκτρικό ρεύμα.

Ο Χωροποιός καλλιεργεί το δάσος

Οι μέρες των μήλων, των κυδωνιών, των αχλαδιών και των κορόμηλων. Αυτός σημαδεύει τις κορομηλιές μ' άσπρες τσακμακόπετρες. Παρακολουθεί τ' άγρια μελίσσια για βδομάδες ώσπου να βρει το μέλι. Γεμίζει τα μεγάλα τενεκεδένια κουτιά με το μέλι απ' την κουφάλα της γέρικης βαλανιδιάς. Τ' άγρια κλήματα

απλώνονται παραπάνω από δέκα μέτρα με κληματοσίδες κι αμέτρητα σταφύλια, σαν κρεμαστές γέφυρες, απ' τις καστανιές στις οξιές.

Μαζεύει παλιά ξύλα, κλαδιά που βρίσκονται πεσμένα χάμω. Απλώνει το σχοινί του στο χώμα και το διπλώνει σε σχήμα στενού U, μετά παίρνει τα παλιά ξερά ξύλα και τα σωριάζει σ' ένα δεμάτι. Περνάει τις δύο άκρες του σχοινιού μέσα απ' τη θηλιά και τραβά το στοιβαγμένα ξύλα στην ράχη του. Πότε-πότε κουβαλά στην ράχη του, χωρίς να το προσέξει, νερόφιδες και δεντρογαλιές. Στοιβάζει τα ξύλα με τάξη για το χειμώνα και το τζάκι και το φούρνο του ψωμιού. Το ψωμί το διατηρεί σε μια στενή σανίδα που κρέμεται πάνω απ' το πάτωμα στο δωμάτιο με τα σαράντα ξύλινα δοκάρια από καστανιά.

Βούτυρο και μυζήθρα

Τα βόδια του είναι αδύναμα και δίνουν λίγο γάλα. Αρμέγει και γεμίζει έναν μικρό τενεκεδένιο κουβά το πρωί κι έναν το βράδυ. Η συνταγή του για να βγάξει το βούτυρο είναι πανάρχαια. Πρώτα κάνει απ' το γάλα γιαούρτι. Το γιαούρτι είναι γλυκό και ωφέλιμο. Επί ένα μήνα μαζεύει σε ξύλινα δοχεία το γιαούρτι κάθε μέρας μέχρι που ν' αρχίσει να ζυμώνεται και να κοχλάζει. Φυσαλίδες σκάνε στην κορυφή - *η μέρα του βούτυρου*. Τριάντα ξύλινα δοχεία γεμάτα γιαούρτι που ζυμώνεται, γεμάτο φυσαλίδες με ξινή μυρουδιά, στο πλίθινο δωμάτιο.

Ο Χωροποιός τα προετοίμασε έγκαιρα όλα. Ξέπλυνε και στέγνωσε τη μεγάλη χάλκινη δίλαβη χύτρα, τα λινά σακούλια, το στρογγυλό τραπέζι της Βαγγελίτσας, το οριζόντιο δοχείο για το χτύπημα. Έφερε νερό, άναψε φωτιά και περίμενε μέχρι να πέσει ο ήλιος. Τότε κρέμασε το δοχείο με δυο χοντρά διπλά σχοινιά στο ταβάνι. Έφερε τα δοχεία με το γιαούρτι και γέμισε μ' αυτά το οριζόντιο κρεμασμένο δοχείο, έκλεισε την τρύπα με το ξύλινο πώμα και το βρεμένο λινό πανί κι άρχισε να χτυπά το αιωρούμενο δοχείο με δύναμη, πίσω-μπρος, με κέφι και μαστοριά. Απ' τα ρυθμικά χτυπήματα άρχισαν να επιπλέουν στην επιφάνεια οι πρώτοι σβώλοι βούτυρο.

Τ' αδειάζει όλα στη χάλκινη χύτρα, μαζεύει και βγάξει έξω τους σβώλους του βούτυρου και τους πλένει καλά με καθαρό νερό. Με ξύλινη πηρούνα και μαχαίρι γεμίζει τη γαβάθα με το έτοιμο βούτυρο. Αυτό το βούτυρο είναι σκληρό και πυκνό και διατηρείται, αλατισμένο με χοντρό αλάτι, για ένα χρόνο χωρίς να ταγκίσει σε μακρόστενα πηλίνα δοχεία.

Το παράξενο σ' αυτό είναι η μετατροπή του ξινού γιαουρτιού σε εύγευστο βουτυρόγαλο. Ο Χωροποιός τραβάει το βουτυρόγαλο στη μεγάλη χάλκινη χύτρα. Με την ξύλινη κουτάλα ανακατεύει σιγά-σιγά το βουτυρόγαλο, μετά από κάμποσο ανακάτεμα γεμίζει μ' αυτό τα λινά σακιά, τα δένει με μια λεπτή κλωστή και βάζει πάνω τους για βάρος την παμπάλαια μαρμαρόπετρα, με την παμπάλαια σβησμένη επιγραφή *ΥΛΙΣΤΟΝ*. Το νερό βγαίνει από τους μικρούς πόρους κάτω απ' το βάρος της πέτρας και σε μερικές μέρες η μυζήθρα είναι έτοιμη. Τις επόμενες μέρες ανοίγει τα σακιά και ξύνει απ' τα τοιχώματα με το κοφτερό κουτάλι την ξεραμένη μυζήθρα.

Στο τέλος μπαίνει και τ' αλάτι. Τα χοντρά κομμάτια αλάτι σπάζονται σε μικρότερα κι ανακατεύονται με τη σκληρή θρυμματισμένη μυζήθρα, στρώση με

στρώση, στο τενεκεδένιο δοχείο, ως το χείλος. Μετά φέρνει το καλάι και κλείνει καλά το δοχείο με το πυρωμένο κολλητήρι, που πάντα το ξαναβάζει πίσω στην αναμμένη θράκα. Είναι η μυζήθρα του χειμώνα για την ξινή κριθαρόσουπα και τα νόστιμα φύλλα με σκόρδο και βούτυρο. Το βούτυρο του Χωροποιοῦ είναι το πιο ακριβό στη λαϊκή αγορά, γιατί ξέρουν όλοι αυτή τη χρονοβόρα παραγωγή του. Απ' την ζύμωση των κατάλοιπων του γάλακτος τα περιεχόμενα λιπαρά απομένουν καθαρά και το βούτυρο είναι πυκνό, σκληρό και αλμυρό.

Πολλοί είναι ξετρελαμένοι μ' αυτό το παράξενο γιαουρτοβούτυρο και γίνεται ανάρπαστο μόλις το φέρνει ο Χωροποιός στη λαϊκή αγορά. Και ο Χωροποιός είναι ευχαριστημένος γιατί υπάρχουν τόσοι πολλοί άνθρωποι που έχουν σε μεγάλη εκτίμηση το βούτυρο του.

Ο Επίσκοπος και ο Χωροποιός. Η Αόρατη Εκκλησία.

Ο αγγελιοφόρος φέρνει στο Χωροποιό μια επιστολή απ' τον επίσκοπο με ασημένια γράμματα έξω στο φάκελο. Ο επίσκοπος, άκουσε τόσα πολλά για το Χωροποιό, και επιθυμούσε, όσο πιο σύντομα μπορούσε, την ερχόμενη Δευτέρα, να έλθει στο επισκοπικό μέγαρο, αργά το πρωινό. Με την επιστολή στο χέρι θα τον αφήσουν να περάσει και θα τον οδηγήσουν στον επίσκοπο. Αυτός, ο επίσκοπος, τον θερμοπαρακαλεί να έλθει για μια σημαντική, εμπιστευτική αποστολή.

- Λοιπόν, ακούστε, ποτέ προηγούμενα δεν είχε φτάσει στ' αυτιά μου ότι υπάρχει τέτοιο επάγγελμα, χωροποιός. Πού έχετε σπουδάσει;

- Εξοχότατε, με το συμπάθιο, εγώ δε σπούδασα πουθενά. Η γιαγιά μου μού τα 'χει παραδώσει όλα.

- Τι σας έχει παραδώσει;

- Μα φυσικά, όλες εκείνες τις γνώσεις και τις αρμοδιότητες. Γνωρίζετε ότι από μόνη της η γνώση δε χρησιμεύει σε τίποτα, πρέπει να 'χει κανείς επίσης ευαισθησία, πρέπει να 'ναι ο κατάλληλος για να ανταπεξέλθει σ' όλες τις εξετάσεις.

- Εξετάσεις; Λοιπόν ακόμα μια σπουδή.

- Όχι εξοχότατε. Αυτές οι εξετάσεις είναι σαν ζωική λειτουργία. Προσέξτε, μια μέρα μου 'πε η γιαγιά μου: *Τρέχα στο δάσος, γρήγορα σαν αστραπή, πιάσε μια νυφίτσα και φέρτη μου ως το μεσημέρι.*

- Και την πιάσατε;

Ο Χωροποιός έτεινε το χέρι στον επίσκοπο και τούδειξε τη μεγάλη βαθιά ουλή στον αντίχειρά του, μια ευδιάκριτη, άσπρη, φαρδιά γραμμή. Ο επίσκοπος παρατηρούσε γεμάτος θαυμασμό την παλιά ουλή που προέρχονταν απ' το βαθύ δάγκωμα της νυφίτσας.

- Έτρεχα από δέντρο σε δέντρο πίσω απ' τη νυφίτσα. Το μικρό ζώο έτρεχε και πηδούσε με σβελλάδα κι εγώ το κυνηγούσα από πίσω, απ' την καστανιά στα

κλαδιά της φουντουκιάς. Γύρω στα μεσάνυχτα άνοιξα το καλάθι όπου την κρατούσα φυλακισμένη. Η νυφίτσα έτρεξε πάλι στο δάσος. Αυτή ήταν η πιο δύσκολη δοκιμασία μου στις παγίδες που κρύβει το δάσος. Ο χώρος του δάσους είναι πράσινος και χαώδης, ελαστικός και αιωρούμενος, με στενά εύκαμπτα μονοπάτια.

- Τότε, φυσικά, γνωρίζεις καλά το δάσος.
 - Μάλιστα εξοχότατε, μεγάλωσα μέσα στο δάσος. Με τη φύση, τα δέντρα και τα ζώα είμαι ένα, έγινα ένα.
 - Ξέρεις καλά τα στοιχεία της φύσης λοιπόν. Έχω ένα οικοδομικό ζήτημα για σένα, Χωροποιέ, πρέπει να μου κτίσεις μια εκκλησία.
 - Και κατέληξες σε μένα επίσκοπε μου, αν και διαθέτεις τόσους πολλούς μπετομηχανικούς και σπουδαγμένους ανθρώπους;
 - Αυτοί δεν αξίζουν τίποτα!
 - Μα όλοι οι αρχιτέκτονες κι οι εργολάβοι δε φτάνουν για να σου κτίσουν μια εκκλησία; Πώς μπορεί να συμβαίνει κάτι τέτοιο;
 - Οι εκκλησίες τους δεν αξίζουν τίποτε. Είναι πολύ ανώριμοι, πολύ άπειροι, δεν έχουν καθόλου ψυχή. Εξυπακούεται απ' αυτό ότι δεν πιστεύουν στο Θεό. Κοίταξε, Χωροποιέ, το ποίμνιο μου κινδυνεύει, βρίσκομαι σε ανάγκη. Πρέπει να με βοηθήσεις να κτίσουμε μια εκκλησία. Μια καινούργια εκκλησία, μια ξεχωριστή εκκλησία.
 - Τι σημαίνει μια ξεχωριστή εκκλησία, τί πρόθεση έχεις;
 - Αυτή η εκκλησία πρέπει να 'ναι αόρατη.
 - Αόρατη;
 - Αόρατη.
 - Αυτό μπορώ να το καταλάβω, είπε ο Χωροποιός και παρακάλεσε τον επίσκοπο για ένα ποτήρι νερό.
- Ο επίσκοπος χτύπησε τα χέρια και ένας νεαρός διάκος του έφερε σ' ένα φινό λεπτεπίλεπτο ποτήρι φρέσκο, δροσερό νερό.
- Από που ξέρετε εσείς, επίσκοπε μου, τι είναι μια αόρατη εκκλησία; Αυτό, με την άδεια σας, είναι μια απόκρυφη γνώση. Ποιος σας μίλησε γι' αυτό;
 - Πρέπει να γυρίσω πολύ πίσω για να σου εξηγήσω: Εγώ όταν ήμουν νέος, - εσύ δεν μπορούσες να το ξέρεις φυσικά, - ήμουν προορισμένος να γίνω Χωροποιός.
- Ο επίσκοπος πρότεινε τον αντίχειρα του μπροστά στα έκπληκτα μάτια του Χωροποιού.
- Βλέπεις, έχω κι εγώ αυτή την ουλή κι εγώ ανέβηκα στα ψηλότερα σκαλιά. Τότε πέθανε, Θεός σχωρέσ' την, η γιαγιά μου κι έπρεπε να διακόψω την εκπαίδευση του χωροποιού. Μετακόμισα στο μεγάλο μοναστήρι κι έγινα επίσκοπος. Στο μοναστήρι σπούδασα και βίωσα πολλούς χώρους. Μόνο ένας χώρος παραμένει μυστήριο για μένα και κανένας καλόγερος, κανένας ηγούμενος δεν ήταν σε θέση να μου πει κάτι γι' αυτόν, το συγκεκριμένο, αόρατο χώρο, πόσο μάλλον να μου δείξει.
 - Αυτόν δεν μπορεί κανείς έτσι, τόσο απλά, να τον δείξει. Είναι αξιοθαύμαστο, επίσκοπέ μου, ότι ξέρεις τόσα πολλά για τη θέση μας. Αλλά εσύ θέλεις την

αόρατη εκκλησιά. Αυτό είναι το μεγαλύτερο μυστικό μας και προϋποθέτει πολλές θυσίες και πολλές προετοιμασίες.

- Θα σου διατεθούν τα πάντα, μηχανές και ανθρώπους. Θα σου δώσω όλα όσα έχω.

- Ακόμα και τη ζωή σου; Πρέπει να ξέρεις ότι η ζωή σου θα μπει σε κίνδυνο αν θέλεις να αποκτήσεις τον αόρατο χώρο. Δεν εμπιστεύεσαι τους αρχιτέκτονες σου; Γιατί;

- Αυτοί κτίζουν τα πάντα μόνο με τις πέτρες, με ακρίβεια και τάξη. Τόσο ακρίβεια, που δεν αφήνει τίποτε πίσω, κανένα μικρό μυστικό. Οι πιστοί το αισθάνονται. Ένας ναός είναι όπως μια κλινική. Μπαίνεις μέσα κι εκεί όλα σε προδιαθέτουν, όλες οι θέσεις, όλα τα μέρη είναι ιερά και καθαγιασμένα. Αν ο χώρος της εκκλησίας δεν προδιαθέτει, δε σου χρησιμεύει πια καμιά ψαλμωδία και καμιά παράκληση. Τότε όλοι μένουν στο σπίτι ή πηγαίνουν στις παλιές ταβέρνες,

Ο Χωροποιός δεν ήταν καθόλου ευχαριστημένος. Όλα πήγαιναν τόσο κανονικά, με τόση ακρίβεια. Δεν το κάνω, δε συμμετέχω σ' αυτό. Γιατί άραγε; Δε βλέπω την ανάγκη. Μήπως ο γερο-επίσκοπος είναι εντελώς αρτηριοσκληρωτικός; Μήπως μιλά συγκεχυμένα κι αλαφρόμυαλα;

- Όλοι οι ναοί σου έχουν χάσει την ιερότητά τους, δεν είναι το σπίτι του Θεού πια. Ο Θεός δεν κατοικεί πλέον στους ναούς σας. Οι άνθρωποι αποφεύγουν τα κτίσματα που είναι χωρίς την παρουσία του Θεού. Δίχως ζεστό φως, δίχως θυμίαμα, δίχως άρτο, δίχως λουλούδια πια, χωρίς προσευχή, χωρίς ψαλμούς. Επίσκοπε, πρέπει να μου εγχειρήσεις ένα διάταγμα, που με εξουσιοδοτεί να ψάξω τον τόπο και την αιτία και 30 ασημένια για φαγητό και πιτό. Σε σαράντα μέρες θα σου στείλω νέα μου. Να με περιμένεις!

Ο Χωροποιός αποχαιρετίστηκε με τον επίσκοπο, του φίλησε το χέρι, πήρε το διπλό σακίδιο του κι ανοίχτηκε στο δρόμο.

Ο Δρόμος του Χωροποιού.

Όπως ο οδοιπόρος, ο βοσκός, διαβαίνει από λοφίσκο σε λοφίσκο, από τόπο σε τόπο. Μπροστά του περνούν ποτάμια, βράχοι, θάλασσες. Άσε τα σημάδια να φλέγονται, σαν τ' αστέρι της αυγής, σαν τα γιγάντια φώτα των πόλεων μπροστά σ' αποκοιμισμένα χωριά με κερασόκηπους και φλύαρες γυναίκες. Πού σε οδηγεί ο ουρανός; Πού σε οδηγεί ο ήλιος; Πού σε οδηγούν τα σημάδια στις πέτρες;

Τριάντα μέρες περπάταγε ωσότου έφτασε στο κωνικό ηφαίστειο που έβγαζε καπνούς. Μύριζε διαπεραστικά στον αέρα - θειάφι και αμμωνία όπως στην πανούκλα, - η ατμόσφαιρα πνιγηρή, γύρω καμένα καρστικά ρήγματα, αποκρουστικά, απλησίαστα.

Ο Χωροποιός ψάχνει την Ανατολή

Ανέβηκε στην κορυφή του ηφαιστειακού κώνου κι έψαχνε σαν αετός τις τρύπες των βράχων στην ακροθαλασσιά. Τις εντόπιζε μ' ένα μακρύ ραβδί και με κόκκινα σημάδια σημείωνε το πέτρινο τοίχωμα. Αργά, αργά φανερώθηκε στο τοίχωμα ένα ανοιχτό χέρι. Τα κόκκινα σημάδια σχημάτισαν με σαφήνεια ένα χέρι. Ο δείκτης παρέπεμπε σε μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, σε μια τρύπα, που φαινόταν σαν ένα παράθυρο, ψηλά πάνω απ' τη θάλασσα.

Ο Χωροποιός εργάζεται σιωπηλά και γρήγορα. Κάνει μύτες στα μακριά ραβδιά και τα μπήγει στο έδαφος. Το ξημέρωμα αργεί ακόμη, η νύχτα είναι ζεστή και ξερή. Για να βρει το δρόμο τρέχει με το σχοινί κυκλικά, μετά δένει σε κάθε ραβδί μια μαύρη πέτρα. Με καλάμια, χαρτί και αλευρόκολλα κάνει τριάντα χάρτινους αετούς, άσπρους και κίτρινους, σε κάθε ραβδί από έναν. Το ξημέρωμα κοντεύει, οι χάρτινοι αετοί σηκώνονται στον αέρα και τεντώνουν το σχοινί. Ο Χωροποιός κρατά γερά τα σχοινιά τους και πετά πάνω απ' τα απόκρημνα βράχια, στην ανοιχτή θάλασσα, σαν ένας σωστός αετοπόρος, χρωματιστός και ζωηρός, που αιωρείται στον άνεμο με το ανάλαφρο πετούμενό του και λικνίζεται όπως ένα μικρό ξύλινο αλογάκι.

Ο Χωροποιός βρίσκει τον τόπο της Αόρατης Εκκλησίας.

Σκάβει στο μαλακό τόφο ένα τεράστιο αυγό. Είναι καταμεσής στο κέντρο του αυγού. Εκεί δεν υπάρχουν ούτε πόρτες, ούτε παράθυρα, μόνο το εσωτερικό του αυγού. Αποκοιμιέται, έχει μπερδευτεί στο τεράστιο ωοειδές σχήμα. Καμιά είσοδος, καμιά έξοδος, ένα παντελώς κλειστό σχήμα

*Ο Χωροποιός ζει στο Μόναχο. Έξοδος απ' τη Χωροταξία,
Οικοδομική Περιγραφή.*

Οι είκοσι τρύπες.

Παραγγέλνει το παλιό διατρητικό μηχάνημα μ' όλο τον εξοπλισμό, κομπρεσέρ, τρυπάνια, μηχανικό. Οι τρύπες που ανοίγει είναι βαθιές, τριάντα μέτρα κι ένα μέτρο ακτίνα. Είκοσι τεράστιες αέρινες κολόνες, βαθιά στη γη, φέρουν το ουράνιο πέπλο, το ζωγραφισμένο. Το βυθισμένο ποτάμι, με φοινικίες και βλάστηση και λιοντάρια και κάθε λογής αστέρια να λαμποκοπούν, κυρτώνεται στον αέρα, βαθυγάλαζο, σαν το ιστίο ενός карабиού.

Όλοι οι τόποι είναι χωρισμένοι ο ένας απ' τον άλλο, όλες οι λειτουργίες αναστρέφονται, όλα αντίθετα στη συνηθισμένη τάξη. Πόρτες και παράθυρα αποχωρίζονται από έναν τοίχο. Ανοίγω την πόρτα, πίσω της είναι χίλια μέτρα βαθύς γκρεμός. Ανοίγω το παράθυρο, εκεί είναι ένα μεγάλο βουνό. Ο προθάλαμος είναι στη Φεράρα, το καθιστικό στο Βόλο, η κουζίνα στη Βρέμη, ο διάδρομος στη χώρα του πουθενά.

Ο Χωροποιός συναντά τον ιπτάμενο Εξπερύ.

- Εσύ πράγματι πέταγες χωρίς μηχανή!
- Ναι, πετώ οριζόντια χωρίς μηχανή με τ' αλεξίπτωτο κλειστό στην πλάτη.
- Προς τα πού πετάς;
- Διασχίζω σταθερά το χώρο τ' ουρανού. Γίνομαι χώρος ο ίδιος σαν ένας στροβιλιζόμενος δίσκος, σαν ένα Ούφο. Σου δείχνω την είσοδο της αόρατης εκκλησίας.
- Γιατί δε μίλησες με το Λε Κορμπυζιέ; Γιατί δεν του άνοιξες τα μάτια; Γιατί δεν του έδεσες τα χέρια;
- Αυτός ήταν ένας καλός μπετομηχανικός. Ήταν ένας καλός ορθολογιστής. Ήταν ο πατέρας της καταστροφής. Ο πατέρας του τέλους.
- Μην ξεχνάς την εκκλησία! Θες να μιλήσεις με τον Λε Κορμπυζιέ;
- Μεσιέ Λε Κορμπυζιέ, τι κάνατε με φανατισμό; Την ιδεολογία σας; Τι σημαίνει εδώ ιδεολογία; Κατ' εντολή ποιανού ενεργήσατε και κατ' εντολή ποιανού μιλήσατε, μήπως ήσασταν ένας ιδιωτεύων;
- Αλλά όχι, αλλά όχι! Είστε ένας επαρμένος κατεργάρης, Γότθος. Το μπερδεμένο παιγνίδι γραμμών που σχεδιάσατε κατ' εντολή του υπουργείου Βιομηχανίας είναι πράγματι διασκεδαστικό. Ήταν συνειδητοποιημένο σε σας ότι συναντηθήκατε πάνω σ' ένα κενό, πάνω σ' ένα κενό των πολιτισμών;
- Βεβαιότατα, βεβαιότατα, μον ντιε Χουντερβάσερ.
- Και το μόντουλορ;

Η ζωή στο Σάλτσμπουργκ κυλούσε με ηρεμία και μονότονο ρυθμό. Στην απόγνωσή μου ζήτησα απ' την ομάδα της Αγιασοφιάς να μου στείλουν τα απόκρυφα γραπτά τους, τα αποσπάσματα. Πήρα τον πρώτο φάκελο απ' τη Γκιουλφέμ. Είχε εσωκλείσει και φύλλα δεντρολίβανου απ' τις ακτές της Σμύρνης, μοσχομύριζαν τα ξεραμένα φύλλα. Έγραφε για τις προσωπικές ημερήσιες ασκήσεις. Έγραφε για τους Αρμένιους, τους τουρκοχριστιανούς που διάβαζαν την Αγία Γραφή και τα Ευαγγέλια στα Τούρκικα.

Στο τέλος του μήνα θα έβλεπα το γερο-καθηγητή μου απ' το Ινστιτούτο Ιστορίας και Τέχνης της Βιέννης. Με ειδοποίησε μ' ένα σύντομο γράμμα. Μια και θα συνόδευε τη γυναίκα του, που θα πήγαινε σε συγγενείς της, έγραφε, θα χαιρόταν να με συναντήσει και να τα πούμε λίγο, να ανταλλάξουμε τα νέα μας. Χαιρόμουν για αυτή τη συνάντηση. Ο καθηγητής μου, ειδικός στην προϊστορία και ιδιαίτερα στη μινωική εποχή, ήταν της παλιάς σχολής. Αυστηρός επιστήμονας, βυθισμένος στις άπειρες γνώσεις του, δεν ξεχνούσε ποτέ τον ενθουσιασμό του και την συμπαράστασή του στους νέους.

Τη συνάντηση την προετοίμασα με ξεχωριστή φροντίδα. Την άφιξή του, τη μεταφορά του, τη διαμονή του στο μικρό ξενοδοχείο, λίγο έξω από το Σάλτσμπουργκ. Ακόμη και για τ' αγαπημένα του λουλούδια δεν παρέλειψα. Τα τακτοποίησα προσεκτικά, σ' ένα ωραίο βάζο της εποχής του '20, μαυρόασπρο αρντεκό.

Την περίμενα την επίσκεψη σαν πρωτοετής. Να τον ρωτήσω για τις ανασφάλειές μου, για τις αδυναμίες μου, να στηριχτώ στο δικό του τον αγώνα που υπηρέτησα τόσα χρόνια. Η καταγωγή του ήταν εβραϊκή και στο μεσοπόλεμο αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Αυστρία και να εγκατασταθεί στην Αμερική.

Πολλές φορές με πείραζε. Έφυγα εγώ κι ήρθες εσύ. Μας κρατούσε δεμένους μία γερή και βαθιά φιλία, παρόλο που είχαμε διαφορά στην ηλικία. Οι διαφωνίες μας ήταν μικρές κι αυτό που μας ένωνε ήταν το σφαιρικό σύστημα έρευνας για να αποφεύγουμε την τρέλα των ειδικών. Ύστερα συμφωνούσαμε στον τύπο και τη μέθοδο διδασκαλίας, αφού αντιμετωπιζαμε το χώρο σαν ουσία ζωής κι όχι αφαίρεση για πειράματα και διανοητικές επιδείξεις.

Ήταν τέλη Οκτώβρη κι η αδιάκοπη βροχή, το γνωστό ψιλόβροχο του Σάλτσμπουργκ συμπλήρωνε την ατμόσφαιρα της συνάντησής μας με τ' αναμμένο τζάκι, με κρασιά του Ρήνου και μικρά πούρα «βιτρζίνια», με βραστό βοδινό κι απόλυτη ησυχία, μια και στο μικρό ξενοδοχείο δεν έμεναν πια ούτε Γερμανοί τουρίστες, ούτε Ολλανδοί τεχνικοί που δούλευαν στο ορυχείο. Χαιρόμουν πάντα τις συναντήσεις, να υποδέχομαι ανθρώπους, να τους φιλοξενώ, να τους κάνω να χαίρονται. Ήταν μια έμφυτη συνήθεια. Δεν υπολόγιζα τίποτε άλλο, προσπαθούσα μόνο να φροντίσω όπως πρέπει τη φιλοξενία.

Περίμενα με μεγάλη χαρά να συναντήσω το γερο-δάσκαλό μου. Κι η συνάντηση ήταν το ίδιο εγκάρδια κι ευχάριστη και για τους δυο μας. Αγκαλιαστήκαμε και προχωρήσαμε πηδώντας στον αέρα χορευτά τη διαδρομή απ' την υποδοχή του μικρού ξενοδοχείου μέχρι το κεντρικό σαλόνι όπου περίμενε το αναμμένο τζάκι.

- Τα νέα σου, νεαρέ μου καθηγητή. Διάβασα με προσοχή τα άρθρα σου στην επιθεώρηση του Βερολίνου. Τα σχέδιά σου θαυμάσια.

- Δάσκαλε, δάσκαλε, ανυπομονώ να σε ρωτήσω τόσα πολλά. Αρχίζω και δυσπιστώ για το νόημα και το περιεχόμενο της δουλειάς. Μια κι η κοινωνία εξελίσσεται με τόσο

γρήγορο ρυθμό, δεν μπορούμε να κρατήσουμε τίποτα, όλα κατρακυλούν, όλα διαλύονται.

- Τι πράγματα ακούω, έκανε κάπως ενοχλημένος ο δάσκαλός μου. Τι ανησυχίες σε έχουν πιάσει. Μα αυτή είναι η ροή του κόσμου. Διάλυση-ανάλυση και σύνθεση-αποσύνθεση. Κι αν μεγαλώνει το διαλυτικό, να βάλουμε πιο πύρινα συνθετικά, να σταματήσει το φράγμα. Κι αν σπάσει το φράγμα και σε παρασύρει ο χείμαρρος, άπλωσε τη σχεδία σου, μπες στην κιβωτό σου κι άσε να σε βγάλει στον ωκεανό στην ανοικτή θάλασσα κι όλο και θα βρεθεί και για την αφεντιά σου ένα νησί και λίγα βράχια. Κρατήσου στη σανίδα και μη σκέπτεσαι τον όγκο της καταιγίδας. Κι ύστερα για να σταματήσεις τη βίαιη καταιγίδα μόνος σου, είναι αδύνατο.

- Δηλαδή, δάσκαλέ μου, αν σε κατάλαβα καλά, να μην πολυσκοτίζομαι για τα μεγάλα ρεύματα που σαρώνουν τους πολλούς. Αυτό το μήνυμά μου δίνεις. Μην πελαγώνεις με τους δίπλα σου.

- Τι να σου πω εγώ; για τα δύσκολα μου χρόνια στην Αμερική; Σαν εξωτικά μας έβλεπαν και δουλεύαμε για ένα κομμάτι ψωμί, τόση ήταν η ταπείνωση να κρατήσουμε ψηλά τη σημαία της δημιουργίας. Εμένα μαζί με τον Ντυσάμπ, το τι τράβηξε κι αυτός ο φουκαράς δεν περιγράφεται. Όταν τελείωναν τα λεφτά μας, πουλούσαμε τα λίγα μπρούτζινα παιχνίδια που μας είχε χαρίσει ο Μπρανκούζι. Ο μεγάλος Μπρετόν δούλευε συντάκτης κι ομιλητής στο ραδιόφωνο. Άσε που τα είχε και χαμένα. Δεν καταλάβαινε ο κακομοίρης ότι όσο μισούσε και χτυπούσε την αρχαία Ελλάδα, γινόταν όλο και πιο Έλληνας.

- Δάσκαλε με το Μαξ Ερνστ τι διαφορές είχες; Μου τα διηγήθηκε ο Ιόλας ο μεγάλος συλλέκτης και γκαλερίστας της Αμερικής.

- Μα δε θυμάμαι να ήταν τίποτα ουσιαστικό. Διαφωνούσα λίγο με την παραστατική του μανία. Ο κοινός μας φίλος, ο Χανς Αρπ, μας συμπλήρωνε με την αθώα του αφαίρεση. Θυμάμαι σα σήμερα ένα περιστατικό. Στη γκαλερί του 20ου Αιώνα στα εγκαίνια της έκθεσής του ο Μαξ ήθελε οπωσδήποτε να προσφέρει στρεΐδια σε ολόχρυσά πιατάκια. Εγώ του έλεγα ότι το χρυσάφι είναι βαρβαρικό. Κι εγώ βάρβαρος είμαι, απαντούσε προκλητικά.

- Δάσκαλε νομίζω η μπογιά μας τελείωσε. Ούτε πολιτισμός υπάρχει στις τέχνες, ούτε περιεχόμενο. Ποιος θυμάται και διαβάζει το Βόρινκερ και ποιος υπολογίζει εκτός από μένα τη θεωρία σου του Ατέλειωτου Σπιτιού;

- Μα πάντα μειονότητα θα είμαστε, αυτό όμως γιατί το φοβάσαι. Όταν ζούσα στην Αμερική μεσουρανούσαν ο Γκρόππιους και ο Μις. Εγώ, με το πειραματικό μου θέατρο, με τις απτές προσκλήσεις, με τη διάλυση του πλαστικού έργου, με την αποσύνθεσή του, είχα αποκλειστεί. Μα κι ο Βόρινκερ είχε τη ίδια μοίρα, παρόλο που έφτασε σε τόσο ενδιαφέρουσες ανακαλύψεις.

- Δάσκαλε, ο Θεός είναι τόσο κοντά μας κι εμείς χάνουμε τις μέρες μας με μικρά προβλήματα και δε βλέπουμε τις ευκαιρίες. Μια ζωή να συναντήσω, να πασχίσω, να είμαι μαζί Του, μακριά απ' τα μικρά, τα κοινά. Πόσους αιώνες περίμεναν οι άνθρωποι το Θεό. Να Τον έχουν, να Τον ζουν, να βιώνουν τα θαυματοργά Του έργα, να ζουν μαζί Του το θάνατο και την ανάστασή Του.

- Λέγε όμως, ποια είναι η ερώτησή σου, αγαπητέ μου μαθητή. Με παιδεύεις με αμφίβολες σκέψεις, ενώ τα πράγματα είναι τόσο καθαρά. Μα ο διαφωτισμός έβαλε τα θεμέλια. Μη διστάζεις να προχωρήσεις στη Χριστιανική σου Αρχιτεκτονική γιατί ουσιαστικά συνεχίζεις την ανοικτή διαχείριση για μια προσωπική ζωή. Μια κι η παγκόσμια κρατική ένταξη δεν εξασφαλίζει την προσωπική επιλογή και αίσθηση, ο θεοκεντρικός άνθρωπος είναι άτομο αδιαίρετο με αιώνια δικαιώματα της ψυχικής

του αρμονίας. Η σύλληψή σου είναι ριζοσπαστική και οπωσδήποτε θα προκαλέσεις αντιδράσεις σε πολλούς οργανισμούς. Αν αρχίσω απ' τα πανεπιστήμια, τα επιμελητήρια, τα κόμματα αλλά και τις ίδιες τις εκκλησίες, αμφιβάλλω αν θα μπορέσουν να σ' ακολουθήσουν σ' αυτή σου τη μεγάλη προοπτική. Κι ύστερα είναι τα συμφέροντα, το στάτους κβο, μόνο που όλες αυτές οι αντιδράσεις είναι λογικές συνέπειες. Αλλά οι λογικές συνέπειες δεν μπορούν να ορίζουν τη δημιουργία.

Μη διστάζεις λοιπόν να προτείνεις την αρχιτεκτονική της αγάπης, της ειρήνης, της ελπίδας. Είναι η πρώτη φορά που η ανθρωπότητα προκαλείται με το θετικό, με το ελπιδοφόρο, είναι πράγματι μια ιστορική στιγμή που φέρνει σε δυσκολία την πεζότητα. Γιατί μόνο η πεζότητα, ο επαρχιωτισμός, είναι ο πραγματικός εχθρός. Καταλαβαίνεις αγαπητέ μου. Η πεζότητα είναι ο ανίκητος δράκος και συ φέρνεις ένα καινούριο σύστημα που ξεπερνάει τη στενή αντίληψη με ποιητική δημιουργία, ηθικό έρεισμα και μεγαλόπνοη σφαιρικότητα.

Η συνοικία του Θεού, η πόλη του Θεού, η χώρα του Θεού. Απίστευτο! 151

Ο καθηγητής μου σταμάτησε για λίγο και συνέχισε πιο σκεπτικός.

- Νικηφόρε, μου ακούγονται ωραία αυτά που περιγράφεις και πρέπει να σου ομολογήσω ότι διάβασα πολύ προσεκτικά τα δοκίμια που μου έστειλεις. Αλλά πρέπει να ξεκαθαρίσω τη θέση μου, ίσως τα γηρατειά κι οι αρρώστιες φέρνουν μια πολιτιστική απαισιοδοξία. Έχω ένα αίσθημα ότι τα φράγματα έσπασαν μπροστά στον ασύδοτο χείμαρρο που τα παίρνει όλα σβάρνα. Όσα σακιά άμμο και να βάλεις φαίνεται δίχως νόημα, ο πολιτισμός του εικοστού αιώνα είναι μια τραγωδία κι οι μάρτυρες του πια τραγικοί κι ανήμποροι ν' αντισταθούν.

Πρώτα ήταν το ρεύμα που ξεχύθηκε στην Ευρώπη με την εμφάνιση του Ναζισμού, τους πολέμους και την υποβίβαση της ανθρωπότητας στα χαμηλότερα επίπεδα των ενστίκτων της άρνησης. Μιλούσαμε στα χρόνια μου για κριτική των πολιτισμικών προγραμμάτων, με μια ελπίδα ότι όλα διορθώνονται. Αλλά τα πράγματα χειροτερεύουν. Το μεγάλο φράγμα έσπασε και τα παρέσυρε όλα. Και στο τέλος, ποιος θα αναστηλώσει τη Χριστιανική σου Αρχιτεκτονική. Ποιος θα τρέξει να εμποδίσει το μέγα ρεύμα της διάλυσης; Η θεωρία σου σωστή, θαυμάσια, αλλά η χρονολογία της στρατηγικής σου; Δε νομίζεις ότι τώρα πλέον χρειαζόμαστε πυροσβέστες, μηχανικούς αντιμετώπισης καταστροφών, να ορθώσουν αναχώματα, ν' αντιδράσουν άμεσα στη λύσσα του σπασμένου φράγματος;

- Μα η *Χριστιανική Αρχιτεκτονική* μου δεν είναι ένα τέτοιο οδόφραγμα για να συγκρατήσει τη μεγάλη ορμή;

- Πέρασαν δυο χιλιάδες χρόνια και τα φράγματα είχαν απ' την πρώτη μέρα διαρροές και ρωγμές.

- Αναφέρομαι στα επόμενα δυο χιλιάδες χρόνια κι η εργασία μου είναι μια βάση σαν το θεμέλιο, σαν την ελπίδα, το μεγάλο όραμα της ανθρωπότητας.

- Κι όμως το ρεύμα ξεχείλισε, σε ποια κορφή, σε ποιον ασφαλή τόπο, από ποια σιγουριά ξεκινάς; Εσένα και την καλή σου πρόθεση δεν θα τα παρασύρει το ρεύμα;

Άκουγα με προσοχή όσα αντέλεγε ο γερο-καθηγητής μου κι αν δεν ήξερα ότι έπαιρνε επίτηδες το ρόλο του δικηγόρου του διαβόλου, θα σταματούσα τη συζήτηση. Ένοιωθα όμως ότι ήθελε να με οδηγήσει σε μια συγκεκριμένη πηγή, σε μια άγνωστη τοποθεσία κι εμπιστευόμουν τις αντιρρήσεις και τις τεχνητές αμφιβολίες του.

- Δάσκαλε όσο κι αν κοπιάζεις, είναι μάταιο. Δε θα καταφέρεις να μετατοπίσεις τη θέση μου. Ούτε οι αμφιβολίες ούτε το μέγα ρεύμα κι η λύσσα του. Κι αυτό το ξέρεις, τα θεμέλια είναι ακλόνητα. Μα μαθητής σου δεν είμαι; Ο τόπος μου είναι η πίστη μου στο Θεό της αγάπης.

- Νικηφόρε, προφεςόρε, μην ανάβεις και ταράζεσαι άδικα. Μαζί σου είμαι. Φαίνεται όμως το παρατράβηξα. Μου δίνεις μια στιγμή την τσάντα μου, αγαπητέ μου.

Κι έδειξε προς τη δερμάτινη πολυθρόνα όπου βρισκόταν, φουσκωμένη από ιδέες και χαρτιά, η παλιά του μαύρη τσάντα, γνωστή κι αγαπητή απ' τα φοιτητικά μου χρόνια.

- Έχω μέσα όλα τα αντίγραφα των σημειώσεων μου. Στα ετοίμασα για να μη είσαι μόνος στο έργο σου. Είναι για κάθε κεφάλαιο, με ακρίβεια και τάξη, αλλά κι οι σκέψεις μου για το σύνολο, είπε ο γέρος μου καθηγητής κι έβγαλε ένα χοντρό πακέτο με κόκκινο χαρτί, τυλιγμένο και δεμένο με κοινό σπάγκο, όπως το συνήθιζε.

Θέλω, όμως, να μου απαντήσεις σύντομα και καθαρά σε τρεις βασικές ερωτήσεις, παρόλο που νομίζω ότι ξέρω τις απαντήσεις, θέλω όμως μια επιβεβαίωση. Είναι η παλιά μου η συνήθεια να εξετάζω και να ακούω τις καλές απαντήσεις.

Γιατί διαλέξατε το Βατικανό; Τι είδους λύτρα είναι η πράξη αυτή να ξοδέψεις το ταλέντο σου στη γενική ιεραρχία της παπικής εκκλησίας; Είναι η πρώτη μου ερώτηση.

- Δάσκαλε το ξέρεις καλά για ποιο λόγο διαλέξαμε να μεταδώσουμε τις πανάρχαιες γνώσεις της Ανατολής, της ορθόδοξης εκκλησίας. Πρώτα είναι η παράδοση της Ρώμης, το έργο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, του σάτους κβο που χωρίζει τις αρχές. Η γνώση μιας σφαιρικής και συνολικής πολιτείας γίνεται και σήμερα και στο μέλλον ολοένα πιο απαραίτητη. Η καθολική εκκλησία έχει πολύ μεγάλη σημασία για το μέλλον της ανθρωπότητας. Εξάλλου είναι κι η πιο μεγάλη, η πιο κεντρικά οργανωμένη και θα είναι για το καλό της και για το καλό της ανθρωπότητας να γνωρίζει καλά τους μηχανισμούς της πολεοδομίας της πολιτείας του μέλλοντος.

Η χριστιανική καθολική αρχιτεκτονική θα γίνει το πρακτικό εγχειρίδιο του μέλλοντος, της επιβίωσης και της ανανέωσης της ανθρώπινης κοινωνίας. Είναι ουσιαστικά ένας εγκυκλοπαιδικός τόμος των γνώσεων των μεγάλων μας πολεοδόμων του Δεινοκράτη, του Ιππόδαμου, του Ερατοσθένη, που ασφάλιζαν την αρμονία ανάμεσα στα σύνολα τα κοινωνικά, τα οικολογικά, τα οικονομικά, τα πολιτισμικά, δηλαδή τις αναλογίες, τα κλειδιά για μια ιδανική συμβίωση κράτους και θρησκείας. Κι ύστερα είναι η αδελφή εκκλησία μας, όσες διαφορές κι αν έχουμε, ξεκινάμε απ' την ίδια ουσία, απ' την ίδια πηγή της αγάπης του Χριστού.

- Ωραία! Ωραία! Αυτά ήθελα ν' ακούσω κι ίσως ποιο καθαρά θα ήθελα ν' άκουγα για τον εξελληνισμό της Ρώμης που σταμάτησαν κάποτε οι αγροίκοι εκατόνταρχοι και πώς φτάνει ως τις μέρες μας.

- Η κατάκτηση της Ελλάδας, δάσκαλε, απ' τις ρωμαϊκές λεγεώνες ξέρεις καλά ότι έφερε την πρώτη βαθιά τομή ανάμεσα στα αρχιτεκτονικά σύμβολα και στη ζωντανή ελληνιστική κοινωνία, γιατί η Ρώμη κυρίευσε την πολιτιστική μορφή του Ελληνισμού και μ' αυτή διακόσμησε τον αυτοκρατορικό χαρακτήρα της. Κάτι που βλέπουμε να επαναλαμβάνεται αργότερα στην αναγέννηση, μια υστερορωμαϊκή κατάκτηση της ελληνικής αρχαιότητας. Η αρχιτεκτονική ιδιαίτερα, που αποτελούσε ένα αναπόσπαστο εξάρτημα της ελληνικής πόλης, δηλαδή ζωντανά σενάρια της ζωής που συνόδευαν την αγορά, το πρυτανείο, το γυμνάσιο και τα αναρίθμητα μικρά και μεγάλα συγκροτήματα των ναών, γίνεται πια εντελώς υλική

και καταλήγει σε μια φορμαλιστική γλώσσα αφού η δημοκρατική «πόλις» ξεχάστηκε και το πνεύμα της απομονώθηκε.

Αυτή η διαδικασία της αυθαίρετης ιδιοποίησης της ελληνικής αρχιτεκτονικής διαρκεί από τότε χιλιάδες χρόνια και φτάνει ως τις μέρες μας. Οι Ιταλοί διανοούμενοι του 17ου και 18ου αιώνα περηφανεύονται μάλιστα για τη ρωμαϊκή αρχιτεκτονική που είναι κατά πολύ ανώτερη της ελληνικής, μια κι η ελληνική αρχιτεκτονική τους φαινόταν τόσο απλή και περιορισμένη!...

Ακολούθησαν κατόπιν θέσεις και αντιθέσεις των «φιλελλήνων» Γάλλων και Άγγλων. Το αποτέλεσμα ήταν η απλοποίηση της ελληνικής αρχιτεκτονικής σ' ένα βολικό στίλ. Ο αυστηρός δωρικός ρυθμός ερμηνεύτηκε σε μια πιο απλή φόρμα μια κι απαντούσε στις φιλοσοφικές ιδέες του Διαφωτισμού και συνάμα στην πρόταση να επιστρέψει ο άνθρωπος σε μια απλοποιημένη φύση.

Η ιστορική περιπέτεια απ' την Αναγέννηση, στο Μπαρόκ και το Ροκοκό που ακολούθησαν κι από εκεί στη ρητορική αρχιτεκτονική της Γαλλικής Επανάστασης, κρύβει τη συνέχεια της χρήσης και κατάχρησης των ελληνικών αρχιτεκτονικών στοιχείων, σε να ήταν αυτά εντελώς πια «κοινόχρηστα» της ευρωπαϊκής κουλτούρας.

Βλέπεις, δάσκαλέ μου, πόσο μακριά είναι σήμερα η Ευρώπη από την Ελλάδα.

- Διατηρούνται ακόμη τα ίχνη της συνέχειας της ελληνικής φιλοσοφίας μέσα απ' το Βυζάντιο και την Τουρκοκρατία ως τις μέρες μας. Σταμάτησε η σημερινή ορθόδοξη Ελλάδα να υπενθυμίζει την πανάρχαια παράδοση των στενών σχέσεων με την Ασία και την Αφρική; Τι πιστεύεις;

Σιγά-σιγά οι διανοούμενοι στην Ευρώπη και την Αμερική εντοπίζουν τα λάθη και τις παγίδες. Ουσιαστικές έννοιες της παιδαγωγικής που παραμερίστηκαν για αιώνες επανέρχονται στην επικαιρότητα για να φτάσουμε και πάλι σήμερα στο συμπέρασμα ότι η τέχνη και μόνο η τέχνη πρέπει να αποτελεί τη βάση και το θεμέλιο της παιδαγωγικής του μέλλοντος. Όπως στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα....

- Ξέρω, ξέρω. Άλλωστε ο Herbert Read, ο βαθυστόχαστος Εγγλέζος ιστορικός τέχνης, ομολογεί δημόσια τα ιστορικά σφάλματα μια κι η Ευρώπη του Μεσαίωνα δεν ήταν σε θέση να αξιολογήσει ικανοποιητικά τις βαθιές γνώσεις του Αριστοτέλη και ιδιαίτερα του Πλάτωνα που έδωσε την οργανική λειτουργία της τέχνης στην *Πολιτεία* του.

- Ο ελληνισμός δηλαδή, αγαπητέ μου καθηγητή, δεν αποτελεί ένα ιδεολογικό ή φιλοσοφικό σύστημα, παρά είναι η βαθύτερη ανθρώπινη συνειδητοποίηση κι ο βαθύτερος πόθος των ανθρώπων να ισορροπήσουν τα φαινόμενα ανάμεσα στη ζωή, στο άτομο και στο σύνολο της κοινωνίας. Όπως και να τοποθετήσουμε τα πράγματα βρισκόμαστε μπροστά στην προσπάθεια των λαών ν' αναμετρηθούν, να γνωρίσουν και να οικειοποιηθούν τον ελληνικό τρόπο σκέψης και ζωής.

Η μανία της μηχανιστικής φιλοσοφικής τάξης να περιορίσει τον Ελληνισμό στα χρονικά όρια της αρχαιότητας γνωρίζει παταγώδη αποτυχία, ιδιαίτερα μετά απ' τα νέα ιστορικά ντοκουμέντα που επιβεβαιώνουν τη ζωντανή του ύπαρξη σ' όλη την περίοδο του Βυζαντίου, σ' αυτή τη συμβίωση του χριστιανισμού με την ελληνική φιλοσοφία, απ' την οποία κι η ορθοδοξία κέρδισε τη βαθιά της αίσθηση για θέματα της πίστης και της πνευματικότητας.

- Και πού καταλήγεις;

- Βλέπουμε σήμερα τους πολιτισμούς να στρέφονται με μανία στα πιο ασήμαντα φαινόμενα της καθημερινής ζωής. Τα άπειρα υλικά και αντικείμενα αποσπούν ολοένα και περισσότερο την προσοχή και γίνονται το κέντρο του ενδιαφέροντος. Μέσ' στα στενά όρια μιας ιστορίας της αρχιτεκτονικής χάνονται εύκολα τα κοινωνικοπολιτικά σχήματα που ορίζονται απ' τις σχέσεις των ανθρώπων προς τα ρεύματα και τις αισθητικές κατηγορίες. Πίσω δηλαδή απ' τα γνωστά αρχιτεκτονικά στοιχεία, κρύβεται μια άλλη βαθύτερη σχέση που ενώνει τους ανθρώπους με τις θεμελιώδεις αλήθειες του πολιτισμικού και κοινωνικού γίγνεσθαι της ανθρωπότητας.

Οι χιλιάδες, τα εκατομμύρια, ιωνικές και δωρικές κολόνες που σηκώνουν τα βάρη, διάσπαρτες σ' όλο τον κόσμο, δεν είναι μόνο τα αιώνια σύμβολα του ελληνισμού αλλά συγχρόνως και οι αποδείξεις της ελπίδας των λαών που θα παραμείνουν στους αιώνες τα σταθερά ορόσημα των ανθρώπινων ονείρων και πόθων. Κι ούτε πόλεμοι, ούτε οι τελευταίες μηχανιστικές τάσεις, θα μπορέσουν ποτέ να σβήσουν αυτό τον πόθο.

Συμπερασματικά διαπιστώνουμε ότι μετά από δυο χιλιάδες χρόνια ανακαλύφθηκε ο Ελληνισμός και από τους λαούς που κατοικούν στο Βορρά και τους βοήθησε να προσδιορίσουν την ταυτότητά τους. Εμείς δηλαδή, λένε, οι Βόρειοι, δεν είμαστε τίποτε μπροστά στα μεγάλα επιτεύγματα των Ελλήνων, ας τους μιμηθούμε λοιπόν. Μπαίνουμε θαρραλέα στον ανταγωνισμό των ευρωπαϊκών λαών να αποδείξουμε ότι κι εμείς οι Βόρειοι είμαστε Έλληνες, ίσως οι καλλίτεροι, οι πρώτοι. Να συγκρίνετε τα ελληνικά μας παλάτια, τους ελληνικούς μας ναούς, τα ελληνικά μας μουσεία, τα γυμνάσια, τα θέατρα για να βεβαιωθείτε. Από νωρίς όμως οι Έλληνες και ιδιαίτερα ο Πλάτωνας προειδοποίησαν για τους κινδύνους της μίμησης στο χώρο της τέχνης. Ναι, βέβαια, τέλεια μίμηση! Θαυμάσιες λεπτομέρειες! Χιλιάδες ταλέντα σπαταλήθηκαν σ' αυτή τη λυσσασμένη μανία για να αποδείξουν κι οι Βόρειοι ότι είναι Έλληνες, για να συμπεριληφθούν κι αυτοί στους μεγάλους πολιτισμένους λαούς.

- Τέλος πάντων. Γράφεις κάπου για το βιορυθμό της πολιτείας. Ξεκαθάρισέ μου λίγο αυτές τις παραμέτρους.

- Δάσκαλε, ξεχνάς τις δικές σου θεωρίες; Τις βιο-τεχνικές σου του '30; Στηρίχθηκα σ' αυτές τις βασικές πολεοδομικές αρχές που ορίζουν τη ζωική ένταση των κυττάρων. Βλέπω την πόλη σ' έναν κυτταρικό βιορυθμό της συστολής και της διαστολής, της εισπνοής και της εκπνοής. Προσπάθησα να μεταφέρω τη δομή της κυτταρικής έντασης στον πολύπλοκο οργανισμό ενός πολιτειακού συνόλου, μιας πόλης, μιας περιφέρειας, ενός κράτους, ενός έργου, μιας μελέτης. Τα προβλήματα αρχίζουν με τη νεκρόφιλη σκέψη του απόλυτου. Δηλαδή ένα τσιμέντινο σπίτι δε ζει, ούτε αναπνέει, ούτε ανανεώνεται. Γεννιέται νεκρό και χρησιμοποιείται απ' τους κατοίκους ώσπου αρχίζουν και καταλαβαίνουν ότι οι άνθρωποι ζουν σαν παράσιτα μέσα σ' ένα τέλεια ταριχευμένο πτώμα. Οι προτάσεις μου για ένα ζωντανό οίκο, για μια ζωντανή κατοικία στο κεφάλαιο των εναλλακτικών λύσεων.

- Θα σε παρακαλούσα λίγο για μια μικρή επανάληψη.

- Πρέπει να βρούμε τη μέθοδο της συμβίωσης με τη ζωντανή ουσία. Να κατοικήσουμε με τη γη, με τα ζωντανά δέντρα, σαν τα δενδρόσπιτα των παιδιών. Μετά είναι βέβαια το θεμελιακό θέμα της κατοίκησης στη Σαντορίνη. Η τρωγλοδυτική αρχέτυπη συγκατοίκηση με τη γη, με τη στάχτη του ηφαιστείου, την πιο φιλική γη, μαλακή κι εύφορη, ζωντανή, αέναη, έτοιμη να δεχτεί τη συμβίωση. Με τις πιο νόστιμες ντομάτες της γης, με τα πιο γλυκά κρεμμύδια, με τα πιο τρυφερά

και τραγανά κατσούνια, με την πιο καλόβραστη φάβα και το πιο βαθύ κρασί της νύχτας.

- Και η πιο βασική διαφορά με την τσιμεντένια πολυκατοικία της πόλης, της τεχνολογίας του εικοστού αιώνα, του σιδήρου και του τσιμέντου; ρώτησε ο καθηγητής μου με κάποια αμηχανία.

- Μα σίγουρα αν εξετάσουμε τα δυο υλικά θα βρούμε και ομοιότητες. Κι η τέφρα και το τσιμέντο βγαίνουν απ' τη φωτιά, αλλά δεν αναφέρομαι ούτε στην αισθητική ούτε στη μορφολογία. Στο κεφάλαιο προαρχιτεκτονική φαίνεται καθαρά η εγκληματική διάσταση της καταστροφικής και επιθετικής μεταχείρισης και αναφέρομαι στην πίεση που ασκείται στη φύση, στον παραγκωνισμό της ζωντανής γης, της φυσικής κατάστασης της γης. Με το τσιμέντο παραμερίζουμε τη φύση, τη σκεπάζουμε, την κρύβουμε κι απομακρύνουμε το όσιο και το θείο. Στις νεκρές πολυκατοικίες, στους νεκρούς δρόμους, στις νεκρές πλατείες, πώς μπορεί να γίνει η ανακύκλωση της ζωής; Κι ο αέρας, τα νερά, ο ήλιος, τ' αστέρια, πώς να συμπράξουν με μια ύλη που απομονώθηκε κι έχασε κάθε διάθεση για συμβίωση και συμφιλίωση; Μπορούν να ευδοκιμήσουν τα σιτάρια και τα καρπούζια πάνω στην άσφαλτο; Στην απέραντη τσιμεντένια θάλασσα; Στους γρανιτένιους διαδρόμους;

- Κατάλαβα, κατάλαβα, τώρα καταλαβαίνω το κεφάλαιο «Η Αισθητική της Αγάπης», μουρμούρισε σα να ήταν μόνος του ο γέρος μου δάσκαλος. Μου φάνηκε ξαφνικά κουρασμένος, βυθισμένος στο δικό του κόσμο, στη δική του γενιά, στον δικό του αιώνα.

- Δάσκαλε, σε κούρασα αρκετά, περιμένω όμως την τρίτη σου ερώτηση. Γέμισα τα ποτήρια με κρασί και περιμένα.

- Η τρίτη ερώτηση αφορά το θέμα «αγάπη-versus-λογική», δηλαδή καταλήγεις και συ στον αριστοτελικό αφορισμό: Η λογική δε μπορεί να παράγει αγάπη. Αυτό ήθελα ν' ακούσω γιατί διαβλέπω συγκρούσεις ανάμεσα στη βίοσφαιρα και στη νοόσφαιρα. Εξήγησέ μου τη θέση σου.

- Ό,τι και να λέμε, μέσα απ' το νου δεν μπορούμε ν' αγγίξουμε το θαύμα της αγάπης. Η αγάπη είναι η άμεση σύνδεση με το Θεό. Δεν είναι αποτέλεσμα μιας λογικής ακολουθίας. Η αγάπη υπάρχει και χωρίς λογική.

- Ας αρχίσουμε το παλιό μας παιχνίδι. Ερώτηση κι απάντηση όπως κάναμε στο πανεπιστήμιο. Η «ανάκριση» αρχίζει. Γιατί δεν εμπιστεύεσαι την επίσημη αρχιτεκτονική των εργολάβων και των μηχανικών;

- Μα σε τι να εμπιστευθώ; Στη μηχανιστική παράταξη των λειτουργιών; Σε μια κατοικία που δεν υπάρχει το κέντρο τι να περιμένω; Μηχανιστικές λειτουργίες; Τα δωμάτια, τα τετραγωνικά, τα υλικά, τη θέρμανση;

- Τι είναι το κέντρο, τι περιέχει;

- Το κέντρο είναι η πίστη, είναι η αγάπη που συνοδεύει και κατευθύνει τη ζωή.

- Δηλαδή οι αρχιτέκτονες δεν αγαπάνε;

- Όχι βέβαια, όταν καταγίνονται με τις κατόψεις. Μα μπορεί να βρεθεί η ιδανική κάτοψη μόνο με μηχανιστικές διαδικασίες; Δίχως κέντρο, δίχως πηγή, δίχως βιορυθμό;

- Υπάρχει η αισθητική της αγάπης; Τι είναι η αρχιτεκτονική της αγάπης;

- Α! βέβαια υπάρχει η αισθητική της αγάπης, ξετυλιγμένη στο φως δίχως επιδείξεις και περηφάνιες. Κάθε γραμμή, κάθε επιφάνεια, κάθε άνοιγμα, κάθε χρώμα,

αποπνέει αυτή την άμεση γλώσσα της καρδιάς. Η αρχιτεκτονική της αγάπης χαμηλώνει την ύλη και την κάνει διάφανη. Είναι η δύναμη της αγάπης, που τα μεταμορφώνει όλα και δείχνει το συμπαντικό φως του κόσμου, τη μεγαλοσύνη του Θεού.

- Και τόσα χρόνια δεν έτυχε κανείς να δείξει στους ανθρώπους τη φωτεινή αρχιτεκτονική της αγάπης;
- Μίλησαν και έπραξαν πολλοί. Μα δε σημείωσε η επιστήμη της ψυχολογίας και της συμπεριφοράς νέους ευτυχισμένους χώρους.
- Τι είναι οι ευτυχισμένοι χώροι; Δεν είναι αυτοί οι χώροι της αγάπης;
- Έχουμε χιλιάδες διάσπαρτα παραδείγματα της αρχιτεκτονικής της αγάπης. Θυμάσαι την αρχιτεκτονική δίχως τους αρχιτέκτονες;
- Κι απ' τα σκορπισμένα αυτά παραδείγματα των πολιτισμών στους αιώνες μάζεψες στο σύγγραμμά σου της Χριστιανικής Αρχιτεκτονικής τη συντακτική και εγκυκλοπαιδική της μεθόδευση.
- Ακριβώς.
- Ας ελαττώσουμε και συντομεύσουμε μια μορφή χώρου. Έναν χώρο λοιπόν θέλω, ένα δωμάτιο εσύ κι εγώ.
- Υποθετικά ή βιωματικά;
- Όπως θέλεις.
- Πρώτα ένα απλό άσπρο δωμάτιο, ή καλύτερα ένας ακανόνιστος αγεωμέτρητος χώρος. Με χοντρές γήινες τοιχοδομές.
- Σαντορίνη;
- Γιατί όχι.
- Και μετά;
- Μέσα στη γη κι έξω από τη γη, κάτι σαν φυλάκιο με μισάνοιχτη οροφή. Και μια ξύλινη σκάλα που συνδέει το πάτωμα με την οροφή.
- Το πάτωμα;
- Πήλινο με κόκκινη λάσπη λείο, δροσερό και μαλακό.
- Έπιπλα και τι άλλο.
- Δυο ξύλινες ψάθινες καρέκλες. Ένα κιλίμι της προσφυγιάς με τα όνειρα του γυρισμού.
- Τι άλλο;
- Ένα πανέρι σταφύλια.
- Εσύ και εγώ καθισμένοι. Τα ρούχα μας;
- Τα ρούχα της αγάπης. Ευρύχωρα υφάσματα σαν τους αρχαίους χιτώνες.
- Και τι μας συνδέει; Πρόκειται για κοινωνική απογευματινή επίσκεψη;
- Όχι βέβαια.
- Αλλά;
- Γονατισμένοι μπροστά στις ψάθινες καρέκλες τραγουδάμε μαζί την εσπερινή προσευχή: *Φως ιλαρό*.
- Και μετά;
- Μετά τρώμε τα υπέροχα σταφύλια.

- Με νίκησες Νικηφόρε, χα! χα! χα! έκανε ο δάσκαλός μου ξεκαρδισμένος στα γέλια. Το πανέρι με τα σταφύλια το ξέχασα εντελώς. Δεν περίμενα να καταλήξει η λογομαχία μας σε μια τόσο ωραία γευστική απόλαυση.

Αρχισε να νυχτώνει. Η βροχή συνέχιζε αδιάκοπα να ρίχνει τις ψιχάλες της. Ο ηλικιωμένος σερβιτόρος με το πλατύ χαμόγελο διέκοψε διακριτικά την φραστική αντιπαράθεση και ρώτησε ευγενικά με το στήθος γερμένο μπροστά.

- Τι θα λέγανε οι κύριοι για ένα περιποιημένο κονιάκ σε συνδυασμό με ένα φρέσκο καπουτσίνο;

- Και μερικά μικρά προφιτερόλ. Απ' αυτά τα μικρά με την καφέ κρέμα, απάντησε με ευχαρίστηση ο δάσκαλός μου.

Ήταν μια όμορφη συνάντηση από τις πιο σημαντικές στη ζωή μου γιατί τον εκτιμούσα και τον σεβόμουν τον καθηγητή μου και πάντα τον αντιμετώπιζα μ' ολάνοιχτη συμπάθεια και αγάπη. Αποχαιρετιστήκαμε κι οι δύο χαρούμενοι και ικανοποιημένοι. Τις επόμενες μέρες μελετούσα στο Ινστιτούτο τις σημειώσεις του προσεκτικά. Άλλα έλεγε όταν συναντηθήκαμε, γεμάτος χιούμορ και λίγη ειρωνεία κι άλλα έγραφε. Στα γραπτά του μου έδειχνε τις παγίδες, τις αδυναμίες και προπάντων με επιδοκίμαζε για το αυστηρό και ανοιχτό μου σύστημα

Τελικά μαζεύτηκε το υλικό σε τρεις τόμους, χωριστά τα αρχιτεκτονικά σχέδια, χωριστά τα θεωρητικά κείμενα και χωριστά η πρακτική μεθόδευση για τα σεμινάρια της διδασκαλίας. Τα μέρη που αναφέρονται στον αυτοματισμό της δημιουργίας ήταν τα πιο έντονα. Πάνω από όλα όμως με απασχολούσε και στην ίδια τη μεθόδευση η «ανοιχτή» πρακτική του συνόλου και του επί μέρους. Το όλον και το μέρος και πιο πολύ η ιδέα του ατέλειωτου, του διανοητικού και του τυχαίου, του απρόοπτου, του παράλογου. Το ζυμάρι της αγάπης. Δημιουργία, εξέλιξη, ανίχνευση, δίχως το απρόοπτο, δίχως το τυχαίο, δίχως το ταπεινό, μου ήταν αδιανόητη.

Με απασχολούσε η υφή του ιερού, η υλικότητά του, που οπισθοχωρούσε στην διαδικασία της υποβολής που έφερνε η χάρις κι έκανε τα πιο σκοτεινά να λάμπουν και να βγάζουν το δικό τους φως - που κρατούσαν φυλακισμένο μέσα τους μέχρι τη στιγμή της δόνησης, μέχρι το μυστικό εσπερινό, τη μυστική ερωτική συνάντηση που θα γεννιόταν κι άλλη μια φορά ένα παιδί, η τελευταία, η πιο νέα ελπίδα της ανθρωπότητας.

Σιγά-σιγά ετοιμαζόμασταν για την περάτωση της εργασίας μας. Όλα τακτοποιημένα σε ψηφιακούς δίσκους, γραμμένα και τυπωμένα, καλοδεμένα σε τρεις τόμους. Τέλειωνε η Χριστιανική Αρχιτεκτονική. Ο πρύτανης της Ακαδημίας θα ταξίδευε ο ίδιος στη Ρώμη για να παραδώσει αυτοπροσώπως το μνημειώδες έργο στον άγιο πατέρα, τον αρχηγό της καθολικής εκκλησίας.

Θεέ μου σκεφτόμουν, πότε τελείωσε τόση δουλειά. Με τις αναρίθμητες σημειώσεις και διορθώσεις. Με τις συνεδριάσεις, τις κριτικές και την απέραντη βιβλιογραφία. Οι μέρες μου στο Σάλτσμπουργκ τελείωναν σα να έπεφτε η αυλαία κι ένα μαλακό φως έσβηνε αρμονικά την παραμονή μου κι επισφράγιζε ικανοποιητικά το τέλος της διεύθυνσης του Ινστιτούτου, που με τόση θερμή και πίστη ανέλαβα για ένα ολόκληρο χρόνο.

Παρ' όλη την επιστημονική συγκέντρωση και πίεση είχα πάντα στο νου μου το στόχο μου. Μόνο η ευθύνη κι η αφοσίωση στο μεγάλο μου όνειρο μου 'δινε κουράγιο και δύναμη να κρατιέμαι αγέρωχος. Με τις καθημερινές μου ασκήσεις και

προσευχές, με τη συνεχή προβολή του πόθου μου. Με τα μέσα και τα έξω, σαν ακούραστος δημιουργός, μια που έμαθα στη ζωή μου να καταφέρνω ό,τι σχεδίαζα, ό,τι ποθούσα με τη μέθοδο των καθημερινών ασκήσεων και προσευχών.

Τίποτα δεν μπορεί να εμποδίσει την πίστη. Τίποτε δεν μπορεί να σταματήσει τον αγνό μου πόθο, τίποτε κανένα εμπόδιο, κανένα φράγμα. Πάντα με το φωτεινό ορόσημο της Αγιασοφιάς στον ορίζοντα και μαζί τον ακούραστο αγώνα της προσευχής και του έργου. Μέσα μου η προσευχή, έξω το έργο. Και κρυφή παρηγοριά ο κοινός στόχος με τη σιδερένια θέληση των φίλων, με την πειθαρχία και την ταπείνωση. Το μέσα κι έξω σα φτερούγες του χρόνου, μια πάνω μια κάτω μέσα στο σύμπαν.

Έφευγα ευχαριστημένος από το Σάλτσμπουργκ. Είχα ένα αίσθημα επιτυχίας. Ξαλαφρωμένος απ' τα χρέη μας στη Ρώμη και στο μεσαίωνα εξαγόραζα την αναγέννηση, το μπαρόκ και το διαφωτισμό. Ήταν τέλος Σεπτέμβρη όταν άφησα πίσω μου τη φιλόξενη πόλη με τα όμορφα φθινοπωρινά χρώματα. Έφευγα με το τρένο για τη Φρανκφούρτη, όπου θα έπαιρνα το αεροπλάνο κατ' ευθείαν για την Ουάσιγκτον. Το φαξ που έστειλε ο Αστέρης απ' την Αμερική μου προκαλούσε μια ανεξήγητη ανησυχία. *Έλα όσο γρήγορα μπορείς. Βοήθεια. Ο Φίλ είναι σε δύσκολη κατάσταση. Σε περιμένω με αγάπη. Αστέρης. Ουάσιγκτον D.C.*

Το ταξίδι ήταν ευχάριστο. Βυθισμένος στις σημειώσεις μου μελετούσα τα σχέδια για το επόμενο βήμα, την αμερικάνικη αποστολή μας. Τους πολιτικούς κύκλους του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, το εβραϊκό λόμπι, τους επιχειρηματίες, τα επιμελητήρια, τη θεολογική σχολή, τους κινηματογραφικούς παραγωγούς, τους σκηνοθέτες, την κοινή γνώμη.

Αμερική! Αμερική! Η χώρα των ονείρων μου, η χώρα της ελευθερίας και του μέλλοντος. Μεγάλη Αμερική, από σένα αρχίζει και τελειώνει η εποχή μου. Από σένα κρέμεται η τύχη μας, τα όνειρά μας κι ο στόχος μας. Θ' αρχίσουμε από την ελληνική παροικία της Αστόριας, του Σικάγου, της Ουάσιγκτον και της Βοστόνης, τ' ακούραστα αδέρφια μας με τα ρεστοράν και τα γκαρσόνια μας, τους νησιώτες, τους Πελοποννήσιους, τους Μακεδόνες, τους Πόντιους, τους Κρητικούς και τους Ηπειρώτες μας, θυμήθηκα τα ζεστά λόγια του Φίλ και παράτησα λίγο την ανησυχία που μου προκάλεσε το φαξ του Αστέρη.

Τι να συνέβαινε άραγε; Δεν μπορούσα να φανταστώ τίποτα. Όσο κι αν προσπαθούσα δεν κατέληγα σε κανένα συμπέρασμα. Πού είναι η αρχή και το τέλος της Αμερικής; Από πού ν' αρχίσουμε; Καλά οι πατριώτες μας, αλλά είναι και τ' αμερικάνικα συμφέροντα, τα προβλήματα της Μέσης Ανατολής, του Ισραήλ, τα πετρέλαια, τα καινούρια κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Μια νέα γεωπολιτική ανακατάταξη όριζε και τα συμφέροντα της Αμερικής στη συνεχή προοπτική της ισορροπίας των δυνάμεων της περιοχής.

Και σ' όλα αυτά, σ' αυτήν την πολιτική πραγματικότητα ερχόμαστε και εμείς οι τελευταίοι ρομαντικοί να φέρουμε τις δικές μας επιθυμίες, τα δικά μας όνειρα. Δίχως προτάσεις για μεγάλες μπίζνες, δίχως σκληρά επιχειρήματα, σα χαμένοι οδοιπόροι στην έρημο να φέρουμε τον πόθο μας. Σα να μην έφταναν τα προβλήματα της Τουρκίας, του Ιράκ, του Ισραήλ και της Περσίας. Σα να μην έφταναν οι εντάσεις στο Αφγανιστάν, στην Αρμενία και στο Πακιστάν. Έρχονται τώρα και τρεις Δον Κιχώτες στην Αμερική ν' αλλάξουν τη σκληρή πραγματικότητα της γεωπολιτικής έντασης της περιοχής. Και τα Βαλκάνια απ' την αρχή μέχρι το τέλος του αιώνα πάντα σε ένταση, ατελείωτα ανήσυχα. Μέσα στο σχέδιο της ευρωπαϊκής σταθεροποίησης τα δοκιμασμένα σενάρια των στρατηγικών σχεδίων άλλαζαν από χρόνο σε χρόνο, από εξάμηνο σε εξάμηνο, όσο άλλαζε η εσωτερική κι εξωτερική δομή των χωρών της Ασίας.

Η Αμερική, ατελείωτη και άπειρη, αέναη δύναμη της γης. Η Αμερική, η πλούσια, η εύφορη, η σπάταλη, η φτωχή, η άγνωστη. Σαν το στρόβιλο παίρνει τα όνειρα των λαών. Σαν το σίφουνα αδειάζει τους τόπους απ' τ' άχρηστα, τα παλιά. Σαν πλημμύρα γεμίζει τα τοπία με τη φρεσκάδα της, την παιδική της ψυχή. Σαν ατελείωτη μηχανή των εικόνων, των ονείρων. Σα μερακλής τροχονόμος ρυθμίζει τις τύχες των λαών,

φέρνει ειρήνη, φέρνει πολέμους, φέρνει την ευτυχία και τον πόνο. Μαζί τη ζωή και το θάνατο, ο στρόβιλος των λαών.

Αν την αγαπάς την Αμερική δούλεψε στη λάντζα, στους δρόμους, στα σχολεία, στα ρεστοράν και χαμογέλα σ' αυτή τη φοβερή σου τύχη. Κατέβα στα σχολεία, στα στάδια, στα νιάτα, στους στρατώνες και μάθε να ηλεκτρίζεις τον κόσμο με την υπεροχή της. Μάθε να υψώνεις τη σημαία της ενότητας των λαών, των πολιτισμών. Ένοιωθα πάντα Αμερικάνος. Πάντα αγαπούσα την Αμερική, τη μεγάλη, την ελεύθερη, τη δυνατή.

Κι ύστερα οι αμφιβολίες. Οι ατομικές βόμβες στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι. Το Βιετνάμ, ο Μάρτιν Λούθερ Κίνγκ. οι Κένεντι, η Μαφία, το Χόλιγουντ. Πού είναι το κέντρο της Αμερικής, το ιερό σημείο, η εστία της, το περιεχόμενό της; Οι ουρανοξύστες της; Η τέχνη της; Οι Χαι Γουέι της; Οι εκκλησίες της; Πού είναι τα κρυφά σχολεία της, οι μυστικές αίθουσες της ηγεσίας της, οι ποιητές της, οι συγγραφείς της, οι αρχιτέκτονές της;

Πού είναι ο Θεός; Ο μεγάλος Θεός της Αμερικής; Η πίστη της; Η φιλοσοφία της; Πού είναι η Αμερική της Αμερικής; Οι φυλές σου, οι λαοί σου, οι μαύροι, οι λευκοί, οι Κινέζοι, οι Ασιάτες, όλοι μαζί και χώρια δίνουν και παίρνουν αίμα. Αίμα ακριβό, γεμάτο σφρίγος, που ακτινοβολούν τα νιάτα σου με το βλέμμα το αέναο, δίχως σύνορα, το βλέμμα της υπεροχής του νέου πολιτισμού της ανθρωπότητας.

Αμερική! Αμερική! Ο νέος ορίζοντας της γης. Το νέο όραμα που μόλις άρχισε να μπουμπουκιάζει ν' ανθίζει, ν' ανοίξει και ν' ανοίξει τα μάτια των λαών της Αφρικής και της Ευρώπης και της Ασίας.

Στο αεροδρόμιο της Ουάσιγκτον με περίμενε ο Αστέρης. Πέρα απ' την εγκάρδια υποδοχή ήταν όλα γεμάτα εκπλήξεις. Η αρχιτεκτονική ή καλύτερα η σιδηροκατασκευή των εσωτερικών χώρων, δίχως διάκοσμο και λούσα, τα μέτρα μικρά και λειτουργικά, οι διάδρομοι, τα καταστήματα μικρά και ανθρωπina.

- Τι περίμενες; δωρικές κολόνες και τεράστιους θόλους; ρώτησε ο Αστέρης που μάντεψε την αμηχανία μου.

- Όχι βέβαια του απάντησα, αλλά έστω κάτι άλλο περίμενα απ' την πρωτεύουσα της Αμερικής για να μην πω απ' την πρωτεύουσα του κόσμου. Αστέρη το φαξ που μου έστειλες πραγματικά με τρόμαξε. Τι συμβαίνει στον Φίλ; Αγωνιώ να μάθω.

- Νικηφόρε μου τα πράγματα χειροτέρεψαν. Ο Φίλ περνάει μια άσχημη κρίση. Μια ανείπωτη αδυναμία τον έχει καταβάλει, ούτε οι γιατροί, ούτε οι φίλοι μπορούν να βοηθήσουν. Στην αρχή πίστευα ότι πρόκειται για ένα κρύωμα, αλλά η αδυναμία του φούντωνε συνέχεια μέχρι τη μεγάλη κρίση. Κλαίει ασταμάτητα και δε βγάζει ούτε μια λέξη. Ένα κλάμα σιγανό, δίχως λυγμούς, μια πίκρα, ένας θρήνος, μια ανεξήγητη υπερκόπωση. Ούτε τα χάπια ούτε οι ηρεμιστικές ενέσεις που του έδωσαν οι γιατροί βοήθησαν καθόλου. Εμένα ούτε με αντιλαμβάνεται, ούτε μ' ακούει, ούτε μου μιλάει. Αρχίζω και χάνω τις ελπίδες μου. Αρχίζω και φοβάμαι, Νικηφόρε.

- Έλα, έλα Αστέρη μου, μην τα βάζεις τόσο γρήγορα κάτω. Ο φόβος είναι ζόρι και πίεση. Μην πιέζεσαι, θα προσπαθήσουμε μαζί να ηρεμήσουμε τον φίλο μας.

Ταξιδέψαμε πάνω από μια ώρα μέχρι το σπίτι όπου έμεναν οι φίλοι μου, φιλοξενούμενοι από Έλληνες της Ουάσιγκτον, φιλεύσπλαχνους και ανοιχτόκαρδους, πρόθυμους να βοηθήσουν με ό,τι μπορούσαν. Με τους καλύτερους γιατρούς, με άπλετη φιλοξενία, να μην τους λείψει τίποτε.

Για το Φιλήμονά μας και του πουλιού το γάλα. Δεν υπολογίζουμε τίποτε. Ό,τι έχουμε είναι και δικά σας. Ήθελαν να με βεβαιώνουν πάντα ότι δεν παρέλειπαν τίποτε και τους στεναχωρεί πολύ ό,τι συμβαίνει με τον Φιλήμονα.

Ο Αστέρης παρακάλεσε με αυστηρότητα να κάνουν όλοι ησυχία και να μη φλυαρούν.

- Ο κύριος Νικηφόρος, που ήρθε τώρα μόλις απ' το Σάλτσμπουργκ, είναι ο καλύτερος φίλος του Φιλήμονα. Ελπίζουμε να βοηθήσει ο ερχομός του και να καλυτερεύσει η κατάσταση του.

Παρ' όλο που ήμουν αλισμένος απ' το ταξίδι, ανυπομονούσα να συναντήσω το Φιλ και να εξετάσω τι συνέβαινε. Μα η κρίση είναι θέμα υγείας ή είναι θέμα ψυχικής παραίτησης μ' αποτέλεσμα την ψυχοσωματική κρίση; Ο Αστέρης κι εγώ ανεβήκαμε την πλατεία γυριστή σκάλα από ξύλο βελανιδιάς, που οδηγούσε στο σαλόνι του πρώτου ορόφου όπου ξεκουράζονταν ο Φιλ. Ο Αστέρης άνοιξε δειλά την πόρτα και μπήκαμε αθόρυβα σ' ένα όμορφο σαλόνι μ' ωραία έπιπλα και χαλιά και μικρούς και μεγάλους πίνακες με κλασικά μοτίβα. Ο Φιλ ήταν μισοκαθισμένος στο μικρό ντιβάνι με βουρκωμένα μάτια καρφωμένα στα δέντρα του μικρού κήπου. Ούτε καν μας άκουσε, ούτε καν γύρισε στη μεριά μας. Με απάθεια, σαν παράλυτος, ήταν χαμένος μέσα στην κρίση του.

- Φιλ, Φιλ! φώναξα με ενθουσιασμό. Επιτέλους σε βρίσκω. Ο Νικ, είμαι ο Νικ.

- Ο Νικ, ο Νικ, επανέλαβε μηχανικά με το χαμένο βλέμμα στραμμένο μέσα του.

- Φιλ, φίλε μου, τι συμβαίνει; Δε με γνώρισες; Ο φίλος σου ο Νικ είμαι.

- Νικ, ο Νικ, ξαναμουρμούρισε μηχανικά ο Φιλ.

Ο Αστέρης μπήκε στη μέση.

- Νικ, μήπως είναι καλύτερα να ξεκουραστείς πρώτα; Αν προτιμάς όμως, σ' αφήνω μόνο με το φίλο μας. Ό,τι κι αν σκέπτεσαι και βάζεις στο νου σου, μη βιάζεσαι. Άσε να περάσουν λίγες μέρες ώσπου να συνηθίσεις στις αντιδράσεις του.

- Αστέρη, άσε με λίγο μόνο με το Νικ. Μην κάνεις άσκοπες σκέψεις και φροντίδες.

Έμεινα μόνος απέναντι στο χαμένο φίλο μου. Πήρα βαθιά ανάσα και περίμενα. Έβγαλα το σακάκι μου, το πουκάμισο και γύριζα στο δωμάτιο με γυμνό στήθος. Σε τρίγωνα. Από σημείο σε σημείο όριζα τις τριγωνικές μου πλατείες μέσα στο μεγάλο σαλόνι. Στη μέση ο Φιλ, κι εγώ έπλεκα σαν την αράχνη τις αμέτρητες τριγωνικές μου ίνες. Από σημείο σε σημείο, με άφωνες προσευχές. *Κύριε των δυνάμεων, μεθ' ημών γενού, άλλον γαρ εκτός σου βοηθόν εν θλίψεσιν ουκ έχομεν. Κύριε των δυνάμεων, μεθ' ημών γενού.*

Άρχισε να νυχτώνει και το σαλόνι σκοτεινίασε. Ποιο πνεύμα φυλάκισε τον Φιλ; Πήρα μια καρέκλα και κάθισα απέναντί του. Άρχισα ένα βουβό ατελείωτο διάλογο, που ήταν στην ουσία ένας μονόλογος μ' ερωτήσεις και απαντήσεις.

- Φιλ, είμαι μαζί σου. Μη με παρατάς με τη σιωπή σου, μου τaráζει τα σωθικά. Άκουσέ με κι ας μη μιλάς. Ήρθα να σε πάρω. Ήρθα να σε θεραπεύσω. Μη φέρνεις αντίσταση, είμαι μαζί σου. Ό,τι κι αν συμβαίνει, ό,τι κι αν συνέβη, θα βρούμε μαζί το φωτεινό άνοιγμα. Θα σε βγάλω απ' το σκοτεινό λαβύρινθο της Αμερικής. Φοβήθηκες την Αμερική. Φοβήθηκες το μέγεθος της, την περηφάνια της. Πήγες να τα βάλεις με τους σκοτεινούς δαίμονες της Αμερικής. Με τι εφόδια;

Με την αγνότητα της ψυχής μου. Με την πίστη μου.

Μα η Αμερική είναι μαζί σου. Πού λιγοψύχησες; Δε βλέπεις; Όλοι σε συμμερίζονται. Κι οι μεγάλοι εργολάβοι κι οι διευθυντές του πολιτισμού και τουρισμού του Δημαρχείου κι η μεγάλη ομάδα του μουσείου κι οι μάντζερ των επιχειρήσεων κι οι γραμματείς των

υπουργείων. Πώς κόπηκες από τόσους φιλικούς ανθρώπους που σε υποδέχτηκαν τόσο θερμά;

Οι αρνητικές δυνάμεις ξεπερνούν τις θετικές. Αισθάνομαι μόνος. Απελπίστηκα.

Οι αρνητικές δυνάμεις δεν μπορούν ποτέ να ξεπερνούν τις θετικές δυνάμεις της ζωής, της ψυχής, τις δυνάμεις της πίστης. Λιγοψύχησες. Δεν πειράζει. Κι η λιγοψυχιά είναι μια ευκαιρία. Μη φοβάσαι την αδυναμία σου, τη λιγοψυχία σου, όσο μεγάλο κι αν φαίνεται το βουνό των δυσκολιών. Οι δυσκολίες οι μεγάλες δε λύνονται με μεγάλες αντιδράσεις, με μεγάλες επενδύσεις, με μεγάλα σχέδια. Σε τέτοιες περιπτώσεις αρχίζει η χάρις του Θεού. Οι δοκιμασίες Του είναι ατελείωτες ώσπου να λάμψει η λύση Του.

Τώρα μάθε με να χαμηλώνω την ελπίδα μου και την πίστη μου με το ρυθμό της ανάσας. Μίκραινε τη θέλησή μου.

Ζήσε αυτή τη βία και παραδέξου την ύπαρξή της. Και χαμήλωνε σιγά-σιγά την υπεροψία σου που τρέφει την ιδέα της παντοδυναμίας σου. Γύρνα πίσω στο μικρό μας κόσμο, το φιλικό, τον οικογενειακό. Γύρνα όπως πάντα στις μικρές συνοικίες της φτώχειας των γκέτο. Γύρνα πίσω σ' αυτούς που θα πεινάσουν και θα περάσουν χιλιάδες κακουχίες και βάσανα.

Ο μονόλογος-διάλογός μου δεν τελείωνε. Κάπου θα τον συναντούσα. Κάπου θα μ' άκουγε, δε θα σταματούσα ποτέ. Νύχτωνε. Ο Αστέρης έφερε χοντρές κουβέρτες και μαξιλάρια. Σκεπάσαμε προσεκτικά το Φιλ κι εγώ έστρωσα στο χοντρό χαλί τις κουβέρτες. Θα φυλάξω όλη τη νύχτα, φύλακας κι άγγελός σου, Φιλ. Κι οι προσευχές μου. Βυθίζομαι στο σκοτάδι και δεν άφηνα τη σκέψη μου, τη δύναμή μου να φύγει απ' τον άρρωστο φίλο μου. Είμαι μαζί σου Φιλ. Δε σε ξεχνώ. Ούτε το στόχο σου, ούτε το στόχο μου. Κλαίω κι οδύρομαι μαζί σου. Άσε με να μοιραστώ το χρέος που ανέλαβες μόνος σου. Ήταν βαρύ κι απάνθρωπο. Μα κοπιάζεις να βγάλεις απ' τη σκοτεινή φωλιά του τον κακό δαίμονα της Αμερικής. Σταμάτα αυτό τον άδικο αγώνα. Βλέπεις το μοιρασμένο κόσμο της γης.

Αμερική, Αμερική! Ελπίδα των λαών. Όλοι οι λαοί σε ατενίζουν μ' ελπίδα και πόθο για την ευημερία σου και τη λευτεριά σου. Κι η ελπίδα της Αμερικής; Συγκεκριμένα, τι υπάρχει πέρα απ' την Αμερική; Ποια είναι η Αμερική της Αμερικής; Η βυθισμένη Ατλαντίδα; Ποιο είναι τ' όνειρο της Αμερικής; Να γίνει όλη η γη Αμερική με την ελευθερία και το σεβασμό των πολιτισμών όλων των λαών, των ανθρώπινων δικαιωμάτων και την ευημερία όλων.

Κάπου άρχισες να βάζεις όρια. Κάπου λύγισες με την ανθρώπινη σου λογική. Κάπου ξέχασες το θεό της Αμερικής. Τα χέρια του τα μαύρα και πρησμένα απ' το μεροκάματο. Το κεφάλι του περήφανο, ινδιάνικο, με φτερά και χόρτα. Κι η καρδιά του. Η καρδιά του μεσογειακή, ιταλική κι ελληνική. Με χιούμορ κι ολάνοιχτος κι εγκάρδιος κι ενθουσιασμένος απ' τα νέα αίματα των λαών, απ' τα νιάτα. Καλόκαρδος, σαν παιδί του δημοτικού.

Φίλε, γύρνα πίσω. Γύρνα στο στόχο μας και πιάσε το κόκκινο νήμα που σ' οδηγεί στο φως. Έλα πίσω στον απέραντο Θεό μας. Μόνο το αέναο, το άπειρο, είναι το φως του. Το απροσδόκητο, το τυχαίο, το ταπεινό, το παράλογο. Σταμάτα να μετράς με τα ρολόγια και τα ταχύμετρα τη δύναμη του σύμπαντος.

Το πρωί μας ξύπνησε νωρίς ο Αστέρης. Άνοιξε απότομα την πόρτα και χτύπησε δυνατά με τα χέρια.

- Πρωινό. Το πρωινό σας κύριοι. Όλα είναι έτοιμα.

Κι έσυρε στη μέση του σαλονιού ένα μικρό τραπεζάκι με χίλιες λιχουδιές. Φρέσκα ψωμάκια, φρέσκα φρούτα, χυμούς, τυριά, αυγά, καφέδες κι ένα βάζο με όμορφες φρεσκοκομμένες μαργαρίτες απ' τον κήπο.

- Αμέρικαν μπρέκφαστ, κύριοι μου, σηκωθείτε.

Με μιας πετάχτηκα απ' το πάτωμα, όπου ήμουνα πλαγιασμένος με γυμνό το στήθος κι έτρεξα προς το Φιλ. Με δυσκολία ο Φιλ άνοιξε σιγά-σιγά τα μάτια και μ' αντίκρισε μ' έκπληξη.

- Νικ, εσύ!

Τον αγκάλιασα κι ο Φιλ χαμήλωσε το κεφάλι θλιμμένος.

- Όχι, όχι πια θλίψη. Πέρασαν τα βάσανά σου Φιλ. Τώρα είμαι μαζί σου.

- Νικ, Νικ! Πώς βρέθηκες στην Ουάσιγκτον; Πότε ήρθες;

- Φιλ, τι σημασία έχει τώρα; Θα φροντίσω κι εγώ μαζί με τον Αστέρη να γίνεις καλά και να συνέλθεις απ' τη μελαγχολία που σ' έπιασε. Θα σε φροντίζουμε σαν έμπειρες νοσοκόμες.

Ο Αστέρης έφερε το πανωφόρι του Φιλ και μαζί τον βοηθήσαμε να ντυθεί και να καθίσει στο μεγάλο τραπέζι μαζί μας. Οι κινήσεις του ήταν αργές και του προκαλούσαν πόνο.

- Σιγά-σιγά Φιλ, μην πολυζορίζεσαι.

Μας κοιτούσε με χαμένο βλέμμα αλλά μέσα μου ήμουνα σίγουρος ότι οι προσευχές μου εισακούστηκαν και σιγά-σιγά ο Φιλ θα γύριζε στους καλούς του φίλους.

- Παιδιά μετά το πρωινό προτείνω να βγούμε λίγο στον κήπο. Ο ήλιος είναι ακόμη ζεστός και ο ουρανός κατακάθαρος.

Αμίλητος ο Φιλ έφαγε μαζί μας όσο μπορούσε. Μια φέτα ψωμί με λίγο μέλι. Ήπιε το χυμό του και γυρίζοντας στον Αστέρη μουρμούρισε:

- Αστέρη, δικό σου έργο είναι ο ερχομός του Νικ, έτσι δεν είναι; Πότε τα κανόνισες; Σας έβαλα σε τόσες φασαρίες.

- Μόνο μην αρχίζεις πάλι τους υπολογισμούς σου Φιλ. Άσε και λίγο τους φίλους να δείξουν τη φιλία τους. Μα αν δε δράσουμε εμείς, ποιόν θα περιμένουμε ν' αλλάξει την κατάσταση; Εξάλλου κι εσύ αν ήσουν στη θέση μας το ίδιο δε θα έκανες;

Πέρασαν δέκα μέρες μέχρι να αναρρώσει ο Φιλ, που άρχισε να ξαναβρίσκει τον παλιό του εαυτό κι άλλαζε κέφια και όρεξη.

- Φιλ, μη σκέφτεσαι συνέχεια τον αγώνα. Τώρα που είμαι μαζί σου ηρέμησε σιγά-σιγά κι έχε μου εμπιστοσύνη, έλεγα κάθε φορά που αρχίζαμε τις μικρές μας συζητήσεις. Τώρα πρέπει να βρούμε την επιτροπή που θα βοηθήσει στις επίσημες συναντήσεις.

Ο Φιλ ξαναβρήκε τις δυνάμεις του και μαζί κι οι τρεις αρχίσαμε το δύσκολο έργο της ιεραποστολής μας. Να κερδίσουμε τους Αμερικάνους. Να τους συγκινήσουμε για τη θλιμμένη και κλεισμένη εκκλησία μας. Να βρούμε την πιο κατάλληλη ευκαιρία, τους πιο κατάλληλους κι υπεύθυνους ανθρώπους που θα βοηθήσουν το πλάνο μας. Από πού ν' αρχίσουμε;

Αρχίσαμε να συγκεντρώνουμε σε μια κοινή λίστα τους γνωστούς μας. Καταγράφαμε τα πάντα στο κομπιούτερ, απ' τον πιο πετυχημένο επιχειρηματία μέχρι τους γνωστούς γερουσιαστές, τους καθηγητές, τους καλλιτέχνες, τους προέδρους των σωματείων, τους αντιπρόσωπους των ελληνοαμερικανικών επιμελητηρίων, με διευθύνσεις και επαγγέλματα. Οι λίστες μεγάλωναν και σιγά-σιγά, αρχίσαμε τις προσωπικές μας επαφές και συναντήσεις. Παντού βρίσκαμε ανοιχτή συμπαράσταση και βοήθεια. Όλοι

ήταν πρόθυμοι να βοηθήσουν να βρεθούν οι κατάλληλες επαφές, να εξευρεθούν τα απαιτούμενα χρήματα, να ανοίξουν σχέσεις.

Με τον καιρό μεταφέρθηκε η φλόγα και στους φίλους της Αμερικής. Οι Αμερικάνοι έβλεπαν την υπόθεση σα θέμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Δεν μπορούσαν να σκεφτούν ότι θα υπήρχαν θρησκευτικά εμπόδια για τους Αμερικανούς πολίτες σε οποιοδήποτε σημείο του κόσμου. Μα δε θα έπρεπε να εξασφαλίζει η Αμερική στους πολίτες της το δικαίωμα να θρησκεύονται το Θεό τους σε κάθε σημείο της γης; Το δικαίωμα να εκκλησιάζονται οι, πάνω από δέκα εκατομμύρια, ορθόδοξοι χριστιανοί Αμερικανοί πολίτες, στην οποιαδήποτε εκκλησία τους; Μα αυτό ανήκει στα πιο βασικά δικαιώματα των ανθρώπων. Η ελευθερία να εκκλησιάζεται ο άνθρωπος κάθε πίστης και θρησκείας, κάθε χώρας και ηπείρου.

Η οργάνωση φούντωνε απ' το Τέξας μέχρι τη Νέα Υόρκη και τη Βοστώνη κι απ' το Σικάγο ως τον Καναδά. Διαλέξεις και ομιλίες, σεμινάρια και συνέδρια με καλεσμένους επίσημους ομιλητές και μέλη της κυβέρνησης.

Οι μήνες περνούσαν και κάθε μέρα έφερνε καινούργιες εκπλήξεις. Είχε συσταθεί και η επιτροπή που στα τέλη Μαρτίου θα παρουσίαζε επίσημα το θέμα στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ, το Υπουργείο Εξωτερικών. Μετά απ' τις επίσημες επαφές ο γραμματέας του Υπουργείου Εξωτερικών προσκαλούσε σε επίσημο γεύμα την επιτροπή στις ιστορικές αίθουσες του Υπουργείου. Στη μεγάλη μικτή επιτροπή ήμασταν βέβαιοι καλεσμένοι κι οι τρεις μας. Η προετοιμασία μας γι' αυτή την πρώτη συνομιλία με το στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ ήταν επαγγελματική. Δεν αφήσαμε καμία λεπτομέρεια. Όλα ήταν συγκεντρωμένα με ακρίβεια. Οι αποφάσεις, τα άρθρα, οι διατυπώσεις, οι προϋποθέσεις κι οι δυνατότητες.

Την επιτροπή διηύθυνε ο Δρ. Ρωσσόπουλος, πρώην γεροϋσιαστής και αναπληρωτής υπουργός, πρώην πρόεδρος του Ελληνικού Ινστιτούτου, με μεγάλη πολιτιστική και κοινωνική δράση. Γνώστης της Αμερικανικής πολιτικής ιεραρχίας και των λόμπι, των μεγάλων πολυεθνικών και αμερικανικών εταιριών, ο κύριος Ρωσσόπουλος είχε μεγάλο κύρος και συμπάθεια στους κύκλους των ανωτέρων υπαλλήλων των υπουργείων κι εθεωρείτο κορυφή στα θέματα που αφορούσαν τη συνταγματική ασφάλεια του πολίτη απέναντι στο κράτος και στις οργανώσεις του.

Επιτέλους έφτασε κι η ποθητή ημέρα του Μαρτίου. Η ημέρα της επίσημης έκθεσης στο Υπουργείο Εξωτερικών. Το πρωί είχαμε την πρώτη μας συγκέντρωση στη μεγάλη αίθουσα συνεδριών του ξενοδοχείου. Η επιτροπή περιλάμβανε δεκατέσσερα άτομα. Πριν απ' το πρωινό μαζευτήκαμε γύρω απ' το μεγάλο στρογγυλό τραπέζι κι ο κύριος Ρωσσόπουλος έκανε την πρόταση να κάνουμε την τελετή της αυτοσυγκέντρωσης με προσευχή και να ψάλουμε όλοι μαζί τη «Υπερμάχω».

«Τη Υπερμάχω Στρατηγώ τα νικητήρια ως λυτρωθείσα των δεινών ευχαριστήρια αναγράφω σοι η Πόλις σου, Θεοτόκε. Αλλ' ως έχουσα το κράτος απροσμάχητον εκ παντοίων με κινδύνων ελευθέρωσον, ίνα κράζω σοι: Χαίρε, Νύμφη ανύμφευτε»

Όλοι είμασταν σε ένταση και συγκινημένοι απ' την τελετή. Στο τέλος ο κύριος Ρωσσόπουλος πήρε το λόγο και με θαρραλέα κι αποφασιστική φωνή μίλησε στα μέλη της επιτροπής.

- Κύριες και κύριοι. Με εξουσιοδοτήσατε να αντιπροσωπεύσω τους πόθους της πίστης μας στους επίσημους εκπροσώπους του Υπουργείου Εξωτερικών που θα λάβει χώρα σε λίγες ώρες. Είμαι αποφασισμένος να δώσω και την ψυχή μου. Είναι η πιο σημαντική μέρα της ζωής μου, όπου μου κάνετε την τιμή να εκφράσω τους πόθους, όχι μόνο των αμερικανών συμπολιτών μας αλλά και τους πόθους αιώνων και λαών,

που συμπεριλαμβάνονται στους κόλπους της Ορθοδοξίας. Με θάρρος θα εκθέσω τα σχέδια μας, τις αποφάσεις και τις προθέσεις μας.

Είναι η πρώτη φορά που ζητάμε σαν Ελληνοαμερικάνοι απ' τη μεγάλη μας πατρίδα την Αμερική να δικαιώσει τους πόθους μας και να συμπαρασταθεί στα αιτήματά μας. Πάνω από εκατό χρόνια συμβάλαμε με τη ζωή μας, το μόχθο και το αίμα σας στην αμερικανική πρόοδο. Και ποτέ, μα ποτέ, δε ζητήσαμε να μας δοθεί μια τέτοια χάρη, μια χάρη που στην ουσία δε βλάπτει κανέναν. Και αναφερόμαστε μόνο στο δικαίωμα να εκκλησιασθούμε στις εκκλησίες των πατέρων μας. Ούτε εδαφικά, ούτε οικονομικά, ούτε πολιτικά αιτήματα έχουμε.

Όλα τα μέλη της επιτροπής σηκωθήκαμε αυθόρμητα και χειροκροτήσαμε με θέρμη το λόγο του κυρίου Ρωσσόπουλου.

- Ο Θεός βοηθός. Πάμε λοιπόν, μουρμούρισε σιγανά μέσα του ο κύριος Ρωσσόπουλος κι όλοι τον ακολουθήσαμε σιωπηλά στα αυτοκίνητα που θα μας μετέφεραν στο Στέιτ Ντιπάτμεντ.

Στην είσοδο μας υποδέχτηκαν ευγενικά και μετά από τις διαδικασίες ασφαλείας και τις ταυτότητες μας οδήγησαν στα ασανσέρ με άνδρες της ασφάλειας που έπαιρναν διαταγές απ' τα αόρατα ακουστικά στ' αυτιά τους. Η αρχή της επίσημης υποδοχής είχε μια γιορταστική, φιλική ατμόσφαιρα. Ο διευθυντής του Υπουργείου μας χαιρέτησε κι άνοιξε το διάλογο προτείνοντας στον κύριο Ρωσσόπουλο να αναφερθεί στα αιτήματά μας. Ακολούθησε ένα είδος ακρόασης κι όλοι ρωτούσαν ανοιχτά δίχως μυστικά και προσχήματα.

- Κύριες και κύριοι. Τα αιτήματά σας μας φέρνουν σε δύσκολη θέση. Η περιοχή που αναφέρατε είναι όντως πολύ ευαίσθητη κι επικίνδυνη. Δε θέλουμε να φέρουμε την Τουρκία σε δύσκολη θέση. Κατ' αρχήν ο ρόλος της Τουρκίας είναι πολύ σημαντικός για την όλη περιοχή και τα συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών είναι γνωστά. Κι ύστερα είναι κι η Περσία, το Ιράκ, η Συρία, το Ισραήλ, η Κύπρος και βέβαια κι οι διαφορές με την πατρίδα σας. Τα αμερικανικά συμφέροντα πρέπει να τα τοποθετούμε πάνω από τα καθαρά εθνικά των επί μέρους κρατών. Πρώτα η Αμερική.

Ο κύριος Ρωσσόπουλος πήρε το λόγο κι άρχισε να εξηγεί τα σχέδια που αποφάσισε η κοινή μας επιτροπή.

- Όπως αναφέρεται στο άρθρο τρία της πρότασής μας, το αίτημά μας για την ελευθερία να εκκλησιαζόμαστε στους ναούς των προγόνων μας είναι ξεκάθαρο και ιδιαίτερα όσον αφορά τη διαδικασία της ιεροποίησης της Αγίας Σοφίας. Επιπλέον προτείνουμε να πληρώσουμε ένα είδος λύτρα στην τουρκική κυβέρνηση, αν μας επιτρέψει και μας παραχωρήσει το δικαίωμα να επαναλειτουργήσουμε την Αγία Σοφία, έστω για μια φορά το χρόνο. Προτείνουμε δηλαδή σε περίπτωση παραχώρησης να προσφέρουμε στην κυβέρνηση της Τουρκίας το αστρονομικό ποσό των εκατό εκατομμυρίων δολαρίων, ποσό που αντιστοιχεί στο έλλειμα του ετήσιου προϋπολογισμού του τουρκικού κράτους. Δεν είναι λίγα τα λεφτά που διαθέτουμε για βοήθεια και για εγγύηση αν μας παραχωρηθεί αυτό το ανθρώπινο δικαίωμα να εκκλησιαζόμαστε έστω και μια φορά το χρόνο στην Αγία Σοφία, δίχως διαμαρτυρίες ή πολιτικά και εδαφικά αιτήματα.

Αυτό που ζητάμε από το Υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών είναι να αναλάβει τη μεσολάβηση και την εγγύηση και για τις δύο μεριές και να υποστηρίξει τα νόμιμα αιτήματά μας που αναφέρονται αποκλειστικά και μόνο στο δικαίωμα της θρησκείας μας, της πίστης μας. Είμαστε Αμερικανοί πολίτες και το αίτημά μας είναι νόμιμο και φιλειρηνικό, σύμφωνο με το σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών.

Οι εκπρόσωποι του υπουργείου ξαφνιάστηκαν. Τέτοιο αίτημα δεν ξανατέθηκε ποτέ στο υπουργείο, αυτά κανονίζονται απ' τις διεθνείς νομοθετικές επιτροπές ή διμερείς συμφωνίες. Βέβαια, παρουσιάζει δυσκολίες και πολυπλοκότητες. Οι πολιτικοί μας υπάλληλοι ειδικοί για στρατηγικές και αναλυτικές μελέτες, θα μας δώσουν συγκεκριμένες λεπτομερείς αναφορές, τόσο για τα βήματα του υπουργείου όσο και για τη νομική και διπλωματική επεξεργασία του σχεδίου σας. Όσον αφορά βέβαια το οικονομικό θέμα θα σας προτείναμε να ξεκινήσετε τις πρώτες επαφές και συνομιλίες αφού εξασφαλίσετε τραπεζική εγγύηση διεθνών πιστωτικών ιδρυμάτων ώστε να μην εμφανιστεί κανένα κενό, ούτε διπλωματικό ούτε πρακτικό ή οικονομικό. Δεν είναι και μικρή υπόθεση.

Ακούγαμε με προσοχή σα μαθητές γυμνασίου. Ούτε πιστεύαμε ότι ήταν όλα αληθινά μέσα στην επίσημη αίθουσα του Υπουργείου Εξωτερικών. Πότε πέρασαν οι μήνες με τις αμφιβολίες μας; Πότε πέρασαν οι κρίσεις μας κι ολοκληρώθηκαν οι εργασίες μας κι οι προετοιμασίες, οι επαφές, τα γράμματα, τα συνέδρια; Όλα έπαιρναν μια καλή τροπή.

Στο ξενοδοχείο συγκεντρωθήκαμε πάλι στην αίθουσα συνεδριάσεων. Μετά τα γενικά ευχαριστήρια και τις τελικές ανακοινώσεις άρχισαν να σχηματίζονται οι επιμέρους επιτροπές: δημόσιες σχέσεις, χρηματοδότηση, επιστράτευση της ορθοδοξίας. Μερικές έμειναν μυστικές προσωπικές ομάδες, ανώνυμες που ανέλαβαν διάφορα ενδιάμεσα σχέδια.

Η επιτροπή τελείωσε την αποστολή της. Έμεναν τώρα οι μικρές ομάδες του Hollywood, των New York Times, της Atlantic Bank, που θα συνέχιζαν ακούραστα το έργο που προγραμμάτισαν. Αποφασίσαμε να πληροφορούμε σιγά-σιγά τις εφημερίδες με επιστημονικές και θεολογικές ειδήσεις. Οι εφημερίδες της Νέας Υόρκης ζητούσαν μεγάλα ρεπορτάζ, εμείς όμως ήμασταν προσεχτικοί γιατί δε θέλαμε να δημιουργήσουμε αρνητικές αντιδράσεις. Είχαμε ήδη πληροφορηθεί ότι η κίνησή μας, το σχέδιό μας άρχισε να συζητιέται ευρύτερα στους πολιτικούς κύκλους.

Οι Έλληνες κυβερνητικοί πολιτικοί ήταν ανήσυχοι γιατί προέβλεπαν πολιτικά προβλήματα. Η κρατική ηγεσία είχε εξασφαλίσει μια σχετική ισορροπία με την Τουρκία και κανείς δεν ήθελε να ριψοκινδυνεύσει σ' αυτή την κρίσιμη διεθνή πολιτική στιγμή τη θέση του. Κάθε βήμα, κάθε μικρό σχέδιο, κάθε είδηση, έπρεπε να εναρμονίζεται στην κατεύθυνση των πολυεθνικών συμφωνιών.

Κάτι έπρεπε να γίνει για να ηρεμήσουν οι Έλληνες πολιτικοί. Κανείς δεν περίμενε αυτή την εξέλιξη. Κανείς δεν είχε υπολογίσει την πολιτική αστάθεια. Προσπαθούσαμε να δώσουμε εξηγήσεις και λύσεις. Μα η εξωτερική πολιτική δεν είναι πια μονομερής και εθνοκεντρική. Τα συμφέροντα κι οι ευθύνες μοιράζονται και μεταφέρονται σε ευαίσθητες διεθνείς συμφωνίες απ' τους μικρούς στους μεγάλους χώρους των τριεθνικών συστημάτων και των σχεδίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η πρώτη θέση στις αναλύσεις που προσπαθούσαμε να διατυπώσουμε ήταν η ιδεολογική και πολιτική εξαφάνιση της θρησκείας και των οργανώσεών της. Οι αριστερές παρατάξεις επέμεναν πάντα στον οριστικό διαχωρισμό της εκκλησίας από το κράτος. Η εκκλησία είχε παραμερισθεί και στην ουσία έμενε άπρακτη στην πολιτιστική διαμόρφωση της νέας κοινωνίας. Οι συγκρίσεις με τις καθολικές χώρες έδιναν την απάντηση. Η ορθοδοξία δε συμμετείχε στην κοινωνική εξέλιξη των κρατών της, ούτε με τις σχολές της, ούτε με τα πανεπιστήμια, ούτε με τα έργα της διακονίας, ούτε με τα κατηχητικά. Της έμειναν μόνο η λειτουργία στις εκκλησίες, οι κηδείες, τα βαφτίσια, οι γάμοι κι οι Επιτάφιοι, οι Αναστάσεις και τα Ευχέλαια, σαν ξεχασμένες

μουσειακές τελετουργίες μιας εκκλησίας του βυζαντινού παρελθόντος. Μόνο με το ρόλο των τελετών.

Απ' εδώ και πέρα αρχίζουν οι πραγματικοί κίνδυνοι. Και το πρόβλημα είναι απλό. Κάθε ενέργεια και πράξη που δεν περιλαμβάνεται στον κρατικό σχεδιασμό είναι ύποπτη. Είναι παράνομη και αντίθετη με την κυβέρνηση. Κανείς δεν πρέπει να ασχολείται με δραστηριότητες πέρα απ' τα προγράμματα των υπουργείων. Κανείς δεν ενδιαφέρεται για τους λαϊκούς πόθους, τα όνειρα των ανθρώπων. Τα υπουργεία είναι γεμάτα τεχνοκράτες που περιορίζονται στα διεθνή προγράμματα για τη βιομηχανία, τον τουρισμό, την εκπαίδευση. Για ιδιωτικές πρωτοβουλίες δεν έμεινε πια περιθώριο διότι δεν περιέχονται στα κρατικά προγράμματα των κομμάτων. Κάθε πρωτοβουλία, ατομική ή προσωπική, παίρνει αμέσως έναν αντικρατικό χαρακτηρισμό κι οι εμπειρογνώμονες ανακοινώνουν την τελεσίδικη απόφαση της αρνητικής κριτικής ή της τέλει αποσιώπησης. Το κράτος, τα υπουργεία, οι τεχνοκράτες, δείχνουν μια δυσπιστία κι αδιαφορία για τις ατομικές πρωτοβουλίες. Οι υπήκοοι υπακούουν. Πρέπει να υπακούουν. Ούτε το παραμικρό ενδιαφέρον, ούτε ο πιο μικρός διάλογος.

- Δημοκρατία του νεοελληνικού κράτους δίχως τους πολίτες, δίχως τους Έλληνες, μονολογεί ο Αστέρης κι ανοίγει τη συζήτηση με το Φιλ.

- Είναι τα ρέστα της δικτατορίας. Οι θεωρητικοί της ισχύος κατασκευάζουν ένα κράτος του μονόλογου. Αυτά είναι τα προγράμματα μας. Αυτός είναι ο δρόμος μας που φέρνει ευημερία και πλούτο στην χώρα. Όλα τ' άλλα είναι περιττές σχολαστικότητες, συμπλήρωσε απ' τη μεριά του ο Φιλ.

- Γιατί δεν υπάρχουν πια προσωπικότητες της τέχνης, των γραμμάτων, της κουλτούρας. Ο υπουργός Πολιτισμού φαίνεται ο πιο σημαντικός, ο εκτελεστής των προγραμμάτων. Ποιος άλλος μπορεί να έχει τόση ισχύ και περισσότερη δημοσιότητα απ' τον υπουργό Πολιτισμού, που στο κάτω-κάτω έχει τόσους πανεπιστημιακούς συμβούλους που αποφασίζουν με τον επαρχιωτισμό τους για τη σημαντικότητα των προσωπικοτήτων, συνέχισε το διάλογο ο Αστέρης.

- Γιατί κρατάει το κράτος τους καλλιτέχνες του σε τόση χαμηλή δημοσιότητα; Δεν τους εμπιστεύεται;

- Οι καλοί καλλιτέχνες Φιλ είναι οι νεκροί καλλιτέχνες. Γιατί είναι ιδιοκτησία του κράτους. Ο Παπαδιαμάντης κι ο Σεφέρης κρατικοποιήθηκαν και μονιμοποιήθηκαν μετά το θάνατό τους.

- Τι φτηνή κι εξευτελιστική μεταχείριση. Μόνο στις υποανάπτυκτες χώρες δεν υπάρχει η πιο απλή και βασική δομή που σέβεται και υποστηρίζει το δύσκολο έργο των καλλιτεχνών. Πρέπει να βρούμε όμως μια έξυπνη λύση απέναντι στους τεχνοκράτες της κρατικής μηχανής. Πρέπει να τους πείσουμε για την ανανεωτική και εναλλακτική δύναμη, που θα μπορούσε να εκμεταλλεύεται το κράτος ανοίγοντας τη συνεργασία του με ελεύθερες δυνάμεις.

- Μα, Φιλ, είναι μια κάστα που εγκαθίδρυσε την κυνικότητα της εξουσίας με αγράμματους κι αμόρφωτους κι ασυγκίνητους υπαλλήλους.

- Τι θέλεις να πεις Αστέρη; Μα αυτά είναι φαινόμενα των δικτατοριών. Τι άλλο μπορείς να περιμένεις απ' τα ολοκληρωτικά συστήματα.

- Δηλαδή, δεν βλέπεις τίποτα το θετικό, Φιλ;

- Μα ποιο θετικό όταν δεν υπάρχει ο πιο βασικός σεβασμός του ατόμου; Ενός καλλιτέχνη, ενός ανθρώπου που είναι έτσι κι αλλιώς στο περιθώριο; Σε ποια συμπαράσταση, σε ποια βοήθεια μπορεί να υπολογίζει ένας καλλιτέχνης στην Ελλάδα

της Ευρώπης; Γιατί στη ουσία ο καλλιτέχνης είναι απ' τους λίγους που πιστεύουν κι οραματίζονται με τα θεοκεντρικά πνεύματα.

- Τι ρόλο μπορεί να παίξει η τέχνη στο κράτος;

- Μόνο για διασκέδαση και άλλοθι.

- Τι ρόλο μπορεί να παίξει η πίστη;

- Ποια πίστη; Χωράει η πίστη στα τεχνοκρατικά προγράμματα με τους αριθμούς και τα επιτόκια; Σβήστε λοιπόν της πίστη. Σβήστε την τέχνη που δημιουργείται απ' τους τελευταίους που πιστεύουνε ακόμη.

- Μένει μόνο μια ιδέα, άψυχη, ακατανόητη, ανανδρη, αντιγυναικεία, απάνθρωπη. Μια υλιστική κατασκευή για διασκέδαση των ανίκανων ν' αγαπήσουν, να νοιώσουν. Μόνο για Σαββατοκύριακα, με κοσμικές εκδηλώσεις για φιγούρα και φτηνή παρουσίαση.

- Μολυσμένο κράτος με φαρμάκια και δηλητήρια, με σάπιες προθέσεις. Κοροϊδεύει την ίδια την υπόσταση του και ντροπιάζει αυτούς τους τόπους που έζησαν οι Πλάτωνες, οι Αριστοτέληδες κι οι Φειδίες. Πώς μπορεί να παιδαγωγήσει ένα κράτος. Πώς μπορεί να εκπαιδεύσει τα νιάτα δίχως πίστη, δίχως τέχνη;

- Νιάτα φτωχά, θυσιασμένα στη δικτατορία του κρατικού «τώρα», στην ανωνυμία, στην αφάνεια του μινώταυρου στους σκοτεινούς λαβύρινθους δίχως πρόσωπο, δίχως όραμα, δίχως φως, δίχως πίστη, δίχως τέχνη, δίχως νήμα της επιστροφής.

- Νομίζω Φιλ ότι θα μπλέξουμε με τα ιδεολογικά σχήματα.

- Ποια ιδεολογικά σχήματα, Αστέρη; Το μόνο που επικρατεί είναι η σχέση με τη νομενκλατούρα, με τους νεοκομματικούς νεόπλουτους, με τους άρχοντες που παίζουν με την εξουσία.

- Ας γυρίσουμε όμως πίσω, Φιλ, στο ρητό για «τα του Καίσαρος, τω Καίσαρι και τα του Θεού, τω Θεώ». Η μόνη λύση είναι η παθητική μας αντίσταση κι η φυγή απ' τα παιχνίδια της ισχύος, της εξουσίας. Αλλά στο "Τα του Θεού, τω Θεώ" δεν μπορεί να μας εμποδίσει κανείς.

- Μην είσαι τόσο σίγουρος, Αστέρη. Το σύστημα της εξουσίας υπολογίζει την πίστη και την απεχθάνεται. Την απομονώνει, την κυνηγάει. Η μοντέρνα σκέψη δεν ολοκλήρωσε τον κύκλο της. Η μοντέρνα διαφώτιση ρυθμίζεται αποκλειστικά και μόνο απ' το αριστερό εγκεφαλικό ημισφαίριο, δίχως αισθήματα, δίχως όνειρα, μόνο με τη διανοητική αυστηρότητα. Η μοντέρνα διαφώτιση βάζει το λαό, την ιστορία, την ανθρωπότητα κι όλο το σύμπαν απέναντι και τα διαφωτίζει, τα εξηγεί και τα διορθώνει σαν τον υπερδάσκαλο. Μια κι είναι όλα απέναντι, τι με νοιάζει; Απ' τη λογική κριτική μου δεν εξαρτώνται τα πάντα;

Υπάρχει όμως, Φιλ, και μεταμοντέρνα τοποθέτηση που διορθώνει αυτή την αγγλοσαξονική υπεροπτική υπέρ-θεωρία.

- Δηλαδή αν σε καταλαβαίνω, καταλήγεις στο συμπέρασμα να εγκαταλείψουμε το σχέδιό μας, να σταματήσουμε το έργο μας, μια κι η Αγία Σοφία μας θα παραπιοηθεί, θα χτυπηθεί.

- Ίσως πρέπει ν' αρχίσουμε πάλι απ' τα ασήμαντα. Ίσως πρέπει να γυρίσουμε στην ταπείνωση και ν' αποφύγουμε όλα τα προσχήματα για τη Μεγάλη Ιδέα. Ίσως πρέπει να τη μικραίνουμε την Αγία Σοφία μας. Τόσο, ώστε να χωρέσει στη χούφτα μας, για να αποφύγουμε τις συγκρούσεις με τους τεχνοκράτες. Μα θα μας επιτρέψουν, Φιλ, να δυναμώσουμε την πίστη μας, την πίστη του λαού μας;

- Μου θυμίζεις τις στιγμές της μελαγχολίας μου, Αστέρη. Έτσι ξεκίνησε κι όταν εδραιώθηκε ο φόβος μέσα μου, κόπηκα απ' τη ζωντανή Του χάρη. Λιγοψύχησα γιατί

μετρούσα την αγωνία και τη λύσσα των τεχνοκρατών να εμποδίσουν το σχέδιό μας και να μένει βουβή η Αγία Σοφία. Κατάλαβες; Αυτό είναι προς όφελος των τεχνοκρατών.

-Τι περιμένεις από ένα άδαιο κτίριο, που ήταν κάποτε η Αγία Σοφία; Που κάποτε ευλογήθηκε και αγιάστηκε; Τι περιμένεις από ένα ερείπιο που αναστηλώνεται αλλά μένει άδαιο και βουβό; Δίχως καμπάνες; Δίχως ψαλμούς; Πρέπει ν' αλλάξουμε την τακτική μας και το στόχο μας. Πρέπει να το κρατήσουμε μυστικό, μέσα μας, δίχως δημοσιεύσεις κι ανοίγματα. Πρέπει να κλείσουμε τον κύκλο μας με προσευχές και νηστείες. Να αποφύγουμε να ερεθίσουμε τους τεχνοκράτες που ψάχνουν αφορμή κι αιτία για ν' αντιδράσουν με την υπεροπτική τους περιφρόνηση και ψυχρότητα.

- Μην εκνευρίζεις τους τετράγωνους μονολιθικούς τεχνοκράτες. Μην τους προκαλείς ούτε με την πίστη, ούτε με την τέχνη. Πρέπει να βρούμε μια λύση, ριζοσπαστική κι απόλυτη κι άγγιχτη απ' τα δελεαστικά σενάρια της βίας και της αγωνίας. Η πίστη μας δε θέλει ηρωισμούς και μεγάλα κατορθώματα και βραβεία και μετάλλια και παράσημα. Η πίστη θα μας ανοίξει τον δρόμο της ταπείνωσης και της φτώχειας, της ευσπλαχνίας και της ειρήνης. Άλλα ορόσημα δεν έχουμε. Η εργασία μας είναι η πειθαρχία μας. Να λιγοστέψουμε, ν' αδειάσουμε, να μικρύνουμε και πάλι όπως αρχίσαμε.

- Δηλαδή κρυφά σχέδια, κρυφά βήματα. Ποτέ πια προς τα έξω. Να σβήσουμε τις προθέσεις για τα δημοσιεύματα και τις συνεντεύξεις. Βιαστήκαμε. Δεν πρέπει να μένουμε αφελείς κι άβγαλτοι μπροστά στην πραγματικότητα της τεχνοκρατίας. Πίσω λοιπόν στην αφάνεια και στη σιωπή. Πίσω στη μυστική μας δοξολογία. Δε χρειάζεται κανείς πια να ξέρει για τα πλάνα μας. Μόνο ο πόθος μέσα μας φτάνει. Φτάνει και παραφτάνει. Στην αφάνεια λοιπόν και στη σιωπή.

- Ν' αρχίσουμε να σωπαίνουμε. Και μεταξύ μας να σωπαίνουμε και να διαλύουμε το φόβο μας, την αγωνία μας, την αναμέτρησή μας. Δίχως σύγκριση κι αναμέτρηση. Αθόρυβα κι ανώνυμα. Να μην το ξέρει κανείς. Να μην μάθει κανείς, πώς θα γίνει η δοξολογία μας, πώς θα λάμψει η Αγία Σοφία μας. Δε θα ξέρει κανείς ποια ώρα και ποια μέρα. Όλα άγνωστα. Κι όταν έρθει η στιγμή, θα λάμψουν τα σύμπαντα κι ο κόσμος όλος, δίχως αντικακία, δίχως πρόκληση, δίχως ζήλια και μίσος, δίχως κατορθώματα κι επιδείξεις. Μόνο έτσι απαλά, σαν τον εσπερινό και σαν τον όρθρο, θ' ανοίξουν τα ουράνια, θα ηχήσουν κι οι καμπάνες.

Ύστερα από λίγες μέρες ξεκινήσαμε για το Χόλιγουντ. Όλα έπαιρναν τον δρόμο τους. Οι παραγωγοί βρήκαν ήδη τον κατάλληλο σκηνοθέτη που άρχισε αμέσως να μελετά το σενάριο και τα τεχνικά προβλήματα του φιλμ. Η ομάδα μας είχε τοποθετηθεί σε συμβουλευτικό όργανο στα θέματα της εκκλησιαστικής τελετουργίας, στο φωτισμό, στον ήχο και γενικά σ' ό,τι αφορούσε την πραγματικότητα της θείας λειτουργίας και τη μεταφορά της στο κινηματογραφικό έργο. Αρχίσαμε την εργασία μας με πολύ ζήλο και ενθουσιασμό. Εφοδιαστήκαμε μ' ένα σωρό βιβλία, θεωρητικά και πρακτικά.

Αλλά αυτό που μας απασχολούσε στην ουσία ήταν ένα θέμα. Η πραγματικότητα της ιστορίας κι η μεταφορά της στην εικόνα. Άλλη η πραγματικότητα της ιστορίας και άλλη η εικόνα της. Θα δουλεύαμε στη Μέκκα της φανταστικής ψευδαίσθησης κι έπρεπε να είμαστε προετοιμασμένοι. Η ευθύνη μας δεν ήταν μικρή. Έπρεπε να βοηθήσουμε το σκηνοθέτη, τα συνεργεία, τους ηθοποιούς, να μπορέσουν να μεταφέρουν στην εικόνα αυτό που νοιώθουμε. Αυτό που πιστεύουμε. Ένα κινηματογραφικό σενάριο μοιράζεται σε χιλιάδες λεπτομέρειες, μετρημένες με δευτερόλεπτα και κάθε μέρος πρέπει να συνδέεται οργανικά με το σύνολο της ταινίας.

Ο Αστέρης ανησυχούσε περισσότερο απ' όλους.

- Όλα τα φανταζόμουν. Αλλά ότι θα δουλέψω στο Χόλιγουντ δεν μου περνούσε ποτέ απ' το μυαλό.

Η πανεπιστημιακή ομάδα του Χάρβαρντ με επικεφαλής τον κύριο Μητριάδη είχε βρει τον πιο κατάλληλο σκηνοθέτη που είχε ήδη αποδείξει ότι ξέρει το επάγγελμά του. *Είναι εξπρεσιονιστής*, μας έλεγαν στη Βοστόνη. *Ξέρει να δείχνει τ' αόρατα, να φανερώνει τα μέσα, τον πόθο και τον πυρετό.*

Την πίστη όμως ξέρει να τη μεταφέρει; Έπειτα, φαίνεται η πίστη σε μια εικόνα; σε μια αποτύπωση; Σκέπτομαι την Αγία Σινδώνη του Τορίνο. Σ' αυτό το απλό πανί μεταφέρθηκε η εικόνα του Χριστού. Σαν απ' το κάψιμο της ακτινοβολίας απ' τα μέσα προς τα έξω τη στιγμή του θανάτου. Αυτή η ίδια η στιγμή της μεταφοράς απ' τη ζωή στο θάνατο έγραψε μία εικόνα που λάμπει. Το μεγαλείο της μεταφοράς απ' το ανθρώπινο στο θείο. Και την πίστη μας; Ποιος θα τη μεταφέρει στην ταινία όταν τα συνεργεία κι όλοι μαζί ούτε καν έχουν ιδέα για τη γεύση της, τη μυρωδιά της, το φως της;

Οι συνθήκες στο Χόλιγουντ ήταν ιδανικές για να μην πω τέλειες. Όλο το επιτελείο έμενε σ' ένα ξενοδοχείο έξω από την πόλη με όλα τα κομφόρ για μελέτες, συνέδρια και συνεργασίες. Στην μεγάλη αίθουσα των συνεδριάσεων είχε στηθεί μία τεράστια μακέτα του εσωτερικού χώρου της Αγίας Σοφίας. Οι τεχνικοί με τις ψηφιακές συνδέσεις και τις ηλεκτρονικές μεταφορές, θα κατέγραφαν κάθε κίνηση, κάθε λεπτομέρεια, κάθε σκέψη και σημείωση πάνω στα ιστορικά και θεολογικά θέματα.

Η σκηνή ήταν καθαρά επιστημονική μ' όλη την αυθεντικότητα και αυστηρότητα που όριζε το σενάριο. Οι εικονομάχοι κι οι εικονολάτρες. Ο ουμανισμός του Βυζαντίου και ο διάλογος ανάμεσα στο χριστιανισμό και τον ελληνισμό. Και όλα τα γεγονότα διαδραματίζονται μέσα στην Αγία Σοφία. Ανάμεσα στον Πατριάρχη και τον

Αυτοκράτορα. Ανάμεσα στους λόγιους και τους κληρικούς. Ανάμεσα στους καθηγητές και στο διαχρονικό διάλογο με την ελληνική παιδεία, την αστρονομία και τα μαθηματικά, τη ρητορική και τη φιλοσοφία και τους αγίους Πατέρες.

Η αναπαράσταση. Η εικονολατρία με την πραγματική Αγία Σοφία στην Τουρκία με τους πρωταγωνιστές και τους κομπάρσους, τους ιερείς και τα άμφια, τους νέους με τα αγγελικά τους πρόσωπα που κρατάνε τα μανουάλια, τους ιεροψάλτες της λειτουργίας, τους διακόνους, τα εξαπτέρυγα. Όλα διαλεγμένα και μελετημένα απ' τον ουμανισμό του Φωτίου μέχρι τον Πλήθωνα το Γεμιστό. Τρεις σκηνές, τρεις αυτοκράτορες και τρεις πατριάρχες.

Έπρεπε να εγγυηθούμε την αυθεντικότητα των σκηνών της δοξολογίας και κάθε λεπτομέρεια της λειτουργίας. Να μεταφέρουμε αυτό το σύνολο, αυτό το σύμπαν της Αγίας Σοφίας. Τα χρυσάφια της, τα χρώματά, τις φωνές, τα θυμιάματα, τον ύμνο της, τη ζωντανία της. Θυμήθηκα το φως του Πυθαγόρα. Τη "φλόγα" του, την "όψη" που βγάζει ο άνθρωπος απ' τα μάτια για να φωτίσει τον περίγυρό του. Και όπου φωτίσει με τη γαλάζια φλόγα του, σαν προβολέας φαίνεται στη σκηνή.

Το φως είναι μέσα μας. Το φως της Αγίας Σοφίας κλεισμένο αιώνες μέσα της. Μόνο με τον αγιασμό της, τους ιερείς και τη θεία μυσταγωγία, με τα εξαπτέρυγα, τα αντιδωρα, τα θυμιάματα, τα επιγονάτια, τις εικόνες θα ξαναλάμψει για άλλη μια φορά στους αιώνες, όπως την πρώτη φορά, για να υμνήσουν τον Παντοδύναμο.

Όλες οι σκέψεις, όλες οι λεπτομέρειες παίρνουν τώρα μια άλλη αίσθηση. Γίνονται σαν κομμάτια της αρχιτεκτονικής του ναού. Σαν όργανα χειροπιαστά για τη μεγάλη στιγμή της έκστασης, της σύνδεσης με το μεγάλο νου του σύμπαντος. Με το Θεό μας. Με τον Παντοκράτορά μας. Εικονομάχοι και εικονολάτρες συνάμα. Εικόνες πύρινες της αιώνιας φλόγας σαν την φλόγα που βγαίνει από τα μάτια μας, γαλάζια, ερυθρή κι ολόλευκη. Οι σκηνές κι οι λεπτομέρειες ήταν πραγματικές.

Ο σκηνοθέτης δε μπορούσε να ξεχωρίσει το σενάριο απ' τη δική μας πραγματικότητα να ζήσουμε τη λάμψη της μεγάλης μας εκκλησίας. Όλοι οι κομπάρσοι, όλοι οι ιερείς κι οι ψαλτάδες, όλοι οι διάκονοι, ήταν διαλεγμένοι και μυημένοι. Κι όλοι ήταν ιερείς και σεβασμιότατοι, πραγματικοί, χειροτονημένοι που θα έπαιζαν σαν κομπάρσοι τον ρόλο τους. Με τον κρυφό τους πόθο να λειτουργήσουν και να γίνουν όργανα του σύμπαντος, της θείας λειτουργίας μας. Της μυστικής. Της κρυφής. Που θ' άναβε τα φώτα, τα άμετρα τα άπλετα, τους χίλιους ήλιους μέσα στο σκοτάδι των αιώνων.

Πότε θα μας αξίωνε ο Παντοδύναμος να ζήσουμε αυτή την στιγμή, αυτή την αιωνιότητα μέσα στις λίγες ώρες γυρίσματος της ταινίας με τους αμερικάνους τεχνικούς και ηλεκτρολόγους και ηχολήπτες και οπερατέρ και κάμεραμεν και τους αρχιτέκτονες, τους ειδικούς μακιγιέζ, τους σχεδιαστές των αμφίων και των στολών, της Αγίας Τράπεζας, των εξαπτέρυγων, των θυμιατών και των λαμπάδων;

Το Χόλιγουντ! Το όργανο των τελευταίων Παλαιολόγων. Το Χόλιγουντ! Το μέσο φωτεινής αποτύπωσης στα φιλμ του εικοστού αιώνα. Τα ντοκουμέντα μιας πράξης, ενός συνόλου, μιας λειτουργίας που θα έδινε τέλος στη βαρβαρότητα του Ισλαμισμού και στην υπεροψία της βόρειας φιλοσοφίας. Της ρωμαιοκαθολικής και ιουδαϊκής εμμονής να εξορίσουν απ' τη μη ανθρώπινη φύση τους αγαθούς θεούς της αρχαιοελληνικής θρησκείας. Το ελληνικό Βυζάντιο στα τελευταία του έδινε την ύστατη μάχη του ενάντια στην ύβρη του διαφωτισμού.

Στο ελληνικό Βυζάντιο πρώτος ο Πλήθωνας εντόπισε την ύβρη της βόρειας σκέψης που αντιμετώπιζε από δω και πέρα ένα σύμπαν γεωμετρημένο, άψυχο, δίχως θεία ουσία, δίχως σεβασμό και φύλακες, άοπλο, ανοιχτό στην επίθεση της

ανθρωποκεντρικής μηχανιστικής κατάχρησης. Στα χέρια της βόρειας σκέψης διαλύονταν τα πάντα σε μία άψυχη ύλη, σα χώμα, σα σκόνη της ερήμου.

Ο Πλήθωνας ο Γεμιστός, ο τελευταίος ελληνιστής, προσπαθούσε μάταια να αναχαιτίσει τη χιονοστιβάδα που θα συνέτριβε τα πάντα στο πέρασμά της. Πώς να γυρίσουν πίσω οι θεότητες, οι χίλιοι δυο θεοί, οι μικροί κι οι μεγάλοι, στις πηγές, στα ποτάμια, στα βουνά, στα δέντρα, στις θάλασσες, στον ήλιο, στους αγέρηδες, στο φως; Αλλά η ανθρωποκεντρική διάνοια μένει ανίκανη να καλέσει να γυρίσουν πίσω οι θεοί. Η διάνοια είναι έτσι κι αλλιώς καταδικασμένη να απουσιάζει απ' το θαύμα της ζωής, απ' το θαύμα της Δημιουργίας. Ανίκανη ν' αντικρίσει στα μάτια τον Κύριο, καταφεύγει στην ανήλεη καταδίωξή του από τη γη του σύμπαντος.

Να γιατί έπρεπε να κλείσει τις πύλες της η Αγία Σοφία. Να σβήσουν οι λαμπάδες της, να σιγήσουν οι καμπάνες της. Να γιατί έσβησαν οι νόμοι και τα όνειρα του Πλήθωνα του Γεμιστού. Να γιατί έπρεπε να θυσιαστεί το Βυζάντιο στη λύσσα των βόρειων μονοθεϊστών που θα ξέκοβαν μια και καλή τους παμπάλαιους δεσμούς της Ευρώπης απ' την Ασία. Για να χειραφετηθούν οι Βόρειοι με τα στενόμυαλα σύνορα της εκδίκησης της ρωμαιοκαθολικής ηγεσίας.

Αλλά ούτε οι αυτοκράτορες, ούτε οι πάπες της Ρώμης, ούτε οι ηγέτες της οθωμανικής αυτοκρατορίας μπόρεσαν κι ούτε θα μπορέσουν να σταματήσουν ποτέ τη θεοκεντρική δύναμη της ορθοδοξίας. Γιατί είναι μια δύναμη που πηγάζει απ' τη δίψα της ζωής, απ' τη δίψα της αρχαιότητας. Να κλείσει ο κύκλος της θρησκείας στον Ύψιστο, στον Παντοδύναμο, στον Αυτοκράτορα Θεό. Στην ύψιστη σοφία Του. Στην Αγία Σοφία μας.

Τώρα είναι η σειρά της Αμερικής ν' ανοίξει νέους ορίζοντες και να επισφραγίσει την μεγάλη καταστροφή της μηχανιστικής αντίληψης. Πάλι η Αμερική. Η ελπίδα μας. Η Αμερική του Ελληνισμού. Η Αμερική της ορθοδοξίας, που αρχίζει να υποψιάζεται την υπεροψία των Βορειοευρωπαίων και την αγία συμμαχία με τους ρωμαιοκαθολικούς παπικούς. Η παγίδα που στήθηκε άρχισε να λειτουργεί στα νέα σενάρια. Έχει χαθεί ο έλεγχος.

Και το Ισλάμ, οξύθυμο όπως πάντα, ερεθίζεται με αισχρές προκλήσεις και με σατανικούς στίχους. Ποιος θνητός μπορεί να προσβάλει τον Ύψιστο και τους προφήτες Του, που ζουν μες στις αγνές ψυχές των λαών; Και οι σφαγές των αθώων στην Αλγερία αυξάνονται συνεχώς μέρα με τη μέρα. Τα θύματα της πιο άγριας θυσίας να εξιλεωθούν τα δαιμόνια του κακού. Πόσα αθώα νήπια θα σφαγούν ακόμη και μαζί τους ο αναμενόμενος Μεσσίας; Ο Κύριος που θα έρχεται πάντα στους αιώνες τους άπαντες. Σε ποιο θεό θυσιάζονται τα γυναικόπαιδα της Αλγερίας, της Αφρικής; Σε ποιον αναμενόμενο λυτρωτή θέλουν να εμποδίσουν τον ερχομό; Και σφάζουν, σφάζουν με λύσσα και μανία, αφηνιασμένοι και μεθυσμένοι απ' το αίμα της ζωής.

- Έχουμε πολύ δουλειά ακόμη μέχρι το στήσιμο, είπε ο Αστέρης, μέχρι την αρχή, μέχρι το φώτισμα, μέχρι το αγίασμα..

- Αλλά θα δουλέψουμε με λύσσα και μανία δίνοντας όλη τη δύναμη και τη ζωή μας ακόμη αν παραστεί ανάγκη, συμπλήρωσε ο Φιλήμονας. Το οικοδόμημα που αρχίσαμε να κτίζουμε έχει γερά θεμέλια. Όπως και να γίνει, όλα θα συνδράμουν στο μεγάλο μας έργο, στη μεγάλη τη στιγμή, στην πιο μεγάλη στιγμή της ανθρώπινης ιστορίας.

- Σκεφθείτε λοιπόν ότι η διάνοια του σύγχρονου ανθρώπου θα είναι σε θέση να συλλάβει το Θεό, τον Ύψιστο. Και σκεφθείτε αυτό να γίνει χειροπιαστό, να μπορεί να δει ο θνητός διανοούμενος το ζοφερό θρόνο Του, την απλησίαστη φωτεινή μορφή Του. Σκεφθείτε να προαισθανθεί τη δεύτερη παρουσία του Υψίστου. Μια φορά στη

ζωή των θνητών να δοθεί η ευκαιρία και η δυνατότητα να συμμετέχουν σ' αυτή τη λαμπρή ακρόαση του Θεού, σ' αυτή τη μεγάλη γιορτή όλων των ανθρώπων. Να ανεβαίνουν τα σκαλοπάτια οι θνητοί και να μπορούν ν' αντικρίζουν ψηλά τον Ύψιστο και το θρόνο Του.

- Αχ Νικηφόρε, πάλι ονειροπολείς. Η διάνοια θα μένει πάντα έξω από τη συνάντηση με το Θεό. Ο άνθρωπος είναι ανίκανος ν' αντικρίσει το φως του Παντοκράτορα δίχως την τελετουργία της δοξολογίας μας. Μόνο η πίστη που ζει στις απλές καρδιές των ανθρώπων, που έχουν μέσα τους τη δύναμη της αγάπης και αντιστέκονται στο εύκολο μίσος, στην ευκολία της άρνησης, στις σφαγές των αθώων μαρτύρων όλης της γης, η πίστη, η πίστη μας είναι το πιο βαθύ, το πιο αγνό μυστικό που παραμερίζει τη στενότητα της διάνοιας και κρατά την ελπίδα της θείας κοινωνίας.

- Αστέρη τόσα χρόνια πέρασαν στον άδειο χώρο της Αγιασοφιάς. Η άδεια εκκλησία σαν άδειο αμπάρι, σαν την άδεια κιβωτό. Η άδεια κιβωτός μπροστά στα μάτια μας, η κιβωτός της σωτηρίας μας στη μεγάλη τρικυμία που μας περιμένει. Η φωτεινή κιβωτός μπροστά στους αιώνες. Επιτέλους βρήκαμε το δρόμο και τη λύση. Μπροστά μας άνοιγε τις πόρτες της η μεγάλη κιβωτός και σκόρπιζε τις αμφιβολίες μας. Η κιβωτός που αφουγκράστηκε τις προσευχές και τους ύμνους των αιώνων. Σα σφουγγάρι αναπνέουν οι πόροι των τοιχωμάτων της τους αιώνιους πόθους των ανθρώπων.

Βλέπαμε την αλήθεια και καταλαβαίναμε το βάθος του έργου που αρχίσαμε.

Μέσα σ' αυτή την κιβωτό θα ζωντανέψει το αδύνατο στην ιστορία των ανθρώπων. Να γίνουν μάρτυρες της συνάντησης με το Θεό. Τι μεγαλείο! Τι ένταση! Μπροστά μας και πόσο απλό! Ούτε θεολογικές κατασκευές, ούτε ειδικές γνώσεις της Αγίας Γραφής και των λόγων των προφητών. Μόνο η θεία λειτουργία, όπου κάθε Κυριακή χάνουμε τη μεγάλη ευκαιρία να υποδεχθούμε το αδύνατο, αυτό που ορίζεται απ' τη μεγάλη ορμή που μας συνδέει με το Θεό. Πώς να βρούμε αυτή τη γέφυρα;

Η γέφυρα είναι η πίστη μας, αρκεί να παρατήσουμε την εξυπνάδα της διάνοιας.

Αρκεί να ξεπεράσουμε το φόβο. Το φόβο που πηγάζει απ' την υπεροψία του νου.

Θα περάσουμε άφοβοι τις πύρινες φλόγες μέσα στα φώτα της Αγιασοφιάς για το άπειρο ταξίδι μας.

Μην αμφιβάλεις ποτέ, μην παρεμβάλεις άδικα σκέψεις και γνώσεις. Είναι τόσο κοντά μας, τόσο εύσπλαχνος, τόσο μαζί μας με την άπειρη αγάπη Του.

Κι εμείς οι ταπεινοί μάρτυρες της λάμψης Του. Οι μάρτυρες του μέσα, της χάρης Του, της θείας Του φώτισης. Έτοιμοι να φροντίσουμε, σαν πιστοί που γνωρίζουν και μυήθηκαν σε όλες τις λεπτομέρειες της δόξας Του.

Ό,τι πιστεύουμε είναι ο δρόμος μας, η πίστη μας είναι το φως της αλήθειας Του. Η πίστη μας κάνει να μετακινούνται τα βουνά, οι κομήτες, τ' αστέρια, οι αιώνες. Με όλη τη συγκέντρωση ανοίγουμε, τόπο με τόπο, πέτρα με πέτρα, γωνιά με γωνιά και στήνουμε τη χαμένη Άγια Τράπεζα, τις θαυματουργές μας εικόνες. Από κολόνα σε κολόνα, από ψαλμωδία σε ψαλμωδία, υπηρέτες της μεγάλης μυσταγωγίας της μεγάλης μας θείας λειτουργίας.

Το άδυτο ανοίγει τις θύρες του! Το αδύνατο δυνατό!

Το άδυτο ιερό, ο κρυφός τόπος της ανθρωπότητας, ο κρυμμένος ιστός, η ξεχασμένη κιβωτός μας.

Και τα σκεύη! Μένουν τα ιερά σκεύη, φώναξε ξαφνικά ο Αστέρης και διέκοψε την εσωτερική μας αντιφωνία.

- Θεέ μου! Τα δισκοπότηρα, τα κεντημένα τραπεζομάντιλα, οι λόγχες, τα πρόσφορα, τα υποδήματα των ιερέων, οι μήτρες, οι πατερίτσες, οι σταυροί, τα ψαλτήρια, τα καντήλια, οι θρόνοι.
- Νικηφόρε εσύ είσαι ο ειδικός και ο σπουδαγμένος που θ' αποφασίσει και θα κάνει τις επιλογές, θα διαλέξει τα χρώματα και τα σχέδια απ' τις πιο μεγάλες επιφάνειες μέχρι το ασημένιο ζέον, την κανάτα και την ασημένια πιατέλα και για τα χέρια του Πιλάτου την πετσέτα, υφαντή, λινή, ψιλοκεντημένη.
- Μα έχουμε στους καταλόγους όλα τα αντικείμενα. Δεν αφήσαμε κανένα, δεν παραλείψαμε απολύτως τίποτα.
- Μόνο τη μορφή τους, τα σχέδιά τους δεν τα έχουμε και πρέπει να είναι αυθεντικά, πηγαία, απ' τα βάθη της παράδοσής μας.
- Θα τα σχεδιάσουμε τότε ένα-ένα τα ιερά μας σκεύη. Τα ιερά αντικείμενα έχουν τη δική τους υφή, τη δική τους μυρωδιά και χρώμα. Να η μεγάλη μας υπηρεσία! Να σχεδιάσουμε, να υλοποιήσουμε με το νου και την ψυχή μας τα σκεύη της μεγάλης, της πιο λαμπρής λειτουργίας.
- Ν' αρχίσουμε απ' τα εξαπτέρυγα, τα ασημένια, τα θαμπά με τα σημάδια της πίστης.
- Σαν τα σκεύη των τάφων της Βεργίνας, πιο πολύ σα μικρά καρβέλια με μικρές ακτίνες και κυπαρισσένια κοντάρια. Σαν πλατύφυλλοι δίσκοι με τα ονόματα των μυριάδων αγγελικών ταξιαρχιών, σα μικρά παγούρια θαυματουργά, που υψώνονται να φωτίσουν το δρόμο του ευαγγελίου.
- Όλα τ' ασημένια σκεύη θέλουν την ίδια μεταχείριση. Τ' ασημένια φύλλα πρέπει να σφυρηλατηθούν με πλατιά χτυπήματα για να μη χάσουν το πάχος τους. Το ζέον θέλω να έχει φαγωμένο χερούλι και το μέγεθός του να είναι μέτριο. Να κοχλάζει η μικρή του θάλασσα και να ξεχειλίζει στις κορυφές του. Μέτριο και βαρύ και το μαγκάλι του με τα ξυλοκάρβουνα, σαν τρίποδο με μπρούντζινες ράγες, τολμηρές, που κρατούν σφικτά το ημισφαιρικό του σκεύος της φωτιάς. Το νερό φυλαγμένο στη μεγάλη πήλινη στάμνα απ' το πηγάδι της Ζωοδόχου Πηγής. Και το δισκοπότηρο στο δίσκο και το άγιο ποτήριο, το καθένα ξεχωριστά με το συμβολισμό του και την ιδιαίτερη χρήση του.
- Στρογγυλός δίσκος όπως τον ερμήνευσαν τόσοι και τόσοι που είχαν χρέος να συντάξουν όλες τις πληροφορίες για κάθε ιερό σκεύος. Και η πιο μυστική αναφορά αναφέρει: *Τον κύκλον του ουρανού εμφανίζει ημίν εν μικρά περιγραφή, τον νοητόν ήλιον Χριστόν χωρών*. Τα πιο ιερά μας σκεύη τα άγια δισκοπότηρα. Τα σκεύη της μεταφοράς με τα αυθεντικά λόγια του Χριστού: *Λάβετε φάγετε τούτο εστί το σώμα*, συμπληρώνει στο δίσκο η περιγραφή.
- Πόσα άγια ποτήρια υπάρχουν χρυσοστολισμένα με διαμάντια και πολύτιμα πετράδια; *Πίετε εξ αυτού πάντες, τούτο εστί το αίμα μου, το υπέρ υμών και πολλών εκχυνόμενον εις άφεσιν αμαρτιών*. Να διαλέξουμε το κυριότερο και αυτό που επικρατεί, το πιο απλό σε σχήμα και μορφή, δίχως επιδείξεις και περιττά στολίδια, με ημισφαιρικό κρατήρα κι ένα στήριγμα με πλατιά βάση, σεμνό, με λίγα σύμβολα στο ασημένιο μέταλλο, με μια χειροπιαστή τεκτονική διαμόρφωση, πιο ιερή, πιο πιστή και λιτή συνεισφορά. Πολλοί πατέρες διέκριναν στο πέρασμα των αιώνων τον ανθρώπινο κίνδυνο να φέρουν χρυσά και λιθοστόλιστα δισκοπότηρα, μια υπερβολή που μπορούσε να μετατρέψει την πνευματική μυσταγωγία σε επίδειξη της υλικής λαμπρότητας απέναντι στην πιο εσωτερική πράξη του θυσιαστηρίου.
- Προτείναμε την πιο απλή ασημένια μορφή, δίχως σκέρτσα και λούσα, χωρίς να χάνεται σε καμιά περίπτωση και η αριστοκρατική προέλευση της αναίμακτης θυσίας

- Και τα απαιτούμενα ευχολόγια για να εγκαινιάσουμε τα νέα σκεύη υπογραμμίζουν την ιερότητα και τη βαθιά τους σημασία. Ευχές και ύμνοι προς τον εύσπλαχνο Θεό μας να καταπέμψει στο δίσκο την ευλογία Του για να σφαγιάζεται ο αμνός και προσφέρεται το σώμα του Χριστού στους πιστούς προβιβάζοντάς τους από το «θάνατο» στη «ζωή» και στο άγιο ποτήριο το Άγιο Πνεύμα να μεταδίδεται με αυτό το τίμιο αίμα απ' το οποίο το έλεος εξεχύθη σε ολόκληρο το ποίμνιο.

- Και όμως η πίστη μάς δείχνει πάντα το δρόμο να μπορούμε να ξεφεύγουμε απ' αυτήν την πολύ τυφλή προσκόλληση στην ύλη ακόμη και στα χρυσοστόλιστα άγια δισκοπότηρα. Πόσες φορές οι πατέρες μας δε βρέθηκαν στην ανάγκη ν' αποχωριστούν από τα ιερά σκεύη για ν' αποδείξουν ότι στην πνευματική σφαίρα υπάρχει κάτι το ανώτερο, ακόμη κι απ' αυτά τα δισκοπότηρα, σαν πράξη αυτοθυσίας όπως την αποπνέει η ίδια η θυσία όταν πρόκειται να σωθούν ζωές.

- Όπως ο Ακάκιος ο Αμίδης εξαγόρασε με τα χρυσά και αργυρά κειμήλια τις ζωές χιλιάδων ηλιολατρών Περσών απ' τα χέρια των Ρωμαίων, έτσι δεν μπορεί, όποια κι αν είναι η ιερότητα των υλικών σκευών, να τοποθετηθεί πάνω απ' τη ζωή, υπεράνω της ανθρωπίνης ζωής, ακόμη και των εχθρών μας. Η ανάλωση δεν είναι ιεροσυλία αν πρόκειται να σωθούν ζωές από σίγουρο θάνατο. Και στο παρελθόν και τώρα και στο μέλλον χιλιάδες θα αναλωθούν σε μια αυτοθυσία υπεράνθρωπη, σ' ένα παγκόσμιο παράδειγμα καλοσύνης και ευσπλαχνίας στα παιδιά που υποφέρουν από ανίατες ασθένειες, απ' την πείνα, τις κακουχίες, την εξορία και τη στέρηση της πίστης και της αγάπης. Η ορθοδοξία μπορεί και πάλι, όπως στο παρελθόν, να ανταλλάξει τα ιερά μας σκεύη για όλο τον κόσμο που δυστυχεί. Αγάπη και ειρήνη σ' όλη την ανθρωπότητα και εμείς θυσιάζουμε τα πιο ιερά σκεύη κι αν είναι ανάγκη τα αλλάζουμε με σιδερένια ή πηλίνα. Αγάπη και ειρήνη, θυσία τα χρυσά μας κειμήλια, αν είναι ανάγκη να σώσουμε ζωές.

- Τα άμφια, να τα άμφια Νικηφόρε, φώναξε ο Φίλ κι άνοιξε μπροστά μας ένα μεγάλο ρωσικό βιβλίο με τοιχογραφίες απ' το δωδέκατο αιώνα. Οι μεγάλοι σταυροί στα άμφια των αγίων. Κάθε σταυρός, μαύρος και βαρύς, καμπούριαζε τους ασκητικούς αγίους.

- Κοίτα τους σταυροφόρους, Νίκ.

- Τα άμφια μας! Τα άμφια των ιερέων, τα ιερά ρούχα των διακόνων και των νέων που θα κρατήσουν τα εξαπτέρυγα και τα μανουάλια. Τι ωραίο θέμα αλήθεια! Κάθε κομμάτι και σύμβολο, κάθε σύμβολο κι εξάρτημα και εργαλείο της θείας λειτουργίας.

- Δεν ξέρω από που ν' αρχίσω, όλα είναι καινούργια, σα να τα βλέπουμε για πρώτη φορά. Τι είναι τα άμφια; γιατί χρειάζονται; γιατί ντύνονται οι ιερείς με τα ιερά άμφια; Χιλιάδες χρόνια απ' τις πρώτες ιεροτελεστίες μέχρι σήμερα. Τα άμφια ασφαλίζουν τον ιερέα, τον ντύνουν και του δίνουν μια φορητή εκκλησία, την πρώτη, γύρω απ' το σώμα του. Τα άμφια οδηγούν τον ιερέα στην ιερή πράξη της ιεροτελεστίας της θείας λειτουργίας. Τα άμφια έχουν μια απερίγραπτη δύναμη της μεταμόρφωσης, εξαυλώνουν και ιεροποιούν τον άνθρωπο. Κάθε μέρος των αμφίων ντύνεται με προσευχή και προετοιμασία. Προετοιμάζει τον πιο απλό ιερέα στη μεταφορά του. Τον μαγεύει, τον εμψυχώνει και τον εμπνέει να συμμετέχει με όλη του την προσοχή στις πιο μικρές λεπτομέρειες, στις πιο λεπτές στιγμές με το αίσθημα της απόλυτης σύνδεσης.

Ο Αστέρης χαμογέλασε πειραχτικά.

- Δηλαδή, ένας ιερέας δίχως άμφια δεν μπορεί να λειτουργήσει;

Ο Φίλ πειράχτηκε απ' την παιδιάστικη ερώτηση και σχεδόν θυμωμένα πρότεινε στον Αστέρη να μην ξεφεύγει σε άσκοπες παρατηρήσεις.

- Αν υπάρχει ανωτέρα βία, φυσικά, δε γίνεται διαφορετικά. Μα σε τέτοιες υπερβολικά ακραίες στιγμές ο Θεός είναι πιο κοντά μας. Τότε μιλάει η ανάγκη της πίστης. Η κρίσιμη στιγμή.

- Μα τότε, αγαπητέ Φίλ, με παρεξήγησες, χαμογέλασε διακριτικά ο Αστέρης. Μήπως θα πρέπει να αξιολογήσουμε τη σημαντικότητα της κρίσιμης στιγμής; Μήπως αυτή η συνειδητοποίηση της μέσα μας πίστης κάνει ακόμη και τ' άμφια περιττά; *Λάμπρυνον μου την στολήν της ψυχής φωτοδότα και σώσον με*, αναφέρει το τροπάριο του νυμφώνα. Η ποιητική διάθεση ίσως μπορεί να αντικαταστήσει την υλικότητα των αμφίων με την εσωτερική ακτινοβολία της ψυχής.

- Αυτά είναι εικονοκλαστικά επιχειρήματα. Μην αρχίσουμε τη συζήτηση της Εικονομαχίας. Ας επιστρέψουμε πάλι στο θέμα μας. Για τη μεγάλη μας θεία λειτουργία πρέπει να σχεδιάσουμε ένα προς ένα, τα άμφια και να βρούμε τα κατάλληλα χρώματα και σύμβολα. Να βρούμε τη συνοχή που συνδέει τα επί μέρους με το σύνολο και τη γιορταστική ατμόσφαιρα.

- Κι όμως Φίλ, αυτή η υπόθεση της γιορτής που κάνουμε χρειάζεται σκέψη και ίσως άλλη λύση. Μπορεί να γίνει μια σιωπηλή δοξολογία, μια εσωτερική λειτουργία, δίχως βαρετούς ήχους και πανηγυρικούς ύμνους. Αλλά βλέπετε τι πολύπλοκα και σφαιρικά είναι όλα γύρω απ' το χώρο του ναού και την εκτέλεση της θείας λειτουργίας. Πρέπει να ασκούμε πάντα την τετράδομη μέθοδο. Κάθε πρόβλημα αντιμετωπίζεται με την τετραδική ανάλυση, όπως τη γνώριζε κι η αρχαιότητα. Πάνω-κάτω, δεξιά-αριστερά. Η λογική και το αίσθημα. Ο Θεός, ο άνθρωπος, ο ουρανός, η γη. Η γνώση και η πίστη. Ο Σταυρός. Ο Σταυρός μας. Πρώτη φορά βλέπω καθαρά αυτή τη σταυροπηγιακή μέθοδο. Τόσο φανερά. Κάθε πράξη, κάθε βήμα, κάθε έργο, ζητάει αυτή τη βεβαίωση. Πάνω-κάτω, μέσα-έξω. Από τα επιμανίκια μέχρι το επιγονάτιο. Η λύση που χρειαζόμαστε τα περιλαμβάνει έτσι κι αλλιώς όλα.

Είχαμε τους καλύτερους σχεδιαστές απ' όλο τον κόσμο. Στη μεγάλη μακρόστενη αίθουσα, μισή στούντιο, μισή εργοστάσιο με πανύψηλα μακρόστενα παράθυρα, εφοδιασμένοι με όλα τα μέσα, θ' αρχίζαμε τη σχεδίαση και την επίβλεψη της μεταφοράς στην πράξη. Είχαμε τα πιο ενημερωμένα βιβλία και τα τελευταία προγράμματα για τους κομπιούτερ. Κάθε πρωί πριν αρχίσουμε το σχεδιασμό είχαμε την υποχρεωτική συζήτηση για το νόημα και το περιεχόμενο. Ο σχεδιασμός πρέπει να είναι προφητικός και τα αποτελέσματα αυθεντικά. Δεν μπορούν να αντιγράφουν, παρά να εμπνέονται από την πίστη και τον ιερό σκοπό μας.

Πάντα ξεκινούσαμε απ' την ίδια ερώτηση: Πώς εικονίζεται το αόρατο; Πώς χρωματίζεται το ασώματο; Πώς γράφεται το αμέγεθες, το αόριστο; Οι συμβουλές και οι οδηγίες των πατέρων μας αμέτρητες. Αυτόν που είδαμε μαρτυρούμε. Αυτό που είδαν τα μάτια μας, αυτό που ψηλάφισαν τα δάχτυλα μας, αυτό προσκυνούμε στις εικόνες μας και ζωγραφίζουμε, Αυτόν που εθεάθη στην ανθρωπότητα. Βλέπουμε τη σάρκα, το σώμα, τα μάτια, τα χείλη, τα χέρια, που μετέφεραν το θείο λόγο, δηλαδή τη χάρη Του, το απέραντο πνεύμα Του και προσκυνούμε το εκτύπωμα της Θεανδρικής Του μορφής. Όταν ο αόρατος γίνεται ορατός *εν σαρκί* τότε εικονίζουμε το ομοίωμα του οραθέντος Θεού.

Η πράξη της εικονοποίησης των ιερών μορφών, των ιερών σκευών, των ιερών αμφίων, είναι απ' τις πιο βαθιές της ανθρωπίνης δημιουργίας. Μόνο με την ενόραση και την

προσευχή αφήνει ο δημιουργός τις αρχέτυπες εικόνες που είναι βαθιά τυπωμένες μέσα του, μέσα στη βαθύτερη μνήμη κάθε θνητού που συγκράτησε τα ίχνη της φωτεινής μορφής του Θεανθρώπου. Ο νους του δημιουργού ξεπερνάει τα κοινά επίπεδα της λογικής, παρατάει την εφήμερη λειτουργία του και μπαίνει στα βαθύτερα, στα ψηλότερα στρώματα της συμπαντικής μνήμης, της συμπαντικής φωτεινής λαμπρότητας για να συναντηθεί πρόσωπο με πρόσωπο απέναντι στους χίλιους ήλιους του φοβερού Θεού μας με την καλοκάγαθη παιδική καρδιά.

- Δηλαδή, Νικηφόρε, ρώτησε ο Αστέρης, πάντα λίγο πειραχτικά. Πώς θα μπορέσουν να δουν την εικόνα του οι κοινοί θνητοί, οι απλοί άνθρωποι;

- Την περίμενα την ερώτηση σου Αστέρη, αλλά η απάντηση είναι απλή. Τα μάτια μου συναντούν τα μάτια Του, της συμπόνιας και της αγάπης. Μη σε τρομάζει το ανήλεο φως Του. Ό,τι βλέπεις είναι μέσα σου, ό,τι φωτίζεται απ' το φως Του είναι πάνω σου. Μόνο η λογική η ανθρώπινη θαμπώνει την εικόνα του που είναι και εικόνα σου. Άσε τον εαυτό σου μετέωρο στη χάρη Του και θα δεις τον κόσμο να λάμπει απ' το φως που μεταφέρεις. Σα σφουγγάρι μαζεύουμε το φως των ήλιων Του και λάμπουν τα κύτταρα και τα μόρια και τα άτομα που μας συγκροτούν.

- Δηλαδή ό,τι θα σχεδιάσουμε θα λάμπει και θα ακτινοβολεί την αόρατη λάμψη Του;

- Μα αυτό είναι τελικά και το μυστικό νόημα της θείας λειτουργίας. Η λεπτομερής προετοιμασία, απ' το πιο μικρό κομμάτι των σκευών, του χώρου του ναού, των αγιογραφιών, των αμφίων, να καταφέρουμε αυτή την ανάβαση απ' τα ανθρώπινα στα απόλυτα του Θεού. Οι μυστικές προσευχές στην προσκομιδή, ο μυστικός δείπνος, ίσα με τα «άγια των αγίων» όπου συντελείται η μεταφορά.

Το ωράριο είναι η στενή λωρίδα με τους τρεις σταυρούς και τη λέξη «άγιος». Το κύριο σύμβολο της στολής του διακόνου, σαν ζωνάρι γύρω απ' το λαιμό και πιο παλιά σαν δέσμη στο κεφάλι, δίχως παραστάσεις, απλό, με κεντημένα πλαίσια χρυσοκίτρινα γύρω απ' το γυαλιστερό κόκκινο της ταινίας.

- Τι γράμματα να διαλέξουμε; ρώτησε ο Αστέρης.

Ο Φίλ πρότεινε τα βυζαντινά πρότυπα, όπως σώζονται ακόμα σε κτητορικές επιγραφές. Ακόμη και η μορφή των γραμμάτων, η τέχνη τους, φανερώνουν την ευλάβεια και την ιερότητα. Ιδιαίτερα το σίγμα που καμπυλώνεται σαν το ρωμαϊκό C μας απομακρύνει απ' τον πειρασμό της γνώσης, της σοφίας.

Το Στιχάριο, το μακρύ φόρεμα με πλατιά μανίκια του ιερέα, είναι το πρώτο του άμφιο που τον λαμπρύνει και συμβολίζει τη λάμψη του Υψίστου. Είναι ο αρχαίος χιτώνας, το μονοκόμματο φόρεμα που πέφτει στο σώμα από πάνω ως κάτω, δίχως λούσα και παραστάσεις, μόνο μια απλή πάνινη, κεντημένη ταινία σημαδεύει το κάτω μέρος του. Οι λωρίδες στα μανίκια και οι ταινίες στα πλάγια συμβολίζουν το τελευταίο αίμα που χύθηκε, *το ρεύσαν εκ της πλευράς του Χριστού*.

Αλλά και το λευκό ωράριο μαζί με λευκό στιχάριο δε θα ήταν άστοχη εκλογή με χρυσές ή καλύτερα με κίτρινες κορδέλες και κεντήματα, γιατί θα πλαισίωναν ωραία το συνδυασμό των αμφίων των ιερέων και επισκόπων. Και για τις παραστάσεις που θα χρειαστούμε, να προτείνουμε: Μια λωρίδα απ' το σύμπαν, με αστέρια και το φεγγάρι και αγγέλους περιτριγυρισμένα από άνθη και τριαντάφυλλα, σαν τις καλημέρες με τις κεντημένες βαθιές μοβ ανεμώνες.

Και το τρισάγιο, *Άγιος, Άγιος, Άγιος*, η πάνινη σύνδεση απ' το στόμα του χριστιανού ίσαμε το δισκοπότηρο, γέφυρα κι ασφάλεια της Θείας Κοινωνίας.

- Θα προτιμούσα όμως ύφασμα λινό, ολόλευκο, δίχως γυαλάδες, είπε ο Φίλ.

Το ωράριο είναι το πρώτο κομμάτι των ιεροδιακόνων που αλλάζει κινήσεις, μια αφήνεται να πέσει μέχρι το κράσπεδο του στιχάριου και μια διπλώνεται ευλαβικά, σα μια χειρονομία φιλικής υποδοχής.

Κι οι ταινίες που σφίγγουν τα μανίκια του στιχάριου συμβολίζουν τα δεσμά των χειρών του. Με μικρές κινήσεις ετοιμάζεται το σώμα του ιερέα, ο σφυγμός των χειρών, ο σφυγμός των πλευρών. Με το λευκό στιχάριο αρχίζει η μεταφορά του ιερέα απ' τα κοινά ανθρώπινα στη *λαμπρή πολιτεία*, στον άλλο κόσμο της Θείας Λειτουργίας. Και το ωράριο γίνεται στον ιερέα το επιτραχήλιο, το γνωστό μας πετραχήλι που τώρα κρέμεται κι απ' τους δυο ώμους και τον τράχηλο και συμπληρώνει την ιερατική στολή.

Λευκό πετραχήλι, λευκό στιχάριο, λευκό φελόνιο, ο αρχαίος μανδύας του ταξιδιώτη, σαν τη χλαμύδα την ελληνορωμαϊκή, ο άραφος χιτώνας, η κόκκινη χλαμύδα, το χρώμα της πορφύρας κόκκινο βαθύ με μια αίσθηση βελούδινη και τα κεντήματα λιτά και μετρημένα. Τα επιμανίκια τα φορούσαν πρώτα οι ιεράρχες και συγκεκριμένα στην τελετή του βαπτίσματος ντυμένοι με λευκό στιχάριο, λευκά υποδήματα και λευκά επιμανίκια, σύμβολα της χειροτέδης στα χέρια του Χριστού.

Μένει και το επιγονάτιο με ωραίες γραμμικές παραστάσεις και κεντήματα, σύμβολο κι αυτό και μνήμη στο κομμάτι που περιζώθηκε ο Κύριος για να νίψει τα πόδια των μαθητών του. Το σύμβολο της ταπεινότητας, πάντα μετέωρο και πρόθυμο για την πράξη της υπηρεσίας. Ακόμη και στον πιο κατώτερο αξίζει να γονατίζει ο Αρχιερέας.

- Με τα άμφια των επισκόπων σιγά-σιγά συμπληρώνεται η συλλογή, είπε ο Αστέρης και τα ανέφερε αργά ένα προς ένα. Πρώτα ο αυτοκρατορικός σάκος που μεταφέρθηκε τιμητικά και στους επισκόπους. Μετά το ωμοφόριο, τρειςήμισι μέτρα στο μήκος και είκοσι πέντε εκατοστά στο πλάτος και ο δεσποτικός μανδύας σαν προστατευτικό ένδυμα σε πιο απλές φάσεις όπως στην είσοδο του στο ναό αλλά και στην παραμονή του στο προαύλιο. Ξεχάσαμε βέβαια και την ιερατική ζώνη με τις αμυγδαλωτές πόρτες ή με τα κορδόνια που τη σφίγγουν στην πίσω μεριά της μέσης.

- Όπως και να 'χουν όλα τα φαινόμενα, είπε ο Φιλ, πρέπει να φροντίσουμε να ασφαλίσουμε την ιερότητα της παράστασης σε κάθε άμφιο, σε κάθε ιερό σκεύος. Το θέμα της παράστασης πρέπει να το αξιολογήσουμε στα πλαίσια των γνώσεων μας για την τέχνη της ζωγραφικής και της αγιογραφίας. Πρέπει να ξεκαθαρίσουμε με απόλυτη σιγουριά την ποιότητα της αγιογραφίας μας, η παράδοση της οποίας φθίνει και χάνεται στην εποχή μας.

- Όχι παντού Φιλ. Αν ψάξουμε καλά θα συναντήσουμε και στις μέρες μας αναλαμπές της ιερότητας, αρκεί να εξασφαλίσουμε τις προϋποθέσεις. Η βυζαντινή και νεοβυζαντινή μίμηση δε μας οδηγεί στα θαυματουργά επίπεδα της πίστης μας. Μπορεί ένας αγιογράφος σήμερα να ζωγραφίσει «ζωντανές» εικόνες που φλέγονται απ' τον πυρετό της πίστης και της ενόρασης;

- Όλα είναι δυνατά, αν και σχετικά δύσκολα. Έχω μεγάλα όνειρα γιατί τις ελπίδες μου τις στηρίζω στο Δαμασκηνό Λογοθέτη, το σπάνιο αγιογράφο που διδάσκει βυζαντινή και μεταβυζαντινή αγιογραφία στο πανεπιστήμιο της Περούτζια.

Για να συνδέσουμε το σύγχρονο άνθρωπο με την ορθόδοξη αγιογραφία πρέπει να αρχίσουμε μια διαδικασία πληροφόρησης και διαπαιδαγώγησης για τη βαθύτερη μεταφορά της εικόνας. Η εικόνα δεν είναι εικόνα. Όλες οι προσπάθειες να ζωντανέψει η βυζαντινή και η νεοβυζαντινή παράδοση απέτυχαν. Τα τελικά αποτελέσματα στείρα. Βουβές εικόνες με χρωματικές λεπτομέρειες και με τέλεια τεχνική. Μα η βυζαντινή αγιογραφία δε σταμάτησε ποτέ την ανίχνευση και την προσαρμογή στο πνεύμα της εποχής.

Το πρόβλημα βρίσκεται αλλού, δηλαδή στα κεφάλια των ανθρώπων, στα κεφάλια των αγιογράφων που δεν ακολούθησαν την πορεία της εξέλιξης της τέχνης στη Δύση και στην Ανατολή. Απ' την ιστορία της δυτικής τέχνης μέχρι τη μοντέρνα στις μέρες μας κι απ' τα πρότυπα της Ασίας μέχρι τη λαϊκή τέχνη των ημερών μας.

Ο Δαμασκηνός βρήκε τη λύση. Ο Δαμασκηνός Λογοθέτης, ο ζωγράφος και αγιογράφος, είναι ο πιο κατάλληλος να συνθέσει τον αγιογραφικό κύκλο της Αγίας Σοφίας. Τα πειράματα του κι εικόνες του εκπέμπουν φώτα δικά τους και λάμπουν. Η μεταφορά τους στην ταινία συμπληρώνει το πνεύμα και την ιερότητα του αγιογραφικού μας κόσμου.

Με την όραση μόνο δεν μπορούμε να δούμε τα αντικείμενα που φωτίζονται. Πρέπει να προϋποθέσουμε τουλάχιστο ένα πριν κι ένα μετά. Η εικόνα έχει προέλευση και στόχο. Δεν είναι μια αυτόρκης παράσταση. Είναι δεμένη σε μια σφαιρική σύλληψη του κόσμου των φαινομένων της ζωής του Χριστού, των μυστηρίων, των αγίων.

Η φλογισμένη τέχνη της βυζαντινής αγιογραφίας έχει μέσα στην πιο απλή παράσταση πολλαπλά επίπεδα και συνδέσεις, που δε φτάνουν ούτε τυπικοί κανόνες, ούτε μια μορφολογική αδράνεια για να μεταφερθεί το σημαντικό της αγιοσύνης της ιερότητας. Πώς απεικονίζεται το θείο, το αόρατο; Πώς απεικονίζεται ο Παντοκράτορας; Ποια είναι τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του μεγάλου Θεού;

Ο Λογοθέτης καταλήγει σ' αυτή την καταπληκτική λύση. Χώρισε τη διαδικασία της εικόνας σε τρία επίπεδα. Στο πρώτο επίπεδο είναι τα εξωτερικά γνωρίσματα, τα μάτια, τα η μορφή του προσώπου, το ασκητικό χρώμα. Στο δεύτερο επίπεδο ανοίγει την άπειρη ματιά, δυο μάτια που ξεκινούν απ' την άπειρη πηγή. Στο τρίτο επίπεδο συμβαίνει το θαύμα της εικονοποίησης. Ο Λογοθέτης βλέπει τα ανοιχτά επίπεδα, που δεν καταλήγουν σ' ένα νεκρό πρόσωπο, παρά συγχωνεύονται σε μια, εν δυνάμει, παράσταση που χρησιμοποιεί συγχρόνως τα σύμβολα και τα εξωτερικά χαρακτηριστικά τα ανθρώπινα. Τα μάτια ζουν γιατί δεν παρασταίνουν μια νεκρή μορφή παρά δανείζουν τη δύναμη της πίστης και της ζωής μ' ένα πρωτοφανέρωτο τρόπο ανάμεσα στη βαθιά μας μνήμη και την εικόνα που δεν παγιώνεται σε μια ρεαλιστική παράσταση, παρά ταλαντεύεται ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον, ανάμεσα στη στιγμή και το όραμα».

- Νικηφόρε, δε μ' αρέσει η συζήτηση, με διέκοψε λίγο απότομα ο Φίλ. Όλα παίρνουν μια αφηρημένη και θεωρητική κατεύθυνση. Εγώ θα 'λεγα να συζητήσουμε πιο πρακτικά. Να είναι πιο συγκεκριμένα τα θέματα κι οι στόχοι μας.

- Κι εγώ συμφωνώ με την άποψη σου, αλλά τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά για να τα μεταφέρουμε σε τεχνικές πρακτικές λεπτομέρειες. Ψάχνουμε για μια νέα εκφραστική μορφή των εικόνων μας. Πρέπει να βάλουμε καινούργιες βάσεις για τη ζωντάνια των εικόνων μας.

Η καθολική εκκλησία δεν ασχολείται πια με την παράσταση. Οι τοιχογραφίες της Αναγέννησης και του Μπαρόκ γέμισαν όλες τις εκκλησίες, αλλά οι ιμπρεσιονιστές ζωγράφιζαν έξω απ' τις εκκλησίες. Αλήθεια γιατί δε ζωγράφισε ο Μονέ μια Παναγιά; Γιατί δε ζωγράφισε ο Βαν Γκόγκ τη Σταύρωση του Χριστού; Γιατί δεν υπάρχουν ιερές ζωγραφίες, εικόνες του Πικάσο, του Καντίσκι. Γιατί δεν προσπάθησαν οι μεταμοντέρνοι να απαντήσουν με την τέχνη στην αναγκαιότητα της ορθοδοξίας να ξεπεράσει το κενό των τετρακοσίων χρόνων της Τουρκοκρατίας; Να απαντήσει στις αλλαγές των εποχών με το δικό της πνεύμα, το πνεύμα της ορθής πίστης και να συμφιλιωθεί με τη νεολαία της ανθρωπότητας.

Μα η σύγχρονη τέχνη δε μπορεί να μένει έξω απ' την εκκλησία και τη θεία λειτουργία, όταν πρόκειται για πραγματικές ανάγκες. Οι καθολικοί δεν ενδιαφέρονται και τόσο,

αλλά για μας τους ορθόδοξους οι εικόνες είναι αναπόσπαστες με τη θεία λειτουργία. Για το εικονογραφικό πρόγραμμα των ναών μας πρέπει να βρούμε μια σοφή λύση για να ασφαλίσουμε τα νέα ταλέντα που έρχονται να μας δωρίσουν τις «ζωντανές» πια εικόνες της πίστης μας. Πρέπει να ασφαλίσουμε τις δυνατότητες μιας Πειραματικής Σχολής Καλών Τεχνών για θρησκευτική τέχνη. Χρειάζεται βέβαια να εξετάσουμε προσεκτικά τις δυνατότητες των προγραμμάτων.

Ζούμε σε μια εποχή της εικονοπλημμύρας. Χιλιάδες, εκατομμύρια εικόνες παράγονται σήμερα στην οικουμένη. Αλλά βουβές εικόνες. Οι δικές μας οι ζωντανές, οι νέες εικόνες θα είναι σαν τους βράχους απέναντι στο κύμα. Σαν οάσεις, σαν χρονοθησαυροφυλάκια, θα ξεχωρίζουν με τη λάμψη τους και θ' αντιστέκονται δυναμικά στις κινούμενες εικόνες των τηλεοράσεων και τις φωτογραφικές εικόνες των περιοδικών. Βέβαια, δογματικά πρέπει να διατηρήσουμε την αγιογραφική μας ταυτότητα. Και μόνο με τη μελέτη και την εμβάθυνση στην παράδοση μας μπορούμε να ασφαλίσουμε την Πειραματική Αγιογραφική Ακαδημία που στην ουσία θα είναι ένας χώρος μύησης και μεταφοράς απ' τα ανθρωποκεντρικά στα θεοκεντρικά επίπεδα.

Μια περίοδος που καταποντίζεται απ' τον πληθωρισμό των εικόνων πρέπει να ασφαλίσει τα κριτήρια για την ουσία και τις σταθερές της ιεροποίησης. Πολλοί μάστορες της μοντέρνας τέχνης προσπάθησαν να πλησιάσουν και να διεισδύσουν στα μυστήρια της ιεροποίησης. Ποια είναι τα κριτήρια μιας σύγχρονης ιερής εικόνας ρωτάει ο Δαμασκηνός Λογοθέτης κι ο ίδιος δίνει την απάντηση με τα έργα και τις μελέτες του. Πρώτ' απ' όλα το έργο, η εικόνα, πρέπει ν' αγγίζει με τη δύναμη της πίστης το θείο, το ιερό και συγχρόνως να μπορεί ν' αναγνωρίζεται απ' όλους τους ανθρώπους. Να μπορεί να «διαβαστεί» το βλέμμα, το βάθος κι η διαφάνεια της θείας χάριτος.

Το εικονογραφικό δόγμα μπορεί να παραμείνει το δικό μας της βυζαντινής αγιογραφίας. Αυτό που αλλάζει και φέρνει τη φοβερή στιγμή του θαύματος και κάνει την εικόνα θαυματουργή, είναι η υπέρβαση του στερεότυπου που καταλήγει στη νεκρή απολίθωση. Όταν ο αγιογράφος μνηθεί στην ιεροποίηση, τότε οι γραμμές του, τα χρώματα του, οι μορφές του, οι ματιές του, μεταβάλλονται σε μετέωρα αστέρια που μόλις εμφανιστούν σβήνουν, εμφανίζονται πάλι, για να ξαναφύγουν την επόμενη στιγμή. Πρόκειται για το δυναμικό εμφύσημα που μεταφέρει μια θεία μορφή σε μια μετέωρη κατάσταση, την πραγματική της υπόσταση σαν το φως της αστραπής. Σ' αυτό το φωτεινό διάστημα της αστραπής ο Δαμασκηνός συναντά τη φοβερή στιγμή του μεγαλείου της θείας χάριτος.

Σ' αυτή τη στιγμή ανοίγουν τα παράθυρα του ανθρώπου στο άπλετο φως κι οι αρχέτυπες εικόνες του Θεού αναγνωρίζονται, αυτές που είναι μέσα μας βαθιά. Για να αισθανθούμε την έννοια της αιωνιότητας, του άπειρου, πρέπει να μικραίνουμε τη στιγμή, το χρόνο. Όσο πιο μικρός, τόσο το μέγεθος του άπειρο, θεόρατο. Τόση αιωνιότητα μέσα σε δευτερόλεπτα. Αυτό το βάθος της τέχνης, απ' την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας, λέει ο Λογοθέτης, κερδίζεται μόνο με τη μύηση, την πειθαρχία και την άσκηση. Δεν είναι δηλαδή ο διάσημος τεχνίτης με τα τρικ και τα τεχνάσματα του, που είναι απαραίτητα στην κοσμική τέχνη. Δεν είναι η τέλεια φωτογραφική παράσταση του ρεαλισμού, παρά η αγιογραφική δύναμη του εντοπισμού της μικρής στιγμής, μέσ' στο πλαίσιο της οποίας γίνεται η δευτέρα παρουσία.

Ο Παντοκράτορας μου, λέει ο Λογοθέτης, έχει τα ίδια χαρακτηριστικά με τον Παντοκράτορα της Μονής του Δαφνιού. Η διαφορά είναι ότι τα μάτια του ξεπερνούν τα μάτια του απλού πιστού και του δείχνουν μια άλλη κατεύθυνση γεμάτη γλυκύτητα, καλοσύνη και ανώτατη προοπτική των κόσμων του σύμπαντος. Τα μάτια του δεν διασταυρώνουν τον πιστό, διαπερνούν την ψυχή του, δείχνουν τα ορόσημα και τα όρια

της ανθρώπινης φύσης. Δείχνουν όμως και τη δυναμική υπέρβαση, τη δυνατότητα της ανάληψης και της μεταμόρφωσης.

Πρέπει ν' αρχίσουμε να δουλεύουμε με την ομάδα των αρχιτεκτόνων και των αγιογράφων που καλέσαμε για τις εικόνες, τις τοιχογραφίες και τα ψηφιδωτά της νέας μας Αγιασοφιάς. Με την τέχνη που ξέρει να διοχετεύει τη δύναμη της δημιουργίας στα ορώμενα, στα απεικονιζόμενα θεία και όσια.

Ο Λογοθέτης, ο αγιογράφος απ' την Ιταλία καταφέρνει μια συναρπαστική σύνδεση ανάμεσα στο χώρο και στο χρόνο. Μετατρέπει τους λιτούς αρχιτεκτονικούς χώρους σε μετασχηματισμένα ψυχογενή σύνολα. Αναιρεί τις φυσικές διαστάσεις με την άμεση παρουσία των άγρυπνων φρουρών της πίστης μας στο αιώνιο δράμα του ανθρώπου να καταφέρει να ξεπεράσει τα γήινα. Τα δρώντα πρόσωπα, οι άγιοι, η Παναγία, ο Χριστός, είναι σε μια στάση «εν εγρηγόρσει» και μεταφέρουν στην αγιογραφική δραματολογία, πέρα απ' τους τυπικούς δογματικούς κανόνες τη «ζωική αναμέτρηση» με το ζωντανό άνθρωπο.

Η εικόνα, η αγιογραφία, απέναντι στη ζωή. Η ιερή και θεϊκή εικόνα. Η «κατ' ομοίωσιν» εικόνα ορίζει το όραμα, την υπερβατική θέληση, το στόχο και τη λύτρωση. Η λύτρωση ανοίγει τα μάτια, πρόσωπο με πρόσωπο, μαζί και το σκίρτημα με τη σωματική διέγερση των μορφών, ψυχή τε και σώματι, σε μια διέγερση υπερέντασης και ιδιαίτερα με τη νευρώδη πτύχωση των χιτώνων των ενδυμάτων που συμβολίζουν το πνεύμα του περιβάλλοντος. Οι εικόνες του Λογοθέτη μεταφέρουν μια έντονη ηχητική αίσθηση, σαν το φυσικό θρόισμα που δημιουργεί το ανέμισμα των ενδυμάτων. Με την, εν κινήσει, πτύχωση πλησιάζει τα κλασικά πρότυπα της αρχαιότητας. Καταφέρνει μια κοσμική υποδοχή με τις λεπτές κινήσεις των μορφών του κι ευκολύνει την απαλή και φιλική εξοικείωση.

Ο Λογοθέτης φέρνει το χαρμόσυνο άγγελμα της πίστης μας σαν το βάλαμο του γλυκού εσπερινού. Δίχως μεγάλες επιβλητικές κινήσεις, δίχως θεατρνισμούς, πιάνει αυτή την «εν δράσει» στιγμή, ίσως το πιο κύριο χαρακτηριστικό της ελληνικής τέχνης και ξεπερνά αξιοθαύμαστα τη χρονική υλικότητα, την αισθητική ηδονή, για να φτάσει στην ιερή έκσταση.

Η ιερή τέχνη δε νοιάζεται ούτε για την τελειότητα, ούτε για τα υλικά, ούτε για την αισθητική και την τεχνική, νοιάζεται για τη φλόγα, τη δίψα και τον πόθο ν' αγγιχτεί το ιερό. Η αρχαία ελληνική τέχνη, όπως γνωρίζουμε, δεν ήταν ωραία, ήταν ιερή. Δεν υπήρχε δηλαδή ένας ιδεαλισμός, παρά μια αυτονόητη ύπαρξη της ιερότητας της θεϊκής φύσης του ανθρώπου. Όταν χάσει ένα έργο την ιερότητα τότε γίνεται μια άδεια μορφή με τονισμένα τα αισθητικά στοιχεία που μπορεί μόνο να εντυπωσιάζουν και να δείχνουν την επιδεξιότητα.

Η τέχνη άλλωστε πρέπει να έχει πάντα σκοπό την επικοινωνία. Η επικοινωνία όμως απαιτεί δομές και σύμβολα με τα οποία μπορούμε να 'ρθούμε σε επαφή με όλους τους ανθρώπους, με όλη την ανθρωπότητα. Η γλώσσα της παγκόσμιας επικοινωνίας είναι απλή, δεν αναφέρεται σε γνώσεις και κατασκευάσματα των διανοούμενων, παρά μιλά απευθείας στις καρδιές των ανθρώπων.

Οι άνθρωποι που αισθάνονται είναι η πλειοψηφία, η μεγάλη μάζα. Μόνο η μαζική κουλτούρα είναι επίκαιρη και ζωντανή και έχει αξία όταν ένα έργο καταφέρνει να συγκινήσει χωρίς να πληροί τις προϋποθέσεις του ακαδημαϊσμού και των ιστορικών γνώσεων. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι προτείνω να καταργήσουμε τις ιστορικές πηγές, αλλά αντίθετα να κερδίσουμε τη μάζα στην άμεση τέχνη, την ανοιχτή, που δε χρειάζεται μεταφράσεις των ειδικών και τοποθετήσεις. Η τέχνη θέλω να μιλάει, ν'

αγγίζει και να δίνει διέξοδο στους πόθους και στα όνειρα των ανθρώπων. Θέλω την *Τέχνη της Ελπίδας*.

- Πάντως όλοι οι αρχαίοι μας φιλόσοφοι καταλήγουν στην ίδια θεώρηση για την «εν δράσει στιγμή», είπε ο Φίλ. Πρώτοι οι Πυθαγόρειοι μας άνοιξαν τα μάτια. Τα ορατά αντικείμενα, έλεγε ο Πυθαγόρας, εκπέμπουν συνεχώς ένα ζωντανό ρεύμα φωτεινών σωματιδίων που κινούνται σαν φωτεινά κύματα πάνω από μια ήρεμη επιφάνεια λίμνης μέχρι να συναντήσουν όργανα επαφής - τα μάτια του δέκτη. Ο Πυθαγόρας ονομάζει τα μάτια «Πύλες του Ήλιου» κι απ' αυτές τις πύλες βγαίνει μια ουσία που την ονομάζει «όψη» κι η όψη, σαν αόρατη φλόγα, αγγίζει τα κινούμενα σωματίδια και τα μετατρέπει σε είδωλα.

- Δηλαδή, έκανε ο Αστέρης, πρέπει πρώτα να τα φωτίσουμε με την «όψη» μας, με τις ακτίνες μας, για να φανούν οι εικόνες.

- Ο Χρύσιππος, ο Ηράκλειτος, κι ο Δημόκριτος επίσης, μας εξήγησαν παρόμοια τον οπτικό μας μηχανισμό, τη διαδικασία της όρασης και της ενόρασης. Η αντικειμενική εικόνα δεν υπάρχει, είναι αδύνατη. Η φωτογραφική παράσταση είναι καθαρά μηχανική και φωτοχημική αντίδραση. Αλλά ο σκοτεινός θάλαμος του ανθρώπου δεν είναι ένα άδειο κουτί που φωτίζει μια ταινία, παρά μια ζωντανή μεμβράνη που είναι σε θέση να εκπέμπει. Να στείλει, να προβάλλει εικόνες, να παράγει βιωματικές αντιδράσεις αντίστροφα, με τους ερεθισμούς που αναφέρονται στη βαθιά μας μνήμη, όπου κοιμούνται οι αρχέτυπες ουσίες, τα αρχέτυπα κύτταρα της θείκης μας προέλευσης.

Να γιατί θα ξεπεράσει η Παναγιά μας η Πλατυτέρα, η Ελεούσα, τις φωτογραφίες και τις εφημερίδες και τις τηλεοράσεις. Να γιατί ο Παντοκράτορας μας θα κοιτάζει με ευσπλαχνία κι αγάπη τους πονεμένους, τους αδικημένους, τους κυνηγημένους, τους φτωχούς. Έχουμε τη μοναδική θρησκεία, την Ορθοδοξία, όπου ο Θεός δε φοβάται να εμφανιστεί, μας κοιτάζει κατ' ευθείαν στα μάτια. Ο Θεός μας, μας ανοιγοκλείνει τα μάτια και χαμογελάει ευχαριστημένος, πάντα με το ίδιο φωτεινό χαμόγελο των χιλιετηρίδων του Αιγαίου, πάντα με την παιδική αθωότητα, αυθόρμητα, απρόοπτα, δίχως την παραμικρή σκιά, δίχως το παραμικρό σκοτάδι, δίχως τον παραμικρό φόβο, δίχως αμφιβολία, σκέψη και λογική χρήση, δίχως τίποτα. Τίποτα, τίποτα μπροστά του.

Την άλλη μέρα το πρωί είχαν συγκεντρωθεί από νωρίς στη μεγάλη αίθουσα με τα τραπέζια οι εξειδικευμένοι αρχιτέκτονες, οι χορογράφοι κι οι ειδικοί που μετρούσαν με κομπιούτερ τα βήματα, κάθε κίνηση, κάθε στιγμή. Γύρω απ' τις μεγάλες αρχιτεκτονικές κατόψεις, πάνω σε εκατοντάδες σχέδια αρχίσαμε να εξηγούμε κάθε παράσταση. Πότε μπαίνει ο ιερέας στο ναό. Πότε στο ιερό βήμα. Πότε αρχίζει το ντύσιμο των αμφίων. Πόσοι είναι παρόντες. Βήμα προς βήμα όλες οι τροχιές, όλες οι κινήσεις κι οι κατευθύνσεις. Κάθε κάτοψη συγκέντρωνε τα πλάνα πέντε λεπτών μ' όλες τις λεπτομέρειες. Όλες οι κινήσεις καταγεγραμμένες, ατομικές και ομαδικές. Η έξοδος των ιερέων, των διακόνων, των παιδιών με τα μανουάλια και τα εξαπτέρυγα, η είσοδος των επισκόπων, οι μικρές κινήσεις γύρω απ' την Άγια Τράπεζα, στον άμβωνα, στην ωραία πύλη. Ο αυτοκράτορας, οι αξιωματούχοι, ο λαός, όλοι οι πιστοί, κομμάτι-κομμάτι, συμπληρώναμε το σύνολο της σκηνοθεσίας, την τελετή της μεγάλης θείας λειτουργίας απ' την αρχή μέχρι το τέλος.

Μπροστά μας ξετυλιγόταν το σενάριο της αόρατης ακολουθίας, που σιγά-σιγά έπαιρνε συγκεκριμένη μορφή με τη μυστική δραματοουργία και τις μικρές δράσεις, τις μικρές χορογραφικές κινήσεις των εμφανίσεων των ιερέων, των επισκόπων στην ωραία πύλη. Το κλείσιμο των θυρών, το θαύμα της μεταφοράς του αίματος και του σώματος, το

κάλεσμα των αγγέλων, τα φτερουγίσματα των Χερουβείμ και των Σεραφείμ, η λάμψη του Αγίου Πνεύματος, η λάμψη της Ανάστασης.

Σιγά-σιγά, καταλαβαίναμε το μυστήριο της θείας λειτουργίας, που αρχίζει με τον όρθρο ανύποπτα, ειρηνικά, για να φέρει στο φωτεινό χώρο του ναού τη συμπαντική ένταση των στροβίλων του ενιαίου σώματος της εκκλησίας μας, των αγγέλων και των αγίων, των μαρτύρων και των πιστών, των θανόντων και των μελλόντων.

Πώς άρχισε η σκηνοθεσία της ιερής ακολουθίας, πώς εξελίχθηκε, ποιος όριζε την έκβαση, την πλοκή, τις αναρίθμητες μυστικές πράξεις, τις ιερές, τις συμβολικές, που μεταφέρουν τον άνθρωπο απ' την κοσμική πεζότητα στη θεϊκή αιωνιότητα. Οι μυστικοί ψίθυροι της προσκομιδής, η μυστική στιγμή των «Αγίων» με το τρέμουλο του αέρα πάνω απ' το δυσκοπώτερο της Άγιας Τράπεζας. Πόσες αναρίθμητες στιγμές συγκεντρώθηκαν απ' τους αγίους πατέρες μας για να καταλήξει σ' αυτή τη Λειτουργία, σ' αυτό το ζωντανό βίωμα του Μυστηρίου, σ' αυτή τη συμφωνία του πάνθεου των αγίων και των μαρτύρων, σ' αυτή τη σύμπραξη των αστέρων και των ήλιων, σ' αυτή την πράξη της εξαΰλωσης, της νίκης του πνεύματος της πίστης, της νίκης πάνω στον υλισμό της μηχανιστικής ιδεολογίας, της νίκης στο τώρα, της νίκης στο φόβο και στην αγωνία.

Όλοι αισθανόμασταν μουδιασμένοι από κούραση και ένταση. Παρ' όλα αυτά όμως νοιώθαμε μια βαθιά χαρά και ικανοποίηση. Σα μια νέα απελευθέρωση και προοπτική αρχίσαμε και μπαίναμε στο βαθύτερο νόημα της έντασης της ιερής ακολουθίας. Καταλαβαίναμε και τα πιο ασήμαντα, τις πιο μικρές λεπτομέρειες που χρειάζονται για να φτάσει το εκκλησιαστικό σύνολο, οι ιερείς και οι πιστοί, σ' αυτή τη συμπαντική υπέρβαση και ένταση. Οι ουρανοί ανοίγουν και χιλιάδες φωτεινοί άγγελοι ανεβοκατεβαίνουν με ύμνους και χαρμόσυνες μελωδίες, με θυμιάματα και προσευχές.

Ο Αστέρης έχασε κάθε γήινη επαφή μαζί μας.

-Παιδιά σα να έγινα νέος άνθρωπος, τώρα καταλαβαίνω την αποστολή μας, τώρα μπαίνω στο νόημα. Μέχρι τώρα τα θεωρούσα τόσο οικεία που ούτε τα αξιολογούσα, ούτε τα υπολόγιζα.

Ο Φιλ πρότεινε να ψάλλουμε όλοι μαζί το *κατευθυνθήτω η προσευχή μου* με κοντό ρυθμό κι ωραίο κλείσιμο τρεις φορές. Νοιώθαμε αγαλλίαση κι ευγνωμοσύνη για το φωτισμό που αισθανθήκαμε.

-Τις Θεός μέγας, ως ο Θεός ημών, είπε ο Φιλ και ξεφύσησε συγκινημένος με βουρκωμένα μάτια. Βλέπετε πού μας οδήγησε η προσεκτική μελέτη και απασχόληση με τη συλλογή των κινήσεων; Τώρα φαίνεται και το μεγαλείο του ναού με την πυξίδα του ιερού, που μας ανεβάζει από τα γήινα στα ουράνια. Απ' τον άνθρωπο στον ουράνιο Θεό που δημιουργήσε το σύμπαν. Μόνο μια ματιά στον ουρανό φθάνει να γετούμε το άπειρο, το υπερβατικό, το ύψιστο, εκεί που η φύση χάνει εντελώς το βάρος της υλικότητας. Ο άνθρωπος μέσα στο σύμπαν. Το μεταβαλλόμενο και το σταθερό. Μια αρχέγονη αίσθηση όλων των ανθρώπων αυτή η γεύση της ελευθερίας του ουράνιου. Η εξαΰλωση και το πνεύμα που διαπερνά την ύλη, τη φύση, για να μεταφερθεί στον ουράνιο αιθέρα, στη μοναδική πηγή του σύμπαντος: τον Ύψιστο Θεό.

- Νικηφόρε, είπε ο Φιλ, όλη την ώρα που μιλούσε ο Αστέρης για τις χορογραφικές κινήσεις των ιερέων, σκεφτόμουν την κοσμογραφία της ορθοδοξίας. Στην κοσμογραφία του ναού μας όλα είναι ξεκάθαρα. Ο τρούλος, ο ουράνιος θόλος και ο κύβος, το σύμβολο της γης, σε μια σύνδεση οργανική, όπως τα βλέπει ο πολιτισμός μας. Ο ουρανός, ο πανταχού παρών και τα πάντα πληρών λόγος. Η μορφή του σύμπαντος μια μικρογραφία μαζί με τη γεωμετρική αναπαράσταση της γης του κύβου. Ο κύβος και η σφαίρα. Η γη κι ο ουρανός. Πανάρχαια σύμβολα.

Η μεγάλη σκηνή για το θείο δράμα, για τις μυστικές πράξεις, τις κινήσεις και μεταφορές. Η αρχέτυπη εικόνα της θολωτής κατοικίας του Θεού. Η συνεχής άνοδος απ' τα γήινα στα ουράνια με τη σιωπηλή συνοδεία των αγίων, των μαρτύρων και των αγγέλων. Βλέπω τον Παντοκράτορα στο κέντρο του ουρανού να φροντίζει και να κυβερνά ολόκληρο τον κόσμο. Ο ναός μας, η εκκλησία μας, όπου τελείται η λατρεία του Θεού κι αναγγέλλεται με το κήρυγμα ο θείος λόγος Του. Η φωνή κι η αντιφωνή Του. Δηλαδή η Θεία Ευχαριστία. Το πιο τέλειο έργο της «θεατρικής» σκηνής που ενώνει κι ανυψώνει συνάμα τους πιστούς στην ιερή σύναξη όλων των μελών, των αγίων και των μαρτύρων, με αποκορύφωμα τη λάμψη της Αγίας Τριάδας.

Ήταν Δευτέρα πρωί κι ο Φιλ έκανε μια ωραία πρόταση, να συναντηθούμε στο στούντιο αμέσως μετά το πρωινό, να πάμε μια εκδρομή στην πόλη και να κάνουμε μια γενική συζήτηση. Ήμασταν μαζί του ο Αλέξης, που έφτασε απ' την Οδησσό κι εγώ.

- Αρκετά εντατικά δουλέψαμε και δε θα ήταν άσχημο και κανένα διάλειμμα. Θα σας πάω στο Ιντερμάρκετ, είπε ο Φιλ, θα σας αρέσει. Είναι ένα ωραίο εμπορικό κέντρο, ευρωπαϊκό κι ανθρώπινο. Θα έρθει να μας βρει αργότερα εκεί κι ο Αστέρης.

Πήραμε το λεωφορείο που μας κατέβασε στην κεντρική στάση κοντά σ' ένα τεράστιο ιχθυοπωλείο. Μας υποδέχτηκε η γνώριμη μυρωδιά από καβούρια κι αστακούς με λεμόνι και φρέσκο μαϊντανό. Ήταν μια πολύ συμπαθητική αγορά με δρομάκια, μαγαζιά, εστιατόρια, καφενεία και, παρ' όλο που ήταν σχετικά νωρίς, γεμάτη κόσμο που ψώνιζε και χάζεψε στα μαγαζιά. Καθίσαμε στο ιταλικό καφέ της μικρής πλατείας και παραγγείλαμε κι οι τρεις καπουτσίνο με έστρα μερίδα σαντιγί.

Ο Αλέξης άρχισε τη συζήτηση με την περίεργη ερώτηση στο Φιλ.

- Τι μας χρειάζεσαι Φιλ; Τι θέλεις από μας τους δυο, γιατί δε μιλάς στα ίσα; «Φίλοι θέλω αυτό κι αυτό» και τελειώνει η ιστορία. Μιλάς για γενική συζήτηση αλλά πού το πας στ' αλήθεια;

- Αλέξη, Αλέξη! Τι σοβαρές ερωτήσεις; Καιρός είναι να ξεφύγουμε λίγο απ' την ένταση της εργασίας μας, εξάλλου νοιώθω την ανάγκη να τα πούμε και λίγο, να ανανεώσουμε τα πλάνα μας, το πρόγραμμα, τις ημερομηνίες. Μαζεύτηκαν τόσα πολλά. Και στο κάτω-κάτω δε χάνουμε και τίποτα αν διακόψουμε μια μέρα.

Ο Αλέξης τότε πρότεινε να πάμε ένα ταξίδι για λίγες βδομάδες στην Ευρώπη και συγκεκριμένα να στην Οδησσό.

- Θέλω να σας δείξω την πραγματική εικόνα της ορθοδοξίας στην πατρίδα μου, συμπλήρωσε ο Αλέξης. Όσον αφορά την αρχική ερώτηση, είναι πιο πολύ η αμηχανία μου. Νοιώθω σαν ξεκούρδιστος απ' την απραξία. Χαίρομαι που σας ξαναβρήκα και καθόμαι κοντά σας, ό,τι και να θελήσετε, είμαι μαζί σας. Ήταν μάλλον μια άστοχη ερώτηση. Με συγχωρείς.

- Έλα Αλέξη, μην τα παρατάς έτσι εύκολα, είπα ο Νικηφόρος και ρούφηξα με όρεξη το φρέσκο καφέ. Ο Φιλ έχει το λόγο του κι ύστερα κάθε πράξη θέλει και συζήτηση.

-Τέλος πάντων. Φιλ, έχεις το λόγο.

Ο Φιλ ανακάτεψε αφηρημένα τον καφέ του, ήπιε μια γουλιά κι άρχισε να μας εξηγεί τις σκέψεις του.

- Τι νόημα έχει; Είμαστε τρεις μήνες στα καλύτερα στούντιο του Χόλιγουντ κι αισθανόμαστε ότι χάνω το στόχο μας. Θέλω να μου συμπαρασταθείτε γιατί αρχίζω και χάνω το νόημα.

- Μα δουλεύουμε με λύσσα για την οργάνωση της ταινίας της θείας λειτουργίας.

- Και τι σχέση έχει θεία λειτουργία με την ταινία;

- Μα αυτά τα ξεκαθαρίσαμε απ' την αρχή. Δεν μπορούμε ν' αλλάξουμε τίποτα αν δε μπορούμε στο χορό. Στο χορό των μαζικών μέσων, στο χορό της κοινωνίας των μίντια.

- Δηλαδή μ' ένα φιλμ θα αλλάξει η ανθρωπότητα;

- Μα δεν πρόκειται για ένα τυχαίο φιλμ. Είναι ένα όργανο, στην ουσία, σαν τη γραφή. Ποιος θα επαναστατούσε σήμερα αν είχε να επιλέξει ανάμεσα στον προφορικό και στο γραπτό λόγο. Δεν μπορούμε να γυρίσουμε πίσω τον τροχό. Έτσι κι η ταινία μας είναι το κλειδί του καινούργιου αιώνα. Να καταφέρει επιτέλους ο άνθρωπος να μεταφέρει τις ιερές ουσίες στη ρηχή επιφάνεια της εικόνας της ταινίας, της τηλεόρασης.

- Άκουσε Φιλ, πέρασαν πολλά χρόνια και νοιώθω σαν παλιοημερολογίτης αν δεν αλλάξουμε νοοτροπία. Εξ άλλου δεν έφερε κανείς μέχρι τώρα αντίρρηση στις αναμεταδόσεις από την τηλεόραση και στα μεγάφωνα, είπε ο Αλέξης. Δεν έχω την παραμικρή αμφιβολία ότι είναι σωστό το γύρισμα της ταινίας. Είναι η πρώτη φορά που μας δίνεται η ευκαιρία να στραφούμε με προσοχή και αφοσίωση σ' όλες τις λεπτομέρειες της θρησκείας μας. Η γνώση, στην περίπτωση της θείας λειτουργίας, δεν είναι αρνητική εμπειρία. Κάθε άλλο, μας ανοίγει τα μάτια για να δούμε καλύτερα το οικοδόμημα της πίστης μας με τις πιο «ασήμαντες» λεπτομέρειες, με τα πιο μικρά βήματα, με τις παραμικρές κινήσεις.

- Ύστερα μην ξεχνάς και τη θεραπεία της εικόνας. Σκέψου τη δυνατότητα που έχουμε να μεταφέρουμε την ένταση της πίστης στο φιλμ. Να μεταφερθεί η πίστη σ' ένα φιλμ, σε μια στενή λωρίδα. Όπως ξέρετε στην προβολή της κινηματογραφικής ταινίας συμβαίνει το εξής παράδοξο. Για να μεταφερθεί η αίσθηση, η εντύπωση της κίνησης στην οθόνη είναι απαραίτητο η προβολή να γίνεται σε κατάλληλη ταχύτητα και να εναλλάσσονται μια εικόνα και μια κενό. Κι ο θεατής μπαίνει στη δράση γιατί στην πραγματικότητα βλέπει ένα έργο που διαρκεί το μισό χρόνο, τον άλλο μισό τον συμπληρώνει με τη μνήμη του, με την προσωπική του φαντασία. Αν λοιπόν ο θεατής βλέπει την ταινία με τη δική του σκοπιά, τότε δεν πρόκειται για μια παθητική λήψη της εικόνας παρά για μια σύμπραξη, μισές οι εικόνες της ταινίας κι άλλες μισές στο κεφάλι του θεατή.

- Νικ, όπως και να τα εξηγείς κοπιάζεις άδικα. Μπορεί μια αίθουσα κινηματογράφου να αντικαταστήσει την εκκλησία;

- Μα ασφαλώς όχι, αλλά το θέμα έχει άλλη βαρύτητα. Είναι το γεγονός αυτό καθ' αυτό. Η σημαντικότητα της λειτουργίας είναι το μόνο ντοκουμέντο με αυθεντικότητα και περίσκεψη. Είναι, για σκεφθείτε λίγο, η πρώτη παράσταση κι η τελευταία. Σκέψου να υπήρχε ένα ιστορικό ντοκουμέντο απ' την τελευταία θεία λειτουργία τη νύχτα της άλωσης! Σκέψου να είχαμε μια ταινία απ' την πρώτη πανηγυρική θεία λειτουργία στα εγκαίνια της Αγιασοφιάς με τον κτήτορά της τον Ιουστινιανό και τον Πατριάρχη και τους αρχιτέκτονες του ναού, τον Ισίδωρο και τον Ανθέμιο!

Κι ύστερα θέλω να αναφερθώ σε μια διαφορετική διαδικασία παραγωγής της εικόνας. Θέλω οι εικόνες μας να είναι ζωντανές, να μεταφέρουν δηλαδή τις ιερές στιγμές, τη μεταμόρφωση και την ιεροποίηση στην πράξη της συνάντησής μας με το Θεό μέσα

στο θόλο της μεγάλης μας εκκλησίας. Οι ιερές στιγμές μεταμορφώνουν τα μάτια του ιερέα, τη φωνή του διακόνου, τις κινήσεις του δεσπότη, τα τροπάρια του ψάλτη, σε μια άλλη μορφή, όλα γίνονται πιο λαμπερά, πιο βαθιά, πιο εσωτερικά, με το φως της πίστης με τους υπερκόσμιους ήχους.

- Δηλαδή είμαστε πάλι στην εικονομαχία; Αστειεύτηκε ο Αστέρης που έφτασε καθυστερημένα στην παρέα.

Ο Νικ γέλασε καλόκαρδα με την παρατήρηση του Αστέρη και πρόσθεσε

- Και γω εικονομάχος είμαι, ενάντια στις βουβές εικόνες, στις θαμπές και μονότονες στιγμές. Οι βουβές κι οι θαμπές εικόνες προϋποθέτουν αυτές τις μονότονες στιγμές της ρουτίνας, της ωφελιμιστικής σκέψης, της λειτουργικής λογικής. Τότε είμαι πράγματι εικονομάχος. Γιατί θέλω οι εικόνες μου να λάμπουν, να λαμπρύνονται και να λαμπρύνουν. Κάθε στιγμή είναι μπροστά μας για να κερδίσουμε το παιγνίδι. Κάθε στιγμή της ζωής μου γι' αυτό το μεγάλο σκοπό να δοξάζεται το όνομα του Υψίστου και ν' ακούγεται η πιο βαθιά, η πιο θερμή προσευχή.

- Χρειάζεται όμως και μαεστρία, για να κάνει τη σωστή λήψη ο κάμεραμαν, να γυρίσει με τη σωστή γωνία, με το σωστό φως, την ασύλληπτη στιγμή της ανάληψης, της μεταμόρφωσης. Και τον κατάλληλο χρόνο, ούτε λίγο ούτε πολύ, συμπλήρωσα λακωνικά.

- Τώρα καταλαβαίνω που θέλει να καταλήξει ο Φιλ. Θέλει την έντασή μας, την κατά νου και καρδιά, επιστράτευση μας, να μη χάσουμε τις σωστές στιγμές. Θυμάστε το αντίσκηνο της Αλεξάνδρειας; Και τώρα, τι στιγμή ζούμε με τους ιταλικούς καφέδες στα χέρια και τις αμερικανίδες γκαρσόνες που μας περιτριγυρίζουν πειραχτικά!

- Επί τέλους λοιπόν αρχίζω να ελπίζω ότι συνεννοούμαστε. Ας αφήσουμε τη συζήτηση και τις θεωρίες. Εμείς οι τέσσερεις που βρισκόμαστε μήπως ζούμε τα μεγάλα προσχήματα, τους μεγάλους στόχους και χάνουμε την ευκαιρία της αόρατης στιγμής; Οι ιερές στιγμές θέλουν και το αντίστοιχο περιβάλλον. Εκτός αν είμαστε οι ευλογημένοι και μακάριοι απ' το πνεύμα το φτωχό μας.

- Φιλ μην κοπιάζεις να απομονώσεις με το φτωχό σου τον εγκέφαλο μια μικρή στιγμή. Δοκίμασε και πες: *Τώρα*. Αλλά βλέπεις την ουτοπία. Το τώρα χάνεται στη στιγμή. Με το νου δεν μπορεί ο άνθρωπος να μικραίνει τις στιγμές, να τις μηδενίζει, να τις αφανίζει. Πάρε για παράδειγμα τις στιγμές της προσευχής. Μα μπορείς να σκέπτεσαι σχιζοφρενικά την ώρα που προσεύχεσαι ν' αγγίξεις άλλα επίπεδα της νοόσφαιρας; Αδύνατον, αν είσαι σε στάση και έξαρση της προσευχής δεν μπορεί την ίδια στιγμή να παρατηρείς τον εαυτό σου. Άρα το μόνο που μας μένει είναι η προσευχή.

-Και κάπου-κάπου οι καφέδες, είπε ο Αστέρης και γέλασε τρανταχτά. Φιλ μην αρχίζεις πάλι τα σχιζοφρενικά σου. Αυτά είναι σοβαρά θέματα, μην τα συζητάς μέσα σε λογικά σχήματα. Σταμάτα επί τέλους να σκέπτεσαι και να βασανίζεσαι και να μας βασανίζεις κι εμάς. Εδώ είμαστε. Είμαστε μαζί. Ηρέμησε λίγο, μαλάκωσε.

- Αστέρη, τα απλοποίησες λίγο τα πράγματα. Ηρεμία είναι και το πρώτο σκαλοπάτι για την απόλαυση. Αρχίζουμε με το *δε βαριέσαι, όλα εμείς θα τα σηκώνουμε, ας σκεφτούμε το έργο μας*. Βλέπεις αρχίζεις και συ να σκέπτεσαι. *Και τι θα βγει; Σκεφτόμαστε, ξανασκεφτόμαστε και τι αλλάζει; Τίποτα*. Το μόνο που μας μένει είναι να μη σκεφτόμαστε αλλά να είμαστε συνεπαρμένοι όλη μας τη ζωή, στιγματισμένοι δούλοι στο στόχο μας.

Ο Αστέρης σοβαρεύτηκε κι αντέδρασε με ακράδαντες θέσεις, όπως πάντα όταν έφτανε σε αδιέξοδο.

- Όλη μας τη ζωή τη ζούμε με τον ίδιο ρυθμό. Εισπνοή και εκπνοή. Γέννα και θάνατος, μέρα και νύχτα, πραγματικότητα κι όνειρα. Μα δε μπορεί ο άνθρωπος να παρατήρει

τη ζωή του για να σκέφτεται μόνο κι ύστερα να φυλάει καρπούλι τις ιερές στιγμές. Όλα με τη σειρά τους, με την ώρα τους, με τη μέρα τους.

- Εγώ δε φοβάμαι, παίρνει το λόγο ο Νικ, να κλείσω τα μάτια και να βυθιστώ στα όνειρα. Εγώ διασκεδάζω τη στιγμή που είμαι μαζί σας και χαίρομαι. Και πίνω τον καφέ μου, τη μικρή μου απόλαυση. Και μην απαντήσεις ότι θα ήταν καλύτερα να είμαι μαζί Του, μαζί με τον Κύριο. Νομίζω ότι κι ο Κύριος είναι μαζί μου, αν παρατήσω το μεγάλο και σοφό νου μου, τη μεγάλη μου σοφία κι είμαι άνθρωπος για λίγο. Δε θέλω να πέσω βέβαια στην αέναη αγωνία της ύπαρξης κι ούτε θέλω να φιλοσοφήσω τη ματαιοδοξία μου και την ανθρώπινη απαισιοδοξία. Θέλω να είμαι πάντα δίπλα Του. Δίπλα στο Θεό μου. Το Θεό μου, τον παντοδύναμο Δία μου.

Θέλω να νοιώθω τις αστραπές και τους κεραυνούς Του, τους ανέμους Του, τους σεισμούς Του, τις εκρήξεις, τους ήλιους Του. Θέλω τη συμπαντική Του αίσθηση σε κάθε βήμα μου σαν μικροκομήτης Του, σα σπίθα μικρή που αναβοσβήνει. Βαρέθηκα τις κοινωνικές Του ελεημοσύνες και τη φτώχεια και την αγαθοεργία. Μη με παρεξηγήσετε όμως και μην παρανοήσετε τα λόγια μου. Πόσοι αιώνες πέρασαν δίχως τη λάμψη Του, δίχως τη λαμπρή Του πομπή. Πάντα μπροστά μας ο φτωχούλης Θεός της συμπόνιας, της ευσπλαχνίας.

- Της αγάπης, συμπλήρωσε ο Φιλ. Όλα σωστά, όλα λογικά.

- Λογικά είναι κι η ευσπλαχνία κι η συμπόνια και η ελεημοσύνη και οι εκστρατείες ενάντια στην αδικία, στην καταπίεση, στη φτώχεια. Αλλά μήπως η λογική αυτή είναι ανθρωποκεντρική που βλέπει το Θεό σα διανομέα των υλικών αγαθών; Μια σκέψη κάνω και συνάμα αγγίζω έναν πόθο μέσα μου κρυφό να λατρέψω και να υπηρετήσω τον Ήλιο του σύμπαντος, τον ανέκφραστο, τον αόρατο Θεό, τον ύψιστο. Σταυρωμένο με αίματα, ζητιάνο θεραπευτή της αρρώστιας και της πείνας, ιδρωμένο, κουρασμένο, ανθρωπο-θεό ανάμεσά μας. Θέλω να τον βλέπω στη λαμπερή, ολόλευκη βασιλική στολή Του, το Βασιλιά των Βασιλέων. Θέλω το φως Του το αδυσώπητο, το άστατο, που τυφλώνει και αφανίζει την ανθρώπινη ματιά. Θέλω τον ορίζοντά Του, το φάρο Του, τη γη Του, θέλω τη θεϊκή Του πνοή, τη δύναμη που συνεπαίρνει τα ανθρώπινα και γκρεμίζει τη μικρολογική μας.

-Τάδε έφη Ζαρατούστρας, είπε ο Αλέξης χαμογελώντας.

-Το φοβόμουν πως θα με παρεξηγούσατε. Δε μίλησα για την προσωπική μου στρατηγική, δε ζητάω την ιεραρχία της εξουσίας, ζητάω το θαύμα της θεϊκής δημιουργίας, της ευκαιρίας που χάνουμε κάθε στιγμή με τα πεζά της καθημερινότητας, τα στενά μονοπάτια της κουλτούρας μας και της θρησκείας μας, του κράτους μας.

- Βέβαια δεν πιστεύω να θελήσει ο φίλος μας να καταργήσει τα πάντα για να ικανοποιήσει το βαθύ πόθο, τον πόθο της πίστης του. Προφανώς πάλι δεν καταλάβαμε, Νικηφόρε.

- Ας αφήσουμε τα πειράγματα, είπε ο Φίλ σοβαρά. Ο Νικηφόρος θέλει πιθανώς να μας μεταφέρει κάτι ανεξήγητο που τον μαγνητίζει και τον συνεπαίρνει. Κάτι θέλει να μας πει και δυσκολεύεται με τις σκέψεις του.

- Να 'σαι καλά, Φίλ. Νομίζω πως με καταλαβαίνεις καλύτερα απ' όλους. Έτσι ακριβώς είναι. Έχω ένα αίσθημα που με κατευθύνει σε μια άλλη λογική που ούτε ελέγχω, ούτε ξέρω που με οδηγεί. Δεν έχω καμιά όρεξη, ούτε να ανατρέψω, ούτε να θέσω υπό αμφισβήτηση τίποτα. Θέλω όμως να εκφράσω τη βαθιά μου επιθυμία, κι ας με θεωρήσετε υπερβολικό και παράλογο. Νοιώθω αυτή την ανάγκη να μιλήσω για άλλα επίπεδα που τα χάνω στο χάος της καθημερινότητας κι ιδιαίτερα κάτω από το βάρος του *ώρα*.

Λίγο όμως να ξαποστάσω, να πάρω μια ανάσα. Είναι μπροστά μου αυτή η φωτεινή τοποθεσία με τον υπερκόσμιο φωτισμό σε μια άγνωστη όαση και μια ανεξήγητη δύναμη με κατευθύνει στο δρόμο της. Ίσως η λογική μου κι οι γνώσεις μου με εμποδίζουν να ξεκαθαρίσω τα μηνύματα, τα συγκεκριμένα ιδεογράμματα, αλλά έχω αυτή τη ζωντανή εμπειρία ότι εδώ και δύο χιλιάδες χρόνια σκοτεινίασε η ματιά μας και σαν τυφλοί, ούτε βλέπουμε τα υπερκόσμια φαινόμενα, ούτε αισθανόμαστε την ανείπωτη δύναμη του Θεού μας.

Θέλω να με καταλάβετε καλά. Αυτά που θέλω να μεταφέρω δεν είναι μια κριτική τοποθέτηση αυτών που πέρασαν μέχρι τώρα, των εμπειριών που συγκεντρώσαν οι άνθρωποι ως τώρα. Αναφέρομαι σ' ένα άγνωστο νησί που καμιά γεωγραφία, κανένας δορυφόρος δεν έχει καταγράψει, και κανένας ηλεκτρονικός εγκέφαλος δεν ασφάλισε τις συντεταγμένες του. Μια άγνωστη πηγή της φωτεινής Του αγάπης, έξω από τα σημερινά ανθρώπινα δεδομένα, μακριά από την παγκόσμια σοφία της νοόσφαιρας και της πνευματικής ικανότητας της ανθρώπινης φύσης.

Τα παραβλέψαμε αιώνες. Δύο χιλιάδες χρόνια μετά απ' τη μεγαλειώδη παρουσία του Θεού μας σ' αυτόν τον πλανήτη, επιστρέψαμε πάλι στα ανθρώπινα. Δύο χιλιάδες χρόνια μείναμε στον ίδιο ορίζοντα και παραβλέψαμε τις δυνατότητες της μεταβιολογικής μας προέκτασης. Αν το σύμπαν είναι η μητρική μας προέλευση, η στενή μας νοόσφαιρα δεν κατάφερε να μας οδηγήσει στις φωτεινές πηγές Του, στα μυστηριώδη νησιά Του, που είναι τόσο κοντά μας, τόσο γνωστά μας, αλλά μας λείπουν όλοι οι κώδικες λήψεως των εικόνων και των σημάτων.

Οι εικόνες Του χρειάζονται χρόνο. Τα σήματά Του χρειάζονται ειδικά κλειδιά για την αποκωδικοποίησή τους κι ο χρόνος μας είναι μικρός και φευγαλέος. Δεν καταφέραμε να μοιράσουμε φύλακες στα ειδικά σημεία του πλανήτη μας, στα παράθυρα που δείχνουν τον αέναο συμπαντικό ορίζοντα. Και τα σήματα του Θεού έφευγαν απαρατήρητα, σε φωτεινά βέλη, σαν αστεροειδείς γραμμές, σε φαντασμαγορικά πυροτεχνήματα δίχως να έχουμε την παραμικρή δυνατότητα να ξεφύγουμε από τη στενότητα της νοόσφαιρας μας που θαμπώνει τα φαινόμενα και τα φωτίζει με το φευγαλέο φως της λογικής προβολής.

Δύο χιλιάδες χρόνια απ' την λαμπρή Του παρουσία με τα φωτεινά συμπαντικά Του μηνύματα, τους αστερισμούς Του, τον ήλιο που κρύφτηκε από τη λάμψη Του, το σχισμένο παραπέτασμα, τις ηφαιστειώδεις εκρήξεις και αναστάσεις των νεκρών, τη λαμπρή Του ανάσταση την φωτεινή Του ανάληψη, τις φωτεινές φλόγες του πνεύματος Του. Δύο χιλιάδες χρόνια τυφλωμένοι απ' την ανθρώπινη υπεροψία που θέλει να τακτοποιήσει το χάος της ασύλληπτης ενέργειας του Υψίστου. Και καλά που διατήρησε η πίστη μας κι η θρησκεία μας την παρουσία Του στη μνήμη μας. Και καλά που δεν ξεχάσαμε εντελώς την εμφάνισή Του, την παρουσία Του, τα λόγια Του.

- Σκεφθείτε λοιπόν, είπε ο Αστήρης με συγκίνηση, τις δυνατότητες που χάσαμε τόσους αιώνες. Τώρα αρχίζω να νοιώθω κι εγώ αυτά που θέλει να μας πει ο Νικηφόρος. Έκανα μια περίεργη σκέψη που με κάνει να ριγώ. Σκεφθείτε να πάρει άλλο δρόμο η τεχνολογία. Σκεφθείτε τα συστήματα κι οι μηχανές να αρχίσουν να ανιχνεύουν αυτά τα φωτεινά μηνύματα του Υψίστου. Και δεν εννοώ τη μηχανιστική πλευρά της υλικής ενέργειας. Ακόμη κι η ατομική ενέργεια κι οι πυρηνικές δραστηριότητες δεν μπορούν να συλληφθούν με την ανθρώπινη νοόσφαιρα της επιστημονικής εμπειρίας. Ακόμη και γι' αυτή την πυρηνική ενέργεια της ύλης είναι απαραίτητη η υποθετική προβολή, μια κι η εμπειρία είναι αδύνατη, μια κι η εμπειρία της νοόσφαιρας αδυνατεί να μεταφέρει τη γνώση στο μικρόκοσμο των ατόμων και στο μακρόκοσμο του σύμπαντος.

Σκεφθείτε τι μπορεί να σημαίνει αυτή η γνώση, αυτή η φώτιση, αν αφήσουμε τη νοόσφαιρα και διεισδύσουμε σε βαθύτερα στρώματα της βιολογικής εξέλιξης, σε

ανώτερα επίπεδα που μπορούν να συλλαμβάνουν τα σφαιρικά μηνύματα, τις λεπτές ακτινοβολίες με τα μεγάλα χρονικά μήκη, που χρειάζονται ίσως αιώνες για να καταγραφούν και να γίνουν αντιληπτές οι ειδήσεις. Παρατήσαμε τη λατρεία, αδειάσαμε τους ναούς από τα ιερά, χάσαμε την αίσθηση για τα άγια και μετατρέψαμε τη θρησκεία μας σε αγαθοεργό κοινωνικό ινστιτούτο. Μα δεν μπορεί να σταματάει η θεϊκή αποστολή μας στην ικανοποίηση των κοινωνικών αιτημάτων, της κοινωνίας, που καταλήγει στο τέλος σε μια μαθηματική διαίρεση των υλικών αγαθών. Η στροφή μας στα άμεσα, στα ανθρώπινα, στην ισορροπία της κοινωνικής δικαιοσύνης, μας απομάκρυνε απ' τη βαθύτερη ανάγκη. Τη λατρεία του Υψίστου που είναι συνάμα η λατρεία του πνεύματος που κινεί τη ζωή και το σύμπαν.

Δε θέλω όμως να παρεξηγήσετε πάλι αυτή μου τη θέση. Δε λέω να καταργήσουμε την κοινωνική ισορροπία ή να περιορίσουμε την ευσπλαχνία, τη συμπόνια και την αγάπη. Το αντίθετο. Θέλω να στραφώ με πιο πολύ θάρρος κι εμπιστοσύνη στη δικαιοσύνη Του. Θέλω να παρατήσω την ανθρωποκεντρική μας αντίληψη και να υπηρετήσω τον ύψιστο σαν ιερέας Του, σα διάκονος, σαν καντηλανάφτης Του. Γι' αυτό έχω τον πόθο να ξαναλειτουργήσει η Αγιασοφία, για το μεγάλο Του όνομα, για τον Ύψιστο και τη σοφία Του κι αυτή είναι η πίστη μου κι η ελπίδα μου για το μεγάλο μας Θεό, το Θεό των ανθρώπων το Θεό των Μωαμεθανών και των Εβραίων, το Θεό των καθολικών και των Ευαγγελικών το Θεό των ορθοδόξων, των Τούρκων, των Ελλήνων των Αράβων, των Ευρωπαίων, των Κινέζων, των Αμερικανών. Το Θεό του πλανήτη μας, το Θεό του σύμπαντος. Είμαστε όλοι παιδιά Του, έχουμε τον ίδιο κοινό πατέρα, την ίδια κοινή μάνα, τον ίδιο, μάνα και πατέρα Θεό μας, που ορίζει τις μεγάλες ροές του σύμπαντος για χάρη μας και για χάρη Του.

Να γιατί θέλω να λάμψει η Αγία Σοφία Του κι η φώτισή Του στο μεγάλο ναό της Αγιασοφίας Του. Να γιατί αξίζει η ζωή μου και παίρνει νόημα και βάθος. Γιατί θέλω να αναφερθώ στη λατρεία Του. Να φροντίσουμε για τη μεγάλη αναβίωση, τη μεγάλη λειτουργία στο μεγάλο Θεό, πέρα απ' τις μικροπρακτικές αναχρονιστικές διαθέσεις που χωρίζουν τους ανθρώπους σε έθνη, κράτη και λαούς και δεν ανοίγουν τις πόρτες της γενναιοδωρίας Του. Κι αν καταφέρω να ξεστομίσω τη μεγάλη σκέψη και το πιο κρυφό πόθο, ν' ανοίξουμε την εκκλησία μας μαζί με τους Τούρκους, μαζί με τους πιστούς Μωαμεθανούς, που εμπιστεύονται σαν κι εμάς στη χάρη Του και στο πνεύμα Του. Έλληνες και Ρώσοι, Αρμένιοι και Τούρκοι Βούλγαροι και Σέρβοι Ρουμάνοι και Σύριοι, Κούρδοι και Άραβες, όλοι μαζί να συνδράμουμε και να δουλέψουμε και να υπηρετήσουμε το έργο Του, τα μηνύματά Του, το πνεύμα Του.

- Λέτε να τελειώσουν μια και καλή οι πόλεμοι; Λέτε ν' αρχίσουν οι αιώνες της ειρήνης; Τώρα που σβήνει ο αιώνας-Φεβρουάριος ν' αρχίσει η άνοιξη, ν' αρχίσει το φως, είπε ο Αστέρης στοχαστικά. Μα για να τελειώσουν οι πόλεμοι πρέπει να τελειώσουν οι διάφορες και το χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς. Κι ο πρώτος κόσμος κι ο δεύτερος και ο τρίτος. Μπορούμε να παραβλέψουμε τη φτώχεια, την αδικία, την άρνηση και το μίσος;

-Το μίσος δε γιατρεύεται Αστέρη μου, είπε ο Νικηφόρος. Το μίσος βγαίνει απ' τις ρίζες του θανάτου και παρασέρνει τον άνθρωπο στην τυφλή αλαζονεία. Ένας άνθρωπος του μίσους, του φθόνου και της ζήλιας χάνει τα λογικά του και το δέσιμό του με την ψυχή του. Γίνεται παράφορος κι απλησίαστος. Φτωχός και μόνος και θέλει βοήθεια, θέλει αγάπη και θωρακισμένος όπως είναι άπαντα με τις εφεδρείες του θανάτου.

- Τι πιαστήκαμε τώρα με το μίσος, σε τέτοιες ωραίες στιγμές που μοιραζόμαστε σ' αυτό το ιταλικό καφενείο με τους ωραίους καφέδες μας; Να πληρώσουμε, είπε ο

Φίλ και παρότρυνε τον Αστέρη που κρατούσε το ταμείο να πληρώσει τη γκαρσόνα που μας περιποιήθηκε.

- Τι εικόνα δίνουμε στον κόσμο, μόνο ένας Θεός ξέρει. Ποιος ξέρει γιατί μας περνάνε;
- Έλα τώρα Αστέρη, άσε τις ατελείωτες ερωτήσεις. Αυτό που είμαστε, αυτό βλέπουν κι οι άνθρωποι. Τέσσερις γεροδεμένους άντρες με πόθους και όνειρα.

Γυρίσαμε αργά στα στούντιο μας. Οι μέρες κυλούσαν σαν τις γυάλινες μπίλιες στο φως κι οι εργασίες μας έφταναν σιγά-σιγά, στο τέλος. Στο σεμινάριο μουσικής που άρχισε πριν λίγες μέρες δημιουργήθηκε μια έντονη ατμόσφαιρα με τους συνθέτες και τους τραγουδιστές. Οι βυζαντινοί ψάλτες κι οι ιερείς που θα τελούσαν τη θεία λειτουργία ήταν συνεπαρμένοι. Ήταν όλοι πρόθυμοι και παρακολουθούσαν τη συζήτηση με προσωπικό ενδιαφέρον. Πού ν' τα ακούσουμε όλα αυτά, λέγανε κι ύστερα ποιος τις μεταφέρει αυτές τις ειδήσεις.

Οι μέρες της μουσικής ήταν ζεστές κι ευχάριστες. Ζητούσαμε απ' τους τραγουδιστές το αδύνατο. Την αδύνατη μουσική, τους αδύνατους ήχους. Όχι της ρηχής μας μνήμης, της μικρής μας ιστορίας, παρά τους μητρικούς ήχους στην κοιλιά της μάνας, στην κοιλιά του σύμπαντος. Αρχίζουν τα τροπάρια μελωδικά και με έκσταση, με το μονότονο βαρύ ισοκράτημα. Την τρίτη φορά οι ψαλτάδες παρατούσαν την επιφανειακή μνήμη και δοκίμαζαν τα άγρια τροπάρια απ' το βάθος, πρωτάκουστα, με βρυχηθμούς της πίστης ακράτητους. *Κατευθυνθήτω η προσευχή μου.* Ο ήχος τραβάει μέσα μας βαθιά. Ο θεράπων ήχος. Οι ψαλμοί της πίστης, τραγούδια της θεραπείας. Ήχοι του σύμπαντος, των αστέρων και των γαλαξιών, ήχοι της ψυχής μας, ήχοι του Θεού μας. Τα τροπάρια της πίστης μας σαν τους χτύπους των βαθιών πηγαδιών της νύχτας της προσευχής. Οι απόλυτοι ψαλμοί μακριά απ' τις ανθρώπινες αγωνίες στη ζωντανή μουσική της μάνας ζωής, του αιώνιου πνεύματος που γονιμοποιεί το σύμπαν και τη φύση και το ανθίζει και το καρποφορεί με τ' άγια μυστικά φυτά του ξεχασμένου παράδεισου.

Η μουσική μας έρχεται απ' τα βάθη της Ασίας, δίχως νότες και γραμμές. Απ' τα συκώτια, τις καρδιές των ανθρώπων, που πιστεύουν και καίγονται απ' τη νοσταλγία του Θεού και δεν παράτησαν ούτε λησμόνησαν το χρέος της δοξολογίας με το τάνυσμα των χορδών με την αέναη μουσική, που δε σταμάτησε ποτέ το ρυθμό της, τη μελωδία της. Η μουσική μας έρχεται απ' την κοιλιά δίχως τις νότες του κεφαλιού, της τεχνικής, των αριθμών. Έρχεται κι ανεβαίνει σαν κόκκινη λάβα, μας κατασπαράζει και διαλύει την ανθρώπινη μνήμη, πάει στα θηλαστικά και στα ερπετά, τα ξεπερνάει και μας ανοίγει την αγγελική ματιά, την τέλεια σύνδεση με το Θεό μας. Τα ισοκρατήματα τανύζουν τα σύμπαντα, γκρεμίζουν φρούρια και τοίχους κι ωθούν τον εγκέφαλο να στριφογυρίζει σαν τρελή σβούρα, σαν καράβι που γίνεται ένα με τα πελώρια κύματα της συμπαντικής θάλασσας, ένα με τη δύναμη του ήλιου, ένα με τη δύναμη του Θεού.

Άρχισα να νιώθω αυτή την ουσιαστική αλλαγή στα ακουστικά διαλείμματα, Άφηνά τον εαυτό μου να τριγυρίζει και να πετάει σαν πουλί στον ασύγκριτο χώρο της μουσικής μας. Έμπαινα στους πιο βαθείς χώρους της μνήμης, απ' το Βυζάντιο ως την αρχαιότητα και τους Μίνωες της Κρήτης, όλοι οι ήχοι του Αιγαίου μαζεμένοι στις μητρικές αγκάλες με νανούριζαν και τάνυζαν το νου μου σε δύσβατα μέρη, άγνωστα, σκεπασμένα μέσα μου, παμπάλαια. Γύριζα στο σπίτι μας, στον πατέρα, στη μάνα, στους προγόνους μας, με τους ήχους της μουσικής μας. Αναγνώριζα τις ίδιες στιγμές, *της νίκης του φόβου του θανάτου* μέσα στα θολωμένα μου ελευσίνια

μυστήρια, μέσα στις άγριες φωνές των τράγων της τραγωδίας με τ' ατέλειωτα ισοκρατήματα.

Στις ατέλειωτες ώρες της μουσικής ακρόασης της μεγάλης χορωδίας με τους πρωτοψάλτες της ορθοδοξίας άνοιγαν παράθυρα στο άπλετο φως, σε άγνωστα τοπία με καθαρούς ουρανούς βρεγμένους απ' το μεγάλο κατακλυσμό, σε νέους ορίζοντες της ψυχής και της ύπαρξής μου. Η μουσική της ψυχής μου. Δονούμαι και δονείται η ύπαρξή μου ολάκερη στην έντασή της. Η έντασή της, η έντασή μου. Γίνομαι ένα μ' αυτή τη μουσική που μαλακώνει την ψυχή μου. Ώρες ατέλειωτες αφουγκραζόμουν και ζούσα με τα νέα τροπάρια τους νέους ψαλμούς, τον αέναο ήχο που μαζεύτηκε στ' ασκιά της πατρίδας μου. Στα πηγάδια και στις σπηλιές της, στα βουνά και στα ποτάμια, στη θάλασσα και στους ουρανούς της. Γλυκιά μουσική, βάλαμο και φαρμάκι συνάμα, η μουσική της πατρίδας της μικρής μου ψυχής.

Παρ' όλη την αφοσίωση και συγκέντρωση στη δύσκολη λεπτομερή εργασία της ακοής μέσα στα μεγάλα οικοδομήματα και τ' ανοίγματα των θόλων και στα παρακλάδια με τις ασκητικές σπηλιές, παρ' όλες τις συζητήσεις και κριτικές και σχόλια, ένοιωθα την αλλαγή, το φοβερό ερχομό της δύναμης του Κυρίου και έβλεπα τα συμβάντα, σα να τα γνώριζα από μικρό παιδί. Όλα γύριζαν μπροστά μου σαν εικόνες του μέλλοντος που συνέβησαν όλες στο απώτερο παρελθόν.

Ο ήχος που συνδέει τη γη με τον ουρανό δεν είναι η βροντή κι ο κεραυνός, ούτε η έκρηξη και το νανούρισμα. Είναι το πλάσμα των αιώνων που αιωρείται στη γη μας, έτοιμο να μας συνδέσει με το μεγάλο σύμπαν του Θεού μας. Δε μιλούσα με κανένα γι' αυτό το περίεργο αίσθημα που με κατακυρίευε. Όλα άλλαζαν, όλα έλαμπαν φωτεινά, όλα κουδούνιζαν γιορτινά. Σιγά-σιγά, άνοιγαν οι ουρανοί κι έβλεπα σαν τον προφήτη μέλλοντα οράματα να περνούν μπροστά μου. Ζούσα με το μέλλον, που ορίσαμε σαν το παρόν και το παρελθόν μαζί. Έχανα την αίσθηση του τώρα, μακριά, πίσω και μπρος κι έβλεπα πάντα την Αγία Σοφία να λάμπει με χιλιάδες φώτα, ήλιους κι αστέρια μέσα στις πύρινες φλόγες της δόξας του Θεού μας, του μεγάλου μας Θεού.

Οι διαστάσεις άλλαζαν, το αίσθημα άλλαζε. Πόσους αιώνες περίμενα αυτή τη στιγμή να ξεπεράσω τη συνεχή αδικία, τ' ατέλειωτα προβλήματα, τις διαμάχες, τα μίση, τους πολέμους, τη βία. Ας τα καταπιεί η Μαύρη Θάλασσα, έλεγα κι επαναλάμβανα την παιδική μου φράση. Αχ! ο πόνος θα υπάρχει πάντα, αχ! και το μίσος κι η βία, αχ! κι η φτώχεια κι η αδικία, Θεέ μου.

Θεέ μου πόσους αιώνες έστρεψα το βλέμμα στ' ανθρώπινα με τις εντολές Σου και την ηθική και τη φιλοσοφία και τις κοινωνικές ουτοπίες, τον ανθρωπισμό και τον ιδεαλισμό του ουμανισμού. Ας τα καταπιεί κι αυτά η Μαύρη Θάλασσα κι όλα τ' ανθρώπινα, τώρα που βρήκα το ντορό Σου, τα σημάδια Σου, τη λατρεία Σου, τη δόξα Σου και τη μουσική Σου.

Η διαμονή μας στην Αμερική τέλειωνε και συνάμα τέλειωναν κι οι φροντίδες του έργου μας και το βάρος κι η υποχρέωση που υποσχεθήκαμε να φέρουμε σε πέρας για ν' ανοίξουμε τις πόρτες της εκκλησίας μας της μεγάλης χάρης Του, της Αγίας Σοφίας Του. Βέβαια όλα τα κοντινά στενεύουν τον ορίζοντα και το μάτι πέφτει στα τετριμμένα, στα στενά, στα υλικά, στα άμεσα, που κάνουν τη ζωή μαρτύριο. Τέρμα, έλεγα, επιτέλους τέρμα σ' αυτόν τον κόσμο με τα βαριά και σοβαροφανή προβλήματα, τέρμα σ' αυτά τα μικρά, τ' ανθρώπινα, στους φύλακες των φυλάκων και στους δήμιους, τέρμα σ' όλους αυτούς που αφήνουν την ψυχή τους να τρέφεται με βοδινό κρέας και πουλερικά. Τέρμα στα ψεύτικα προβλήματα, τέρμα σ' όλα τα

προβλήματα, σ' αυτόν τον κόσμο, που μόνο με την αναπαραγωγή της βίας κρατάει τον κόσμο στη βία και στο μίσος. Τέρμα, τέλος, σημείο τελεία και παύλα.

Πόσο χάνεται η ζωή μακριά Του, πόσο σκοτεινιάζει ο ουρανός δίχως τον ήλιο Του, δίχως την ελπίδα και την αιώνιά Του νίκη, την ανάσταση Του την αέναη, αναπάντεχη κι ανείπωτη στιγμή της παρουσίας Του, της φωνής Του, της μουσικής Του. Τώρα που θα φύγω απ' την Αμερική ετοιμάζομαι για τη μεγάλη μου πορεία, για τη λύση, για τη συνάντησή μου μ' εκείνους που κράτησαν μαζί Του την αρχέγονη σύνδεση και ψάλλουν ένθερμα τα τραγούδια της δόξας Του, τη μουσική της λατρείας Του.

Αχ Θεέ μου. Πώς ζούσαμε τόσα χρόνια και αιώνες χωρίς τα σημάδια Σου και τα φώτα Σου. Πώς χάσαμε το λόγο και τον αντίλογο μαζί Σου. Καλύτερα μια ώρα μαζί Σου παρά σαράντα χρόνια ζωή δίχως ζωή, δίχως το πνεύμα Σου, τη ζεστασιά Σου, την παρουσία Σου. Παραλογούσα και παραμιλούσα. Μπροστά μου άνοιγαν δρόμοι φωτεινοί, άγνωστοι ορίζοντες, σ' ένα πρωτόγνωρο φως, δίχως δυσκολίες, δίχως συμβόλαια και αριθμούς. Άλλαζαν τα πάντα, τα πιο μικρά και τα πιο μεγάλα έχαναν την ιεραρχία τους και τη σημαντικότητά.

Οι φίλοι μου, η εργασία, η Αμερική κυλούσαν σα στεγνή άμμος στα δάχτυλα. Πόσο πίεζα το νου μου και τη σκέψη μου να κρατήσω το ρυθμό, την πειθαρχία και με μιας φύγανε όλα. Χάσανε τα πάντα το χώρο τους, τον προορισμό τους στη φτωχή ανθρώπινη σκηνοθεσία. Τέλειωναν τα θεάματα με ταχύτητα. Χιλιάδες τύχες μικροδράματα και ιστορίες παίζονταν σε πρόχειρες σκηνές, δευτερόλεπτα, σε κάθε γωνιά της γης για λίγες στιγμές κι έχαναν τη λογική τους συνοχή, τη λογική σοβαροφάνεια, την πίεση. Χιλιάδες ιστορίες με πολύπλοκες σχέσεις, μπερδεμένες, ξετυλίγονταν μπροστά μου βουβές κι αμίλητες, με νευρικές κινήσεις, μ' ακατανόητα σχήματα, δίχως λύση, δίχως ικανοποίηση, δίχως ζωή. Ποιος έχει τώρα δίκαιο, τα φτωχά παιδιά που τα μελάνιασαν στο ξύλο οι ίδιοι οι πατεράδες κι οι μητέρες τους; Κι οι δικαστές κι οι δράστες και τα θύματα κι οι μάρτυρες κι οι θεατές, οι γείτονες, οι φονιάδες, οι κλέφτες, οι αππατεύονες, οι εκβιαστές, οι στρατιώτες κι οι αστυφύλακες, όλοι μαζί, ακύρωναν τη σοβαροφάνεια και τις μεγάλες εξηγήσεις, τα μεγάλα λόγια δίχως ρόλους, δίχως αξιώματα και επιδείξεις.

Πόσα χρόνια διαρκούσε αυτή η στείρα παράσταση σ' αυτό το σαθρό θέατρο της κοινωνικής αρμονίας δίχως τις αρετές, δίχως το πνεύμα και τη χάρη του Θεού του Υψίστου. Έφτασε ο καιρός της ανανέωσης και της αναθεώρησης. Όλοι οι πολιτισμοί και μαζί όλοι οι άνθρωποι παράτησαν το Θεό και γυροφέρνουν στα παζάρια της ανθρώπινης αλαζονείας και ματαιοδοξίας. Χιλιάδες χρόνια χαμένες ζωές, ψεύτικα όνειρα, ψεύτικες θεωρίες, σαθρές ιδεολογίες, χάθηκαν άδικα και μαζί οι ευκαιρίες, οι δυνατότητες κι οι ελπίδες των ζωντανών. Αιώνες πέρασαν κι οι αφετηρίες πάντα στα μικρά και στα χαμηλά και το φυλακισμένο πνεύμα κατέληγε πάλι στα ίδια τέρματα, στα μικρά και στα χαμηλά. Και το πνεύμα κι η ψυχή στραγγαλισμένη, δίχως ανατολή, δίχως ορίζοντα, δίχως οδηγό, δίχως το φως. Κι όμως πάντα σιγοκαίει το κρυφό καντήλι και προετοιμάζει τους νέους αγγελιοφόρους του Θεού, πάντα κρυμμένη κι η ελπίδα μέσα σε λίγα διαλεχτά στήθια που περιμένουν καρτερικά τη φωτεινή μέρα της νέας αλλαγής, της φώτισης, της χάριτος.

Προσοχή! Προσοχή, θα έλεγε στη πρώτη συζήτηση ο Αστέρης ο φίλος μου. Μην ανοίγεις και ανεβάζεις απότομα το φυτίλι της λάμπας. Οι άνθρωποι θα θαμπωθούν κι ύστερα συνήθισαν στο αδύνατο, πώς να δεχτούν τώρα όλα αυτά που γίνονται δυνατά και μετατρέπουν τα σοβαροφανή σε άκυρα και γελοία; Πώς θα μπορέσουν μια ζωή χωρίς εφιάλτες και κακία και φόνους και θάνατο; Πώς μπορεί το δράμα της ανθρώπινης ύπαρξης να διαλύεται και να οδηγεί η ίδια η ζωή στον παράδεισο, στην αθανασία, στο Θεό; Ποιοι είναι αυτοί που αμφιβάλλουν για τη δύναμη του Θεού;

Ποιος αρνείται τον Παντοκράτορα, τον Ύψιστο; Και πόσο αντέχει η άρνηση; Πόσο αντέχει το μίσος; Πόσο αντέχει η απιστία; Πόσο αντέχει η σκληρότητα;

Μάταιες προσπάθειες να συνεχιστεί η επιπόλαια ιστορία της σοβαροφάνειας. Μάταιες οι δυσπιστίες, η λογικότητα, οι επιστήμες, οι μηχανές, οι ατομικές βόμβες κι οι πύραυλοι της φοβέρας. Μάταιος κι ο φόβος κι η λιγοψυχιά. Ο Θεός είναι τόσο κοντά μας, τόσο φιλεύσπλαχνος και μέγας. Μόνο μην παραβλέψουμε το ύψος Του και το βάθος Του, την απεραντοσύνη Υου και τον μετατρέψουμε σ' έναν κοινό άνθρωπο στα μέτρα μας.

Το γράμμα της Γκιουλφέμ τάραξε την ησυχία και την καλοπέραση της φιλήδονης Αμερικής. Σαν ξαφνική μαχαιριά, μ' ένα ανέκφραστο αίσθημα πόνου κι ανησυχίας, η κραυγή της απ' το μακρινό Βόσπορο άλλαξε το πρωινό της μέρας κι ολάκερη τη ζωή μου. *Βοήθεια Νικηφόρε, φυλάκισαν τον άνδρα μου και μ' απέλυσαν απ' το πανεπιστήμιο δίχως λόγο. Βοήθεια για τ' όνομα του Θεού. Το παιδί μου.*

Αρχίζει η δοκιμασία μας, μουρμούρισα σιγανά. Θεέ μου τα σημάδια σου. Ήρθε η ώρα μας. Μαζευτήκαμε κι αποφασίσαμε πως πρέπει να δράσουμε αμέσως. Ήμασταν όλοι κατσοφιασμένοι και θλιμμένοι. Στα τηλέφωνα που προσπαθήσαμε αμέσως να συνδεθούμε, απαντούσε μια γυναικεία φωνή στα εγγλέζικα και διαδοχικά στα τούρκικα, πάντα μονότονα και μηχανικά: *Άγνωστο νούμερο, καμιά σύνδεση* κι έκλεινε μ' ένα διαπεραστικό κλικ. Πήραμε γρήγορα απόφαση, ομόφωνα. Η μόνη λύση που βλέπαμε ήταν να πετάξω όσο γίνεται πιο γρήγορα για την Κωνσταντινούπολη, την Ινσταμπούλ της σημερινής Τουρκίας. Καμιά αναβολή. Καμιά καθυστέρηση. Σε τέτοιες περιπτώσεις χρειάζεται άμεση αντίδραση. Ούτε σκέψεις ούτε ασφάλειες, πρώτα απ' όλα η άμεση ζωντανή συμπαράσταση. Ο Φίλ κουνούσε το κεφάλι του

- Νικ, όπως ήρθες έτσι θα φύγεις. Σε καλό να μας βγει, κάθε εμπόδιο σε καλό. Ήρθες στην Αμερική για χάρη μου και τώρα πάλι καλείσαι να δράσεις και να βοηθήσεις την καλή παλιά μας φίλη.

Μέσα μου βούιζε σα σειρήνα συναγερμού η στεναχώρια και μια ανεξέλεγκτη δύναμη με γύριζε πίσω, στα άμοιρα χρόνια του πολέμου, της φτώχειας, της προσφυγιάς και του θανάτου. Φαίνεται πως ανεβήκαμε αρκετά ψηλά και το πέσιμο γίνεται βαρύ κι αναπόφευκτο. Όσο πιο ψηλά ανεβαίνουμε, τόσο πιο μεγάλο το βάρος μας. Μέσα μου την κουβαλούσα σα λαθρεπιβάτη την παλιά μου μνήμη, τα παιδικά μου χρόνια με τους πολέμους και τους σκοτωμένους στο νεκροτομείο. Δεν ξεπλήρωσες τα χρέη σου αγαπητέ μου, έλεγα μέσα μου, σε ξεπέρασε η ίδια σου η ιστορία με τα μεγάλα σχέδια και πλάνα. Πήγες να σκεπάσεις τις ανοιχτές σου πληγές.

Υγροί χειμώνες, τσουχτερό κρύο διαπεραστικό μέσα στη στενή κάμαρα της υποδοχής. Αμέτρητες ώρες με τα βαριά ρολόγια και τις κολόνιες απ' τις λιποθυμίες. Στη μέση ένα κουρασμένο μαγκάλι με χωνεμένα κάρβουνα στη στάχτη και τριγύρω στους χτισμένους πάγκους με τα κοκκινόμαυρα μαξιλάρια καθισμένοι οι συγγενείς μετρούν τις ώρες του θανάτου. Κι ο τελευταίος χαιρετισμός με τα μαλακά γερασμένα μάγουλα της γριάς και τους παράξενους γέρους με τ' άσπρα πουκάμισα, δίχως γιακάδες και τις τριμμένες τραγιάσκες απ' τον Πόντο της Μικράς Ασίας. Όλοι μαζεμένοι στο μικρό μου κουμπαραί της μνήμης και της λησμονιάς του χρόνου.

Του χρόνου μου, του χρόνου της αιωνιότητας, που κρατά μετέωρες τις εικόνες μέσα μου, ανεξίτηλες. Τις εικόνες της μεγάλης φρίκης της σφαγής της μάνας και του πατέρα και του θείου του Γιάννη και του θείου Σωκράτη και των μικρών μου αδελφών, του Σπύρου και του Παντελή. Βυθισμένοι μέσα στα ματωμένα σεντόνια. Λίγες, μετρημένες βαριές σκηνές, στιγμές με βαριές σκιές, γρήγορα βήματα, αναβοσβήματα της λάμπας κι οι αναπνοές κι ο ρόγχος σιωπηλά κι αθόρυβα. Οι πυροβολισμοί με τ' αυτόματα κι οι συνοδοί κι οι χαφιέδες κολλημένοι στον τοίχο, να μην τους πιάσουν οι ματιές μου που στρέφονταν ασυναίσθητα στα συμβάντα στη στενή κάμαρα και κατέγραφαν τις ανείπωτες στιγμές. Από σπίτι σε σπίτι γύριζα τις κάμαρες και τις επισκέψεις με το βαρύ πυρετό με τις εγχειρήσεις και τη φυματίωση.

Οι φριχτές εικόνες έμπαιναν κι έβγαιναν ανεξέλεγκτες, σαν τα μικρά παιδιά που κανείς δεν τα προσέχει και δεν τα δίνει σημασία. Μπροστά η μάνα, η Χαρίκλεια, η αντρογυναίκα, μάνα και πατέρας μαζί, με τους χοντρούς φακούς και το σκεπάρνι στο χέρι, καβάλα στο μουλάρι, πτώμα απ' την πορεία στα κοντινά χωριά, μ' ένα καλάθι πρώιμα μήλα για το γιο της το φυματικό. Καθισμένοι στο μπαλκόνι ο φυματικός, μπεκιάρης με κουστούμι και γραβάτα κι η μάνα του η ανδρογυναίκα ξεφλουδίζει με προσοχή τα μήλα για το γιο της, να φάει βιταμίνες και να δυναμώσει στο βουνίσιο αέρα και να θεραπεύσει τη βαριά του φυματίωση.

Κι όσο πλησίαζα στην άγνωστη Τουρκία, στην άγνωστη τύχη της Γκιουλφέμ, γύριζα πίσω στην παλιά μου πληγή κι όλες οι εικόνες του πολέμου κι οι αντάρτες κι οι ανταρτίνες κι οι ξένοι στρατιώτες κι οι αιχμάλωτοι στα τζέιμς κι οι ανθυπολοχαγοί, γύριζαν πίσω σα δυο πόλοι του νότου και του βορρά. Δεν ήταν αίσθημα που προκαλούσε φόβο, ούτε και θλίψη. Πιο πολύ μεγάλωνε τη σιωπή μου ο γυρισμός στην αυλή της παιδικής μου της φωλιάς, στους κρυφούς κήπους, πίσω απ' τους θεόρατους τοίχους από πουρόπετρες, με πόρτες μυστικές κι ανοίγματα συνθηματικά, που οδηγούσαν στους κρυφούς παράδεισους με τις τζιτζιφιές, τις πανύψηλες κακαβιές, τις ροδιές, τις πυκνές κληματαριές.

Κι απ' τα άσπρα κλαριά της συκιάς γλιστράν σαν τα κουτάβια τ' αγόρια στις μυτερές πέτρες και τα μέτωπα με καρούμπαλα, τρύπες κι αίματα. Οι στρατιώτες σταμάτησαν για λίγο τις ριπές και τρέχουν με τους επιδέσμους στα ματωμένα αγόρια. Κι οι άβγαλτες μανάδες τσίριζαν απελπισμένες με κραυγές και κλάματα. Βοήθεια, για τ' όνομα του Θεού, χάνουμε τ' αγόρια μας.

Πίσω-πίσω, στην αρχή της πείνας της προσφυγιάς και του πολέμου, μαζί με τη φαμίλια του Αργύρη και της Αργυρώς. Στην κρύα κάμαρη δέκα ψυχές μπροστά στο θλιμμένο πατέρα με το τελευταίο τσιγάρο και τη γαλάζια του γραμμή απ' το πάτωμα ως την ξύλινη οροφή. Μαζί με τους Ρωσοπρόσφυγες, τη Σοφία και τους γιους της, το Μιχάλη και το Θόδωρο και τις ανύπαντρες κόρες της, την Αγγέλα και τη Ζηνοβία. Κι η Άφρω με τον Κώστα της Αγροτικής Τράπεζας κι η Ευθυμούλα κι η Έλλη κι ο Λευτέρης της Παρθένας και οι βοσκοί απ' τα βουνά που κουβαλούσαν με τσαρούχια μέσα στα χιόνια, στοίβες τα δαδιά στην πόλη. Μαζί με τα παιδιά του Αστρούδη από την Ίμβρο, τον Κώστα, το Μιχάλη και το Δημήτρη.

Κι άλλοι τόσοι μαζεμένοι στη σειρά κι η Λέγκω με το γιο της απ' το ορφανοτροφείο και της Δέσποινας της χήρας η φαμίλια με τη Μάρθα, τη Μίτσα και τον Πέτρο. Η πόρτα άνοιγε κι έκλεινε κι ένας-ένας έμπαιναν στο μικρό μας άσυλο, ολάνοιχτο για όλους τους φτωχούς, τους πονεμένους, ορφανούς, ξενιτεμένους, πόντιους, ρωσοπρόσφυγες, τσιγγάνους, τουρκόφωνους κι Αρμένηδες κι Εβραίους.

Νύχτα και μέρα, γέννα και θάνατος, πάντα αντάμα με τη γλυκιά αγάπη της μητέρας. Με προσευχές και βλέμματα στους ψηλούς ορίζοντες. Πόλεμοι και φόννοι, φουρτούνες και διωγμοί, ταπείνωση και φτώχεια, πέρασαν και χάθηκαν με τη φλόγα της πίστης και της ταπείνωσης μπροστά στους ανθρώπους.

Αυτή είναι η γη μας κι η φωλιά μας, τα περήφανα βουνά κι η άπληστη θάλασσα. Τα λίγα μικρά χωράφια μας με τους βράχους και τις πέτρες, δίχως νερά και πηγές, μόνο με καλόβραστές φακές και φάβα. Τα στάχια τα έπνιγαν οι πέτρες τις ξηρασίας, τα δεμάτια μετρημένα και παντού τ' αντάλλαγμα της πληρωμής. Δυο σάκοι γεμάτοι στάρι για τ' αλώνισμα κι ένα σακί αλεύρι για τ' άλεσμα στους μύλους της κεντρικής πλατείας με τη μυρουδιά του ζεστού αλευριού. Αφράτο-αφράτο γέμιζαν τ' άσπρα βαμβακερά σακιά με το αλεύρι του βουνού και της ξερολιθιάς.

Όλα τούτα τα χρόνια, σα συμπυκνωμένος αιώνας, τα έζησα και πέρασαν σαν να 'ταν από έναν άλλο κόσμο, από μια άλλη ιστορία. Μεγάλωσα μέσα στα βουνά, γέννημα και θρέμμα των πλατανιών, των μυστικών πηγών, των ιερών τόπων, των ιερών δένδρων, των ιερών ζώων, των ιερών ανθρώπων. Αιώνες πίσω, με τους αγράμματους κι αναλφάβητους συγγενείς μου, με τις θείες μου, με τους θείους μου, τα ξαδέλφια μου, τους φίλους τους παλιούς. Με τους αθώους χορούς, με τα τραγούδια στη νύχτα της πυράς, με τις ατέλειωτες πορείες στα τάματα και τη γιορτή της Παναγιάς των βουνών.

Σαν τα σημεία του αιώνα, στη μέση η ζωή μας, σαν τέλος κι αρχή. Σαν την Ασία και την Ευρώπη. Πόρτα ολάνοιχτη, δίπορτη αλέ-ρετούρ. Ευρώπη-Ασία, Ασία-Ευρώπη, Ασία. Τέλειωνε ο κύκλος, που μόλις που άρχιζε. Γύριζα στην ξεχασμένη πατρίδα των προγόνων μου κι άρχιζα σιγά-σιγά να νοιώθω την πικρή αλήθεια. Αχ! Ασία μου! Αχ! πατρίδα μου μεγάλη, το φως σου και το βάθος σου μέσα μου αμέτρητο.

Απ' το αεροδρόμιο μέχρι το ξενοδοχείο κύλησαν όλα σαν εικόνες δίχως λόγια δίχως μουσική. Ήμουν κλεισμένος σ' ένα απλό δωμάτιο και περίμενα την απρόβλεπτη συνάντηση. Ούτε τηλέφωνα, ούτε διευθύνσεις, ούτε φίλοι. Ξένος μέσα στην Τουρκία. Κι οι πόλεις, όπου κι αν πλανιόμουν, παντού τα ίδια. Νέες τσιμεντένιες πολυκατοικίες κι οι συνοικίες με τ' αυθαίρετα των προσφύγων απ' το Κουρδιστάν. Κι οι τσιγγάνοι στα απομονωμένα καφενεία με τους σπάνιους πελάτες. Παρ' όλο που ένοιωθα έναν ανεξήγητο φόβο, ότι κάτι θα συμβεί, - σα μια ύποπτη ενέδρα από πληρωμένους φονιάδες,- περνούσα τις ώρες με καφέδες και μπισκοτολούκουμα.

Οι μέρες ήταν ευχάριστες, ούτε κρύο ούτε ζέστη, οι πιο κατάλληλες για να περιμένεις. Οι γειτονιές άρχισαν να με συνηθίζουν, ούτε ενέδρες, ούτε παγίδες, ούτε εγκλήματα. Ένας κύριος ξερακιανός, με βλέμμα ζωντανό και ευθύ, λίγο τουρίστας, λίγο αργόσχολος και λίγο ξένος, λίγο ανατολίτης και λίγο Ευρωπαίος. Με τσαλακωμένο κουστούμι, μόνος κι αμίλητος παρατηρητής, λίγο μελαγχολικός, μπροστά στα χιλιάδες μαυριδερά πρόσωπα με κατσαρά γένια, άσπρα και μαύρα, που περνούσαν δίπλα του, με βλέμματα συμπόνιας και περιέργειας.

Περνούσαν ατέλειωτα φάτσες με άδεια βλέμματα και σιγά-σιγά άρχισα να ξεχωρίζω τις γενιές, τους παλιούς και τους νέους με τα μπλου τζιν και τα λουλουδάτα πουκάμισα και τους άλλους απ' τον περασμένο αιώνα, απ' την παλιά εποχή, τους Ασιάτες και τους Ευρωπαίους, τους Τούρκους και τους Εβραίους, τους ορεσίβιους και τους ψαράδες, τους Τούρκους των βουνών και του κάμπου, τους Τούρκους της θάλασσας και του Βοσπόρου, της Κονίας και της Σμύρνης, της Αντάλειας και της Τραπεζούντας.

Μη βιαστείς, με είχε συμβουλεύσει ο Αστέρης, μη βιάζεσαι να επιβάλεις το δικό σου το ρυθμό στην έντονη ζωή της Ασίας. Μάθε να περιμένεις αν θέλεις να πας μπροστά. Η βιασύνη στενεύει τα μονοπάτια.

Μέρα με τη μέρα τα πρόσωπα έπαιρναν ακριβείς φυσιογνωμίες. Το γέρο λούστρο με τη γαλάζια ξεθωριασμένη κασέλα του και τον κουτσό φωτογράφο τους πρόσεξα πρώτους και σιγά-σιγά ακολούθησαν δεκάδες ονόματα και συναντήσεις και τηλέφωνα. Οι πόλεις άνοιγαν παντού τις πόρτες, όλα φιλικά, παντού κέφι και χιούμορ, παντού ευθυμία και εξυπνάδα.

Στις πλατείες οι παλαιστές έσχιζαν τράπουλες και κρεμούσαν ανάμεσα σε δύο παιδικά στόματα ένα λουκούμι με μία μαύρη κλωστή. Κι όποιος πρώτος προλάβαινε, άρπαζε το λουκούμι. Οι γέροι στα καφενεία με τους ναργιλέδες και τα

τάβλια, σοβαροί και δημοκράτες. Όλοι μαζί με τα μπλουζόν πουκάμισα σα σκούρα μπλε σακάκια.

Ωρα της προσευχής, απόγεμα, από τα μεγάφωνα παντού η διαπεραστική φωνή του ιμάμη. *Αλά ου ακμπάρ*. Στη μικρή απόκεντρη πλατεία μαζεύτηκαν σωρός οι άντρες και γονάτισαν για την ομαδική προσευχή. Τα κάρτα σταματημένα και τα μουλάρια, με το σακί γεμάτο κριθάρι στο λαιμό, μασούσαν αργόρυθμα κι ευτυχισμένα. Τρεις δερβίσιδες με άσπρες φούστες και κοντά πουκάμισα πέρασαν δίπλα μου σα λευκές σκιές.

Ένα φορτηγό, παρδαλό με μικρά κουδούνια και χάντρες, σταμάτησε απότομα, ο οδηγός κατέβηκε, άνοιξε την πίσω πόρτα και χίλια πορτοκάλια κύλησαν στο πεζοδρόμιο. Οι περαστικοί έτρεξαν να βοηθήσουν το σαστισμένο φορτηγατζή που μόλις τα ξαναμάζεψε άρχισε να διαφημίζει μελωδικά τη χρυσή τουπραμάτεια.

Ο γερο-Μαχμούτ πέρασε δίπλα μου κουρασμένος απ' τον κόπο της μέρας, βαρύς κι αμίλητος, φορτωμένος το μεγάλο ασημένιο δοχείο με ζεστό σαλέπι με κανέλλα. Ό,τι πρέπει κι ό,τι χρειάζεται. Απ' το πρωί στο λαϊκό παζάρι και στους κεντρικούς δρόμους, στα καφενεία και στα κουρεία, πουλούσε το ακριβό του ποτό. Μια σειρά γαϊδούρια πέρασαν μπροστά μας φορτωμένα μέχρι πάνω με καταπράσινα, τρυφερά χορτάρια για τις αγελάδες της γειτονιάς. Μύριζε τριγύρω κουρεμένο τριφύλλι κι άγουρα κορόμηλα, πράσινα, τραγανά.

Κανείς δεν με πλησίαζε. Κανείς δεν μου μιλούσε. Όλοι διακριτικοί με σεβασμό και απόσταση απ' τον περίεργο ξένο, που ούτε τουρίστας, ούτε Τούρκος, ούτε πρωτευουσιάνος έμοιαζε. Ανενόχλητος, δίχως λόγια και φωνές, δίχως εξηγήσεις, έδινα μόνο λακωνικά τις παραγγελίες μου κι είχα πάντα την πιο σύντομη εξυπηρέτηση.

Το πρώτο που πρέπει να προσέξεις είναι ο ρυθμός της Ανατολής. Ο χρόνος κυλάει με άλλη ταχύτητα. Οι εικόνες, όσο γρήγορες κι αν είναι, δεν ξεγελούν τον Ανατολίτη. Στα αυτιά μου βούιζε το καλόκαρδο χαμόγελο του Αστέρη και η περιγραφή της προσωπικής του εμπειρίας. Ένοιωθα κι εγώ το ίδιο αίσθημα μέσα σε μια απεραντοσύνη της τάξης, δίχως βιασύνη και στρές.

Αν θέλεις κάτι περίμενε με υπομονή και σύνεση κι η τύχη θα στο φέρει αργά η γρήγορα. Μη βιάζεσαι ποτέ. Ο κίνδυνος να σκοντάψεις είναι μεγάλος. Η δράση σου πρέπει να συντονιστεί με το σύνολο. Τα βήματά σου, η χορογραφία σου, η συμπεριφορά σου. Όλα είναι δεμένα στην κοινή αρχή, στο σύνολο που ρυθμίζει την κοινή πορεία, σαν τα σμήνη των πουλιών που πετούν στον ουρανό με γεωμετρικές συντονισμένες κινήσεις κι ένας αόρατος μάεστρος τα παρασέρνει κάθε στιγμή, σε απρόβλεπτους συνδυασμούς, μία συμπύκνωση και μια διάλυση και στη συνέχεια παράλογες αναδιπλώσεις. Σαν τα κύματα που φουσκώνουν ξεδιπλώνονται και πέφτουν αφρισμένα στην ακτή, σαν τους μελωδικούς ήχους με τη συμπαντική τους αρμονία στο άπειρο, οι ατίθασοι ρυθμοί της Ανατολής.

Σαράντα μέρες πέρασαν απ' τον ερχομό μου στην Τουρκία. Σαράντα μέρες απομόνωση και οπισθοχώρηση. Παράτησα όλα τα κόλπα και τα τεχνάσματα της προσωπικής μου επίδειξης. Άφησα τα εγωκεντρικά μου σχήματα κι αφέθηκα στο κισμέτ της Ανατολής, παρ' όλο που μέσα μου μ' έκαιγε ο πόθος κι η υποχρέωση να συναντήσω τη Γκιουλφέμ, να βοηθήσω την οικογένειά της, το παιδί της και να την ξανασυνδέσω με το μεγάλο μας σχέδιο, το μεγάλο μας όνειρο να ξαναλειτουργήσει η Αγιασοφιά, η μεγάλη εκκλησία.

Το πρώτο ξύπνημα απ' τις *χίλιες και μία νύχτες* με τα φανταχτερά χρώματα και τις εξωτικές μυρωδιές το ένοιωσα έντονα εκείνο το ήρεμο απόγευμα στο μικρό καφενείο της απόμακρης γειτονιάς. Κι η έκπληξη κι η σαστιμάρα μου ξαφνική και έντονη, μια κι άφησα όλα τα διανοητικά μου σχήματα, απερίσκεπτος μέσα στην καρδιά της Ανατολής. Κι ακριβώς σε κείνη την ευδαιμονική στιγμή με σημάδευε και με καθήλωνε η παντοδυναμία της Ανατολής στο πρόσωπο ενός άντρα που εμφανίστηκε στην είσοδο του μικρού απόμερου καφενείου. Ένας αρκετά ηλικιωμένος κύριος, με λίγα μαλλιά και πυκνό ψαρό μουστάκι, με συμπαθή και φιλική φυσιογνωμία, κατευθύνθηκε στο τραπέζι που καθόμουν, παραμέρισε μια καρέκλα και χαιρέτισε ευγενικά.

- Καλησπέρα σας, κύριε Νικηφόρε, μου επιτρέπεται να καθίσω στο τραπέζι σας; και κάθισε με μια χειρονομία σα να χαιρετούσε έναν παλιό φίλο.

Κατάπια τη γλώσσα μου. Δεν περίμενα κι ούτε μπορούσα να εξηγήσω την ξαφνική του εμφάνιση στο μικρό καφενείο. Ποιος ήταν αυτός ο άγνωστος κύριος που με χαιρέτησε με τ' όνομά μου και τάρaxε την ανατολική μου ηρεμία μου; Το γκαρσόνι έτρεξε αμέσως, καθάρισε με μια άσπρη πετσέτα το μικρό γαλάζιο σιδερένιο τραπεζάκι και με υποκλίσεις απομακρύνθηκε για να φέρει σε λίγο το ναργιλέ με τα φρεσκαναμμένα κάρβουνα, ένα ποτήρι τσάι κι ένα κομμάτι χονδροκομμένη ζάχαρη. Παρατηρούσα τον άγνωστο κύριο δίπλα μου με το φιλικό πρόσωπο και τα κάπως αδρά χαρακτηριστικά και δεν ήξερα πού να τον κατατάξω. Ήταν γνωστός της Γκιουλφέμ που γυρίζει κι αυτός να συναντήσει και να ξαναφέρει πίσω το χαμένο μας δεσμό;

- Μην ξαφνιάζεστε, κύριε Νικηφόρε, δεν με γνωρίζετε, ούτε συναντηθήκαμε άλλη φορά, όλα άλλωστε κάποτε γίνονται για πρώτη φορά, είπε ο άγνωστος κύριος και χαμογέλασε.

- Μα πού ξέρετε τ' όνομα μου; Τι μας συνδέει; ρώτησα γεμάτος περιέργεια.

- Όλα έχουν την εξήγησή τους, κύριε Νικηφόρε. Για όλα υπάρχει μια λογική σύνδεση, για όλα. Κενάν Ισμαήλ, είναι τ' όνομά μου. Ορίστε κι η κάρτα μου, κι ο καλόκαρδος χοντρούλης κύριος έβγαλε απ' το σακάκι του μια δερμάτινη θήκη με τις κάρτες του και μου πρόσφερε μια φιλικά.

- Είμαι συνταξιούχος υπάλληλος της μυστικής αστυνομίας, αλλά θέλω να σας βεβαιώσω ότι αυτή η συνάντηση δεν είναι στα πλαίσια της υπηρεσίας μου.

- Δηλαδή δε θα με φυλακίσετε; ρώτησα πειραχτικά και συνέχισα, δεν ξέρω βέβαια τι λόγο θα είχατε να με συλλάβετε και να με φυλακίσετε.

- Κύριε Νικηφόρε, κύριε Νικηφόρε, μην υπερβάλετε. Δε σας καταλαβαίνω, αλλά θέλω να σας διαβεβαιώσω ότι αν ήθελε η υπηρεσία μου θα το έκανε όποτε ήθελε και για οποιονδήποτε λόγο. Η ασφάλεια της Τουρκίας προϋποθέτει και μερικές δυνατότητες πέρα απ' τους επίσημους κανονισμούς και τους νόμους του κοινοβουλίου. Άλλωστε αυτή είναι και η διεθνής πρακτική. Κάθε χώρα έχει την ασφάλεια και τη μυστική αστυνομία της. Πάντως, κύριε Νικηφόρε, δε θέλω η παρουσία μου να σας δημιουργήσει καμιά ανησυχία. Εξ άλλου δεν υπάρχει και κανένας λόγος.

- Όμως κύριε Κενάν, Κένεαν, δεν ξέρω αν προφέρω σωστά τ' όνομά σας, θα σας παρακαλούσα να μου εξηγήσετε πώς ξέρετε το όνομα μου, που σημαίνει, ή έχουμε κοινούς γνωστούς και φίλους, ή εκτελείτε μια αποστολή, ή μια υπηρεσία για την οποία εγώ προσωπικά δε γνωρίζω απολύτως τίποτα.

- Έχετε απόλυτο δίκαιο, κύριε Νικηφόρε, θα σας τα εξηγήσω όλα με τη σειρά. Μόνο επιτρέψτε μου να σας τα αναπτύξω κάπως εκτεταμένα, γιατί πραγματικά τα φαινόμενα είναι πολύπλοκα και μπερδεμένα. Παρ' όλα αυτά όμως θέλω εξ αρχής να σας διαβεβαιώσω ότι όλα έχουν φιλικά κίνητρα και θα οδηγήσουν σε θετική έκβαση. Εξάλλου είμαι και υπεύθυνος για την ασφάλεια σας. Οι υπηρεσίες μας, όπως ξέρετε, έχουν θαυμάσια οργάνωση και απ' την ημέρα της άφιξης σας στην Τουρκία μπήκε σε λειτουργία ένα πρόγραμμα παρακολούθησής σας. Παράλληλα ενδιαφέρεται κι η μυστική υπηρεσία αλλά τα δικά μου κίνητρα είναι αλλά. Οι διαταγές ή καλύτερα οι στόχοι μου έχουν εντελώς διαφορετικό σκοπό απ' αυτά τα επιφανειακά που απασχολούν την κρατική υπηρεσία.

- Δηλαδή θέλετε να πείτε ότι δεν έχετε κρατική εντολή. Τότε τι θέλετε από μένα; τον ρώτησα καχύποπτα, δίχως να μπορώ να ξεχωρίσω τη θέση μου και τη θέση του.

- Είμαι πραγματικά σε δύσκολη θέση, γιατί η αποστολή μου στηρίζεται στη δική σας απόφαση. Αν θέλετε, φεύγω αμέσως. Δηλαδή θέλω να πω ότι η συνάντησή μας πρέπει να πάρει εντελώς εθελοντικό χαρακτήρα. Δηλαδή θέλω να πω ότι έχω την αποκλειστική εντολή να ζητήσω την επαφή, αλλά και τη συνεργασία σας. Είναι μεγάλη ανάγκη κι οι άνθρωποι που με έστειλαν να σας συναντήσω, μου ανέθεσαν να σας παρακαλέσω να συνεργασθείτε μαζί μας, σ' ένα θετικό και φιλικό πλαίσιο. Πρώτα απ' όλα πρέπει να σας ενημερώσω ότι σ' αυτή την ομάδα συμμετέχουν πολλοί συνάδελφοί σας από πανεπιστήμια και επιστημονικά ινστιτούτα των επισήμων επιμελητηρίων. Προτιμήσαμε αυτόν τον περίεργο και μυστικό τρόπο, για να μην αφήσουμε ούτε ίχνη, ούτε υποψίες. Μια κι είμαι εγώ ο υπεύθυνος για την ασφάλειά σας, δεν πρόκειται κανείς να υποψιασθεί τον πραγματικό μας σκοπό.

Η θέση μου ήταν κάθε άλλο παρά ξεκάθαρη. Σα να έμπλεκα σ' ένα αστυνομικό μυθιστόρημα.

- Κύριε Κενάν, θα σας παρακαλούσα να μου δώσετε ορισμένες εξηγήσεις για να μπορώ να σας έχω εμπιστοσύνη.

- Όλα με την σειρά τους κ. Νικηφόρε, είπε ο κύριος Κενάν και τράβηξε, με βαθιά ρουφηξιά, καπνό από το ναργιλέ του.

- Πρώτα-πρώτα είναι η Γκιουλφέμ. Είναι το φιλικό πρόσωπο που μας συνδέει. Έχω εντολή να σας φέρω σε επαφή με τη Γκιουλφέμ και να προετοιμάσω τη συνάντησή σας.

Δεν μπορούσα να καταλάβω τι συνέβαινε. Όλα άλλαζαν, οι εξελίξεις έπαιρναν άλλη τροπή κι ο ευτραφής κύριος με το φιλικό πρόσωπο αποκτούσε μεμιάς άλλα χαρακτηριστικά. Ήταν φίλος της Γκιουλφέμ; Ήταν κοινός μας φίλος; Ποιος να 'ξερε;

- Τι άλλο ξέρετε; ρώτησα προσεχτικά και δειλά.

- Μα ξέρουμε όλα σας τα σχέδια κι όλους σας τους στόχους.

- Δηλαδή; ρώτησα αμήχανα.

- Δηλαδή το πλάνο της Αγιασοφιάς. Τι άλλο θέλετε να ακούσετε; Σας έπεισα τώρα;

- Και τι σημαίνουν όλα αυτά τα βήματα;

- Τι σημαίνουν όλα αυτά τα βήματα; επαναλάμβανε την ερώτησή μου. Σημαίνουν ότι το σχέδιο σας για την Αγιασοφιά το ασπάζόμαστε κι εμείς. Κι η δική μας ομάδα απ' τη μεριά της Τουρκίας εργάζεται για το ίδιο σχέδιο αν κι οι στόχοι μας είναι διαφορετικοί.

Τέτοια μεταστροφή πραγματικά δεν την περίμενα. Πόσο άλλαζαν οι εικόνες! Με μιας κυλούσαν ευχάριστα από μπροστά μου, με μια απέραντη χαρά, οι εικόνες, οι

άνθρωποι, τ' αυτοκίνητα, τα τρίκυκλα, τα κάρα και τα παιδιά που παίζανε κι ο ιμάμης που πέρασε βιαστικά με μια ομάδα νεοσύλλεκτους με μακριές μαύρες τζελάμπες.

- Θα σας τα εξηγήσω όλα, όπως σας είπα κι ας φαίνονται απίστευτα. Εξάλλου θα σας τα πει κι η ίδια η Γκιουλφέμ κι ο άντρας της.

- Δηλαδή ο άνδρας της δεν είναι φυλακή; Κι η Γκιουλφέμ;

- Έπρεπε να τα παρουσιάσουμε έτσι για να μην υποψιασθεί κανείς τον πραγματικό μας σκοπό.

- Κι η συνάντηση με την Γκιουλφέμ; Πότε θα γίνει και πότε θα συναντηθούμε;

- Μη στεναχωριέσαι κύριε Νικηφόρε, όλα είναι κανονισμένα. Αρκεί να θέλετε εσείς πραγματικά. Αύριο το πρωί θα περάσει μια παρέα μ' ένα μικρό λεωφορείο να σας πάρει και να σας μεταφέρει στην πόλη που μένει η Γκιουλφέμ με την οικογένειά της και σας περιμένει ανυπόμονα. Όλα τ' άλλα θα πάρουν τη δική τους ροή. Να είστε ακριβής. Επτά η ώρα με τις βαλίτσες σας μπροστά στο ξενοδοχείο. Εγώ φεύγω τώρα και σας ευχαριστώ για την υπομονή και την κατανόηση που δείξατε.

Η παράξενη συνάντηση τέλειωσε όπως άρχισε. Σαν ένα μικρό επεισόδιο οργανικά και απρόοπτα. Ο κύριος Κενάν σηκώθηκε έκανε μια μικρή υπόκλιση κι αποχαιρέτησε ευγενικά.

- Αύριο στις επτά μπροστά στο ξενοδοχείο σας, επανέλαβε φιλικά και βγήκε αθόρυβα απ' το μικρό καφενείο.

Έμεινα μόνος αρκετή ώρα με σκέψεις και ιδέες θολωμένες που ανεβοκατέβαιναν στο μυαλό μου. Μία περίεργη αίσθηση με κυρίεψε κι όλο μου το σώμα είχε την ένταση μιας άγνωστης περιπέτειας. Πού θα μ' έβγαζαν όλα αυτά που άκουσα κι ύστερα η ιστορία με τη Γκιουλφέμ; Κι οι Μωαμεθανοί κι οι Τούρκοι με τα πολιτικά τους θέματα και τη δική τους ιστορία;

Παρ' όλη την αγωνία ένα παράξενο αίσθημα κυριαρχούσε μέσα μου, ούτε φόβος, ούτε περιέργεια κι ύστερα τι θα μπορούσε να συμβεί σ' έναν Αμερικάνο κοσμοπολίτη με την ασφάλεια των προξενείων και της πρεσβείας; Πιο πολύ μ' ανησυχούσαν οι άγνωστες συμπτώσεις, όλα αυτά που ήταν έξω απ' το προσωπικό μου πρόγραμμα, από τα δικά μου σχέδια, απ' τους δικούς μου στόχους. Αυτοί οι περίεργοι τρίτοι που ήταν άγνωστοι και απρόβλεπτοι, έξω απ' τις αρχικές προτεραιότητες και στόχους. Και στο κάτω κάτω ποια να ήταν τα επακόλουθα; Τι θα μπορούσαν ν' αλλάξουν, μια κι οι πρωταγωνιστές των σχεδίων μας είναι προκαθορισμένοι και στιγματισμένοι;

Άνοιξε τις πόρτες και τα παράθυρά σου στη ζωή της Τουρκίας, ζήσε αυτή τη ζωντανή κοινωνία που θέλει να συμμετέχει στη δική σου τη ζωή και σε παρατηρεί καλοκάγαθα και καρτερικά και συγκρατεί κάθε σου κίνηση, κάθε λέξη, κάθε μορφασμό.

Γύρισα κουρασμένος στο δωμάτιο του μικρού ξενοδοχείου μου. Ο νεαρός καμαριέρης με πρόλαβε στο διάδρομο, χαιρέτησε ευγενικά και ρώτησε:

- Εφέντη να σας φέρω ένα μπουκάλι εμφιαλωμένο νερό να δροσιστείτε.

- Ευχαριστώ, του απάντησα λίγο βαρύς και βιαστικά μπήκα στο δωμάτιο μου και με το κλειδί κλείδωσα με μηχανικές κινήσεις την πόρτα. Ύστερα όλα βουβάθηκαν, χάθηκαν οι ήχοι κι οι θόρυβοι. Τ' αυτιά μου, παρ' όλο που δε βούιζαν, άκουγαν την ορμή της σιωπής και της ησυχίας. Σα βουβός τριγύριζα νυσταγμένος στη μικρή κάμαρα με μηχανικές κινήσεις, δίχως συνειρμό και σκέψη. Έπεσα στο κρεβάτι και

με πήρε ένας ύπνος γλυκός και βαθύς. Τα όνειρα της νύχτας ήταν βαριά κι ανεξήγητα.

Ήταν η ανησυχία για το άγνωστο, ήταν το διαπεραστικό κρύο της νύχτας, δεν ξέρω τι ήταν αυτό που με έφερνε σε γιορτές με επίσημους που φορούσαν παράσημα και μεταξωτά κοντογούνια κι επανωφόρια με έντονα χρώματα και γαλανόλευκες βράκες με κόκκινα ζωνάρια στη μέση και την επίσημη ταινία διαγώνια, απ' τον ώμο στα πλευρά. Κι όλοι, με τα κόκκινα καπέλα και τα άσπρα τουρμπάνια και τα μαχαίρια στις ζώνες, παρακολουθούσαν, μαζί κι εγώ, το περίεργο θεατρικό έργο με γελωτοποιούς με σακιά γεμάτα φουντούκια στους ώμους.

Πολυέλαιοι με λουλούδια και γιρλάντες με κρύσταλλα και πολυάριθμα φώτα, συνόδευσαν την παρέλαση και δε μπορούσα να ξεχωρίσω αν κινούνταν η πομπή των επισήμων ή οι θεατές που, χιλιάδες, πλημμύριζαν τους διαδρόμους. Πίσω απ' τους μαγεμένους κήπους χλιμίντριζαν ζαρκάδια και λεοπαρδάλεις με σκούρο βελούδο κι ύστερα στην άλλη στιγμή, χάνονταν όλα κι έβγαιναν στο δειλινό του γιαλού τα καράβια, σαν παιγνίδια των παιδιών αέρινα και αθώα, ατελείωτα το ένα πίσω από τ' άλλο, και πάλι ξανά η μεγάλη πομπή απ' το παλάτι στην είσοδο του μεγάλου τζαμιού.

Ξύπνησα στην ώρα μου, συνεπαρμένος απ' τις εικόνες του ονείρου, ακόμη έντονες και ζωντανές. Ξανάφερνα μπροστά μου ολοζώντανα τις φυσιογνωμίες με τα λεπτά μουστάκια σ' αφράτα, απ' τη χλιδή και την καλοπέραση, πρόσωπα. Και πιο έντονα τους ανθισμένους πολυέλαιους με λουλούδια μοβ κι έντονα λευκά και κόκκινα, που έλαμπαν τη νύχτα σαν πυροτεχνήματα και χάνονταν στη στιγμή, με χιλιάδες χάνδρες και κρύσταλλα σκορπισμένα στον αέρα, με μικρούς και μεγάλους κύκλους που λαμπύριζαν.

Ο καμαριέρης κουβάλησε τη βαλίτσα μου στο μικρό σαλόνι της υποδοχής, όπου είχε ετοιμάσει φρέσκο ανατολίτικο καφέ και μερικά μικρά κουλουράκια, που δεν ήταν ούτε γλυκά, ούτε αλμυρά, ό,τι πρέπει για ένα ελαφρύ πρωινό, πριν αρχίσει η περιπέτεια του παράξενου ταξιδιού στα βάθη της Τουρκίας.

Ακόμη δεν είχε ξημερώσει. Τα φώτα στο δρόμο ήταν αναμμένα και μια αραιή ψιλή ομίχλη γέμιζε την πόλη. Οι νυσταγμένοι ταξιτζήδες στην πλατεία μαζεμένοι γύρω από ένα βαρέλι με ξύλα που καίγονταν, συζητούσαν έντονα και διαπεραστικά. Βγήκα στο μικρό κήπο του ξενοδοχείου κι η πρωινή δροσιά με σκέπασε με μυρωδιές από λουλούδια και φρέσκα φύλλα. Από μακριά ακούγονταν τα κορναρίσματα των περαστικών φορτηγών και στο λιμάνι γλιστρούσαν αθόρυβα τα μικρά και τα μεγάλα καράβια. Δεν πέρασε πολύ ώρα και στο προαύλιο του ξενοδοχείου σταμάτησε ένα μικρό λεωφορείο με μεταλλικό ασημί χρώμα κι ο οδηγός μαζί με τον κύριο Κενάν έτρεξαν προς το μέρος μου και με καλημέρισαν καλόκαρδα.

- Όσο πιο γρήγορα φύγουμε, τόσο πιο ευχάριστο θα είναι το ταξίδι μας πριν μας πιάσει η ζέστη.

Ο καμαριέρης έφερε τη βαλίτσα μου και μ' αποχαιρέτησε συγκινημένος. Μπήκαμε στο μικρό λεωφορείο και το ταξίδι μας άρχιζε. Ο κύριος Κενάν κάθισε δίπλα στον οδηγό με το μεγάλο μουστάκι και σ' όλη την διαδρομή συζητούσαν χαμηλόφωνα. Περάσαμε απ' το κέντρο στο μεγάλο ευθύ δρόμο που έβγαλε έξω απ' την πόλη. Τα σπίτια σιγά-σιγά αραιώναν μέχρι που χάθηκαν εντελώς.

Κάτω απ' αυτή την ευδαιμονική διάθεση παρατηρούσα τα πάντα σαν λαθραίος θεατής κι όλα, τότε εμφανιζόταν σ' αυτή την αγουροξυπνημένη πρωινή παράσταση σαν αμίλητες σκιές και τότε χάνονταν δίπλα μου. Πάντα αισθανόμουν μια απέραντη ευτυχία όταν άφηνα πίσω μου τα γνωστά και ξανοιγόταν μπροστά μου

μια σκηνή μ' ένα άγνωστο έργο, με άγνωστους ανθρώπους, με πρωτόγνωρα τοπία, με καινούργια βουνά και ποτάμια και λίμνες και μικρά και θεόρατα δένδρα. Μία απέραντη γλύκα με κατέλαβε στη θέση μου και ένας μικρός πρωινός ύπνος με παρέσυρε στο βασίλειό του. Ωραία περνάω, σκεπτόμουν, Οι άνθρωποι με δέχονται και με συνοδεύουν σε μια άγνωστη περιπέτεια.

Οι πόλεις χοροπηδούσαν σαν μπαλέτα με χιλιάδες δωρικές και ιωνικές κολώνες, κάστρα, αρχαία θέατρα, βυζαντινές εκκλησίες, παλάτια, τζαμιά, πάρκα, μαγευτικά τοπία, καταρράκτες, πράσινα φαράγγια. Πράσινοι μιναρέδες αρχαίες αγορές, απέραντα ερείπια των Ελλήνων, μοντέρνες λεωφόροι στα λιμάνια, αμέτρητα αγάλματα, τόποι μυστικοί, γραφικά τοπία, θερμά λουτρά, στάδια, μοναστήρια, δύσβατα βουνά και παντού με τάξη οργανωμένα αρχαιολογικά μουσεία, βιβλιοθήκες, πλατείες, μωσαϊκά, γέφυρες και λίμνες και κάθε τόσο πάλι οι δρόμοι της επαρχίας με τα δύσβατα βουνά και τα καλλιεργημένα χωράφια.

Ατέλειωτο ταξίδι με άπειρες εικόνες, εξωτικές, άγνωστες κι ωστόσο γνωστές. Πόσο ατελείωτη είναι η Τουρκία απ' το βορρά ως τις ακτές του Αιγαίου κι απ' τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας ως το νότο, με κάθετες προσβάσεις στα χιονισμένα βουνά, σε ξεχασμένα οροπέδια, σε βυθισμένα χωριά.

Το λεωφορείο σταμάτησε μπροστά σ' ένα υπαίθριο καφενείο με πολλά τραπέζια κάτω από πλατάνια και λογής-λογής δένδρα. Παντού έπεφταν μικροί καταρράκτες και δρόσιζαν με δροσοσταλίδες το ζεστό μεσημεριάτικο διάλειμμα. Ο κύριος Κενάν κατέβηκε σβέλτα και με βοήθησε να συνέλθω. Καθίσαμε σ' ένα ξύλινο τραπέζι και έδωσε παραγγελίες στο γκαρσόνι που έτρεξε αμέσως να μας εξυπηρετήσει.

- Λοιπόν, κύριε Νικηφόρε, ποιες είναι οι εντυπώσεις σας απ' το ταξίδι; Τι σας λέει η Τουρκία;

- Κύριε Κενάν, πρώτα απ' όλα θέλω να σας ευχαριστήσω γι' αυτή την ξενάγηση στην πατρίδα σας και θέλω να ομολογήσω το θαυμασμό και την ικανοποίηση, που μου προσέφεραν οι ατέλειωτες εντυπώσεις. Όλα μου φαίνονται τόσο οικεία, παρ' όλο που είναι άγνωστα και τα βλέπω για πρώτη φορά.

- Κατά το απόγευμα θα φτάσουμε στο τέρμα του ταξιδιού μας, στην Κονία. Στην όμορφη πόλη με τα θαυμάσια τζαμιά και μοναστήρια. Εκεί μας περιμένουν οι φίλοι μας. Όλα θα πάνε καλά.

Το γκαρσόνι μας έφερε τις παραγγελίες, φρέσκες λιχουδιές της σχάρας, σαλάτες και δροσερά νερά. Ο κύριος Κενάν δεν παρέλειψε κι έστειλε ένα γεμάτο δίσκο με μεζέδες και νερά στον οδηγό.

Έφαγα με όρεξη και σιγά-σιγά ανακτούσα τις δυνάμεις μου. Απολάμβανα ευχάριστα αυτό το πρώτο μας διάλειμμα, με το πέρασμα όμως της ώρας επέστρεφα και πάλι στα βασικά θέματα που μ' απασχολούσαν. Σκέψεις και υπόνοιες μαζεύτηκαν πάλι ένας σωρός. Δεν μπορούσα να μαντέψω την πραγματική αιτία της συνάντησής μας.

- Εξηγήστε μου λοιπόν, κύριε Κενάν, πρότεινα στο συμπαθή συνοδό μου να διαλεγκάνει λίγο τα «αστυνομικά» του μυστήρια.

- Μην ανησυχείτε καθόλου, κύριε Νικηφόρε. Μπορεί να σας είναι λίγο ακατανόητα όσα συμβαίνουν, αλλά έχουν τη λογική συνοχή τους. Κοιτάξτε, πολλοί κύκλοι της κυβέρνησης και ιδιαίτερα από τις υπηρεσίες των υπουργείων οικονομίας και παιδείας, ενδιαφέρονται πολύ να οργανώσουν μια συνάντησή σας με ειδικούς των πανεπιστημίων. Αυτό βέβαια δε θέλουν να γίνει ανοικτά κι επίσημα, αλλά ανεπίσημα και εντελώς μυστικά.

Ξέρετε, μετά τη δημοσίευση του βιβλίου σας, δεν είστε και εντελώς άγνωστος, όπως ίσως θα νομίζετε. Μας περιμένουν πάνω από είκοσι άτομα, όλοι άνθρωποι διαλεγμένοι που ενδιαφέρονται για το μέλλον της Τουρκίας. Και το μέλλον της Τουρκίας δεν εξαρτάται μόνο από τους Τούρκους πατριώτες, αλλά και από το κατά πόσο η πληροφόρηση του κόσμου μπορεί να οδηγήσει σε διάλογο για τις σωστές λύσεις. Οι καλοί καπετάνιοι στα καράβια χρειάζονται και πληροφορίες και χάρτες για την πορεία τους. Αν οι χάρτες είναι λειψοί και δεν αναγράφουν τα βάθη, τους υφάλους και τα ρεύματα, όσο καλός κι αν είναι ο καπετάνιος θα συναντά ολοένα απρόβλεπτες δυσκολίες, είπε ο κύριος Κενάν.

- Ωραίο το παράδειγμα με το πλοίο και τον καπετάνιο δίχως τους σωστούς χάρτες.

- Προσπαθούμε να εντοπίσουμε και να συμπληρώσουμε στις αναλύσεις μας τις γνώσεις που μας λείπουν. Ποιο είναι το πνεύμα της εποχής, ποια είναι η τάση της τεχνολογίας, τι λέει η παγκόσμια τράπεζα, πού κατευθύνεται η Αμερική, πώς προσανατολίζεται η Ευρωπαϊκή Ένωση, τι αισθάνονται οι λαοί, οι πολιτισμοί, οι άνθρωποι σαν και σας, σαν και μένα;

Είχαμε φτάσει στην Κονία κοντά στην κεντρική πλατεία με κυκλική κυκλοφορία, τα τζαμιά και τα μοναστήρια. Το μικρό λεωφορείο έκανε επιδέξιους ελιγμούς και μας έφερε ασφαλείς και ευχαριστημένους μπροστά στον ξενώνα μας. Μια ομάδα νέων μας καλοδέχτηκε και μ' ανοιχτόκαρδη διάθεση φρόντισε για το δωμάτιό μου και τις αποσκευές μου. Στη μέση του δωματίου μια μεγάλη πιατέλα με φρούτα με καλωσόριζε και μια ωραία κάρτα με όμορφα γράμματα είχε το όνομα μου.

Ευχαρίστησα τους ευγενικούς νέους κι έπεσα με τα ρούχα στο μεγάλο κρεβάτι. Πλαγιασμένος άφηνα τις εικόνες να στριφογυρίζουν μπροστά μου και τις μελλούμενες και τις περασμένες, σαν τον αόρατο σκηνοθέτη που ετοιμάζει και δοκιμάζει την πρόβα των σκηνών που ακολουθούν. *Στις έξι θα είναι η πρώτη μας «επίσημη» ανεπίσημη συνάντηση στην κεντρική αίθουσα τελετών. Θα περάσω να σας πάρω, θα πάμε μαζί στην τελετή της υποδοχής,* είχε πει ο κύριος Κενάν και τα λόγια του βούιζαν ακόμη ζωντανά στ' αυτιά μου.

Περίμενα με υπομονή ίσα με την ώρα που χτύπησε η πόρτα και ο κύριος Κενάν με κάλεσε να ετοιμαστώ για την υποδοχή μας. Βγήκα στον μεγάλο διάδρομο όπου με περίμενε στις αναπαυτικές πολυθρόνες ντυμένος μ' ένα ωραίο σκούρο κουστούμι. Σηκώθηκε να με προϋπαντήσει και κατεβήκαμε τα πλατιά σκαλοπάτια που οδηγούσαν στην αίθουσα τελετών. Μια αίθουσα ευρύχωρη σα σαλόνι και σαν αίθουσα διδασκαλίας.

Η έκπληξή μου ήταν μεγάλη. Μια μεγάλη αίθουσα στρωμένη με ωραία χαλιά και αρμονικό εξάγωνο σχήμα, με τοίχους διάτρητους που άφηναν μεγάλα ανοίγματα και πλούσιο διάκοσμο, διακριτικά απλός και σύγχρονος. Μια σχετικά αυστηρή ατμόσφαιρα επικρατούσε απ' τα βαριά χαλιά και τους επενδεδυμένους με σκούρες καρυδένιες αποχρώσεις τοίχους. Τα ξύλα κι οι καπλαμάδες είχαν μία ευχάριστη γυαλάδα. Έλαμπαν απ' τα χρόνια και μαρτυρούσαν τα ίχνη των ανθρώπων που πέρασαν απ' αυτή την ωραία αίθουσα. Τα παράθυρα άρχιζαν σε μεγάλο ύψος και το κάτω μέρος της αίθουσας δίχως ερεθίσματα και εικόνες, βοηθούσε στην πνευματική συγκέντρωση και τον άμεσο διάλογο. Πρόσωπο με πρόσωπο, ο καθένας απέναντι με όλους και όλοι με τον καθένα.

Οι ηλικιωμένοι κύριοι που ήταν καθισμένοι σταυροπόδι σε μια εξέδρα χτύπησαν τα χέρια κι η τελετή ξεκίνησε κι άρχισε ν' ανεβαίνει η έντασή της. Όλοι ήταν καθισμένοι γύρω-γύρω με την πλάτη στις καρυδένιες πλάκες, άλλοι σταυροπόδι, άλλοι στα μαξιλάρια κι ένας-ένας άρχισαν τα ρυθμικά τραγούδια, μια ωραία μελωδία σαν

κανόνας ατελείωτος, με αυτοσχέδιους στίχους. Τραγουδούσαν προς τιμή μου τους παλιούς σκοπούς.

Ακριβώς απέναντί μου η Γκιουλφέμ κι ο άντρας της, που με υποδέχτηκαν με δακρυσμένα μάτια. Ήρθε κι η σειρά τους να τραγουδήσουν τους στίχους τους και δεν μπορούσαν να κρύψουν τη συγκίνηση και τη χαρά τους. Παρ' όλο που τραγούδησαν όλοι, η λυρική υποδοχή δεν κράτησε πολύ και δε με κούρασε καθόλου. Άκουγα συγκινημένος και περήφανος την τελετή συνειδητοποιώντας ότι γινόταν προς τιμή μου. Οι διαδοχικές φωνές, αντρικές και γυναικείες, γέμισαν την αίθουσα με παράξενη παραμυθένια ατμόσφαιρα. Την ατμόσφαιρα της τιμητικής υποδοχής που ζούσα για πρώτη φορά ευτυχισμένος στα βάθη της Τουρκίας.

Οι ηλικιωμένοι της εξέδρας με καλωσόρισαν με τιμητικές προσφωνήσεις. Όταν τελείωσε η υποδοχή άρχισε η ακρόαση. Αισθανόμουν ότι βρίσκομαι σε μια τελετουργική ακρόαση και άκουγα τις ερωτήσεις από κάθε κυρία και κάθε κύριο. Οι γυναίκες ήταν διαφορετικές, ούτε μια δεν παρέλειψε να εκφράσει την ευγνωμοσύνη της και να επαινέσει το έργο μου. Τους άκουγα όλους με προσοχή και συγκέντρωση. Τι περίεργο αίσθημα! Σαν να άκουγα τις ίδιες ερωτήσεις, τις ίδιες απορίες των Τούρκων όλων των αιώνων, που ουσιαστικά γυρίζανε πάντα γύρω απ' τα ίδια θέματα: Την ιστορία, την πολιτική, την ταυτότητα, τη στρατηγική και τον ορισμό της θέλησης του πολιτισμού τους.

Ο κύριος Κενάν πρότεινε να καθορίσω εγώ τον τρόπο και τη μέθοδο της διαδικασίας του διαλόγου.

Πρότεινα να τους ακούσω όλους και ν' αρχίσω τη συζήτηση αμέσως μετά.

- Ποια είναι η θέση μας στον κόσμο;
- Ανήκουμε στην Ευρώπη;
- Έχουμε θέση ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη;
- Τι μας συνδέει με τον γενικό ορισμό του πολιτισμού της Ευρώπης;
- Βρισκόμαστε στο τέλος του κεμαλισμού;
- Να ανανεωθούν οι παλιές μας ρίζες του ισλαμισμού με την Ασία και τις τουρκόφωνες φυλές της;
- Υπάρχουν εναλλακτικές ιδέες στη βασική για την Τουρκία αρχή του παντουρκισμού, που συνδέεται άμεσα με την ηγεμονία στο μεγάλο χώρο του πολιτισμού του Ισλάμ, της Αραβίας, της Αιγύπτου, της Περσίας και των νέων κρατών της πρώην Σοβιετικής ένωσης, του Αφγανιστάν, του Πακιστάν, της Ινδίας και της Μαλαισίας;
- Οι Νεοοσμανλήδες κατάφεραν να γίνουν πρωταγωνιστές και επέβαλαν στα λαϊκά στρώματα μια καταπίεση που κρατάει αιώνες. Από πού αρχίζει ο διάλογος και πού τελειώνει; Ποιος θα νικήσει στο τέλος, η δυτική τεχνολογία που αντιπροσωπεύουν οι κεμαλιστές ή το όραμα του νεοοσμανισμού που αφυπνίζει τον ηγετικό ρόλο και τα κατακτητικά ένστικτα;
- Μας δίνεται η ευκαιρία να παίξουμε έναν ιστορικό ρόλο σ' αυτήν τη γεωπολιτική πλευρά του πλανήτη μας σα μια υπερδύναμη, να αναλάβουμε την πρωτοβουλία και να αναπτύξουμε σενάρια και στρατηγικές για ένα τόσο μεγάλο σχέδιο, για τόσα εκατομμύρια λαών. Μπορούμε, και σε ποια βάση, να δώσουμε οράματα σε διακόσια εκατομμύρια ανθρώπους που είναι και αισθάνονται συγγενείς μας;
- Μπορεί πραγματικά ο παντουρκισμός ή κι ο ισλαμισμός μαζί, να αποτελέσουν το όραμα του μέλλοντος για τόσους λαούς της Ασίας;

- Στις διάφορες αποχρώσεις του Ισλάμ ποια είναι η πιο ενδιαφέρουσα; Το Ισλάμ των μουλάδων της Περσίας, το Ευρωισλάμ ή οι ακραίες θέσεις των φονταμενταλιστών, των φανατισμένων Περσών, Αράβων, Τούρκων;

- Η οθωμανική αυτοκρατορία είχε πολλούς λαούς με διαφορετικούς πολιτισμούς, γλώσσες και θρησκείες και επέζησε στους αιώνες μιας και στηριζόταν στην παγκοσμιότητα του Ισλάμ. Οι Νεότουρκοι σταμάτησαν δια της βίας αυτή την πολυεθνική και πολυπολιτισμική ανεξίθρησκη τακτική με μια αρνητική και αφηρημένη έννοια της ιστορικής παράδοσης. Η αντιευρωπαϊκή τοποθέτηση της σημερινής Τουρκίας απομονώνει την πατρίδα μας απ' τη μοντέρνα ζωή της Δύσης, αλλά και της ανοίγει νέους ορίζοντες στις χώρες της Ασίας.

- Περιμέναμε τόσους αιώνες χωρίς ιστορική ταυτότητα, ζήσαμε τόσους αιώνες δίχως τουρκική φιλοσοφία, δίχως τουρκική τεχνολογία, δίχως τουρκική δημοκρατία. Μείναμε πίσω αιώνες με ανατολίτικη απάθεια, δίχως να συμβαδίζουμε με τις παγκόσμιες αλλαγές. Κοιμηθήκαμε στην αναγέννηση, στο διαφωτισμό, στην επανάσταση. Τι απέμεινε στο τέλος;

Ήρθε κι η σειρά της Γκιουφέμ να καταθέσει τα θέματα και τις ερωτήσεις της ομάδας της.

- Στο διάλογο με το χριστιανισμό, *Ισλάμ και χριστιανισμός οι νέες ελπίδες, Ισλάμ και ελληνική φιλοσοφία*, τι περιμένει ο κόσμος από την Τουρκία;

- Πάνω από τέσσερις χιλιάδες χρόνια σ' αυτή την περιοχή. Τι μπορούμε να μάθουμε απ' τους γείτονές μας; Τι έχουν να μας πουν οι Έλληνες, οι Σλάβοι κι οι Ρώσοι. Ποια είναι τα δυνατά μοντέλα για την περιοχή μας. Πόσο αναχρονιστικά σκεφτόμαστε κάτω από τον αναπνευστικό εφυσήχασμό του παρόντος; Μπορούμε να σκεφτούμε νέες ουτοπικές δυνατότητες, νέα ζευγαρώματα, δίχως την αρρώστια του περασμένου μεσαίωνα;

Οι ερωτήσεις έπεφταν απανωτές σα λαϊκή εξέγερση, σαν την οργή των μαζών. Ριπές κι αγανάκτηση. Οι μηχανές της Δύσης, κλεισμένες στα περιορισμένα όρια της άστατης πραγματικότητας του τυχοδιωκτισμού και της άμεσης αντίδρασης, δίχως έλεγχο και ψυχή, χαράζουν ένα νέο μέλλον, μια νέα μορφή ζωής για τη νέα γενιά, δίχως ρομαντισμό και με υπεροπτική διανοητικότητα. Οι μηχανές της δύσης αφηνιασμένες οργώνουν τους κάμπους και τα βουνά, ασταμάτητες, δίχως αντίσταση και τέλος, σε μια συνεχή νευρική κατάσταση, σ' έναν χρονικό περιορισμό, που κόβει το αίσθημα απ' τη ζωή και αφήνει μόνο την υλική επιβίωση. Ανοίγονται οι δρόμοι του νέου πολιτισμού των μηχανών κι όλα ξεοδεύονται για χάρη τους.

Μάζες ατέλειωτες πίσω απ' τις κουρδισμένες μηχανές που κανείς πια δεν μπορεί να τις σταματήσει. Κανείς πια δεν μπορεί να χαμηλώσει την ταχύτητα και την πιο μικρή κίνηση που είναι σα μηχανισμός ανεξάρτητος κι αδάμαστος. Αρχίζει ανυποψίαστα κι αθώα και καταλήγει στους ασταμάτητους κεντρικούς δρόμους που συνδέονται με τις αρτηρίες όλων των ηπείρων, από την πιο μικρή ρομαντική βόλτα με τις μηχανές μέχρι την ανεξέλεγκτη, ανεξάρτητη, συνεχή κίνηση που μεγαλώνει και κινείται και μουγκρίζει σα δράκος. Κι η γη δεμένη και κομμένη με ζώνες κι επικίνδυνες αρτηρίες της αυξανόμενης συγκοινωνίας των νομάδων φυλών, δίχως στόχο και τέρμα, με μόνη πραγματικότητα τη διατήρηση της ατέλειωτης κίνησης. Από πού να αρχίζα;

Σήμερα οι γνώσεις έχουν μία άμεση μηχανική επικαιρότητα κι αναφέρονται στο παρόν δίχως βαθιές συνδέσεις με τις μακροδομές που ορίζουν τη διαχρονική σύλληψη του παρελθόντος και του μέλλοντος. Η δικτατορία του τώρα κυριεύει τα πάντα κι η διαχρονική σύνδεση χάνει το νόημα και την ουσία της. Οι πολιτισμοί στρέφονται με μανία στα πιο ασήμαντα φαινόμενα της καθημερινής ζωής. Τα άπειρα υλικά αγαθά, τα αντικείμενα, αποσπούν όσο περισσότερο μπορούν την προσοχή και γίνονται κέντρο του ενδιαφέροντος. Οικο-λογία, οικο-νομία, η διαμόρφωση του περιβάλλοντος, η φύση μας η ίδια, δεν μπορεί να ορίζονται μόνο απ' τη φευγαλέα προοπτική του παρόντος.

Στην ιστορία όλα μπερδεμένα και δύσκολα, στενά και εγωκεντρικά. Στα γεωπολιτικά συμφέροντα δρόμοι στενοί και προβληματικοί –η βία και το μαστίγιο της προσαρμογής στη νέα ζωή, στις νέες τάξεις της ηγεσίας-, απόλυτα δεμένοι με τα υλικά αγαθά, τα αντικείμενα και τα τρόφιμα.

Η πίστη και η φιλοσοφία της μηχανής είναι η αναπαραγωγή της κι η υποταγή της ανθρώπινης φυλής στο ρυθμό της μηχανής. *Διάλεξε ή τη μηχανή ή τη μηχανή. Ή τη μηχανή ή το θάνατο.* Όλοι όσοι περιμένουν κι ονειρεύονται, ξεπερνιούνται απ' το ίδιο τους το βάρος. Ή θα κυνηγάς τη μηχανή ή θα σε κυνηγάει η ίδια ίσα με την τρύπα της φωλιάς σου. Θα σε βγάλει απ' την τρύπα και θα σε ρίξει στον αέρα στρόβιλό της. Το περπέτουμ μόμπιλε, το αεικίνητο, εγκαταστάθηκε κι εγκατέστησε τη δικτατορία του, τη νευρικότητά του, την υπεροχή του.

Οι πρώτες ερωτήσεις έμοιαζαν με απελπισμένες επιθέσεις κι απεγνωσμένες αντιδράσεις. Ασία, Ασία θα σε οργώσουν οι μεγάλες μηχανές. Φαγάνες κι αεριωθούμενα, πύραυλοι και φορτηγά θα λυσσάξουν και θα χιμήξουν ατίθασα. Κι όλοι οι λαοί σου θα μαζετούν γύρω απ' τις κεντρικές αρτηρίες, να ζήσουν αυτό το θέαμα και να νοιώσουν αυτόν τον ίλιγγο της ταχύτητας της μηχανής.

Τώρα, μέσα σ' αυτήν την ωραία αίθουσα, δύο μέτωπα. Οι μηχανές που ουρλιάζουν απ' τη μια μεριά κι απ' την άλλη, όλες οι ερωτήσεις της Ασίας αναπάντεχες, δίχως προσανατολισμό, αναπάντητες. Τις άκουγα προσεχτικά μια-μια κι όλες μαζί κι ένοιωθα τη δίψα για λύσεις για σωστές απαντήσεις. Από πού να άρχιζα; Από ποια θεωρία και σκοπιά; Ποια ερώτηση να πρωταπαντήσω; Δύο μέτωπα έτοιμα για σύγκρουση και βία, δίχως υπομονή και σύνεση.

Πέρασαν πολλές ώρες ακρόασης. Προσπαθούσα να καταλάβω τους ανθρώπους στο βάθος τους. Από πού έρχονται; Τι θέλουν να πετύχουν; Πού θέλουν να φτάσουν; Τι σκοπούς έχουν; Τι όνειρα; Για ποιο λόγο βρεθήκαμε σ' αυτή τη συνάντηση; Πώς θα τελειώνει;

Ήρθε η σειρά μου κι όταν μου δόθηκε ο λόγος απλώθηκε μια σιωπή από ένα μίγμα θαυμασμού κι απελπισίας, μια σιωπή που μαλάκωνε την ένταση και έφερνε μια απερίγραπτη διάθεση. Αρχισα αργά, μελωδικά τη διάλεξή μου, γενικά και αόριστα.

- Καταρχήν, χαίρομαι που είμαι μαζί σας. Που μιλώ μαζί σας, που μας δίνεται η ευκαιρία να βρούμε μαζί έναν τόπο κοινό, γεωμετρικό, φιλοσοφικό, ανθρώπινο και να διαλέξουμε τα όριά μας. Δε θέλω να μιλήσω για μια πειραματική μέθοδο, αλλά για τη μικρή μας κοινότητα κάτω απ' αυτή τη στέγη, σ' αυτή την πόλη, στον ίδιο χρόνο, συγχρονισμένοι, σύγχρονοι. Ο κοινός μας τόπος αυτή η αίθουσα, τόπος του νου, τόπος της ψυχής. Πόσο κοντά μπορούμε να πλησιάσουμε, πόσο πολύ μπορούμε να απομακρυνθούμε; Ένας είναι ο κοινός μας δρόμος, ο δρόμος της αγάπης. Τι χρειάζονται τα λόγια; Τι μπορούν να προσφέρουν στη δύναμη της

αγάπης; Απ' τον έναν άνθρωπο στον άλλο κι απ' τον έναν σε όλους κι απ' όλους στον καθένα.

Διέκοψα την ομιλία μου, σηκώθηκα με αργές κινήσεις, πήγα στο κέντρο της αίθουσας, κάθισα σταυροπόδι και πρότεινα με δυνατή φωνή:

- Ένας απέναντί μου. Πρόσωπο με πρόσωπο, άτομο με άτομο για να είμαι κοντά σας, κοντά στη ζωή, κοντά σ' έναν φίλο. Ποιος θέλει να καθίσει απέναντί μου και ν' αρχίσουμε τον πραγματικό διάλογο;

Η σιωπή διακόπηκε για λίγο από λίγα μουρμουρητά, που σταμάτησαν μ' ένα χειροκρότημα θαυμασμού όταν σηκώθηκε ένας νέος απ' τη μέση της αριστερής πτέρυγας. Πλησίασε στο κέντρο της αίθουσας, σταμάτησε μπροστά μου, υποκλίθηκε και πρόφερε δυνατά το όνομά του.

- Μουράτ Ντεμίρ. Κατάγομαι απ' τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας. Σε μένα έπεσε το τυχερό ν' αρχίσω το διάλογο.

- Η ερώτησή μου και το καυτό θέμα που με απασχολεί είναι το άνοιγμα της Τουρκίας στις νέες τουρκόφωνες χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Και οι πέντε δημοκρατίες έγιναν μέλη του ισλαμικού συμβουλίου, όπου ανήκουν πενήντα πέντε κράτη από τον κόσμο του Ισλάμ. Η ερώτησή μου είναι: πια στρατηγική πρέπει να ακολουθήσει η Τουρκία βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα, μιας κι η σχέση της με αυτές τις δημοκρατίες είναι οργανική. Δεν πρέπει να αναλάβει η Τουρκία πρωτοβουλία; Τι έχετε να μας αναπτύξετε γι' αυτό το θέμα;

Η συζήτηση έπαιρνε ωραία τροπή.

- Βέβαια η ερώτηση δεν μπορεί να απομονωθεί σε μια θεωρητική γεωπολιτική σκοπιά, απάντησα σαν μια πρώτη εισαγωγή. Πρέπει την ίδια ερώτηση να την μοιράσουμε σε περισσότερες μικρότερες και να κάνουμε πιο κατανοητή την σκέψη μας. Στα θέματα της γεωπολιτικής οικονομίας πρέπει να ασφαλίσουμε όλα εκείνα τα στοιχεία που ευκολύνουν την επικοινωνία και περιέχουν μέσα τους την μελλοντική ουσία που ενώνει τους ανθρώπους και ιδιαίτερα την νεολαία με τα παγκόσμια ρεύματα της εποχής μας. Πρέπει να ρωτήσουμε λοιπόν ποια είναι αυτά τα ενωτικά στοιχεία στην παγκόσμια σκηνή. Ας αναφέρουμε ορισμένα. Η ειρήνη, η ευημερία και η εργασία, η ελευθερία της κίνησης, η οικολογία, η υγεία, η ασφάλεια, η δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και βέβαια όλα αυτά που συμπεριλαμβάνονται στο χάρτη των Ηνωμένων Εθνών.

Η αιώνια δομή της ανθρώπινης μοίρας είναι να μοιράζεται την προσωπική της παρουσία με την πραγματικότητα του μικρού ή του μεγαλύτερου συνόλου. Αυτή η αιώνια αξία του ελληνικού πολιτισμού δεν ορίστηκε σε φυλετική υπεροχή και κατόρθωμα, αλλά σε σταθμός στην ιστορία του ανθρώπινου όντος, να εξελίσσεται και να εξελίσσει με το πνεύμα, τις γνώσεις και τις εμπειρίες του.

Αλλά η δική μας σκέψη αρχίζει μετά απ' όλα αυτά και αναφέρεται στην κινητήρια δύναμη των μικρών και των μεγάλων συστημάτων. Δηλαδή στο πνεύμα. Και σε ποιο πνεύμα; Μήπως θα πρέπει να στρέψουμε τη ματιά μας πίσω στην ιστορία, εκεί που σταμάτησε η ιδέα του Μεγαλέξανδρου με τον όρκο της Όπης, που δήλωσε μπροστά σε 9.000 αξιωματούχους και προύχοντες κάθε φυλής, τόσο Έλληνες όσο και Πέρσες, Μήδους, Φοίνικες, Αιγύπτιους και από κάθε άλλη φυλή της επικράτειάς του: *«Σας εύχομαι, τώρα που τελειώνουν οι πόλεμοι να ευτυχήσετε μέσα σε ειρήνη. Όλοι οι θνητοί, από 'δώ και πέρα, να ζήσουν σαν ένας λαός, μονιασμένοι για την κοινή προκοπή. Να έχετε την οικουμένη για πατρίδα σας, με νόμους κοινούς, όπου θα κυβερνούν οι άριστοι ανεξάρτητα απ' τη φυλή τους. Δεν χωρίζω τους ανθρώπους, όπως κάνουν οι στενόμυαλοι, σε Έλληνες και βάρβαρους. Δεν με ενδιαφέρει η*

καταγωγή των πολιτών ούτε η ράτσα τους. Τους ξεχωρίζω μ' ένα μόνο κριτήριο, την αρετή. Για μένα κάθε καλός ξένος είναι Έλληνας και κάθε κακός Έλληνας είναι χειρότερος από Βάρβαρο. Αν ποτέ σας παρουσιαστούν διαφορές, δεν θα καταφεύγετε στα όπλα παρά θα τις λύνετε ειρηνικά. Στην ανάγκη θα σταθώ διαιτητής σας. Το θεό δεν πρέπει να τον έχετε σαν αυταρχικό κυβερνήτη, αλλά σαν κοινό πατέρα όλων, ώστε η διαγωγή σας να μοιάζει με τη ζωή που κάνουν τ' αδέρφια μέσα στην οικογένεια. Απ' τη μεριά μου σας θεωρώ όλους ίσους, λευκούς και μελαπούς και θα ήθελα να μην αισθάνεστε μόνο σαν υπήκοοι της Κοινοπολιτείας μου, αλλά να νοιώθετε όλοι σαν μέτοχοι και συνεταίροι. Όσο περνά απ' το χέρι μου, θα προσπαθήσω να γίνουν πραγματικότητα αυτά που υπόσχομαι. Αυτόν τον όρκο, που δώσαμε απόψε με σπονδές, κρατήστε τον σα σύμβολο αγάπης».

Δηλαδή αναφέρομαι σε κείνη την σφαιρικότητα του ελληνισμού που καταφέρνει να ισορροπήσει το άτομο με το περιβάλλον και το σύνολο. Σ' εκείνον τον ελληνισμό που εξασφαλίζει τη δημιουργική αεικινήσια, την προσωπικότητα του ατόμου που μπορεί να φιλτράρει με τα δικά του μόρια ολόκληρο το σύμπαν. Ο ελληνισμός δεν είναι ένα ιδεολογικό ή φιλοσοφικό σύστημα, παρά η βαθύτερη ανθρώπινη συνειδητοποίηση και ο βαθύτερος πόθος των ανθρώπων να ισορροπήσουν τα φαινόμενα ανάμεσα στη ζωή, στο άτομο και στο σύνολο της κοινωνίας.

Ίσως μια ενημέρωση και διαφώτιση του απλού κόσμου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, για την ουσία και τα σύμβολα της δημοκρατίας, να μπορέσει να οδηγήσει και τον τουρκικό λαό σε ανανέωση. Στις ρίζες του ελληνισμού που οι βάσεις του στηρίζονται στη σωστή αναλογία ανάμεσα στο άτομο και το σύνολο. Για να μπορέσει ο άνθρωπος ν' απαντήσει στον αιώνιο πόθο του για ισότητα και ελευθερία, να απαλλάξει την προσωπικότητα του απ' τον εγωκεντρισμό και τον ατομισμό και να φτάσει σε μια ισορροπία με το κοινό, με τις αξίες και τις υποχρεώσεις απέναντι στο σύνολο.

Γιατί η αρχέτυπη ουσία της ζωντανής δημοκρατίας που συνέλαβε και διαμόρφωσε σαν κεντρική του ιδέα μέσα στους αιώνες ο ελληνισμός, είναι η έκφραση μιας παγκόσμιας σταθεράς που συνοδεύει την ανθρωπολογική εξέλιξη των κοινωνιών. Γιατί ο ελληνισμός είναι κληρονομιά της ανθρωπότητας, κληρονομιά όλων των λαών κι είναι χρέος των Ελλήνων, όλων των Ελλήνων της υφελίου, να μεταφερθεί αυτή η κοινή κληρονομιά στα αιτήματα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

- Δηλαδή;

- Δηλαδή αναφέρομαι στον εξελληνισμό της Τουρκίας. Ο ελληνισμός μπορεί να γίνει ο παράδεισος της Τουρκίας, μια εμπειρία που έζησαν ήδη οι Άραβες. Ο ισλαμισμός δε βλέπει στον ελληνισμό -ούτε στην θεώρηση του, ούτε στην πράξη του- αντιθέσεις. Το αντίθετο. Είναι η προέκταση του, γιατί είναι η μόνη αρχή που σέβεται τη θεοκεντρική ουσία του ισλαμισμού, δίχως φυλετικές διακρίσεις. Επιτρέπει στον άνθρωπο *τα του Καίσαρι τω Καίσαρι* όσον αφορά την πολιτεία του και *τα του Θεού το Θεώ*, όπως ορίζει η πίστη του και η θρησκεία του.

- Μα ο Ελληνισμός, χρειάζεται προϋποθέσεις, δημοκρατία, Ακαδημίες Καλών Τεχνών, επιστήμες, τεχνογνωσία.

- Η ελληνική τέχνη παρ' όλη την «ανωτερότητά» της είναι μια αρχέτυπη δομή της μαζικής επικοινωνίας, διαχρονική και αέναη. Κανένας άλλος πολιτισμός δε διατηρεί αυτό το διαχρονικό βάθος, όπως η ελληνική τέχνη από την πρώτη της εμφάνισή μέχρι σήμερα. Η παγκοσμιότητα του ελληνισμού, της ελληνικής τέχνης, η συνύπαρξή τους με άλλους πολιτισμούς, η συμφιλιωτική και η συμβιβαστική τους

διάθεση είναι όντως ένα παράξενο φαινόμενο που για να το εξηγήσουμε πρέπει να καταφύγουμε στη δομή της πληροφορίας και στη θεωρία της επικοινωνίας.

Γι' αυτό και είδαμε όλους τους λαούς, ιδιαίτερα στην Ευρώπη τους τελευταίους αιώνες, να προσπαθούν να προσεγγίσουν την Ελλάδα, το πνεύμα της, την τέχνη της, τις μορφές της, για ν' αγγίξουν την ανθρώπινη ουσία που βρίσκεται βαθιά μέσα στα έγκατα της ανθρώπινης ύπαρξης. Είδαμε μια αέναη προσπάθεια ηγεμόνων και ηγετών να δώσουν στον ίδιο το λαό τους, καθένας με τη σειρά του, αυτή την επίσημη βεβαίωση ότι είναι αντάξιοι, είναι μέτοχοι σ' αυτή τη μεγαλύτερη πράξη που ξεπερνά τους εθνικούς και κρατικούς περιορισμούς, την ισότητα των λαών, το σεβασμό των πολιτισμών σαν μια κοινή πλέον προσπάθεια για τη σταθεροποίηση της ειρηνικής συνύπαρξης.

Θέλω απλά να πω ότι μπορεί και η Τουρκία να επωφεληθεί από αυτή την πρώιμη ωριμότητα ενός λαού-πολιτισμού που κατάφερε να σταθεί απέναντι στο σύνολο σαν άτομο, δίχως φόβο και δράμα, να ξεφύγει απ' τη «θεοκρατική» ηγεσία και να ετοιμάσει έτσι τον άνθρωπο για την ευθύνη της θεϊκής ενανθρώπισης. Κι αν χρειάζεται να αναφερθούμε σε προϋποθέσεις και τεχνογνωσία, αυτό που είναι περισσότερο απαραίτητο απ' όλα είναι το πνεύμα.

- Δηλαδή;

- Δηλαδή θα μπορούσαν οι Τούρκοι και τα Τουρκόφωνα φύλλα να γίνουν Έλληνες και μάλιστα ίσως και καλύτεροι. Σαν τους Έλληνες της Αλεξάνδρειας των Πτολεμαίων, σαν τους Άραβες Έλληνες, σαν τους Ινδούς Έλληνες, σαν τους Κινέζους Έλληνες, δηλαδή Τούρκοι Έλληνες. Σκεφθείτε εκλεκτοί μου ακροατές, οι Τούρκοι Έλληνες να ξεπεράσουν τους Έλληνες του σημερινού ελληνικού κράτους στον ελληνισμό.

- Καλά, οι Τούρκοι γιατί να μη μείνουν Τούρκοι; Δεν έχουν αυτό το δικαίωμα;

- Και φυσικά το έχουν, αλλά θα τους λείπει πάντα η συνδετική ουσία που ενώνει τους λαούς της Ευρώπης κάτω από τα ίδια θεμέλια και την κοινή ιστορία.

- Θα μπορούσε να υπάρχει δηλαδή μία αντίστοιχη θεώρηση, ένας παντουρκισμός, που να επιτρέπει στους Έλληνες να είναι, Τούρκοι, απέναντι στους Αρμένιους, στους Κούρδους;

- Όπως βλέπετε στον ελληνισμό δεν υπάρχει αυτή η φυλετική αντίθεση και διάκριση. Βέβαια ο εξελληνισμός της Τουρκίας θα ήταν πολύ μεγαλόπνοο πρόγραμμα με πολύ μεγάλες προοπτικές, μια μεγάλη ιδέα. Για να ξεπεραστεί ο στενός εθνικισμός και η ιδέα της ομοιογένειας των λαών πρέπει να γυρίσουμε σε κείνη τη σοφή γιορτή του Μεγαλέξανδρου στην Όπη με επακόλουθο την επιμειξία των λαών, των ανθρώπων που αγαπούν και δρουν με τα προστάγματα της αγάπης.

Χρειάζεται υποδομή, μεγάλες κινητοποιήσεις, για να μεταφερθούν οι κλασικές αρχές του ελληνισμού. Και πρώτα πρέπει να τεθούν κάτω από τις αρχές αυτές τα πανεπιστήμια και οι ανώτερες σχολές και η παιδεία. Το μεγαλύτερο πολιτιστικό πρόγραμμα της ιστορίας, το μεγαλύτερο σχέδιο Μάρσαλ της ειρήνης, η μεγαλύτερη πολιτιστική εκστρατεία της Ευρώπης, αντίστοιχα όπως έγινε στην περίοδο του κλασικισμού στη Γαλλία, στη Γερμανία, στην Αγγλία, στην Αμερική.

Από πού βρήκαν το νήμα της σύνδεσης με το πνεύμα του ελληνισμού ο Βίνκελμαν, ο Γκέτε; Γιατί να μην την αισθανθούν αυτήν την ευκαιρία του ελληνικού διαφωτισμού οι Νεότουρκοι; Πόση αίγλη θα είχε η Τουρκία για τους λαούς της Ασίας, για ολόκληρο τον κόσμο του Ισλάμ, αν άρχιζε μια τέτοια διαδικασία που θα ευκόλυne το ευαίσθητο

Ισλάμ να είναι Ισλάμ, δίχως τους φόβους που εκπέμπει ο δυτικός πολιτισμός, ο αμερικανισμός και ο μοντερνισμός εν γένει;

Ένα απ' τα βασικότερα προβλήματα που αφορούν τους πολιτισμούς σε ευρύτερη κλίμακα, είναι η ασφάλεια της αυθεντικής παραγωγής, της αυτόνομης δημιουργίας, της δημιουργίας που ξεκινά απ' την ασφάλεια της προσωπικότητας. Για να εξασφαλίσουμε την προσωπικότητα, που προϋποθέτει ελεύθερη βούληση, πρέπει να εξετάσουμε την εισαγωγή στα σφαιρικά συστήματα της αντίληψης που συνδέουν το άτομο με τους πιο απίθανους συνδυασμούς. Τον άνθρωπο με τον Θεό, με τη φύση, με την τέχνη, με το σύνολο, με την ιστορία των λαών, με τον πολιτισμό γενικά.

Η ζωή, η γυμνή ύπαρξη, είναι δεμένη με τις δυνάμεις, τα δυναμικά πεδία, που αναπαράγουν τις ιδέες. Ιδέες που φέρνουν μια κιναισθητική στον υλικό κόσμο των αντικειμένων και τα μεταφέρουν ή τα μετατοπίζουν. Ιδέες, που απορρέουν απ' τις αέναες διαφορές και διαρροές που εντοπίζονται ανάμεσα στο άτομο και στο σύνολο, στο άμεσο και στο έμμεσο. Ιδέες που είναι καθοριστικές για την ισορροπία που κάνει τη σύλληψη της πραγματικότητας όχι ένα ατομικό καπρίτσιο αλλά μια οργανική πράξη των αισθήσεων που ορίζουν την παραγωγή της ζωής και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου.

Πρέπει βέβαια να θέσουμε όλο το διάλογό μας σ' αυτή τη βασική δομή. Δύση και Ανατολή, Ευρώπη και Ασία. Αυτοί οι δύο άξονες είναι οι αντίθετοι πόλοι που όταν πλησιάζουν συνθέτουν μια νέα ουσία που πρώτη φορά εμφανίσθηκε με τον ελληνισμό. Αυτή η διπλή δομή του ελληνισμού ανάμεσα στην Ασία και στην Ευρώπη, είναι ουσιαστικά η παγκοσμιότητά του. Μια βάση κοινής διηπειρωτικής εμπειρίας και σοφίας, που επιτρέπει σε κάθε λαό να βρει την προοπτική του σ' αυτήν την παγκόσμια μητρική δύναμη της Νέμεσης, της δικαίωσης ενός δομικού διαλόγου, ενός διαλόγου-διαδικασία ανάμεσα σε κάθε λαό και στη συλλογική σοφία που ασπασθήκε η ανθρωπότητα αιώνες τώρα.

Πιο συγκεκριμένα αυτός είναι και ο πραγματικός λόγος που χρειάζεται η Τουρκία το σύστημα του ελληνισμού. Γιατί μόνο και πραγματικά μόνο με τον ελληνισμό, μπορεί η Τουρκία να πλησιάσει την Ευρώπη, αλλά και να μεσολαβήσει δυναμικά στις χώρες της Ασίας. Για να συνδεθεί μια χώρα με τη σύγχρονη παγκόσμια τεχνολογία του δυτικού κόσμου, απαιτείτε και μια αντίστοιχη παγκόσμια ηθική βάση που περιέχει τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ελευθερία και την κοινωνική αρμονία που βασίζεται στα δημοκρατικά συστήματα.

Ίσως ακούγονται όλα αυτά υπερβολικά, ουτοπικά και ρομαντικά. Στις υποθέσεις η απάντηση είναι η επόμενη υπόθεση, που αναιρεί την προηγούμενη και προετοιμάζει το έδαφος για την μεθεπόμενη.

Η συζήτηση φούντωσε αν και πολλές ερωτήσεις και τοποθετήσεις ξαναγύριζαν στα ίδια θέματα με το βασικό πρόβλημα:

- Δεν είναι το Κοράνι ικανό να απαντήσει σ' όλα αυτά τα θέματα; Κι ύστερα η θεόπνευστη αποκάλυψη στον προφήτη Μωάμεθ, κάνει όλες αυτές τις ερωτήσεις περιττές. Το Κοράνι κάλυψε όλα τα φαινόμενα της ζωής και πουθενά δεν αναφέρει, ούτε παραπέμπει τον πιστό σε αποκλίνουσες περιπέτειες.

- Κι όμως ο μυστικισμός του Ισλαμισμού ξεκαθαρίζει πολύ πιο πρακτικά, πολύ πιο απλά την υποχρέωση του ανθρώπου να λατρεύει τον Θεό, να προσεύχεται. Αυτή η πενταπλή δύναμη της μέρας, διαπερνά το φτωχό ανθρώπινο χώρο της νοόςφαιρας και ασφαλίζει την άμεση σχέση του ανθρώπου με το Θεό. Η ανθρώπινη ζωή πειθαρχεί και συνάμα υπακούει σ' αυτή την αέναη ένταση με το θείο και δε χάνει την

ευκαιρία να υπενθυμίζει στο φτωχό ανθρώπινο νου το μεγαλείο του Ύψιστου. Αυτή η ζωντανή πειθαρχία στον συνεχή δυναμισμό της προσευχής, κάνει τον Ισλαμισμό σα μια γέφυρα ανάμεσα στον θεοκεντρικό και στον ανθρωποκεντρικό λογικό αγώνα.

- Το Κοράνι διευκολύνει και η πίστη μάς εφοδιάζει με την απόλυτη διάθεση να θυμόμαστε πέντε φορές τη μέρα την ανθρώπινη ματαιότητα. Πέντε σταθμοί της απλής πρόσκλησης για την προσευχή στον Θεό, ηλεκτρίζουν τη μέρα κι ο νους δεν έχει ανάγκη από διανοητικές ακροβασίες για να δηλώσει την υπεροχή του. Με απλό και λαϊκό τρόπο διατυμπανίζεται συναισθηματικά με τη μελωδική πρόσκληση η προσευχή. Εθελοντικά ή δια της κοινωνικής βίας, που ασκεί κρυφά αυτή την ευκαιρία. Ώρα με την ώρα μια αλυσίδα χρόνου και θερμής περνάει σε όλους τους πιστούς. *Μην ξεχνάς την υποχρέωση που έχεις απέναντι στον Θεό σου.* Ώρα με την ώρα.

- Θα μπορούσαμε βέβαια να επιχειρήσουμε ένα μικρό ταξίδι στην ιστορία του Ισλάμ και να αφουγκραστούμε τις τόσες γνωστές κι απόκρυφες ομάδες του ισλαμικού μυστικισμού. Η μυστικιστική αγάπη, ο ασκητισμός, οδήγησαν σ' ένα δρόμο κατά του υλισμού. Ο πιστός αντιμετωπίζει τη θρησκεία συναισθηματικά και μπορεί να γνωρίζει το Θεό απ' ευθείας, μέσα απ' την αγάπη, μέσα απ' το μυστικισμό.

- Μα είναι δυνατό να ερμηνεύσουμε το Κοράνι αλληγορικά; Η απλή εκτέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων δεν αποφεύγει την υποκριτική επίδειξη; Κι ύστερα τα τάγματα κι οι αδελφότητες μας έχουν δείξει την προτίμηση του λαού για μια συναισθηματική σύνδεση, παρά για ένα ψυχρό πεζό τύπο του ορθόδοξου Μωαμεθανισμού. Και το φιλελεύθερο πνεύμα των δερβίσηδων που καταλήγει στην διδασκαλία της πενίας, της εγκράτειας και, κυρίως, στην ειρηνική αντιμετώπιση της βίας.

Όλα οδηγούσαν στο συμπέρασμα ότι ο ελληνισμός όχι μόνο θα ασφάλιζε τη θεόπνευστη προέλευση του Μωαμεθανισμού, αλλά συγχρόνως θα άνοιγε το δρόμο για το νέο διαφωτισμό, την επιστημονική διαδικασία, την τεχνολογική πρόοδο και θα μπορούσε να βάλει τα θεμέλια για μια εμπειρική πρακτική φιλοσοφία που θα είναι σε θέση να ασφαλίσει τη θεοκεντρική πρόνοια, σαν αντίβαρο ανάμεσα στον ψυχρό ρασιοναλισμό δυτικού τύπου και τη συναισθηματική εγκατάλειψη ή τη φυγή του ασιατικού νου.

Ο γεωγραφικός χώρος της μυθικής Ασίας τελειώνει και χάνει, πέρα για πέρα, την υπεροχή του στις ακτές του Αιγαίου. Και η Τουρκία θα ξεπεράσει τα σκοτάδια της μυθικής της προέλευσης, θα ξεφύγει απ' τα πνεύματα της μογγολικής της ρίζας και θα φτάσει σ' εκείνη την Ελλάδα, σ' εκείνο τον ελληνισμό, που είναι αδύνατο να αποφύγει. Όσο και να τουρκεύει η Τουρκία, όσο και να δυναμώνει ο παντουρκισμός της, άλλο τόσο θα αντιδρά η βαθιά ελληνική ψυχή στο βάθος της. Τι κι αν πέρασαν οι Σκύθες κι οι Γαλάτες κι οι Σελτζούκοι κι οι Τούρκοι, απ' αυτούς τους κάμπους, απ' αυτά τα βουνά και τις ακτές. Τέλειωσε πια η ιδεολογία της υπεροχής και της μηχανιστικής δύναμης. Καιρός ν' ανοίξουμε τον αντικειμενικό διάλογο.

Όπως και να το κάνουμε, όσοι αιώνες και αν πέρασαν, τα ατέλειωτα σημάδια παραμένουν μέσα στην καρδιά της Τουρκίας κι είναι αδύνατο να παραβλεφθούν, είτε από υπεροψία, είτε από περιφρόνηση. Χρέος της Τουρκίας, χρέος των Τούρκων, τώρα που έρχονται ειρηνικά χρόνια, ν' αφουγκραστούν και ν' αρχίσουν να ενδιαφέρονται για το μεγάλο πολιτισμό του μικρού γείτονα. Χρέος και όφελος και αυτονόητη στροφή σημαίνει η νέα σκοπιά του ελληνισμού.

Ήρθε ο καιρός ν' ανοίξουν οι Έλληνες το διάλογο. Να μιλήσουν για τις προοπτικές της ανανέωσης του 21ου αιώνα. Να μιλήσουν για την *τεχνολογία της ευτυχίας*, για την *τεχνολογία της ομορφιάς*. Για την τεχνολογία της νιότης, για τη θεραπεία του ναρκισσισμού, την πιο κρυφή μάστιγα της ανθρωπότητας. Για το *φως* και την *όψη* του Πυθαγόρα. Για το άτομο και το σύνολο. Για τη ζωντανή δημοκρατία, για τη μελλοντική τέχνη και το Θεό. Για τα ιερά και τα όσια της πίστης. Για τις κρυφές Αλεξάνδρειες που περιμένουν μια ανάσα ν' αφυπνιστούν, να φωτίσουν τα σκοτάδια του, πάντα ανίκανου, φασισμού και να συνδράμουν σ' όλους όσους έχασαν την ικανότητα ν' αγαπούν.

Να μιλήσουν με τη γλώσσα των παιδιών, την αυθόρμητη, τη ζεστή, τη γλώσσα της καρδιάς. Γιατί οι *Έλληνες αεί παίδες εισίν*. Είναι καιρός ν' πάρουν οι Έλληνες το λόγο. Να μιλήσουν για τον ελληνοσινικό πολιτισμό, τον ελληνοϊνδικό της Ασίας, τον ελληνοαιγυπτιακό της Αφρικής και να ξανασυνδέσουν την Ευρώπη με την Ασία και την Αφρική, μ' όλους τους πολιτισμούς των Ηπείρων.

Ο 19ος αιώνας είχε ανείπωτα μεγάλες επιδόσεις στον υλικό τομέα, τώρα είναι καιρός ν' ανοίξει η αυλαία του 21ου αιώνα και ν' αρχίσει ο ελληνικός διάλογος. Η ελληνική υπόθεση ανοίγει επί τέλους τη συζήτηση στην παγκόσμια διανόηση που αιώνες παρέμενε κρυμμένη πίσω από στενά εθνικιστικά σχήματα.

Μα δεν είναι και παράλογο μια χώρα, ένας λαός που ένωσε στους κόλπους του τους Έλληνες, που ζει στους τόπους που έλαμψαν τόσα μεγάλα πνεύματα, να μην μπορεί να ξεφύγει και να αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην Ασία και στην Ευρώπη; Είναι φυσικό να κατανοηθεί η δυναμική της προέκτασης της αντίθεσης, της δημιουργικής ενέργειας. Το να τείνει η Τουρκία στον ελληνισμό είναι τόσο απλό και φυσικό, όσο αντίθετο κι αν φαίνεται. Όσο παράλογο κι αν νοείται, ένας είναι ο κοινός δρόμος της πανανθρώπινης πατρίδας του ελληνισμού. Κι ύστερα δεν είναι φυσικό να καλημερίζει κανείς το γείτονά του και να ενδιαφέρεται για τον πολιτισμό του; Μα δεν υπάρχει αυτόνομος πολιτισμός που να μπορεί να επιβιώσει μέσα στα γεωγραφικά του σύνορα.

Ο ελληνοτουρκικός διάλογος κι οι μικτές επιτροπές για μια κοινή και αντικειμενική αντιμετώπιση της εθνικής ιστορίας, δηλαδή *το ίδιο φαινόμενο με δύο διαφορετικές όψεις*, γιατί να αποκλείεται; Οι καιροί αλλάζουν, οι ακραίες στάσεις εγκαταλείπονται σχεδόν αυτομάτως κι οι μύθοι της έχθρας είναι στείοι. Όσο απομονώνονται οι ακραίες θέσεις των φανατισμένων, χάνουν κι αυτοί την υπεροπτική τους προέλευση.

Έφτασα στο σημείο της κοινής κρίσης. Επιτέλους έφτασε η στιγμή ν' αρχίσει ο πραγματικός διάλογος ανάμεσά μας.

- Πριν προχωρήσουμε θα ήθελα να μεταφέρω το θέμα μας στην πραγματική του βάση. Σ' αυτήν την λεγόμενη κρίση οι Θεοί μας δεν μιλούν μεταξύ τους. Ούτε ο ένας ούτε ο άλλος. Μα μπορεί οι Θεοί μεταξύ τους να μαλώνουν; Μα μπορεί ο ένας να λέει στον άλλο, *εγώ είμαι ο μοναδικός Θεός και εσύ πρέπει να εγκαταλείψεις το πεδίο*;

Τι ανυπέρβλητες παγίδες στήθηκαν! Ας αρχίσουμε μια φορά το λόγο και τον αντίλογο. Εγώ ο χριστιανός που πιστεύω στο δικό του το Θεό και συ ο μωαμεθανός, που πιστεύεις στον δικό του τον Αλλάχ. Εσύ λες ότι ο αληθινός Θεός, ο μοναδικός, είναι ο Αλλάχ κι εγώ λέω ο αληθινός Θεός είναι ο δικός μου, ο αληθινός Πατέρας με το Άγιο Πνεύμα και το μονογενή Υιό του, τον Ιησού Χριστό. Μα πρόκειται για μια λογομαχία, ποιανού ο Θεός θα υπερισχύσει. Δηλαδή ή τον δικό σου τον Θεό πρέπει να πιστεύω ή κανένα.

- Αλλά η πίστη μου, απαντά ο νεαρός Τούρκος, δεν μου αφήνει περιθώρια.

- Να δοκιμάσουμε την πίστη μας; Ποιος έχει πιο ισχυρή πίστη; Θέλεις να υποβληθούμε σε κοινές δοκιμασίες και αντοχές;
- Γιατί όχι;
- Θεωρητικά λοιπόν και στην ουσία ένας είναι ο Θεός, μια και οι δύο πιστεύουμε στον ένα Θεό. Αν λοιπόν πράγματι πρόκειται ουσιαστικά για τον ένα Θεό, πρέπει να ομολογήσουμε ότι οι ανθρώπινες κρίσεις μας μεταφέρουν διαφορετικές ανθρωποκεντρικές αντιλήψεις και αξιολογήσεις. Οι διάφορες τοποθετήσεις στην μεταφορά στα ανθρώπινα δέχονται τις απόλυτες μορφές της υπεροχής και της μοναδικότητας. *Μα πιστεύω εις ένα Θεό, Πατέρα Παντοκράτορα.*
- Μα κι εγώ πιστεύω, ένας είναι ο Θεός, ο Αλλάχ κι ο Μωάμεθ ο μοναδικός προφήτης.
- Μπορεί ο τεχνικός ανταγωνισμός θα μας δώσει την λύση;
- Όχι βέβαια. Τι προτείνεις;
- Τι πρότείνει ο Φαραώ στο Μωυσή; Να κάνουμε θαυματουργά διαγωνίσματα.
- Το αποτέλεσμα το ξέρουμε. Τι προτείνεις;
- Προτείνω να συγκεντρωθούμε γύρω από τη μεγαλοσύνη Του και την ευσπλαχνία Του. Κι ύστερα μήπως δεν είναι κι οι δρόμοι του Θεού ανεξερεύνητοι; Μήπως μέσα απ' τη δική μας φτωχή κρίση θα κρίνει κι ο Θεός; Δεν είναι όλα λογικά διατυπωμένα και με ακριβείς συσχετισμούς; Μήπως χάσαμε και οι δύο το παιγνίδι; Για να σώσουμε τον κοινό φτωχούλη μας Θεό απ' την στενόμυαλη κρίση μήπως πρέπει να ζητήσουμε την λύση πέρα από την επιφανειακή και στενή ανθρωποκεντρική σκοπιά και ν' αφήσουμε να μιλήσουν οι καρδιές μας, η ζωή μας, ο παλμός μας ο κοινός; Ή παραδέχομαι την αυτάρκη θέληση του Θεού ή καταφεύγω στην ανθρώπινη λιποψυχία, στη ματαιοδοξία του υλισμού και της φθοράς της πίστης στον Ύψιστο.
- Δηλαδή ορίζονται όρια της ανθρώπινης ύπαρξης;
- Όχι βέβαια αλλά ορίζονται όρια της ανθρώπινης σκέψης.
- Δηλαδή προτείνεις να σταματήσει ο άνθρωπος τη διανοητική του περιέργεια;
- Και βέβαια. Μπορεί να καταλήξει ο ανθρώπινος νους; Δε θα τον οδηγήσει στον υλισμό, δε θα αφαιρέσει κάθε πνεύμα και πνοή του Ύψιστου απ' την ύλη, τη φύση, τον άνθρωπο; Δε θα εφαρμόσει το διαφωτισμό, την υπεροψία σαν κυρίαρχος επάνω στον ανόργανο κόσμο με τα μαθηματικά και τη γεωμετρία;
- Μα τι μένει ακόμα;
- Μένει το μοιραίο κι αδύναμο εγώ του.
- Ας το αφήσουμε να δούμε πού θα φτάσει.
- Μήπως το εγώ του θα τον οδηγήσει στο υπερεγώ, που τον κάνει να υψώνεται δίχως φόβο, δίχως αίσχύνη μπροστά στο Δημιουργό; *Εγώ ο Προμηθέας, στέκομαι απέναντί σας θεοί του χάους και σας κλέβω τη φωτιά.* Και που τον οδήγησε η μοίρα του;
- Παρ' όλα αυτά όμως ανέβασε το ανάστημα του και δεν φοβήθηκε τους θεούς.
- Ο Θεός δεν έχει ανάγκη από φόβο.
- Τι μένει;
- Προσπάθησε! Έχεις όλη την ελευθερία να καλέσεις όλους τους σοφούς και να λύσεις με το εγώ σου τα δεσμά που σου δίνει ο αρνητικός τόπος της θρησκείας του μοναδικού Θεού. Δεν μπορείς να φτάσεις στο ύψος Του, όσο κι αν πασχίζεις. Είτε

με τη σοφία σου, είτε με τη δημοκρατία σου. Τι χρειάζεσαι ένα εγώ, ένα εγωκεντρικό όχημα που γυρίζει κύκλο γύρω απ' τη δική του την τροχιά; Πού θα σε πάει το μικρό εγώ της λογικής σου, της σοφίας σου; Στη δική σου την ατομική σοφία, την προσωπική. Κι ύστερα που σε έφτασε το αφηνιασμένο εγώ σου; Μακριά απ' το σύνολο, μακριά απ' τη φάρα σου, μακριά απ' το χωριό σου, μακριά απ' τη γυναίκα σου, μακριά απ' τον ίδιο σου τον εαυτό.

- Σκληρή η θέση της θρησκείας σου.

- Αυστηρή μεν, αλλά η μόνη σωστή που μπορεί να σε προφυλάξει απ' τις περιπέτειες του εγώ σου, του μικρού σου νου, της μικρής σου αντίληψης. Γιατί θέλεις έναν άβουλο Θεό, ένα βουβό Θεό; Γιατί θέλεις να παίζεις με τη ματαιοδοξία σου;

- Όπως και να το γυρίζεις η διαύγεια του προφήτη μας σε ερεθίζει. Τι πιστεύεις; Από πού να πήρε αυτή την απόλυτη διαύγεια ο προφήτης μας;

- Μήπως είναι κι' αυτή θεόπνευστη και κατακερματίζει ανήλεα το ανθρώπινο θέατρο της υπεροψίας; Μα μπορείς να σκεφτείς έξω απ' την ύπαρξή Του, μακριά απ' τη μεγαλοσύνη Του, μακριά απ' την γνώση Του την ασύγκριτη, την απλησίαστη, την αδιανόητη;

- Γιατί λοιπόν τα σκέρτσα και τα κόλπα; Εσύ μόλις γεννήθηκες κι αρχίζεις την έρευνα και την αναζήτησή Του. Μπορεί να μην τον αρνείσαι, αλλά ψάχνεις σκαλοπάτια να επαληθεύσεις τη μεγαλοσύνη Του. Ζητάς αποδείξεις για τη γενναιοδωρία Του. Τον φέρνεις στα μέτρα σου για να Τον αφανίσεις και να βάλεις το υπερεγώ σου να βασιλεύει και να κυριεύει την ανόργανη ύλη και να υποτάσσει την ίδια του τη φύση και τη μοναδικότητα της ζωής του.

Ο διάλογος κυλούσε με ένταση. Όλοι στην αίθουσα καταλάβαιναν τις παγίδες και τις απατηλές εξισώσεις.

- Τι μένει άλλο;

- Δοκίμασε τα όλα, έχεις όλη την ελευθερία.

- Θέλω να ξεκαθαρίσω το εγώ μου, να φτάσω σε μια κρυσταλλένια διαφάνεια της τύχης μου. Εγώ! Είμαι! Νοιώθω! Εγώ είμαι ο Νικηφόρος, δίχως φάρα, δίχως φαμίλια, δίχως την επιβεβαίωση του κράτους, του έθνους, της θρησκείας μου.

- Δηλαδή να αφαιρέσω το εγώ απ' τη ζωή μου κι ύστερα μια ζωή με το εμείς, μια ζωή δίχως εγώ σ' αυτόν τον αέναο ωκεανό του χρόνου;

- Το εγώ μου σαν τις χειροπέδες με σφίγγει κι εμποδίζει την επιστροφή μου στον Θεό, στο Θεό του αέναου χρόνου. Μόνο η υπομονή της θυσίας και η τέλεια παραίτηση απ' αυτά τα φριχτά δεσμά της λογικής της ανδρικής, της κρατικής σοφίας, είναι η λύση. Η λύση που ανοίγει τις πόρτες της μαγείας του κόσμου. Όλα, κάθε τι που συνδέεται με τα αυτιά με ήχους, έχει τις ρίζες του στον κόσμο της μαγείας. Μ' ακούς, σ' ακούω και υπακούω. σημαίνει αυτή τη σύνδεση και τα δεσμά της μαγικής αλληλεξάρτησης.

- Αλλά αν παρατήσω το εγώ μου πώς θ' ανακαλύψω εσένα;

- Εσένα;

- Τι απομένει πέρα για πέρα;

- Μόνο μια ανώνυμη πλευρά της μεγάλης μάζας στο χάος της σπηλιάς, της κοινής μας σπηλιάς, μέσα στο θολό φως με τα ζεστά χνώτα των θηλαστικών, των ημιθηλαστικών, με την αμυδρή μνήμη της προέλευσης μας, της κοινής μας μήτρας. Βροντάει ο ουρανός και όλοι μαζί πέφτουμε μπρούμυτα στη γη από δέος και φόβο

της φωνής Του, μέχρι να σταματήσουν οι αστραπές και να μας ηρεμήσει το πυκνό σκοτάδι της σπηλιάς μας.

- Η μνήμη; Τι θυμάσαι; Τι έμεινε απ' τις εμπειρίες των σπηλαίων, τη ζωή της πείνας και του σκότους, την αναμονή ακουμπισμένοι στο πλευρό μας;

- Κι άλλοι υποχθόνιοι κρότοι κι άλλοι σεισμοί κι άλλα παγερά σκοτάδια. Η παλιά μας μνήμη των σπηλιών. Η μνήμη του φόβου και του τρόμου. Πόσος καιρός πέρασε από την μέρα που εγκαταλείψαμε το χθόνιο έρεβος της κοινής μας σπηλιάς, της κοινής μας μνήμης; Λες να ήταν χθες;

Θυμάσαι την προ-λογική σου, τον κόσμο της μυθικής μαγείας, την προ-λογική της βαθιάς σου μνήμης, γεμάτη εφιάλτες και υπαρξιακή αγωνία; Τη μνήμη του θανάτου; Θυμάσαι τα μυστικά κείμενα, τα μυστικά μας βιβλία των πρώτων Θεών;

Μπροστά στον ουρανό των θεών, *ανοίξω το στόμα μου και πληρωθήσεται πνεύματος*. Η προσευχή, τα πρώτα λόγια, οι μυστικές λέξεις.

Άκου! Εγώ είμαι το σήμερα, είμαι το χθες, είμαι το αύριο, είμαι η αυγή. Ξεπερνάω τις πολλαπλές μου γέννες και μένω νέος και δυνατός. Εγώ είμαι το μυστικό της θεϊκής ψυχής που πρώτη φορά έπλασε το γένος των θεών, εγώ τους τρέφω στον ουρανό και στον υπόγειο κόσμο του Άδη, το δίκαιο τιμόνι της ανατολής, είμαι ο άρχοντας των δύο μορφών, των μορφών του διπρόσωπου θεού. Οι ακτίνες μου φωτίζουν κάθε αναστημένη ύπαρξη στο σκοτεινό βασίλειο των νεκρών, που με πολλές μεταμορφώσεις ξεπερνά και βηματίζει σταθερά, ψάχνοντας και ψηλαφώντας στο σκοτάδι.

Ω πνεύματα εσείς, με κορακίσιες μορφές κουρνιασμένα με πέτρινο βλέμμα πάνω στα θεόρατα κλαδιά κι όλοι εσείς οι θεοί, ακούστε τα μαγικά ρητά, απ' τους ίδιους που συνοδεύουν τη γήινη μου θήκη, στην κατοικία της δύσης μου, που προπορεύονται μπροστά απ' τον άρχοντα του ναού που στέκεται όρθιος στο θεϊκό καράβι.

Αυτός που αφυπνίζει τη ζωή με τις φωτεινές του ακτίνες. Αυτός που ζωντανεύει το σπόρο και ωριμάζει τα φρούτα. Ακούστε όλοι. Εγώ είμαι ο μέγας άρχων. Εγώ είμαι ο θεός που έφτιαξε τον κρυσταλλένιο ουρανό.

Το πνεύμα σου ήρεμο. Η καρδιά σου βρίσκει την ησυχία της. Έφτασε η ώρα σου. Άνοιξε τα μάτια. Άνοιξαν οι ουρανοί κι η γη άνοιξε κι αυτή. Κι οι πύλες ανοιχτές κι οι πόρτες ολάνοιχτες.

Ασώματη ύπαρξη, τώρα δίχως μέλη, μια ψυχή απ' το τέλος στην αρχή, απ' το θάνατο στη γέννα κι άλλη μια φορά μακριά λευτερωμένος απ' το μικρό μου εγώ, λευτερωμένος απ' την αίσθηση της συνείδησης και τις διάφορες μορφές της. Τι μου ψιθυρίζεις στ' αυτό;

Άκου γι' άλλη μια φορά! Μακριά απ' τις απατηλές στιγμές σου! Ούτε άρχοντας των νεκρών κι ούτε δικαστής κι ούτε δαίμονες παρέμειναν. Κατάλαβε αυτό το χρησμό και λευτερώσου. Κράτα μέσα σου τη δική σου διαφάνεια κι αν πονάς κι υποφέρεις μη βυθίζεσαι στο βάθος του πόνου. Κι αν νοιώθεις να εισχωρείς στο ήρεμο σκοτάδι και στην ειρήνη της λήθης, μείνε ξύπνιος, μη βυθίζεσαι στη στιγμή του χωρισμού απ' το σώμα σου το γήινο, κάλεσε τη ζωντανή σου δύναμη για να περάσεις ξεκάθαρα στο κατώφλι της άλλης μεριάς. Η διαύγεια που βγαίνει απ' το άδειο κι άχρωμο φως, θα σε καλύψει πιο γρήγορα κι απ' την αστραπή, μην τρομάξεις και φοβηθείς κι οπισθοχωρήσεις και χάσεις την ευκαιρία. Βυθίσου σ' αυτό το φως κι άφησε κάθε πίστη στο εγώ σου και στον απατηλό εαυτό σου. Λύσε το τέλος σου στην αρχή της ύπαρξής σου και λευτερώσου.

Άκου! Παράτησες το σώμα σου που φύλαγε την ψυχή σου. Κοίτα! Το βλέπεις μπροστά σου ακίνητο. Μη σε πιάνει η λύπη, μην αφήνεις πίσω σου καμιά σύνδεση, μη μένεις πια με τους συγγενείς και φίλους σου, μην πασχίζεις να μιλήσεις μαζί τους. Η φωνή σου έχασε τον ήχο και τον παλμό της. Κανείς πια δεν μπορεί να σ' ακούσει. Άφησε τους αγαπημένους σου τόπους κι όλα τα αγαπημένα σου στολίδια. Τα παράτησες όλα πια και σε παράτησαν για πάντα. Φύγε μια για πάντα. Δες το όνειρο που έφτιαξες, είναι από φευγαλέα ρήματα και έννοιες.

Κράτα ξύπνια τη ματιά, στο ταξίδι σου. Θα δεις βαθιά πηγάδια και θεόρατες σπηλιές. Κι αν σε καλούν να ξαποστάσεις λίγο, μη παίνεις μέσα. Είναι οι σπηλιές των ζώων και των πτηνών. Κι αν δεις λίμνες και ποτάμια και πράσινες όχθες και θέλεις να ξεδιψάσεις με το κρυστάλλινο νερό, μην ξεχνάς, είναι ο κόλπος που βυθίζονται οι άνθρωποι. Πρόσεχε! Μη σταματάς! Και μην ξεχνάς. Πέρα απ' τις απατηλές σου τις εικόνες δεν περιμένει κανείς, ούτε ο άρχοντας, ούτε ο δικαστής, ούτε οι θεοί, ούτε οι δαίμονες, ούτε ο νικητής του θανάτου. Νοιώσε αυτά και λευτερώσου.

Τέλειωσαν τα μυστικά μου κείμενα κι οι χρησμοί, τα λόγια, οι άνθρωποι, οι καιροί. Άνοιγα σιγά-σιγά κουρασμένος, τα μάτια κι όλα ξαναγυρνούσαν στη θέση τους.

Η αίθουσα δονήθηκε από χειροκροτήματα και ζητωκραυγές. Όλοι γεμάτοι ενθουσιασμό και θάρρος από τις απόκρυφες εισηγήσεις των μυστικών κειμένων του Θιβέτ και το βιβλίο των νεκρών της Αιγύπτου.

Οι ηλικιωμένοι κύριοι της εξέδρας σηκώθηκαν και με περικύκλωσαν με φιλοφρονήσεις και επαίνους. Με συνόδευσαν στην τραπεζαρία για ένα διάλειμμα, όπου μας περίμεναν πλούσια πιάτα με φρούτα και χυμοί. Καθίσαμε γύρω από ένα χαμηλό εξάγωνο τραπέζι με φιλντισένια ψηφιδωτά στη μέση της τραπεζαρίας. Ο κύριος Κενάν κάθισε δίπλα μου συγκινημένος.

- Όλα πήγαν καλά, κύριε Νικηφόρε. Οι άνθρωποι εδώ είναι ενθουσιασμένοι από τη συμπεριφορά και τις γνώσεις σας. Τους κερδίσατε μεμιάς.

Μετά το διάλειμμα διαλύθηκε το μεγάλο ακροατήριο και σχηματίσθηκαν πολλές μικρές ομάδες εργασίας. Κάθε μια με δικό της συγκεκριμένο θέμα.

Κι εγώ με τη σειρά μου απομακρύνθηκα ευγενικά απ' την ευχάριστη συντροφιά για να ξεκουραστώ στο δωμάτιό μου. Ο κύριος Κενάν, πάντα πρόθυμος κι ευχάριστος, πρότεινε να με συνοδεύσει.

- Κύριε Κενάν, όλα πήγαν ωραία μέχρι τώρα. Αλλά η συνάντησή μου με την Γκιουλφέν δε διευκολύνθηκε στην πρώτη μας επίσημη εμφάνιση.

- Κύριε Νικηφόρε, μην ανησυχείτε, έχουμε χρόνο στη διάθεσή μας. Κανείς δε βιάζεται. Κι αύριο μέρα είναι κι οι ευκαιρίες είναι πολλές. Αύριο είμαστε όλη τη μέρα ελεύθεροι, στο επίσημο πρόγραμμα δεν υπάρχει καμία υποχρέωση. Αύριο μπορεί να συμβούν τόσα και τόσα! Καληνύχτα, κύριε Νικηφόρε!.

- Καληνύχτα κύριε, Κενάν.

Έκλεισα την πόρτα του δωματίου μου και κάθισα για να σκεφθώ στην άκρη του κρεβατιού, όπως συνήθιζα.

- Τι διαδρομές κι αναδρομές στο παρελθόν αναρωτήθηκα. Τι ψάχνεις άδικα τον κοινό τόπο ανάμεσα στις μονοθεϊστικές θρησκείες; Ο Χριστός κι ο Μωάμεθ μπορούν να συζητήσουν; Τι θα έλεγε ο ένας στον άλλο; Και μετά τι γύρευες στην αρχαία Αίγυπτο και στο αρχαίο Θιβέτ; Τι θέλεις να φέρεις στη ζωή σου; Ανόητε! Ανόητε!, μουρμούριζα, μπορεί η επιδερμική σου μνήμη ν' αγγίξει το παρελθόν της σπηλιάς, της μαγείας των μύθων; Μπορείς να κάνεις αισθητό τον πνευματισμό στην αυλή της

διάνοιας; Μπορούν να νοιώσουν οι άνθρωποι σήμερα την κοινή τους προέλευσή απ' τα θηλαστικά;

Μα είναι μέσα μας η θηλαστική μνήμη! Κι όσο απομακρυνόμαστε απ' το θηλαστικό μας εγκέφαλο, άλλο τόσο χάνουμε τη δυνατότητα της κοινότητάς μας, της κοινής μας φάρας. Το μικρό μας εγώ λοιπόν φέρνει τις διαφορές και με εξυπνάδες και κόλπα καταφέρνει να υπογραμμίζει τη διαφορετικότητά του, την υπεροχή του και τη μοναδικότητα του, την προσωπική, την εγωκεντρική. Φαύλος κύκλος, σκέφτηκα και μ' αυτήν την τελευταία σκέψη αποκοιμήθηκα βαθιά και ξεκούραστα.

Πολιτιστική και μαζική πληροφόρηση *

* Διάλεξη στο Πανεπιστήμιο Bacazisi στη διεθνή διάσκεψη για την πολιτιστική κληρονομιά, τα πολυπολιτισμικά θέλγητρα και τον τουρισμό. Κωνσταντινούπολη, Αύγουστος 1998.

Αγαπητοί φίλοι και φίλες,

Κάθε τουριστική περιοχή θα έπρεπε να έχει το δικό της μερίδιο στα πολιτιστικά γεγονότα. Αναφέρομαι εδώ στον πολιτισμό των μαζών και όχι στον “ελιτίστικο” πολιτισμό της αφρόκρεμας, της αριστοκρατίας χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δε θα έπρεπε να λάβουμε υπόψη και τον πολιτισμό της κοινωνικής ελίτ. Για να έχουμε όμως πρακτικό αποτέλεσμα αυτό που χρειάζεται είναι η εγκατάσταση μιας δομής που θα επιτρέψει, να προσδιοριστούν τα πολύπλοκα προβλήματα και να δοθούν λύσεις. Αυτή η δομή είναι σύνθετη και πολύπλοκη και λειτουργεί σε πολλά επίπεδα. Τα κύρια γνωρίσματά της είναι:

1. Οι σχέσεις ανάμεσα στο μέσα και το έξω.

Αυτοί οι όροι μπορούν επίσης να προσδιορισθούν περαιτέρω:

Εντός

Η σημερινή πραγματικότητα

στη Τουρκία

Περιφερειακός πολιτισμός

Εσωτερικοποιημένες αξίες

Εκτός

Η σημερινή πραγματικότητα

στον κόσμο

Ευρωπαϊκός και παγκόσμιος

πολιτισμός

Έκφραση της χαράς

2. Η σχέση ανάμεσα στο άτομο και το σύνολο:

Η σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και το σύνολο της κοινωνίας.

Η σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και την ομάδα.

Η σχέση ανάμεσα στην ομάδα και το σύνολο της κοινωνίας κ.λπ.

Εδώ είναι θέμα αλληλεπιδράσεων που θα πρέπει να οδηγούν σ’ ένα δραστήριο ενεργητικό διάλογο.

3. Οικονομική παραγωγή σε σύνδεση με το τουρισμό:

προϊόντα ποιότητας, αναμνηστικά κλπ.

Ένα σημαντικό σημείο, όσον αφορά το όλο θέμα, που πρέπει να ληφθεί υπόψη, είναι ο *ιδιαιτερός χαρακτήρας της τοποθεσίας*. Κάθε μέρος και κάθε περιοχή παράγει μια συγκεκριμένη μορφή ποιότητας, που εκφράζει τον εαυτό της σε πολλούς τομείς: καθημερινός πολιτισμός, πολιτισμός σε σχέση με τη διατήρηση των εθνικών παραδόσεων, ιστορικά επίπεδα του πολιτισμού, αίσθημα για ζωή, τρόπος ζωής.

4. Πολιτιστικές παραγωγές, οι οποίες επίσης περιλαμβάνουν μεταξύ των άλλων απόψεων και καλλιτεχνικές δραστηριότητες από τη σημερινή τέχνη.

Όλες οι δραστηριότητες που αναφέρθηκαν πρέπει να κατανοηθούν ξεχωριστά, αλλά όλες είναι στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους. Αν κάποιος σκεφθεί τη γεωπολιτική και ιστορική κατάσταση του

τουρισμού στη Τουρκία, είναι εύκολο να διακρίνει τα πιο διαφορετικά πολιτισμικά νήματα που τον συνθέτουν. Η πιο σημαντική πλευρά είναι ο σημερινός πολιτισμός σε συμφωνία με τις εθνικές παραδόσεις, που καθορίζει τη σχέση με τις πτυχές των πολιτιστικών φάσεων στο παρελθόν. Εδώ, κάθε προσπάθεια που γίνεται μέσα στο τουρκικό πολιτισμό για να εγγυηθεί μια αψεγάδιαστη, κοσμοπολίτικη, τουρκική ταυτότητα, πρέπει να υποστηριχθεί.

Ο μηχανισμός υποστήριξης θα πρέπει να έχει σα στόχο του να διεθνοποιήσει αυτούς που απασχολούνται στον τουρκικό πολιτιστικό τομέα και να σταθεροποιήσει την ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία. Απαιτεί επίσης μια αναζωογόνηση των εθνικών ενδιαφερόντων, έτσι ώστε, από τη μια μεριά, να διακρίνονται σαφώς τα ίχνη του παρελθόντος, κι από την άλλη να αποκρυσταλλωθεί η εσωτερική και εξωτερική αξία της τουρκικής ταυτότητας. Τέτοιες διαδικασίες δημιουργούν αξίες συμπάθειας που γίνονται αποδεκτές και αναγνωρίζονται παντού σ' όλο τον κόσμο.

Ο τουρκικός πολιτισμός είναι ένα έξοχο παράδειγμα της συμβίωσης ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, ανάμεσα στην Ασία και την Ευρώπη. Αυτός ο δυαδισμός, ο οποίος επίσης εκτείνεται και σε τομείς ψυχολογίας βάθους, δείχνει σαφώς έναν τύπο ανθρώπου που μπορεί να χειριστεί σημαντικά θέματα στους καιρούς μας, έτσι ώστε να εγκαινιάσει το γενικό οικονομικό και πολιτιστικό διάλογο ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία. Η Τουρκία βρίσκεται ταυτόχρονα και στην Ευρώπη και στην Ασία, είναι ευρωπαϊκή και ασιατική ταυτόχρονα. Βασισμένα σ' αυτή την ειδική κατάσταση, όλα τα μέτρα που κυριαρχούν στον οργανισμό, τρόπο ζωής, ειδήσεις, πρέπει να καθοδηγούνται.

Προκειμένου να είμαστε σε θέση να καταρτίσουμε πλάνα που αφορούν την *πολιτιστική και μαζική πληροφόρηση* στον κόσμο του σήμερα, όλες οι μεγάλες τάσεις πρέπει να ληφθούν υπόψη. Οι πιο σημαντικές απ' αυτές είναι: α. Υγεία, β. Ευτυχία.

Δεν είναι πρόθεσή μου εδώ να επαινέσω τις αρετές των τουρκικών τοπίων, τη θάλασσα και τον ήλιο, αλλά το γεγονός ότι είναι ευλογημένες περιοχές και ήρεμες κλιματολογικά, προσφέρουν τις αναγκαίες συνθήκες που ανταποκρίνονται σ' αυτές οι τάσεις.

Για να έχουμε τη δυνατότητα να καταρτίσουμε πλάνα για όλες αυτές τις πλευρές, χρειαζόμαστε μια σειρά από εργαστήρια, σεμινάρια και έργα. Απ' αυτή την προοπτική, θα ήταν πραγματικά μεγάλη ωφέλεια να συγκεντρώσουμε το υλικό και να το μετατρέψουμε σε ενέργεια, πράξη, δράση.

Η σημερινή μαζική κοινωνία χρειάζεται επίσης μαζικά γεγονότα. Τα μαζικά γεγονότα έχουν μια σειρά από μέσα στη διάθεσή τους, που επηρεάζουν την προετοιμασία και την εφαρμογή τους. Αυτά είναι μορφές έκφρασης των ανθρώπων γενικότερα. Υπάρχει φυσικά ένας αριθμός μαζικών θεσμικών γεγονότων, όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες, παγκόσμια πρωταθλήματα ή διάφορες συναυλίες ποπ μουσικής αναρίθμητων γκρούπ, που απευθύνονται σε νέους ανθρώπους. Τα μαζικά γεγονότα χρησιμοποιούνται από τα Μ.Μ.Ε. Υπάρχει μια σχέση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα μαζικά γεγονότα και τα Μ.Μ.Ε. που κυριαρχείται από πολυάριθμα, αλλά κυρίως οικονομικά ενδιαφέροντα. Τα πολιτιστικά γεγονότα απαιτούν μακροπρόθεσμο σχεδιασμό για να επιτύχουν το απαραίτητο αποτέλεσμα και επιρροή στο χρόνο, έτσι ώστε να κινητοποιήσουν ένα μαζικό ακροατήριο και να εμπνεύσουν ενθουσιασμό.

Δεν γνωρίζω τι σχεδιάζεται για το έτος 2000 στην Τουρκία. Κάποιος θα μπορούσε να πει ότι το 1998 είναι ήδη αργά όσον αφορά την οργάνωση ενός γεγονότος για το 2000. Ακριβώς τέτοια ιστορικά ορόσημα, όπως το έτος 2000, περιέχουν όλους τους απαραίτητους όρους για τη μαζική κινητοποίηση του κοινού με υπέρ-περιφερειακά γεγονότα. Αυτή η κινητοποίηση μπορεί να γίνει με δύο τρόπους. Πρωτίστως, καθένας στην Τουρκία μπορεί να δραστηριοποιηθεί να συμμετάσχει σ' ένα συμβολικό γεγονός στην ίδια του τη χώρα. Και δευτερευόντως, καθένας στην Ευρώπη και στον υπόλοιπο κόσμο μπορεί να δραστηριοποιηθεί να επισκεφθεί την Τουρκία και να θαυμάσει το συμβολικό γεγονός.

Αν κάποιος σκεφτεί τη δομή αυτού του γεγονότος ή σημείου των καιρών, έρχεται σ' επαφή με μια ενδιαφέρουσα αλληλεπίδραση, το διάλογο ανάμεσα στους πολιτισμούς. Ανάμεσα σ' ένα γεγονός και τη σημαντικότητά του ως είδηση, υπάρχει ασφαλώς επίσης μια ενδιαφέρουσα σχέση. Τι θα μπορούσε κανείς να κατασκευάσει στην Τουρκία το έτος 2000, τέτοιας σημασίας ώστε να σταλεί σ' όλο τον κόσμο για να γιορτάσει το 2000;

Αυτοί που κάνουν όνειρα στον κόσμο σχηματίζουν μια πλειοψηφία, και είναι απαραίτητο ν' απευθυνθούμε στα όνειρα και να τα διεγείρουμε. Αυτό το γεγονός "Τουρκία 2000" κι οι ειδήσεις που το αφορούν μπορούν να συλληφθούν, να μελετηθούν και να κατασκευαστούν σ' ένα εργαστήριο. Ο λόγος πρέπει να είναι σωστός και κατάλληλος έτσι ώστε να είναι ικανός να δραστηριοποιήσει τον κόσμο.

Για να μπορέσει κανείς να διεισδύσει στο μυστικό *τού πώς θα επιτύχει σ' αυτό*, πρέπει πρώτα να χρησιμοποιήσει απλούς βασικούς κανόνες και πρωταρχικά να χρησιμοποιήσει τη γλώσσα της καρδιάς. Δε θα είναι δυνατό ν' αγγίξει κανείς τις μάζες χρησιμοποιώντας μέσα επιφανειακής δομής και ψευδολογία ακαθόριστου περιεχομένου. Δεν μπορεί κανείς να απευθυνθεί στον κόσμο χρησιμοποιώντας μέσα που προέρχονται από εξεζητημένες υπαγορεύσεις της διανόησης.

Όλα έχουν να κάνουν με τη μακρόχρονη μνήμη του ανθρώπου, τον αγώνα των πολιτισμών για έναν ανώτερο σκοπό. Γενικά, πρόκειται για μια στενή επαφή με το Θεό, ανεξάρτητα από το ποιους προφήτες έχει. Αλλά το να βρεις το Θεό και να έχεις μια τέτοια επαφή μαζί Του, δεν είναι ένα ανθρωποκεντρικό ζήτημα το οποίο, χρησιμοποιώντας λογικές εξηγήσεις, μπορεί να έρθει κατάλληλα στα μέτρα του ανθρώπου. Το να βρεις και να έρθεις σ' επαφή με το Θεό απαιτεί πνευματικότητα. Χωρίς πνευματικότητα, η ζωή είναι κοινότοπη και επιφανειακή.

Η πνευματικότητα διατρέχει όχι μόνο το ανθρώπινο πνεύμα αλλά και τη φύση και το δημιουργημένο κόσμο. Έχουμε επομένως μια ευκαιρία να αναζητήσουμε μια πνευματική πλευρά και στον τουρισμό επίσης.

Εδώ μιλώ για την επαναξιολόγηση των τουριστικών προϊόντων, που διαφορετικά θα παραμένουν προσκολλημένα στην εξωτερική μορφή του υλισμού. Μιλώ για την ειδικότητα μου να βρίσκω μέρη, να σχεδιάζω και να κτίζω πλατείες, κτίρια, ξενοδοχεία που είναι γεμάτα με την εσωτερική πλευρά του πνευματικού ανοίγματος. Είναι ζήτημα ιερών τοποθεσιών, τοπίων και κτιρίων που πρέπει να σχεδιαστούν σε "ευθυγράμμιση" με τις αρχές της πνευματικής τάξης. Καθώς εργάζομαι με πολλούς ειδικούς, κυρίως γιατρούς, έχω βοηθήσει στην τοποθέτηση μιας σειράς θεραπευτικών οργάνων σε σπίτια, νοσοκομεία, και κέντρα θεραπείας, με σκοπό ν' αποκαλύψω στους ανθρώπους τη στοιχειώδη δύναμη της φύσης και την ευσπλαχνία του Θεού.

Δεν είμαι ούτε θρησκευτικός δογματιστής, ούτε ένας αναχρονιστικός ρομαντικός. Μιλάω για το μέλλον, τη διόρθωση της πραγματικότητας και όλων των σφαλμάτων που, ένας υλιστικά προσανατολισμένος πολιτισμός, έχει επιβάλλει στην ανθρωπότητα. Ένα τοπίο πρέπει να περιέχει μια ατμόσφαιρα απαλλαγμένη από άγχος, να ακτινοβολεί ηρεμία, να παρέχει προοπτικές στο χρόνο, να αποκαλύπτει πνευματικότητα. Αν αυτό είναι εναρμονισμένο με οικονομικές συνθήκες, τότε δημιουργούνται μικρές οάσεις παραδείσου σ' αυτό τον κόσμο.

Με τι μοιάζει μια τέτοια όαση παραδείσου, ποιο είναι το σενάριο αυτού του πολιτισμού τοπίων, πώς είναι τα αρχιτεκτονικά και τα προϊόντα σχεδιασμού και ποια είναι η σχέση με τον πολιτισμό σ' αυτή την όαση; Οι απαντήσεις σ' όλα αυτά τα ερωτήματα μπορούν φυσικά να βρεθούν και να πάρουν μορφή σ' ένα συγκεκριμένο εργαστήριο. Αλλά ένα πράγμα θέλω να τονίσω: είναι μια εύκολη διαδικασία.

Προκειμένου να το διασαφηνίσω αυτό, θα ήθελα να σας δώσω ένα παράδειγμα. Παίρνω ένα παράδειγμα από την αρχιτεκτονική και αναφέρομαι στη δημιουργία ενός ξενώνα π.χ. ενός μικρού ξενοδοχείου. Ο πρώτος συλλογισμός που θέτω είναι αυτός: αυτό το ξενοδοχείο πρέπει να είναι το πιο ωραίο ξενοδοχείο του κόσμου. Θα πρέπει να είναι τόσο ωραίο ώστε εκατομμύρια κόσμου να θέλουν να το επισκεφτούν και να το φωτογραφίσουν. Είναι αυτό δυνατόν; Ναι, είναι.

Θα ήθελα να σας αναφέρω ένα παράδειγμα πάνω σ' αυτό, το οποίο έχει πραγματοποιηθεί και στο οποίο έχω επίσης συνεργασθεί. Αφορά ένα σπίτι στη Βιέννη, σχετικά με το οποίο είχα το προνόμιο να γράψω ένα βιβλίο. Είναι το "Hundertwasserhaus" και στην έκδοση που δημοσιεύτηκε με τον τίτλο *Αρχιτεκτονική της Ελπίδας* περιέγραψα τις πιο σημαντικές πλευρές της αρχιτεκτονικής του, καθορίζοντας τη θέση του στην ιστορία της τέχνης. Αυτό το σπίτι στη Βιέννη, το επισκέπτονται 1,5 εκατομμύριο άνθρωποι κάθε χρόνο.

Ποια είναι λοιπόν τα υλικά και οι δημιουργικές αρχές ενός όμορφου μικρού ξενοδοχείου που εκατομμύρια άνθρωποι θα θέλουν να επισκεφτούν; Ένα πράγμα μπορεί να ειπωθεί με σιγουριά: η λύση θα βρεθεί έξω από την επίσημη σύγχρονη αρχιτεκτονική. Η σύγχρονη αρχιτεκτονική δεν έχει καταφέρει να εκπληρώσει τους πόθους και τα όνειρα των ανθρώπων. Η σύγχρονη αρχιτεκτονική παρέχει λειτουργικές λύσεις και αναφέρεται στην αχρονικότητα της σύλληψης του *εδώ και τώρα*, καταγράφεται γρήγορα και είναι βαρετή. Η σύγχρονη αρχιτεκτονική δεν έχει τίποτα να κάνει με το πνευματικό, είναι υλιστική και επιφανειακή.

Όταν κάποιος κοιτάζει βαθιά στην ιστορία του τουρκικού πολιτισμού, της αρχιτεκτονικής και της ζωγραφικής, αμέσως παίρνει μια απάντηση στο ζήτημα που αναφέρεται στις αρχές σχηματισμού της πνευματικής στάσης της αρχιτεκτονικής. Το μικρό τουρκικό ξενοδοχείο θα ανασαίνει λαχτάρα και θα ονειρεύεται τις χίλιες και μια νύχτες. Το μικρό τουρκικό ξενοδοχείο θα ανασαίνει πνευματικότητα και θα είναι όμορφο μ' έναν τρόπο που αγγίζει εκατομμύρια καρδιές και απλούς ανθρώπους σ' όλο τον κόσμο. Η γλώσσα της καρδιάς, τα σχήματα ή τα χρώματα της καρδιάς, επίσης έχουν την ακριβή

έκφρασή τους και δεν πρέπει να συγχέονται με τα ήδη πολυχρησιμοποιημένα κλισέ του κόσμου των παραμυθιών. Δεν είναι επομένως ζήτημα μιας επίσημης και φορμαλιστικής λύσης.

Βλέπετε, προκειμένου να κάνω συγκεκριμένα όλ' αυτά τα πράγματα, θα ήθελα να εργαστώ για ένα εξάμηνο με Τούρκους σπουδαστές με σκοπό να κάνω αυτές τις νέες απόψεις φανερές στον κόσμο και να δημιουργήσω μια πολιτιστική παραγωγή με τουρκικά υλικά, αλλά καθοδηγούμενη από το δημιουργικό και το πνευματικό. Μόνο το δημιουργικό μυαλό μπορεί να δώσει στο μικρό ξενοδοχείο αυτή τη μοναδική μαγική γοητεία.

Αυτό που είναι εντυπωσιακό είναι ότι αυτό το μικρό ξενοδοχείο δεν χρειάζεται να κτιστεί με μεγάλο κόστος. Τα έξοδα κατασκευής θα έφθαναν σε συνηθισμένα επίπεδα. Κι αυτή η πλευρά επίσης χρειάζεται να τονισθεί απέναντι στη γενικευμένη αντίληψη ότι η σύγχρονη κατασκευαστική τεχνολογία είναι η φτηνότερη.

Πρέπει σύντομα ν' αρχίσουμε να σχεδιάζουμε και να χτίζουμε τέτοια μικρά ξενοδοχεία, προκειμένου ν' αντισταθούμε σ' αυτή την, καθ' όλα ισχυρή, χιονοστιβάδα του διεθνούς στιλ, του υλισμού, της ισοπέδωσης, της καταστροφής της ταυτότητας και να ξεκινήσουμε ένα αντικίνημα έτσι ώστε να ικανοποιήσουμε και το λαό της Τουρκίας και τους λαούς σ' όλο τον κόσμο.

Αναπόσπαστα συνδεδεμένες πλευρές του τουρισμού

Υπάρχουν ποικίλα επιτυχημένα χαρακτηριστικά στην τουριστική βιομηχανία. Τα γνωρίσματα του τουρισμού χαρακτηρίζονται από πολλά διαφορετικά επίπεδα προσφερόμενης ποιότητας. Προκειμένου κανείς να δημιουργήσει τουριστικά χαρακτηριστικά χρειάζεται να ξέρει πώς είναι δικτυωμένη ολόκληρη η περιοχή. Οι άνθρωποι δε θέλουν πια βαρετή ηλιοθεραπεία και παθητική ψευτο-διασκέδαση. Θέλουν να είναι ενεργοί, να κάνουν ανακαλύψεις και να συμμετέχουν όπου είναι δυνατό. Προκειμένου κανείς να δημιουργήσει ένα επιτυχημένο, δραστήριο τουριστικό γνώρισμα, πρέπει ν' απευθυνθεί και να κινητοποιήσει αυτό τον πόθο που έχουν οι άνθρωποι να συμμετέχουν, στην αξίωση για ουσιαστική δραστηριότητα, στην ανάγκη να κάνουν έργο με νόημα. Υπάρχουν αρκετά πλαίσια εδώ. Θα μπορούσε κανείς ν' απευθυνθεί, για παράδειγμα, σε νέους ανθρώπους εμπλεκοντάς τους σ' ένα συγκεκριμένο κατασκευαστικό έργο μιας τοποθεσίας ή κέντρου, στο σχεδιασμό του, στην οργάνωσή του και στην εφαρμογή του.

Φανταστείτε ένα κέντρο ελεύθερου χρόνου ή ένα κέντρο νεότητας σχεδιασμένο και κατασκευασμένο από νέους ανθρώπους απ' όλη την Ευρώπη. Εδώ είναι ζήτημα ενεργής συμμετοχής, αξίας συμπάθειας που συνδέεται μ' ένα συγκεκριμένο χρόνο. Το στοιχείο του χρόνου είναι ιδιαίτερης σημασίας όταν πρόκειται για γνωρίσματα τουρισμού. Μια περιοχή έχει οάσεις χρόνου, οι άνθρωποι έχουν χρόνο, τα κτίρια και τα σχέδια έχουν το δικό τους χρόνο, είναι σαν χρονοκάψουλες που παρέχουν εμπειρία και ειρήνη. Οι άνθρωποι χρειάζονται άμεσες εμπειρίες που μπορούν να αισθανθούν και να ανακαλύψουν από μόνοι τους. Δεν ενδιαφέρονται για καλλιτεχνικά σενάρια αλλά για την καθημερινή αμεσότητα γεμάτη από εκπλήξεις.

Μια τουριστική περιοχή είναι επίσης μια οικονομική περιοχή με ειδικά χαρακτηριστικά και σημεία εστίασης. Αυτές οι αναπόσπαστες πλευρές πρέπει να συμπεριληφθούν και να γίνουν κατανοητές και στην οικονομία επίσης. Αυτό είναι κυρίως ζήτημα διαδικασιών γονιμοποιημένων απ' το περιβάλλον, τη γεωργία και την παραγωγή γενικότερα.

Όλες αυτές οι επιμέρους πλευρές συμβάλουν σ' ένα αίσθημα χαλάρωσης: όλες οι λεπτομέρειες περιέχουν τα χαρακτηριστικά κλειδιά. Είναι ήρεμες, ευτυχισμένες, πνευματικοποιημένες. Οι άνθρωποι επίσης που εργάζονται και ζουν σ' αυτή την περιοχή, διακρίνονται από ουσιώδη χαρακτηριστικά. Η φιλικότητά τους, η εξυπηρετικότητά τους, η ευτυχία τους, το αίσθημά τους για το χρόνο, δεν είναι προσποιητά όπως σ' ένα θεατρικό έργο, αλλά μια αυθεντική αντίδραση στην εναρμονισμένη τάση του τοπίου, στην κοινωνική ενσωμάτωση, και στις συνθήκες παραγωγής.

Η μονόπλευρη, μονολιθική ανάπτυξη των τουριστικών περιοχών κάνει αδύνατη την ανάπτυξη μιας επιτυχημένης στρατηγικής μάρκετινγκ και διαχείρισης. Όταν ένα προϊόν δεν είναι βαθιά "σφηνωμένο" σ' ένα δίκτυο μικρών "γεγονότων", όταν ένα χαρακτηριστικό εξαρτάται απ' τον εαυτό του και μόνο - ήλιος, ηλιοθεραπεία και μονοτονία - αυτό είναι πολύ λίγο.

Τα τουριστικά προϊόντα μπορούν να προωθηθούν καλύτερα στην αγορά και να πουληθούν, όταν έχουν τα μέσα να μεταφερθούν και να μεταμορφωθούν. Αυτές οι βοήθειες μεταφοράς είναι πολιτιστικά γεγονότα, δημιουργικές ιδέες και ένα θαρραλέο, διαπεριφερειακό σχέδιο, που εκτείνεται πέρα από τα κανονικά πρότυπα. Είναι ζήτημα έργων οράματος, που συναρπάζουν τους ανθρώπους και εμπνέουν ενθουσιασμό στους νέους.

Τα έργα με όραμα, τα ουτοπικά, έχουν το πλεονέκτημα να λειτουργούν και να είναι αποτελεσματικά για μεγάλη περίοδο. Είναι επίσης ικανά να εξασφαλίζουν αυξανόμενη προοδευτικά διαφήμιση, καθώς έχουν μια μελλοντική προοπτική η οποία καλύπτει μια περίοδο περίπου τριών ετών. Όταν μια περιοχή εντυπωσιάζει μ' ένα θεαματικό έργο που απευθύνεται στα διεθνή Μ.Μ.Ε. και η είδηση αυτή διαδίδεται στο εξωτερικό μέσα σ' αυτή την τρίχρονη περίοδο, ότι δηλ. από τότε μέχρι τότε θα λάβει χώρα αυτό το γεγονός σ' αυτή την περιοχή, δημιουργούνται συνεργικά αποτελέσματα τα οποία συνεχώς ενεργοποιούνται ανάμεσα στις ειδήσεις και το project. Η τρίχρονη περίοδος μπορεί να αντιμετωπιστεί σαν τη χρονική δομή σ' ένα καλό θεατρικό έργο που έχει εισαγωγή, κύρια πράξη, και επίλογο.

Ένα σχέδιο ειδήσεων φτιάχνεται λοιπόν για να πληροφορεί συνεχώς το κοινό και να του υπενθυμίζει την πρόοδο αυτού του ενδιαφέροντος έργου. Μια επίσκεψη από τον Πάπα στο Παρίσι, προετοιμάζεται και ανακοινώνεται από πολύ πριν. Κι αυτό επίσης είναι ένα τουριστικό θέλγητρο. Όταν η τελευταία επίσκεψη του Πάπα στο Παρίσι παραβρέθηκαν ένα εκατομμύριο νέοι, αυτό ήταν ένα εξαιρετικό μαζικό γεγονός, το οποίο από πλευράς τουριστικής βιομηχανίας δεν πρέπει να υποτιμηθεί. Θα ήταν καλό αν επρόκειτο να γίνει μια επίσκεψη του Πάπα και στην Τουρκία επίσης. Στην περίπτωση ενός τέτοιου σχεδίου, όχι μόνο θρησκευτικά και πνευματικά, αλλά επίσης και συγκεκριμένα τουριστικά και οικονομικά κίνητρα θα συνδυάζονταν.

Αυτός ο μηχανισμός δείχνει ότι οι μάζες μπορούν να κινητοποιηθούν όταν τους δοθούν λόγοι στους οποίους να πιστεύουν και με τους οποίους να συνδέουν τις ελπίδες και τα όνειρά τους. Όσο ο τουρισμός θα αντιμετωπίζεται σαν ένα παθητικό διάλειμμα της αγχώδους καθημερινής ρουτίνας στις βιομηχανοποιημένες χώρες, θα υποφέρει, όσον αφορά τα θέλγητρα και την εξάπλωσή του. Υπάρχει επίσης ο κίνδυνος να εξαφανιστεί εντελώς, αν οι άνθρωποι συνειδητοποιήσουν ότι μια απλή διακοπή δεν παράγει αναζωογόνηση ή καμιά συνολική αναμόρφωση.

Νομίζω ότι εδώ θα έπρεπε να διακρίνουμε τα πρότυπα συμπεριφοράς του Βορρά απ' αυτά του Νότου. Γενικά, αναγνωρίζεται ότι ο Βορράς έχει μια μονόχρωμη αίσθηση της ζωής και του χρόνου, ενώ αντίθετα ο Νότος δείχνει μια περιεκτική και πολύχρωμη μορφή ζωής. Υπάρχει επίσης ο κίνδυνος ενός αντιπαραγωγικού αποτελέσματος εδώ, αν κάποιος προσπαθήσει να αναγκάσει τους ανθρώπους, που δείχνουν τα σχεδόν νευρωτικά αποτελέσματα μιας ζωής ρουτίνας, να συνδυαστούν με τη ζωντάνια και την αγάπη για τη ζωή του Νότου. Ένα ποιοτικό χαρακτηριστικό τουρισμού αγγίζει ακριβώς αυτό το εκρηκτικό θέμα του φόβου για τη ζωή, της "παθολογικής εργασίας" και της μονόχρωμης ύπαρξης στις βιομηχανοποιημένες χώρες.

Αν ξεκινήσουμε από την ουτοπική άποψη πως η ζωή στη γη θα μπορούσε να είναι μια παραδεισένια εμπειρία, θα έπρεπε επίσης ν' αρχίσουμε και απ' την άποψη ότι η εργασία θα έπρεπε να είναι μια δημιουργική διαδικασία κι όχι ένα όργανο που χρησιμοποιείται απ' την κοινωνική ιεραρχία. Ο ήρεμος Νότος κι οι τουριστικές περιοχές θα μπορούσαν να βοηθήσουν εδώ παρέχοντας γνώση για μια παιδαγωγική πολιτιστική αντίληψη της δημιουργικής εργασίας. Θα ήθελα να δώσω έμφαση στο ότι στη δημιουργική εργασία περιλαμβάνω όχι μόνο τις καλλιτεχνικές δραστηριότητες, αλλά επίσης ολόκληρη την πολύχρωμη ζωή του Νότου.

Απαλλαγή από την ανησυχία και μια αίσθηση ασφάλειας στις τουριστικές περιοχές

Θα πρέπει κανείς να γνωρίζει την ψυχολογία βάθους της προσανατολισμένης στην ανησυχία παγκόσμιας κοινωνίας της εποχής μας. Μια τάση προς τις ναρκισσιστικές, εγωκεντρικές μορφές προσωπικότητας είναι ευρέως διαδεδομένη σήμερα. Οι άνθρωποι απομονώνουν και εξατομικεύουν τους εαυτούς τους και φοβούνται τις συναντήσεις και τις ομάδες και τις σχέσεις γενικότερα. Δεν θέλω να προχωρήσω βαθύτερα στα αίτια και τις διαδικασίες αυτής της εξατομικεύσης, αλλά είναι μια πραγματικότητα που δεν πρέπει να υποτιμηθεί.

Σίγουρα μια αποτελεσματική θεραπεία και τρόπος αντιμετώπισης αυτής της τάσης είναι η θετική σκέψη, η θετική στάση και η επιστροφή σε μια φυσική πρόσβαση στην κοινωνική ενσωμάτωση. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο πρέπει να διαφυλαχτεί σαν βασική αρχή για τις τουριστικές περιοχές μια ζωή απαλλαγμένη από ανησυχία, που επίσης θα εγγυάται μια απόλυτη αίσθηση ασφάλειας. Αλλά δυστυχώς, δεν είναι αυτό το ζήτημα. Με τον καιρό και πάλι θα υπάρχουν αντιπαραγωγικές ειδήσεις που θα περιορίζουν και θα παρεμποδίζουν την ανάπτυξη του τουρισμού.

Θα ήταν χρήσιμο οι τουριστικές περιοχές να ανακηρύσσονταν ασφαλισμένες περιοχές, ελεύθερες από κάθε ανησυχία κι η ανάπτυξή τους να εγγυούνταν απ' τις εθνικές αρχές. Θα έπρεπε επίσης να υπάρχουν ορατά σημάδια αυτής της νοοτροπίας και της στρατηγικής, που δεν είναι απλώς απαραίτητα αλλά πολύ ουσιαστικά για την ανάπτυξη της διεθνούς συνεργασίας. Αναφέρομαι στη

διεθνή συνεργασία για τον τουρισμό, μέσα στο πλαίσιο εκείνο όπου συνδυασμένα έργα σχεδιάζονται και εφαρμόζονται έτσι, ώστε μια πάνω-κάτω σταθερή δομή υποστήριξης να μπορεί να εξασφαλιστεί για τις τουριστικές περιοχές.

Η παγκοσμιοποίηση των τουριστικών περιοχών, είναι μια διαδικασία που δεν μπορούμε να σταματήσουμε. Αλλά σ' αυτή την περίπτωση η παγκοσμιοποίηση δε χρειάζεται να είναι συνδεδεμένη με αρνητικά αποτελέσματα. Μπορεί κανείς ν' αρχίσει με μικρά έργα που να τονίζουν αυτή την κοινή στρατηγική. Μικρά έργα που μπορούν να εφαρμοστούν μέσα από ιδιωτικές πρωτοβουλίες. Για παράδειγμα ένα *ξενοδοχείο πολιτισμών* θα μπορούσε να παρέχει ένα ενδιαφέρον σύνολο προσφορών που αναφέρονται στην ειρήνη, την ειρηνική συνύπαρξη, τη φιλία, που θα ξεκινούν από μια όσο γίνεται ευρύτερη ποικιλία θέσεων και μια στάση αλληλεγγύης και προθυμίας για συμμετοχή.

Οι κίνδυνοι της ανωνυμίας που περικλείει η γενικευμένη παγκοσμιοποίηση, μπορούν επίσης ν' αποφευχθούν με ομαδικά έργα και έτσι μια τουριστική περιοχή ή ένα τουριστικό χαρακτηριστικό, μια συλλογική ταυτότητα ή η ιδιαίτερη ταυτότητά τους, μπορούν να αναδειχτούν και να ασφαλιστούν σε μεγάλο βαθμό.

*HERITAGE / MULTICULTURAL ATTRACTIONS AND TOURISM August 24 - 28, 1998. BOGAZICI UNIVERSITY APPLIED TOURISM ADMINISTRATION AND RESEARCH CENTER (ATARC) CENTER FOR COMPARATIVE EUROPEAN STUDIES (CECES) ECONOMIC AND SOCIAL HISTORY FOUNDATION OF TURKEY.

Ξύπνησα με κέφι σ' ένα ηλιόλουστο δωμάτιο, στα παράθυρα μοσχοβολούσαν τα μενεξεδένια τσαμπιά απ' τα λουλούδια της γλυσίνιας. Έκανα ένα απολαυστικό μπάνιο και μετά το ωραίο πρωινό που με σέρβιραν στο δωμάτιο, ρέμβαζα στο μικρό σαλόνι ευτυχισμένος πίνοντας φρέσκο καφέ. Θα ήταν έντεκα το πολύ, όταν χτύπησε η πόρτα απαλά κι έτρεξα ν' ανοίξω.

Η Γκιουλφέμ μπροστά μου! Επιτέλους βρεθήκαμε! Αγκαλιαστήκαμε με θέρμη και μια πρόσχαρη αδεξιότητα μας κατέλαβε, με υπερβολικές ευγένειες και φιλοφρονήσεις.

- Κάθισε Γκιουλφέμ εδώ στην βελούδινη πολυθρόνα, την κόκκινη. Εξάλλου ταιριάζει τόσο στο λουλουδάτο σου φόρεμα!

Η Γκιουλφέμ κάθισε απέναντί μου και η συνάντησή μας πήρε φόρα και φούντωσε απ' τις αλλεπάλληλες ερωτήσεις.

- Νικ, Νικ, πού είμαστε; Πού φτάσαμε; Τι νέα απ' την ομάδα μας; Τι λέει η Αμερική; Έχω κι εγώ τα νέα μου απ' την Τουρκία! Εκπλήξεις κι ευχάριστες εξελίξεις. Πόσα έχουμε να πούμε! Βέβαια όλα τα χρωστάμε στον κύριο Κενάν.

- Επιτέλους λοιπόν, για πες μου, πρώτα απ' όλα, Γκιουλφέμ, ποιος είναι ο κύριος Κενάν; Μπορώ να τον εμπιστευτώ;

- Ω, Νικ, Νικ. Ο Κενάν είναι ένας άγιος. Ξεπέρασε όλα τα εμπόδια και είναι μαζί μας!

- Δηλαδή; ρώτησα με απορία.

- Ο Κενάν είναι μαζί μας είναι κρυφοχριστιανός και κρυφομωαμεθανός. Κατάλαβες;

- Δηλαδή;

- Δηλαδή είναι φίλος και κάνει ό,τι μπορεί για το κοινό μας όνειρο. Κι οι Τούρκοι είναι με το μέρος μας. Κι οι Τούρκοι θέλουν την Αγιασοφιά να λάμψει πάλι με τη χάρη της. Έχω τόσα νέα! Τόσα πολλά να σου πω.

Δεν μπορούσε να το χωνέψει ο νους μου ο,τι συνέβαινε μπροστά μου. Η Γκιουλφέμ που δεν την υπολογίζαμε στα προγράμματά μας, ανέτρεπε όλα όσα σκεφθήκαμε και σχεδιάσαμε. Τόσοι άγνωστοι συντελεστές έμπαιναν μέσα στα απόκρυφα σχέδιά μας και δεν μπορούσα να καταλάβω ούτε τι συνέβαινε, ούτε τι μέτρα έπρεπε να πάρουμε. Η Γκιουλφέμ ένοιωθε την αμηχανία μου και προσπαθούσε να μεσολαβήσει και να εξηγήσει.

- Νικ, μην πολυσκέφτεσαι, άσε να αναλάβω κι εγώ δράση, έχει μου εμπιστοσύνη. Μην αμφιβάλλεις για γεγονότα που δεν μπορείς να εξηγήσεις! Κι ύστερα η Μικρά Ασία έχει άλλα μονοπάτια. Πολλά φαινόμενα που δεν μπορεί να τα εξηγήσει η Δύση, στην Ανατολή, γίνονται αυτονόητα και απλά. Βλέπεις, ας πάρουμε την Τουρκία. Μπορούσες να φανταστείς ότι αυτή την στιγμή ζούνε πάνω από οχτακόσιες χιλιάδες κρυφοχριστιανοί κι άλλοι τόσοι κρυφομωαμεθανοί; Τους μάζεψε η ιστορία με τους διωγμούς και τις πιέσεις, τις απελάσεις και τους πολέμους. Χριστιανοί, Τούρκοι και μωαμεθανοί, άρχισαν εδώ και χρόνια να συνεργάζονται σε προγράμματα αμοιβαίας εμπιστοσύνης και διαλόγου.

Οι δυσκολίες ξεπεράστηκαν με τα χρόνια από ανάγκη. Αφού ένας είναι ο Θεός. Ούτε δικός μας, ούτε δικός σας, είναι ο Θεός πατέρας όλων των ανθρώπων. Κι όσο μακριά κι αν βρίσκεται και ψηλά απ' τους ανθρώπους, όση απόσταση κι αν μας χωρίζει, είναι κοντά μας με την ευσπλαχνία και τη μεγαλοσύνη Του.

Ένας είναι ο Θεός των χριστιανών και των μωαμεθανών. Ο Θεός είναι απόλυτος, αλλά όχι έτσι όπως τον φαντάζονται απόλυτο οι άνθρωποι. Άλλο είναι η απολυτότητα του Θεού κι άλλο η αντίληψη του ανθρώπου για τον απόλυτο Θεό. Όσο και να θέλει η κρίση μας, παραμένει κρίση μας, άλλο είναι η θέληση του Θεού.

Και μη σε προκαλεί, Νικ, η απόλυτη στάση του Μωάμεθ. Εάν ακούσεις προσεκτικά θα καταλάβεις την απόλυτη στάση που παίρνει ανάμεσα στους ανθρώπους. Ο Θεός δε χωράει στον ανθρώπινο νου, άρα μάθε να συνδέεσαι μαζί Του με τη βοήθεια της προσευχής. Η Αγία Σοφία είναι ο ναός του Θεού μας, ο ναός των χριστιανών και ο ναός των Μωαμεθανών. Δε χρησιμοποιήθηκε εξ άλλου σαν εκκλησία και σαν τζαμί;

- Γκιουλφέμ μου τα περιγράφεις πολύ βιαστικά και μπερδεμένα. Πιο σιγά σε παρακαλώ, να καταλάβω τις προθέσεις και τις αφετηρίες, είναι τόσο καινούργια και αδιανόητα, σαν ουτοπίες μου φαίνονται.

- Καθόλου, Νικ, μα η πρότασή σου να εξελληνιστούν οι Τούρκοι δεν είναι ουτοπία; Μήπως θα πρέπει να σταματήσουμε να ξεχωρίζουμε τις φυλές και να δούμε σαν μόνο κριτήριο την αρετή, όπως αναφέρει στον *Όρκο της Όπης* ο Αλέξανδρος;

- Μα οπωσδήποτε, Γκιουλφέμ, αν συμφωνήσουμε σαν άνθρωποι ότι ο Θεός δεν είναι μια διανοητική έννοια του ανθρώπινου βολέματος, αλλά βρίσκεται πέρα απ' την ταπεινή μας ύπαρξη, τότε δε μένει τίποτα άλλο παρά να παραδεχθούμε την απρόβλεπτη ροή των φαινομένων που υπερβαίνει την ανθρώπινη λογική, είτε ελληνική, είτε τουρκική, όπως και τις πολιτισμικές διαφορές μας.

- Κι όμως οι διαφορές μας υπάρχουν και τα ελληνοτουρκικά προβλήματα διαιωνίζονται και δε λύνονται. Εγώ είμαι Τουρκάλα κι αγαπώ την πατρίδα μου. Η δική μας τοποθέτηση στα παγκόσμια προβλήματα καθυστερεί και γι' αυτό μας θεωρούν υπανάπτυκτους τα δυτικά κράτη.

- Γκιουλφέμ, ξέρεις καλά ότι εγώ δεν υποστηρίζω τέτοιες γενικότητες, πρέπει πάντα να εντοπίζουμε τα κεντρικά σημεία. Δηλαδή ποια είναι αυτά τα κεντρικά θέματα και βέβαια πάντα με την προϋπόθεση ότι αυτά ορίζονται απ' τον εκάστοτε πολιτισμό.

- Κι εμείς οι Τούρκοι δε δεχόμαστε από κανένα να μας υποδείξει λύσεις, θεωρίες, μαθήματα, κατηγορίες, αξιολογήσεις. Ό,τι βρούμε, θα το βρούμε απ' τη δική μας ανάγκη και με τις δικές μας ικανότητες. Μα είναι δυνατόν να μας υποδείξουν οι Γάλλοι κι οι Γερμανοί, τι χρειαζόμαστε εμείς οι Τούρκοι; Μα εμείς έχουμε άλλες αξίες, άλλες προτεραιότητες κι όλα αυτά που βλέπει η Δύση και περηφανεύεται ότι τα ξεπέρασε, για εμάς παραμένουν ακόμη αμετάβλητα.

Μόνο οι άνθρωποι σαν και σένα που πραγματικά ενδιαφέρονται να μάθουν και να γνωρίσουν την Τουρκία, είναι σε θέση να πάρουν μέρος στη συζήτηση και στο διάλογο. Μα εκτός αυτού, είσαι Ελληνοαμερικάνος πράγμα που σημαίνει ότι ξεπέρασες τα στενά εθνικιστικά όρια και μπορείς να κάνεις προτάσεις για τη νέα χιλιετηρίδα. Εξ άλλου αυτή είναι κι η αιτία που μας έφερε κοντά και μας συνέδεσε. Εγώ η χριστιανή Τουρκάλα και εσύ ο Ελληνοαμερικάνος, δε διαφέρουμε σε βασικά θέματα.

- Γκιουλφέμ, κι εγώ βέβαια είμαι χριστιανός, μην το παραλείπεις αυτό.

- Νικ, Νικ, βλέπεις πόσο γρήγορα γυρίζουμε στις εύκολες βολικές μας φωλιές; Με το παραμικρό επιστρέφουμε στις κρατικές μας πατρίδες.

- Μα αυτό είναι φυσικό όταν κινδυνεύει η ταυτότητά μας, όταν αμφισβητείται αυτό που είμαστε. Βέβαια παρ' όλα αυτά δε μας εμποδίζει τίποτε να γνωρίσουμε ο ένας τον άλλο και να εμπλουτίσουμε τις γνώσεις μας, με τις θέσεις του άλλου. Εδώ υπάρχει ένας αυτοματισμός. Όταν συμφωνείς με τις απόψεις του άλλου, αμέσως αναιρείς τις δικές σου. Αυτή εξ άλλου είναι και η θεωρία της σχετικότητας.

- Κι όμως, Νικ μίλησες για τον ελληνισμό, αμφιβάλλω αν μπορούν να σε κατανοήσουν οι Τούρκοι.

- Εσύ με καταλαβαίνεις Γκιουλφέμ;
- Εγώ σε νοιώθω, θέλω όμως να εκφράσω τη δυσκολία που αισθάνομαι ότι έχουν οι Τούρκοι συμπατριώτες μου.
- Άκου, Γκιουλφέμ, εγώ δε θέλω να φέρω σε κανέναν δυσκολίες. Ας προσπαθήσουμε μαζί να σχεδιάσουμε ένα σενάριο για να εντοπίσουμε τις κοινές δυσκολίες μας. Ας αρχίσουμε λοιπόν απ' την προϊστορία και την ιστορία στο γεωγραφικό χώρο της Τουρκίας. Τι συνέβαινε εδώ; Τι συνέβη ουσιαστικά στη Μικρά Ασία; Ας δούμε τα γεγονότα εντελώς αντικειμενικά και με κάποια ουδέτερη τοποθέτηση.

Πρώτο βασικό στοιχείο είναι το γεγονός ότι εδώ και δέκα χιλιάδες χρόνια υπάρχουν στην χώρα, δηλαδή στην περιοχή της Μικράς Ασίας, πολλά σημαντικά πολιτισμικά έργα, που φανερώνουν έναν παμπάλαιο αρχέγονο πολιτισμό με σχετικά άγνωστη φυλετική προέλευση. Από τότε που η Μικρά Ασία έγινε κοιτίδα του ελληνικού αποικιακού κόσμου, δημιουργήθηκαν πολλές σημαντικές πόλεις, που άνθησαν στην Ιωνία και αύξησαν τη φήμη τους στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η περίφημη ιωνική φιλοσοφία επηρέασε σημαντικά τη γενική αντίληψη της ανθρωπότητας και έκανε καθοριστικές μετατροπές στα πλαίσια της πνευματικής παράδοσης των τότε πρωτοποριακών ιδεών. Απ' το Μεγαλέξανδρο και μετά έχουμε την γνωστή ελληνορωμαϊκή αυτοκρατορία του Βυζαντίου που ήταν πάντοτε στην επικράτεια της χριστιανικής θρησκείας.

Αλλά ένα πράγμα θέλω να ξέρεις. Είμαι Ελληνοαμερικάνος κι είσαι Τουρκάλα. Τα αισθήματά μου για σένα τα ξέρεις. Νοιώθω φιλία και αγάπη για σένα. Είμαστε στην ίδια ομάδα, έχουμε τους ίδιους στόχους. Οτιδήποτε και να σου πω, δεν έχω σκοπό, ούτε να σε υποτιμήσω, ούτε να σε υποβιβάσω.

- Τότε τι μας χωρίζει; Πού χωλαίνει η λογική μας;
- Το εμπόδιο μας είναι ένα. Αυτό το λέω και το ξαναλέω. Είναι η αποσιώπηση του ελληνισμού. Και καταλαβαίνεις τι θέλω να πω. Στους Νεοέλληνες, εντοπίζουμε μία βαθιά νοσταλγία για την αρχαιότητα, για τις ρίζες, για την ιστορία κι αυτό είναι φυσικό. Μετά από τόσους αιώνες υποταγής και κακουχιών, η γενικευμένη ειρήνη μας επιτρέπει και ευκολύνει την οργανική μας σύνδεση και την επαναφορά μας στην βαθιά μνήμη της προϊστορίας και της κλασσικής αρχαιότητας. Εσείς οι Τούρκοι δεν ανακαλύψατε ακόμη την κλασσική φιλοσοφία, την τέχνη του ελληνισμού και συγχρόνως την προϋπόθεση που καθορίζει τη μεταφορά των λαών απ' το σκοτάδι στο φως.
- Δηλαδή, Νικ, είμαστε καθυστερημένοι;
- Όχι βέβαια, και το ξέρεις ότι δεν εννοώ κάτι τέτοιο.
- Τι εννοείς; Μίλα ανοιχτά επιτέλους.
- Βασικά πιστεύω ότι η Τουρκία δεν ξεπέρασε το Μεσαίωνα.
- Τόσο πίσω μας πηγαίνεις;
- Μην ενοχλείσαι καθόλου, δεν μιλάω φυσικά για τον ευρωπαϊκό μεσαίωνα, Γκιουλφέμ. Μιλάω για το μεσαιωνικό κλοιό που εμποδίζει τη φυσική μετάβαση στο σύγχρονο κόσμο. Και βέβαια δε θέλω να παραμείνω σε λόγια και επιδερμικές έννοιες. Γνωρίζεις πολύ καλά πόσο εκτιμώ και σέβομαι την Τουρκία. Αγαπώ τη μουσική σας, την ποίηση, τη φιλολογία και το ανοικτό αίσθημα για τη ζωή. Σε όλα είμαστε τόσο κοντά. Μόνο στο πνεύμα, Γκιουλφέμ, τα πνεύματά μας διαφέρουν. Άλλο το πνεύμα της Δύσης κι άλλο το πνεύμα της Τουρκίας. Άλλο το πνεύμα μου και άλλο το πνεύμα σου.

- Βέβαια, Νικ, εδώ τα ξεπέρασες όλα. Σίγουρα το πνεύμα σου είναι ανώτερο απ' το δικό μου, είπε η Γκιουλφέμ λίγο νευρικά και ξέσπασε σε γέλια.
- Γκιουλφέμ, Γκιουλφέμ, μη με ξεγελάς με προσωπικά σχήματα. Σου μιλάω, όπως θα μιλούσα σε οποιοδήποτε άνθρωπο. Παρ' όλα αυτά δεν εννοώ την προσωπική σου σφαίρα. Θέλω να ξεχωρίζω το νου, το πνεύμα απ' τα καθαρά προσωπικά αισθήματα. Εξάλλου το ότι έχουμε διαφορετικό πνεύμα πρόκειται για μια υπόθεση. Δεν έκλεισα ερήμην τη θεωρητική αντίληψη.
- Δεν πειράζει, Νικ, δεν πειράζει, παρ' όλη τη διαφορά που εντοπίζεις, εγώ σε αισθάνομαι και σε νοιώθω απόλυτα κι ας είμαι Τουρκάλα, όπως λες. Κι η δική μου μνήμη είναι βαθιά. Από γενιά σε γενιά μέχρι τους ζωροάστρες της Περσίας. Μην ξεχνάς την καταγωγή μου, το γένος μου.

Το χτύπημα στην πόρτα του δωματίου με σάστισε. Δεν περίμενα κανένα. Έτρεξα κι άνοιξα. Ο κύριος Κενάν χαμογελαστός μπήκε με αέρα. Χαιρέτησε τη Γκιουλφέμ και κάθισε στην αναπαυτική πολυθρόνα.

- Φίλοι, δεν ξέρετε πόσο χαίρομαι που είμαστε μαζί. Έχουμε τόσα να πούμε και να ξεκαθαρίσουμε απ' την ιστορία μας, μέχρι τις οικογένειές μας.

Η Γκιουλφέμ φαινόταν εντελώς αλλαγμένη απ' τη στιγμή που μπήκε ο κύριος Κενάν. Σαν να της έφευγε ένα βάρος, σαν να είχε κοντά της ένα δικό της άνθρωπο.

- Γκιουλφέμ, είπε ο κύριος Κενάν, κάπως περίεργα, μίλησες στο φίλο μας το Νικηφόρο, του είπες όλες τις λεπτομέρειες;

- Όχι πατέρα, δεν πρόλαβα να του πω τίποτα. Νικ, να σου συστήσω τον κύριο Κενάν, τον πατέρα μου. Δεν περίμενες βέβαια τέτοιες εκπλήξεις.

- Σας ομολογώ βέβαια ότι με εκπλήσσετε, αλλά χαίρομαι που γνωρίζω έστω κι έτσι τον πατέρα σου, Γκιουλφέμ. Βέβαια πρέπει να σας ομολογήσω ότι κάτι δεν καταλάβαινα σε όλα όσα μου συνέβησαν τις τελευταίες ημέρες, τώρα όμως τα πράγματα παίρνουν άλλη έκβαση.

Όλα είναι σχεδιασμένα, σκέφτηκα, κάποιος διευθύνει την παράξενη αποστολή των συναντήσεων. Κι όμως δεν ένοιωθα καθόλου ανήσυχος, παρ' όλα τα παράξενα συμβάντα είχα μια προαίσθηση ότι όλα θα κατέληγαν σε αρμονική και ευτυχισμένη συνοχή. Άλλωστε ήμουν διατεθειμένος να αντιμετωπίσω τα πάντα. Να υποστώ και βασανιστήρια αν χρειαζόταν.

- Νικ, δεν πιστεύω βέβαια να σε στεναχωρήσαμε με τις οικογενειακές μας αποκαλύψεις, ρώτησε δειλά η Γκιουλφέμ.

Ο κύριος Κενάν χαμογελούσε με χαμηλωμένο κεφάλι.

- Κάθε άλλο Γκιουλφέμ, είμαι μαζί σας, φίλος οικογενειακός και πιστεύω ότι όλα θα πάρουν θετική κατάληξη.

Ο κύριος Κενάν σηκώθηκε και άρχισε να περιφέρεται στο μικρό σαλόνι.

- Κύριε Νικηφόρε, χαίρομαι που μας νοιώθετε κι είσαστε μαζί μας. Θέλω να ακούσετε με προσοχή την ιστορία μας, τα πάθη μας και τα σχέδιά μας. Πόσα χρόνια περιμέναμε αυτή τη στιγμή να σας μεταφέρουμε τα βαθιά μυστικά του λαού μας; Καταγόμαστε απ' τα βουνά του Κουρδιστάν. Παρ' όλα αυτά όμως είμαστε πιστοί υπήκοοι του τουρκικού κράτους χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι πρέπει να αφανίσουμε τα ίχνη του πολιτισμού μας και της πίστης μας. Πάνω απ' όλα θέλω να σας επιβεβαιώσω και να σας διασφαλίσω ότι δε διατρέχετε κανένα κίνδυνο εξαιτίας μας, γιατί είμαστε Τούρκοι υπήκοοι. Δεν έχουμε σύνδεση με καμιά πολιτική

οργάνωση, ούτε με κανένα κίνημα. Είμαστε απλοί άνθρωποι που δε θέλουν ν' αφανισθεί η κληρονομιά τους, η παράδοσή τους, η ταυτότητά τους.

Βέβαια, παρόλο που προσπαθούσα να κρύψω τη μεγάλη μου έκπληξη, η συνάντησή μας έπαιρνε άλλες διαστάσεις. Ήταν σαν τη στιγμή μιας αρχαιολογικής ανακάλυψης. Μπροστά μου δυο άνθρωποι άνοιγαν την αυλαία ενός άγνωστου πολιτισμού και με τραβούσαν ζωντανά και ρεαλιστικά όλο και πιο βαθιά στο μυστήριο της Ασίας. Δυο άνθρωποι σαν τ' αγάλματα απ' τα βάθη της Μεσοποταμίας με τους άγνωστους Θεούς της Περσίας, μέσα στο μικρό σαλόνι του φιλόξενου ξενώνα στην άκρη της Τουρκίας. Όλα τριγύριζαν μέσα μου σαν ξαφνικός στρόβιλος. Έχανα τις αφετηρίες μου, τα σχέδιά μας και το μεγάλο μου πόθο, την Αγιασοφία. Όλα έχαναν με μιας τη λογική τους αξιολόγηση, τη σημασία. Ένας σίφουνας άρπαζε την τελευταία μου όαση, την ελπίδα και πίσω έμενε η ματαιοδοξία, η σοφία, η γνώση σαν ψυχρά αγάλματα. Οι σκέψεις άνοιγαν καινούργια παράθυρα σε άγνωστα τοπία, άγνωστα γυμνά βουνά, ερήμους. Βρισκόμουν σε μια χώρα σαν σοβαρός λόγιος, με ανθρώπους που δεν καταλάβαινα το σκοπό τους και προπαντός τη σχέση μου μαζί τους.

Γύρισα πάλι κοντά στα ανθρώπινα και το ρεύμα τους με παρέσυρε δίχως να καταλάβω, δίχως να σκεφθώ βαθιά, σαν καρυδότσουφλο. Τι κάνω εδώ μέσα στα βάθη της Τουρκίας σε ένα μουσουλμανικό ξενώνα με ανθρώπους που μόλις μου αποκάλυψαν ότι είναι Κούρδοι; Η φίλη μου η Γκιουλφέμ, ο πατέρας της, το συνέδριο, ήτανε μια καλοστημένη παγίδα μακριά απ' τα κοινά μας σχέδια, μακριά απ' τη χάρη της Αγιασοφίας. Και παρ' όλο που όλα έδειχναν να οδηγούν σε αδιέξοδο, και είχαν μια άγνωστη πλοκή, δεν ανησυχούσα. Ένα αίσθημα πιο δυνατό απ' αυτά που ορίζει η άμεση πραγματικότητα, μου έφερνε μια ανεξήγητη ηρεμία.

Μη φοβάσαι τίποτα, ό,τι σημεία κι αν φανούν, όσο παράδοξα κι ανεξήγητα, ο δρόμος σου είναι σωστός κι η έρημος και τα γυμνά βουνά κι όλες οι ξερολιθές είναι μαζί σου, έλεγε μέσα μου καθυσηχαστικά μια γέρικη φιλική φωνή. Καλύτερα λοιπόν, είπα μέσα μου, γιατί όχι απ' την αρχή; Κι ύστερα, έλεγα, πες ότι απέτυχαν όλα τα σχέδιά μας. Όλος ο κόπος χαμένος, όλες οι εργασίες, όλα τα όνειρα. Μην ελπίζεις άδικα στην ανθρώπινη ματαιοδοξία.

Προσπαθούσα να βρω κάποια δικαιολογία να κρατηθώ, έφαχνα μια αιτία και σιγά - σιγά γύριζα στο απέραντο χάος της Ασίας, μπροστά στα γυμνά βουνά του Κουρδιστάν, σε εγκαταλελειμμένα χωριά, σαν πρόσφυγας με δυο Κούρδους συντροφιά. Απότομη προσγείωση και γρήγορο μάζεμα των τελευταίων φυλαχτών της αξιοπρέπειάς μου, της σοβαρότητας και της μεγαλόπνοης δράσης μου. Από τα ύψη της Αγιασοφίας, στα γυμνά βουνά και τις ερήμους.

- Νικ, φώναξε δυνατά η Γκιουλφέμ, να παραγγείλουμε κάτι δροσιστικό να πιούμε. Διψάς και συ; Εγώ θα προτιμούσα χυμό ροδάκινο και μερικά μπουκάλια νερό.

Βρισκόμασταν κι οι τρεις σε μία περίεργη κατάσταση. Παραγγείλαμε τα ποτά και αφού δροσιστήκαμε καθίσαμε ξανά στο σαλόνι, ήρεμα και άνετα.

- Νικ, μην προσπαθείς να βρεις μια λογική εξήγηση και προπαντός μην αξιολογείς τα γεγονότα. Βαθιές είναι οι πηγές του Θεού κι ανεξερεύνητες.

- Δεν ξέρω τι θέλεις να πεις μ' αυτό, Γκιουλφέμ. Έγώ ό,τι και να συμβεί, ό,τι κι αν ακούσω, είμαι μαζί σας και αυτό είναι η βάση. Ν' αρχίσουμε απ' το Κουρδιστάν, απ' τους Κούρδους, τον πολιτισμό, τη θρησκεία, την πίστη τους. Θέλω να μάθω, να μου πείτε ό,τι γνωρίζετε, ό,τι πιο βαθύ αισθάνεστε απ' τον πολιτισμό σας. Είμαι μαζί σας γιατί ο κόσμος μου με υποχρεώνει στην ταπείνωση, στην υπηρεσία και στην προσωπική μου θυσία. Πρέπει βέβαια να σας ομολογήσω ότι οι ακαδημαϊκές μου

γνώσεις για τον πολιτισμό σας, είναι λίγες και γενικές. Είμαι στη διάθεσή σας να σας ακούσω και να μάθω ό,τι έχει στην καρδιά του ο λαός σας, τον πόνο σας, τα όνειρά σας και την πίστη σας. Πρέπει να σας ομολογήσω ότι στην αρχή ξαφνιάστηκα και λιγοψύχησα, αλλά αμέσως κατάλαβα την ανοησία μου. Θέλω να πω ότι δεν τυφλώθηκα εντελώς απ' την αποστολή μου και το μεγάλο θαύμα που περιμένω να γίνει από στιγμή σε στιγμή. Μιλήστε μου για λαό σας και τα όνειρά του.

- Είμαστε λαός της νοσταλγίας, κύριε Νικηφόρε, της μεγάλης νοσταλγίας για την ειρήνη και την αγάπη.

Πόσο γρήγορα αλλάζουν τα σημεία, πόσο γρήγορα μας πηγαίνει η ζωή σε άγνωστα μονοπάτια. Απροετοίμαστος μπροστά στη νέα συνάντηση, μπροστά στην αχανή Ασία. Είναι σαν ένας σεισμός να έφερε τα πάνω κάτω. Αντιμέτωπος μ' έναν πανάρχαιο λαό. Πού έμπλεκα αναρωτιόμουν ξανά και ξανά. Παρ' όλη την ψυχραιμία μου, έπρεπε να πάρω γρήγορα την απόφαση ν' αρχίσω απ' την αρχή. Να τα παρατήσω ή καλύτερα να κάτσω στ' αυγά μου και να βγάλω απ' το μυαλό μου τις μεγάλες ιδέες και τα μεγάλα όνειρα. Μια και καλή. Ο εσωτερικός πολιτισμός μου με απαγορεύει να μιλάω με ανθρώπους μόνο μέσα απ' τη δική μου σκοπιά.

- Εντάξει Γκιουλφέμ, εντάξει κύριε Κενάν, είμαι μαζί σας, είμαι στην αρχή και θέλω να τα μάθω όλα, δίχως βιασύνη και στόχο. Θέλω να μου πείτε τον πόνο σας, την ελπίδα σας και τα μυστικά σας.

- Μα το ξέρουμε κύριε Νικηφόρε, γι' αυτό ακριβώς σας εμπιστευθήκαμε, γιατί πιστεύουμε ότι μπορείτε να βοηθήσετε πολύ τον λαό μας. Ξέρετε τον Γιλμάζ Γκιουνέι;

- Όχι, καθόλου.

- Μήπως ακούσατε για τα φιλμ *Σουρού*, *το Κοπάδι* και η *Γυναίκα Κούρδα*; Ακούστε λοιπόν. Ο Γιλμάζ Γκιουνέι γεννήθηκε στην Τουρκία το 1937. Ο πατέρας του μιλούσε τη διάλεκτο ζαζά σα μητρική του γλώσσα, που συγγενεύει με την βορειοκυρδική. Η μάνα του μιλούσε τη βόρειοκυρδική γλώσσα, την *κουρμαγί*. Γι' αυτό έλεγε κι ο Γκιουνέι ότι είναι Κούρδος, παρ' όλο που δε μιλούσε ο ίδιος κυρδικά. Κι όμως, κατά παράδοξο τρόπο αναφέρεται σαν «Τούρκος» σκηνοθέτης. Το ουσιαστικότερο γεγονός όμως είναι ότι όλα τα έργα του - *Η Ελπίδα*, *Η Ανησυχία*, *Σουρού*, *το Κοπάδι* και βέβαια το πιο γνωστό, *Ο Δρόμος* - καταγίνονται με κυρδικά θέματα και προβλήματα.

Ο ίδιος γνώρισε σχετικά αργά το Κυρδιστάν μετά τη θητεία του και τις σπουδές του στα νομικά. Ο Γκιουνέι πέθανε το 1983 εξόριστος στη Γαλλία, αφού πρόλαβε να ολοκληρώσει το τελευταίο του φιλμ ο *Τοίχος*, όπου περιγράφει τις πολύχρονες προσωπικές εμπειρίες και τα βιώματά του στις τουρκικές φυλακές.

Άκουγα με προσοχή, καθηλωμένος και συνάμα κρατούσα σημειώσεις στο μαύρο μου βιβλίο. Άνοιγε σιγά-σιγά, με την αφήγηση της ιστορίας ενός ανθρώπου, μια ανύπαρκτη χώρα τις πύλες της, αποκάλυπτε τον πολιτισμό της.

- Παρ' όλες τις πολύχρονες φυλακίσεις κατάφερε μέσα στη φυλακή να πραγματοποιήσει τις καλύτερες ταινίες του. Έτσι ολοκλήρωσε και *το Κοπάδι* με τον Ζέκι Οεκτέν, παλιό φίλο και βοηθό του. Το φιλμ αυτό με την πλοκή του σου κρατά την ανάσα, απ' την αρχή μέχρι το τέλος. Φιλονικίες ανάμεσα σε δυο Κυρδικές φυλές, τη Βευσικάν και τη Χαλιλάν. Τα αδέρφια μιας οικογένειας, της φυλής Χαλιλάν, για να επισφραγίσουν την ειρήνη σε μια παλιά βεντέτα που διαρκούσε χρόνια, πάντρεψαν την αδερφή τους Μπεριβάν με το Σιβάν, από την φυλή των Βαυσικάν. Η Μπεριβάν ήταν όμως άτυχη. Δυο παιδιά της πέθαναν στη γέννα και το τρίτο το έχασε πρόωρα. Ο φύλαρχος των Βευσικάν, ο γερο-Χάμο μνησικακούσε τη νέα γυναίκα. Ο

Σιβάν όμως αντίθετα αγαπούσε τη γυναίκα του με όλη του την ψυχή. Η Μπεριβάν είχε κι άλλη ατυχία. Με το τρίτο νεκρό παιδί στη γέννα, βουβάθηκε εντελώς.

Και μ' αυτή την τραγική αγάπη, ξεδιπλώνεται η περιπέτεια του κοπαδιού της φυλής απ' τα λαγκάδια, τα δύσβατα βουνά της βορειοδυτικής Τουρκίας, στην Άγκυρα, όπου τάχασε όλα. Κι η ιστορία τελειώνει μέσα σε απερίγραπτο δράμα. Η Μπεριβάν πεθαίνει πριν προλάβουν οι γιατροί να βρουν την αιτία και να βγάλουν σωστή διάγνωση. Το κοπάδι συνεχώς μικραίνει και διαλύεται, φαρμακωμένα ζώα, κλοπές και δωροδοκίες, δεν έμεινε τίποτα στο τέλος. Ο Σιβάν φυλακίζεται, γιατί κατηγορήθηκε για το φόνο αναίσθητου έμπορα κι ο μικρότερος αδερφός κρύβεται και χάνεται στα σοκάκια της μεγαλούπολης. Το τέλος μιας φυλής.

- Τι τραγική και απαισιόδοξη ιστορία. Με τρομάζει μια τέτοια σκέψη, Γκιουλφέμ. Το τέλος μιας φυλής. Ήταν άθεος ο Γκιουνέι;

- Όχι, Νικ, δεν πιστεύω. Αλλά φαίνεται ένοιωθε το τέλος του με τον τοίχο στην πλάτη, δίχως διέξοδο, δίχως ελπίδα.

- Η ιστορία έχει σατανική πλοκή, Γκιουλφέμ. Δεν πιστεύω εγώ στους υπερόπτες.

- Νικ, θέλεις να πεις ότι ο Γκιουνέι ήταν υπερόπτης;

- Δεν ξέρω με βεβαιότητα, αλλά το υποπτεύομαι.

- Τι εννοείς;

- Θέλω να πω ότι δε μου αρέσουν οι ιστορίες που πλέκονται δίχως τη μεγάλη ευσπλαχνία του Θεού. Θα βάλεις την ανθρώπινη τραγική ιστορία, αυτό το δράμα του τέλους, σαν κατηγορία και συνάμα σαν καταδίκη του Θεού; Δεν είναι υπεροψία αυτή η πλοκή; Βάζεις τον κόσμο μπροστά στα πιο φρικτά παραδείγματα μιας τραγικής ιστορίας, της διάλυσης μιας γενιάς, μιας φυλής. Και με ποιο συναίσθημα επιστρατεύεις την αδιάφορη κοινωνία; Με τη φιланθρωπική αδιαφορία του Θεού; Δηλαδή ο Θεός είναι τυφλός και κουφός και δε δείχνει τα σημεία του; Κι οι υπερόπτες που παίρνουν ύφος και ηθική δικαίωση, σηκώνουν το δάχτυλο της καταδίκης; Δεν υπάρχει Θεός, μόνο το δράμα της άρνησης, της απαισιοδοξίας, της υπεροψίας.

Θέλω να μου μιλήσετε για άλλα χαρακτηριστικά της φυλής σας, για την πίστη σας, για τις θρησκείες σας. Η ιστορία του φιλμ είναι μια νεκρή ιστορία, για μια νεκρή οικογένεια, για μια νεκρή φυλή που έχασε κάθε ίχνος, κάθε σημάδι της ελπίδας. Κι όπως φαίνεται τέτοια τοποθέτηση δεν μπορώ να τη δεχθώ.

Ο κύριος Κενάν χάρηκε με την αντίδρασή μου.

- Κύριε Νικηφόρε, μου δίνετε μεγάλη χαρά με τη στάση και τη σκέψη σας. Κι εγώ βρίσκω την πλοκή υπερβολική κι απόλυτη. Μόνο ο Θεός είναι απόλυτος και κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να ξεπεράσει τον ανθρωποκεντρικό του κλοιό. Γεγονότα και φαινόμενα δίχως την χάρη Του, είναι στείρα κι επιφανειακά, δίχως ελπίδα. Είναι δυνατό να φτάσει κανείς στο τέλος και να ορίσει το τέλος του, το τέλος της οικογένειάς του, το τέλος της φυλής του, το τέλος του πολιτισμού του; Αδύνατον. Οι διαφορές μας με τη Γκιουλφέμ είναι ουσιαστικές. Εγώ δεν πιστεύω στη λύση με βία και πολέμους και αντάρτικα κινήματα. Κι εγώ με τη σειρά μου πιστεύω στις μεγάλες δυνάμεις της αγάπης, της ελπίδας και της πίστης.

- Ο πατέρας μου ανήκει στην παλιά γενιά. Οι παλιοί δεν πολυκαταλαβαίνουν τις επικίνδυνες αλλαγές κι εμπιστεύονται τη δύναμη του λαού μας.

- Και την πίστη του, Γκιουλφέμ, κι ας φαίνονται τα πράγματα τόσο τραγικά. Ο Θεός δεν αφήνει τα παιδιά Του στο έλεος. Κι ύστερα ποια είναι η λύση; Ένα ανεξάρτητο κουρδικό κράτος;

- Μα και βέβαια, πατέρα, δίχως την πολιτική ασφάλεια, χάνουμε και την ταυτότητά μας και το μέλλον μας.

- Γκιουλφέμ αγαπητό μου κορίτσι μην αρχίσουμε πάλι την ίδια συζήτηση. Η πίστη μας δεν εξαρτάται από καμιά δύναμη, ούτε πολιτική, ούτε κρατική. Εγώ λυπάμαι προσωπικά που μεταφέρθηκε το «πρόβλημά» μας απ' την πίστη στην κρατική πολιτική. Γίναμε θέατρο στις γκαζέτες των κρατών. Η μόνη λύση είναι η παθητική αντίσταση, η στροφή προς τα μέσα. Και μόνο αυτή μπορεί να μας ασφαλίσει την ειρηνική συνύπαρξη και το μέλλον.

Πάλι ανάμεσα σε δύο μέτωπα, σκέφθηκα. Κι όμως πρέπει να πάρω θέση και να δείξω ενδιαφέρον για τον κουρδικό πολιτισμό. Βέβαια με ανησυχούσε το γεγονός ότι μπλεκόμουν σε μια πολιτική και πολιτισμική φιλονικία. Από τη μια μεριά η Τουρκία κι η αποκήρυξη των εξτρεμιστών Κούρδων, των βουνίσσιων Τούρκων, όπως ονομάζονται οι Κούρδοι απ' την επίσημη Τουρκία κι απ' την άλλη η απελπισμένη αντίσταση των Κούρδων ανταρτών απέναντι στα τακτικά στρατεύματα της Τουρκίας. Δεν ήξερα τι έπρεπε ν' αποφασίσω. Πιο πολύ συμεριζόμουν την ειρηνική διάθεση του κυρίου Κενάν, αλλά κι απ' την άλλη ένιωθα συμπάθεια για τη Γκιουλφέμ, τον πόθο και την ελπίδα της για ένα αυτόνομο Κουρδιστάν.

- Θέλω να μάθω πολλά για τους Κούρδους, όσα περισσότερα μπορώ, Γκιουλφέμ, κύριε Κενάν, θέλω να σας ακούσω, θέλω να μου μιλήσετε. Από πού κατάγεστε;

- Η ιστορία μας ξεκινάει από πολύ παλιά. Κούρδοι αναφέρονται για πρώτη φορά πριν από τέσσερις χιλιάδες χρόνια. Οι αρχαιολόγοι ανακαλύπτουν στο χώρο της Ανατολίας ολοένα και πιο εντυπωσιακά δείγματα των μεγάλων πολιτισμών της περιοχής. Σκέψου Νικ, τελευταία, Γερμανοί αρχαιολόγοι, ανακάλυψαν μια ιερή τοποθεσία πλούσια σε αγάλματα που χρονολογείται τουλάχιστον πριν από 9.000 χρόνια, στην περιοχή *Νεβλαλί Κόρι*, -στη νοτιοανατολική Ανατολία που κατοικείται από Κούρδους- σε μια πεδιάδα του βόρειου Ευφράτη. Αυτή είναι η πατρίδα μας, η πηγή μας, η κοιτίδα μας. Το πρώτο ιερό της ανθρωπότητας. Η πρώτη πλατεία του Θεού.

- Κύριε Νικηφόρε έχετε ακούσει για τα χριστιανικά χωριά, στα βουνά της νοτιοανατολικής Τουρκίας; Ξέρετε τίποτε για τους Κούρδους χριστιανούς;

Η ξαφνική ερώτηση του κυρίου Κενάν με σάστισε. Κούρδοι, Τούρκοι, χριστιανοί; Πρώτη φορά άκουγα τέτοια πληροφορία.

- Δεν πειράζει, κύριε Νικηφόρε. Επιτρέψτε μου να αναφερθώ στην ιστορία μας. Ακούστε λοιπόν. Η Μεσοποταμία και ιδιαίτερα οι οροσειρές του ανατολικού Ταύρου, είναι η κοινή πατρίδα των Κούρδων και των χριστιανών. Οι αρχές του χριστιανισμού σε αυτές τις περιοχές ξεκίνησαν με τους Αποστόλους Πέτρο και Φίλιππο, που άρχισαν τη διάδοσή τους στην Σαμάρεια, την Ιουδαία και τα Ιεροσόλυμα. Πολλοί απ' τους πρώτους χριστιανούς διάλεξαν την προσφυγιά για να αποφύγουν τους διωγμούς κι οι περισσότεροι κατέφυγαν στην Αντιόχεια, την σημερινή Αντάκια. Ο Απόστολος Πέτρος, αλλά κι ο Απόστολος Παύλος και μαζί του ο Βαρνάβας, έβαλαν τα θεμέλια του χριστιανισμού και μετέτρεψαν την Αντιόχεια σ' ένα από τα πρώτα κέντρα της ιεραποστολής και σπουδής της νέας θρησκείας.

Η κίνηση του εξισλαμισμού που άρχισε τον έβδομο αιώνα, δε σταμάτησε στις περιοχές αυτές. Βέβαια οι πληροφορίες που έχουμε για τη συμβίωση των χριστιανών Κούρδων και των μωαμεθανών αναφέρονται αργότερα στα μεσαιωνικά χρόνια. Ιδιαίτερα στις περιοχές της Αρμενίας επικρατούσε για πολλούς αιώνες ειρηνική συμβίωση ανάμεσα σε χριστιανούς και μωαμεθανούς. Ακόμη κι ο γάμος

ανάμεσα στις δυο θρησκείες ήταν συνηθισμένο φαινόμενο. Αυτή η ενδιαφέρουσα συνύπαρξη των εθνών με διαφορετικές γλώσσες και θρησκείες στα πλαίσια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, εξασφάλιζε για αιώνες τη σχετικά ελεύθερη συμβίωση, δίχως διωγμούς και αυστηρό χαράτσι.

Οι χριστιανοί ανέπτυξαν από ανάγκη και δικά τους επαγγέλματα. Μαζί με άλλες εθνότητες, όπως τους Εβραίους και τους Έλληνες, είχαν ειδικευτεί στο εμπόριο και στα χειρωνακτικά επαγγέλματα. Οι χριστιανοί, γεωργοί και χωρικοί, ήταν μάστορες στα αρδευτικά έργα και την κηπουρική. Τα πιο σημαντικά κέντρα των Σουριγιάνι, δηλαδή της ορθοδόξου εκκλησίας της Συρίας, βρίσκονταν στις περιοχές του Τουρ Αμπντίν, του Βουνού των δούλων του Θεού, με κέντρα τα Μάρντιν και Γέτσιρα. Η λειτουργία και η ιερά γραφή είναι η σουριγιόνε, τα αρχαία συριακά. Βέβαια η μεγαλύτερη χριστιανική κοινότητα ήταν οι Αρμένιοι που ζούσαν στα απέραντα οροπέδια, απ' όπου πηγάζουν οι μεγάλοι ποταμοί Τίγρης και Ευφράτης. Μετά τις μεγάλες σφαγές και τους διωγμούς των Αρμενίων απ' τις ορδές των Τούρκων, σκόρπισαν οι Αρμένιοι σε πολλές γειτονικές περιοχές, όπου συγκατοίκησαν επί αιώνες με τα κουρδικά φύλα. Οι περισσότεροι χριστιανοί ζούσαν με τη γεωργία και την κηπουρική. Σε πολλές περιπτώσεις συγχωνεύθηκαν οι φυλές και πολλές αρμενικές περιοχές αφομοιώθηκαν απ' τους Κούρδους, απ' τη γλώσσα τους και τον πολιτισμό τους.

Άκουγα με προσοχή και αφοσίωση τον κύριο Κενάν και τη Γκιουλφέμ κι όμως οι ιστορίες τους δε με συνέπαιρναν, ούτε ήταν η τύχη των Κούρδων που αφορούσε το βαθύτερο στόχο και τις αρχές μου. Και μήπως ήταν μόνο οι Κούρδοι στον κόσμο; Οι Παλαιστίνιοι, οι Εβραίοι, οι Αρμένιοι, οι Αλβανοί, δεν είχαν όλοι την ίδια μοίρα; Δεν είναι παντού τα ίδια φαινόμενα, σταθερά δείγματα της αντίδρασης που φέρνει η καταπίεση, η δικτατορία, η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων; Κράτησα λίγο την ανάσα. Και τα δικαιώματα του Θεού; Μήπως η αδιαφορία των δικαιωμάτων του Θεού, μας οδηγεί αυτόματα στη σκληρότητα, στην αδικία, στο μίσος, στην καταπίεση, στον πόλεμο;

- Θέλω να μου κάνετε μια χάρη. Είναι δύσκολο να κάνουμε μια εκδρομή σ' ένα κουρδικό χωριό στα αχανή βουνά που μοιράζονται η Τουρκία με το Ιράκ και την Περσία; Να γνωρίσω από κοντά την πραγματική ζωή μιας οικογένειας, να ζήσω το μόχθο της, την ταλαιπωρία της και εάν είναι δυνατό να βοηθήσω όσο μπορώ με τις δικές μου δυνάμεις.

- Εύκολη χάρη μας ζητάς, Νικ. Είχαμε κι εμείς την ίδια επιθυμία και θέλαμε να σου προτείνουμε το ίδιο ακριβώς, είπε η Γκιουλφέμ και χαμογέλασε ευχαριστημένη. Βέβαια, πρόσθεσε, μια τέτοια εκδρομή έχει και κινδύνους. Κι όπως καταλαβαίνεις δε θέλουμε να βρεθούμε ξαφνικά ανάμεσα σε μέτωπα με πυροβολισμούς, φυλακίσεις κι αιχμαλωσίες. Νικ πραγματικά έχεις διάθεση να παρατήσεις το αναπαυτικό σου δωμάτιο και να το αλλάξεις με οδοιπορίες πίσω από φορτωμένα μουλάρια σε δύσβατα κι ανηφορικά μονοπάτια;

- Υπάρχουν πραγματικά χριστιανικά χωριά; Θέλω να μπω σε μια εκκλησία, στα αχανή βουνά του Κουρδιστάν. Θέλω να συναντήσω τους κρυφοχριστιανούς και τους κρυφούς παπάδες, να συμμετέχω στις κρυφές λειτουργίες και να προσευχηθώ μαζί τους το *Κύριε δίδαξόν με τα δικαιώματά σου ότι συ ει ο Θεός μου*.

- Και βέβαια, Νικ, υπάρχουν χριστιανικά χωριά. Όσα χωριά κι αν ξεριζώθηκαν, υπάρχουν ακόμη αρκετά, σκόρπια εδώ και εκεί, με κρυφές εκκλησιές και κρυφοπαπάδες. Κι αυτή είναι η πραγματική μας αποστολή και το κρυφό μας σχέδιο. Έχε μας εμπιστοσύνη.

- Τι εννοείς «το κρυφό μας σχέδιο», Γκιουλφέμ;
- Το σχέδιό μας Νικ. Την Αγιασοφιά μας.

Δεν καταλάβαινα τίποτα. Άκουγα βουβός και σαστισμένος απ' τις απανωτές ανατροπές.

- Εξήγησέ μου καλύτερα τον πραγματικό σκοπό σου, Γκιουλφέμ, αρχίζω και τα χάνω. Τι σχέση έχουν οι κρυφές σας εκκλησιές με την Αγιασοφιά;

- Κύριε Νικηφόρε, είπε ο κύριος Κενάν, όχι μόνο έχουν, αλλά και παραέχουν. Έχουμε μυστικές πληροφορίες, που βέβαια δεν μπορούμε να τις επιβεβαιώσουμε, για ένα χωριό κατεστραμμένο στα βουνά. Πολλοί χριστιανοί που σώθηκαν από την πυρκαγιά του χωριού και διέφυγαν στη Συρία, διηγούνται πολλά και παράξενα. Μιλάνε για μια κρυμμένη εκκλησιά που θάφτηκε απ' τα ερείπια των σπιτιών. Για τις θαυματουργές εικόνες της Παναγιάς και την κρυμμένη Άγια Τράπεζα.

Διασταυρώσαμε τις πληροφορίες με πολλούς μάρτυρες απ' το ίδιο το χωριό κι η είδηση για την Άγια Τράπεζα μας ξεσήκωσε για τα καλά. Δεν θα τις δίναμε και μεγάλη προσοχή, αν δε συνέβαινε κάτι αναπάντεχο. Ένας φίλος μας απ' την Δαμασκό μας ειδοποίησε για ένα πολύτιμο κομμάτι μιας πλάκας με σμάλτα και πέτρινα μωσαϊκά, με μισοσπασμένα βυζαντινά γράμματα. Του φαινότανε πολύ σημαντικό κι επειδή μας γνωρίζει από χρόνια, μας το πρόσφερε σαν πολύτιμη αντίκα σε σχετικά καλή τιμή. Το κομμάτι αυτό το δείξαμε στο φίλο μας τον καθηγητή Κουτσούκ Αχμέτ που διευθύνει το Βυζαντινό Ινστιτούτο στο πανεπιστήμιο της Άγκυρας. Η πρώτη του διάγνωση: δος αιώνας μ.Χ., προέλευση, Κωνσταντινούπολη. Πιθανή εκκλησία η Αγία Ειρήνη, ο Άγιος Γεώργιος, αλλά κι η Αγία Σοφία.

Είχα χάσει τα λόγια μου. Ήμασταν τόσο κοντά της πάλι. Πάλι τα σημεία Του, *Μέγας ει Κύριε και θαυμαστά τα έργα Σου*. Ένταση και αγωνία συνάμα κυρίεψε μεμιάς όλο μου το σώμα. Άρχισα να καταλαβαίνω τη Γκιουλφέμ και τον πατέρα της, την επιφύλαξη και το φόβο τους, τα προσεκτικά τους βήματα και τη στρατηγική τους να συναντηθούμε στο Ικόνιο, στα βάθη του Ισλάμ με τη συμμετοχή μας στο συμπόσιο *Ορθοδοξία και Ισλάμ*, του παγόσμιου διαλόγου των θρησκειών.

- Η Αγία Σοφία μας, Θεέ μου, είπα με τρεμουλιαστή φωνή, η Αγία Τράπεζα της Αγιασοφιάς, βυθισμένη στα ερείπια της κρυφής εκκλησιάς του Κουρδιστάν. Και πού είναι φυλαγμένο το κομμάτι της Αγίας Τράπεζας;

- Μην ανησυχείς, Νικ, είναι σε ασφαλές μέρος. Αυτό δεν μας δημιουργεί προβλήματα, άλλες είναι οι φροντίδες μας. Ο έμπορος από την Δαμασκό, ο φίλος μας, μας πληροφόρησε, ότι υπάρχει ακέραιη όλη η πλάκα της Αγίας Τράπεζας. Και το όνομά του χωριού το γνωρίζουμε, αλλά βρίσκεται ανάμεσα σε άλλα χωριά που καταστράφηκαν κι εξαφανίστηκαν απ' τους χάρτες του Κουρδιστάν.

- Βέβαια, κύριε Νικηφόρε, δε μείναμε άπραγοι. Μαζέψαμε όσες πιο πολλές πληροφορίες μπορούσαμε για τη χαμένη εκκλησία και το εξαφανισμένο χωριό στα βουνά, ανάμεσα στα τούρκικα και περσικά σύνορα.

- Και πώς μπορούμε να βοηθήσουμε; Τι θα μπορούσαμε να επιχειρήσουμε, τι χρειάζεται να οργανώσουμε;

- Νικ, όλα τα φροντίσαμε. Βρήκαμε ντόπιους οδηγούς που γνωρίζουν καλά τα μονοπάτια των βουνών στην περιοχή αυτή και μας περιμένουν να συναντηθούμε σε δέκα μέρες σ' ένα ακριτικό χωριό της Τουρκίας και να μας οδηγήσουν στο μέρος όπου υπολογίζουμε να βρίσκονται τα ερείπια της Παναγιάς. Και όπως καταλαβαίνεις κάθε βήμα θέλει προσοχή και μελέτη. Όλα είναι τέλεια σχεδιασμένα και μέχρι τώρα

κανείς δεν μπόρεσε να υποπτευθεί το παραμικρό. Σκέψου, Νικ, να βρούμε την πλάκα της Αγίας Τράπεζας, της Αγιασοφίας μας και να την επιστρέψουμε στη θέση που της ανήκει. Όμως πρώτα, Νικ, πρέπει να ξεπεράσουμε τη διαδικασία του διαλόγου και να τελειώσει το συμπόσιο δίχως την παραμικρή υποψία και υπόνοια για τα βήματα που ετοιμάζουμε.

- Γκιουλφέμ, όπως εσύ ξέρεις. Κι όπως καταλαβαίνετε, έχετε την αμέριστη εμπιστοσύνη και τη συμπαράστασή μου στις δυσκολίες της ανεύρεσης του χωριού και της σκεπασμένης με ερείπια εκκλησίας της Παναγιάς. Ούτ' εγώ καταλάβαινα τίποτε από την παράξενη συμπεριφορά σας. Είσαστε τέλειοι πραγματικά. Πού να φανταστώ που θα κατέληγε η συνάντησή μας.

Οι επόμενες μέρες πέρασαν δίχως να το καταλάβω. Το πρόγραμμα ήταν πλήρες με εξειδικευμένες διαλέξεις στα επιμέρους θέματα και τις διαφορετικές τοποθετήσεις των επίσημων θεολόγων. Διαλέξεις, συζητήσεις, συνεστιάσεις μια επίσκεψη στο μουσείο και μια λαϊκή γιορτή, όπου τα λαογραφικά συγκροτήματα χόρεψαν και έπαιξαν μουσική με πατροπαράδοτα όργανα και πολύχρωμες ενδυμασίες. Οι συναντήσεις με την Γκιουλφέμ περιορίστηκαν και γινόταν πλέον δημόσια, για να μην τραβήξουμε την προσοχή. Όμως σε κάθε τυχαία συνάντησή μας, ένα μικρό χαμόγελο μας ένωνε και μας έδινε αμοιβαία χαρά για το σχέδιο μας, τη δύσβατη και δύσκολη ανάβαση στα άγρια βουνά του Κουρδιστάν.

- Κι ο στρατός, οι στρατηγοί, οι παραστρατιωτικές οργανώσεις; Δεν έκλεισαν τα σύνορα; Είναι δυνατό να περάσουμε απαρατήρητοι; ρώτησα κάπως αθώα τη Γκιουλφέμ.

- Μα δε φεύγουμε πουθενά. Μέσα στα όρια της Τουρκίας θα παραμείνουμε. Ποιος φυλάει τα ερειπωμένα και κατεστραμμένα χωριά; Εκεί που πρόκειται να πάμε δε ζει ούτε ψυχή. Κι ύστερα μην ξεχνάς, Νικ, είμαστε πιστοί υπήκοοι του τουρκικού κράτους ούτε αντάρτες είμαστε, ούτε αναρχικοί, ούτε υπήκοοι δεύτερης κατηγορίας. Και στο κάτω-κάτω είμαστε επιστήμονες. Δεν τα βάζουμε με τον τουρκικό στρατό. Ο στρατός δεν είναι ο εχθρός μας, ούτε η Τουρκία.

- Δε σε καταλαβαίνω, Γκιουλφέμ.

- Μα οι θεμελιακές δυνάμεις είναι γνωστές. Γιατί να καταστρέψω μια κολόνα απ' αυτές που στηρίζουν και σηκώνουν την ιδέα του τουρκικού κράτους. Η μόνη ελπίδα νομίζω είναι ότι η ίδια η κολόνα θα διαλυθεί από μόνη της γιατί το βάρος που σηκώνει είναι δυσανάλογο με τον όγκο της. Μια αυτοκρατορία δεν εξαφανίζεται απ' τη μια μέρα στην άλλη. Οι σουλτάνοι χάθηκαν για πάντα, όχι όμως η ιδέα της Τουρκίας με τον κεντρικό πυρήνα που ανανεώνεται απ' τις νέες γενιές και την ιστορική ιδρυτική ουσία που σφυρηλάτησε την πτώση του Βυζαντίου. Μα δεν πάει πιο πίσω η ιστορία των στρατηγών. Αυτά είναι τα ιστορικά όρια, αυτές οι αξίες, αυτή η πειθαρχία, αυτή η τάξη, αυτή η πραγματικότητα της περηφάνιας και της λογικής της επιβίωσης.

- Θέλεις να πεις ότι η τεχνογνωσία της Τουρκικής ηγεσίας έχει εδραιώσει αυτή την πολιτική απολυταρχία που ασφαλίσει την αέναη αυτονόητη στρατοκρατία;

- Όπως και να το πούμε, δίχως αυτή τη στρατιωτική πειθαρχία, κινδυνεύει η τουρκική ηγεσία να μην μπορεί να διατηρήσει την τουρκική ιδέα.

- Μα μια ιδέα δεν μπορεί να διατηρείται σε ζωή με συνεχή ένταση και στρατιωτική βία.

- Έτσι κι αλλιώς η τουρκική στρατοκρατία κρατάει ενωμένους τους Τούρκους εδώ και δεκάδες χρόνια. Και μην ξεχνάς τους συμμάχους της Τουρκίας και τη μεγάλη στρατιωτική βοήθεια. Η σταθεροποίηση της Τουρκίας σε αυτή την κρίσιμη γεωπολιτική λωρίδα της γης, φέρνει πολλά θετικά επακόλουθα για όλη την ανατολική μεσόγειο. Όλα έχουν το αντίκρουσμα και την τιμή τους. Σκέψου να μετατραπεί σε Λίβανο, τι αστάθεια θα σήμαινε για ολόκληρη την περιοχή. Κι ύστερα ποιος θα έχει συμφέρον αν σπάσει, από το βάρος που σηκώνει, η «στρατιωτική» κολόνα της τουρκικής ιδέας; Όλοι παινεύουν τη μακρόχρονη εμπιστοσύνη και έμπιστη συμπεριφορά των Τούρκων απέναντι στους συμμάχους. Πώς μπορούν να αλλάξουν οι κυρίαρχες δυνάμεις στο γεωπολιτικό χώρο όπου εντοπίζεται η πηγή της ενέργειας της οικουμένης, τα πετρέλαια; Το παραμικρό σύννεφο στην περιοχή αποδυναμώνει τους συντελεστές της ασφάλειας και συνάμα της παγκόσμιας οικονομίας.

- Εγώ πιστεύω στην παθητική αντίσταση, είπε και πάλι με στόμφο, ο κύριος Κενάν. Δεν ξεκινάω απ' το σχηματισμό ενός τεχνητού αντιπάλου. Ο στρατός της Τουρκίας είμαι εγώ ο ίδιος. Να πιστεύω και να μάθω να θυσιάζομαι για το λαό μου με στόχο την πνευματική μου ανάταση. Δεν θέλω αντιπάλους.

- Και πώς θα έρθει η αλλαγή, πατέρα; ρώτησε έντονα η Γκιουλφέμ με την καχυποψία που έτρεφε για όλες αυτές τις φιλειρηνικές τάσεις.

- Η αλλαγή έρχεται από μέσα. Αν δεν επιτρέψουν οι Τούρκοι την ανοικτή κοινωνία με τους πατροπαράδοτους λαούς που συνάντησαν στα μέρη αυτά, θα χάσουν για πάντα την ταυτότητά τους. Αυτό οδηγεί σε απλά και διαυγή συμπεράσματα. Όσο θα φοβάται η Τουρκία τους Κούρδους, άλλο τόσο θα ανεβαίνει ο φόβος της αγωνίας του τέλους. Δεν θα έπρεπε να συμφιλιωθούν οι Τούρκοι με τους γείτονες λαούς και να τους παραδεχτούν;

Όσο επιμένουμε στην τουρκική μας ταυτότητα, θα χάνουμε. Και τι θα χάσουμε αν παραδεχτούμε ότι είμαστε και Κούρδοι και Αρμένιοι και Έλληνες; Μα αφού αυτό είμαστε, *κατ' εικόναν και καθ' ομοίωσιν*. Ποια είναι η εθνολογική μας καθαρότητα; Μόνο στα στρατιωτικά γυμνάσια και τις Ακαδημίες παρελαύνουν μέσα στις σκούρες μπλε στολές τα πειθαρχημένα νιάτα που πιέζουν κάτω απ' την ιδέα της βίας την ίδια τη ζωή τους, μακριά απ' τις αγκάλες του λαού της φτώχειας και της κακομοιριάς των αχανών βουνών της Τουρκίας. Καταλαβαίνετε, κύριε Νικηφόρε, τι θέλω να πω. Είμαι Κούρδος κι όμως είμαι Τούρκος, είμαι άνθρωπος, είμαι μωαμεθανός κι όμως χριστιανός, είμαι χαμένος κι όμως ελπίζω. Κι η ελπίδα είναι η σωτηρία μου, η πίστη μου. Αν οι στρατηγοί φοβούνται το Ισλάμ, γίνομαι χριστιανός για να ξεφύγω τους πολιτικούς διωγμούς και τις απαγορεύσεις. Κι αν κλείσουν τα σχολεία του κορανίου, ας ανοίξουν τα χριστιανικά.

- Μα τους στρατηγούς δεν τους απασχολεί η αφηρημένη δύναμη της πίστης. Λέτε οι στρατηγοί να φοβούνται το Θεό;

- Οι στρατηγοί εκτελούν διαταγές. Κι αυτοί που διατάζουν δίνουν διαταγές για να διαιωνίζονται αυτοί που περιμένουν να πάρουν διαταγές απ' αυτούς που διατάζουν. Γιατί φοβούνται το Θεό οι στρατηγοί;

- Μια ζωή ολάκερη φοβούνται το Θεό που κυβερνάει τους ξυπόλητους, τους φτωχούς κι ανάβει τη δύναμη της ελπίδας στους αδύναμους γιατί πρέπει να παραδεχτούν ότι η δύναμη του Θεού είναι ισχυρότερη κι ανώτερη απ' τα όπλα τους. Απέναντι στο Θεό τα κανόνια κι ο θάνατος κι ο αφανισμός γίνονται θρύψαλα. - Κι όμως δεν τους ανησυχεί ο Θεός. Μόνο οι άνθρωποι, οι αναρχικοί Κούρδοι κι οι αντάρτες.

- Κι άμα τελειώσουν οι Κούρδοι, τι ρόλο θα παίζουν οι στρατηγοί;
- Θα διασκεδάζουν τον κόσμο σε επίσημα γεύματα τραγουδώντας παιδικά πατριωτικά τραγούδια.
- Λέτε γι' αυτό χρειάζονται οι Τούρκοι τους Κούρδους;
- Αν φύγουν οι Κούρδοι απ' τις περιοχές της Τουρκίας, θα διαλυθεί η Τουρκία ή θα εκφυλιστεί με νέους σουλτάνους κι ευνούχους. Οι Κούρδοι δίνουν νόημα και ένταση στην τουρκική ιδέα. Έχουν ανάγκη από μια φυλή που απαρνιέται τους Νεότουρκους και το τεχνητό οσμανικό σύνολο. Δίχως τους Κούρδους παύουν οι Τούρκοι να υπερασπίζονται την τουρκική ιδέα και κινδυνεύουν να αυτοδιαλυθούν απ' τη μονοτονία της ειρήνης. Δεκάδες φυλές και μειονότητες θ' ανακαλύψουν τον τοπικό τους εθνικισμό και θα στρέψουν τα νώτα τους στην απολυταρχία και τη στρατοκρατία. Οι στρατηγοί τρίβουν τα χέρια τους ευγνώμονες, γιατί δίχως τους Κούρδους σκουριάζουν τα κανόνια και τα σιδερένια όπλα.

Δεν πέρασαν πολλές μέρες κι άρχισε η πορεία, η περιπέτεια μας με τους πρόσφυγες στα βουνά του Κουρδιστάν. Με τα μονοπάτια άλλαζε και το τοπίο. Απ' τις δύσβατες ανηφορικές πλαγιές κατηφορίζαμε σε κάμπους με εύφορες όχθες, σε αργόσυρτα ποτάμια, στην ανυπόφορη ζέστη. Χίλια πεντακόσια μέτρα ύψος κι η βλάστηση δε μοιάζει ούτε ορεινή, ούτε καμπύσια, αλλά περισσότερο τροπική. Εκεί που μαζεύονται τα νερά σε μικρές λίμνες, γεμίζει ο τόπος με μικρούς ορυζώνες. Κάθε σπιθαμή εύφορης γης, μετατρέπεται σε πλούσια μπροστάνια και σιτοβολώνες. Στα σύνορα ανάμεσα στην Τουρκία και στο Ιράκ το νωχελικό ποτάμι κατεβαίνει απ' τις άγριες ρεματιές, αργοπορεί στον κάμπο και χύνεται στον πανάρχαιο Τίγρη.

Οι δυο Κούρδοι με τα φορτωμένα μουλάρια, αμίλητοι μας οδηγούν. Στην πόλη Γκεζίρα, όπως την ονομάζουν οι Κούρδοι, θα συναντούσαμε τους πρόσφυγες απ' τα χωριά της Παναγιάς. Μέχρι την πόλη έχουμε να βαδίσουμε άλλα είκοσι χιλιόμετρα και μια και δεν θα φτάναμε πριν τα μεσάνυχτα, οι οδηγοί μας αποφάσισαν να σταματήσουμε και να στήσουμε τ' αντίσκηνα πριν μας σκεπάσει για τα καλά το πυκνό σκοτάδι.

Κυκλωμένος απ' το σκοτάδι έπεσα σ' έναν ύπνο βαθύ δίχως να προλάβουν οι θεωρίες μου κι οι διάφορες σκέψεις να με κρατήσουν σε ένταση. Πάλι στα μονοπάτια της προσφυγιάς παμπάλαια και πανάρχαια. Παιδιά χωρισμένα απ' τις μάνες με λίγα δεμάτια ρούχα και κουβέρτες, με βαθουλωμένα μάτια, ο πατέρας νεκρός, οι γέροι που αφήσανε πίσω, τα καμένα σπίτια, τα βόδια με τα σπασμένα σκέλη και φουσκωμένες κοιλιές, οι ατέλειωτες σειρές με τους σιωπηλούς συνοδούς της πείνας, της ταπείνωσης και του εξευτελισμού. Μέσα σ' αυτό το καζάνι της μιζέριας και του πόνου, της πείνας και της μοναξιάς, η πορεία στο άγνωστο δίχως πατρίδα, δίχως χωριό και οικογένεια, οι τελευταίοι των τελευταίων δίχως αξιοπρέπεια, μόνο με την πείνα, τη δίψα την αρρώστια και τα γδαρμένα πόδια.

Μαζί, με τους πρόσφυγες κι εμείς, ρωτώντας και ψάχνοντας να βρούμε τους χωρικούς της Παναγιάς, τους Κούρδους χριστιανούς που φύλαξαν αιώνες στην εκκλησιά τους, την Αγία Τράπεζα της Αγιασοφιάς.

Απ' το μικρό ποτάμι περάσαμε στην άλλη όχθη του Τίγρη μ' ένα πρόχειρο καράβι, που έμοιαζε περισσότερο με σχεδία, με σανίδες και τεράστια δοκάρια για κουπιά. Η

μεταφορά γινόταν με αργό ρυθμό, κιόσο περνούσε ο χρόνος γέμιζε η σανιδένια σχεδία με πρόβατα και μουλάρια.

Εδώ, σκεφτόμουν, σ' αυτά τα μέρη, όπου αχανή βουνά χαμηλώνουν απαλά στις κλασσικές πεδιάδες της Μεσοποταμίας, στάθηκαν και οι διάσημοι δέκα χιλιάδες Έλληνες μισθοφόροι του Κύρου, ενάντια στον αδελφό του, τον Αρταξέρξη. Στη μάχη στα Κούναξα το 400 π. Χ. νίκησαν μεν οι μισθοφόροι, αλλά ο Κύρος σκοτώθηκε και μαζί του χάθηκαν κι οι ελπίδες των μισθοφόρων ν' αποκτήσουν λάφυρα και σατραπείες. Κι η επιστροφή στην πατρίδα δε συνοδεύονταν πουθενά με θετικά σημεία της εύνοιας των θεών. Ανάμεσα στους νέους αρχηγούς που διάλεξαν και ψήφισαν οι μισθοφόροι, ήταν κι ο Ξενοφώντας που συνόδευε τη στρατιά καλεσμένος απ' τον φίλο του και στρατηγό Πρόξενο. Ήταν μαθητής του Σωκράτη και στην περίφημη *Ανάβασή* του περιγράφει μ' όλες τις λεπτομέρειες τις περιπέτειες και τις κακουχίες της επιστροφής.

"Και έτσι τράβηξε η στρατιά στις επόμενες ημέρες στα απείραχτα χωριά. Και στην οπισθοχώρηση έβαζε φωτιές στις συνοικίες. Το εχθρικό ιππικό σταμάτησε τις επιθέσεις και περίμενε. Με περιέργεια και θαυμασμό παρακολουθούσαν την έκβαση: τι σχεδίαζαν οι Έλληνες και ποια κατεύθυνση θα διάλεγαν. Οι στρατιώτες ξεχύθηκαν ψάχνοντας τρόφιμα. Οι στρατηγοί συναντήθηκαν πάλι. Έσερναν μαζί τους αιχμαλώτους στη μέση και ζητούσαν να τους διηγηθούν μ' όλες τις λεπτομέρειες για τις γύρω περριοχές. Κι οι αιχμάλωτοι έλεγαν, ο δρόμος προς το νότο βγάζει στη Βαβυλώνα και στην Περσία, από κει βέβαια που ξεκίνησαν κι οι ίδιοι. Ανατολικά πάει προς τα Σούσα και τα Εκβάτανα, εκεί που περνάει τα καλοκαίρια του ο μεγάλος βασιλιάς. Με το ποτάμι βγάζει προς τη δύση, τη Λυδία και την Ιωνία. Κι ο δρόμος προς το βορρά πάει στη χώρα των Καρδούχων.

Οι Καρδούχοι ζουν στα βουνά και σα γενναίοι πολεμιστές δεν ανέχονται την ηγεμονία του μεγάλου βασιλιά. Μια φορά, διηγούνται οι αιχμάλωτοι, ήρθε μια στρατιά από εκατόν είκοσι χιλιάδες άντρες να εισβάλλει στη χώρα τους. Κι απ' τα δύσβατα βουνά δεν επέστρεψε κανένας πίσω. Όταν ήταν ανάγκη, κατέβαιναν στον κάμπο κι έκλειναν μια συμφωνία για να μπορούν να μετακινούνται ελεύθερα.

Ακούγοντας αυτά οι αρχηγοί διέταξαν να βγουν μπροστά αυτοί που ήξεραν τα μονοπάτια σε όλες τις κατευθύνσεις. Και δεν πληροφόρησαν κανέναν προς τα πού θα πήγαιναν. Το θεωρούσαν αναγκαίο να περάσουν μέσα απ' τα βουνά και να επιτεθούν στους Καρδούχους. Η πορεία μέσα απ' τα βουνά των Καρδούχων, έλεγαν οι αιχμάλωτοι, οδηγεί προς την Αρμενία, σε μια μεγάλη και πλούσια χώρα που την κυβερνούσε ο Ορνόντας. Από εκεί έλεγαν οι αιχμάλωτοι, οι δυνατότητες να διαλέξει κανείς προς τα πού θέλει να πάει, είναι μεγάλες. Οι Έλληνες θυσιάσαν στους Θεούς να τους ευνοήσουν στην κατάληψη των βουνών...".

Κι αυτό που αρχικά φαινόταν η πιο εύκολη λύση αποδείχτηκε στο τέλος η πιο σκληρή δοκιμασία στην πορεία της επιστροφής. Οι Καρδούχοι, οι πρόγονοι των Κούρδων, δεν είχαν καμία διάθεση ν' αφήσουν να περάσουν οι Έλληνες δίχως μάχη. Ο Ξενοφώντας μας περιγράφει στην αρχή του τρίτου κεφαλαίου στο τέταρτο βιβλίο, ότι όταν ήταν να περάσουν απ' τον ποταμό Κεντρίτη, το σημερινό Μποτάν, είχαν καταλύσει με χαρούμενη διάθεση μια κι είχαν τρόφιμα κι αναπολούσαν έντονα τις κακουχίες που πέρασαν.

Στις επτά μέρες που διέσχιζαν την χώρα των Καρδούχων πολεμούσαν αδιάκοπα και τράβηξαν πολλά, όσα δεν τράβηξαν σ' όλη την διαμάχη με το μεγάλο βασιλιά και τον Τισσαφέρνη. Με τη σκέψη ότι ξεπέρασαν όλες αυτές τις κακουχίες, έπεφταν χαρούμενοι να ξεκουραστούν'.

Πόσες ομοιότητες κι αναλογίες, σκεφτόμουν. Η πορεία στη βαθιά ιστορία μοιάζει με την περιπέτεια της «Ανάβασης». Πιο βαθιά στον χρόνο, στην Κίζρα, οι ξεναγοί δείχνουν τον τάφο του προφήτη Νου, δηλαδή του προφήτη Νώε της Παλιάς Διαθήκης. Κι όπως πιστεύουν οι μωαμεθανοί, η Κιβωτός του Νώε δεν στάθηκε στο όρος Αραράτ, παρά στα Κούντι όρη, τα βουνά που υψώνονται βορειοανατολικά της πόλης Κίζρε πάνω από τρεις χιλιάδες μέτρα. Και στην ουσία δεν είναι εύκολο να αποδείξει κανείς ποιο είναι το σωστό. Μια παραλλαγή της Βίβλου αναφέρει την χώρα του Αραράτ. Και αυτή οδηγεί στο βασίλειο του Ουραρτού γύρω απ' τις λίμνες Βάν και Ύρμια. Σ' αυτή την περίπτωση τα Κούντι όρη, ταιριάζουν καλύτερα στην αφήγηση της Βίβλου, παρά το όρος Αραράτ.

Μέχρι τώρα όλες οι αποστολές δεν έφεραν τίποτε νέο στο φως. Ο τάφος του Νώε βρίσκεται σε μια κατακόμβη πάνω απ' την οποία χτίστηκε ένα τζαμί. Μεγάλα και στενά σκαλοπάτια οδηγούν στο θάλαμο του τάφου όπου στέκεται μια σαρκοφάγος σκεπασμένη μ' ένα πράσινο πανί. Το τι περιέχει η σαρκοφάγος το ξέρουν λίγοι άνθρωποι. Οι πάνινες ταινίες και τα χάρτινα λουριά δείχνουν μέχρι και σήμερα τη ζωντανή λατρεία του προφήτη. Αναμμένα κεριά φωτίζουν ένα ζωντανό χώρο, έναν τόπο της συγκέντρωσης και της προσευχής.

Όλα τυλίγονται σ' ένα παράξενο κουβάρι. Το παρόν και το παρελθόν κι η ιστορία χάνει τη χρονική της υπόσταση και γίνεται διάσταση της ζωής μου. Τώρα, δίπλα μου ο Νώε κι οι Έλληνες κι οι Ρωμαίοι κι οι Κούρδοι και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι Κούρδοι κι οι Τούρκοι, συγγενείς, δυο πλευρές του ίδιου νομίσματος. Ποια είναι η διαφορά; Καμία. Μόνο η δυστυχία κι η φτώχεια και το βάρος της προσφυγιάς.

Θεέ μου, δίχως να καταλαβαίνω γλιστρούσα στις ανθρώπινες διαστάσεις, στα μέτρα μου τα γήινα, την ύλη της γης και όμως στεκόμουν μπροστά στην χαμένη Παναγία σαν όνειρο, σαν μια ξαφνική οπτασία, στο χωριό των χριστιανών. Τι περίεργη εκκλησία. Σαν πέτρινη πυραμίδα με ξερολιθιά χτισμένη, πανάρχαια. Η είσοδος χαμηλή με δεκαπέντε πελεκημένες πέτρες σ' ένα τόξο. Για να περάσουμε έπρεπε να σκύψουμε, αυτό ήταν όλο κι όλο το ύψος της περίεργης πύλης. Η πύλη της μετάνοιας και της ταπείνωσης στο σπίτι του Θεού. Ο ναός ήταν άδειος και ολοκάθαρος, σκουπισμένος. Στη μέση τεράστια πιθάρια σκεπασμένα με σάρια της σοδειάς. Ούτε το παραμικρό ίχνος από σταυρό, καντήλα, εικόνα, παπά, ψάλτη και λειτουργικά βιβλία. *Εδώ μέσα είναι η Αγία Τράπεζά μας*, είπε ήρεμα η Γκιουλφέμ. Στο γκρεμισμένο ιερό έλαμψε ένα φως και μια γαλάζια μορφή μας έκανε νόημα να καθίσουμε στο κρύο δάπεδο. *Περιμένετε*, είπε με στόμφο η φωνή. *Περιμένετε*, επανέλαβε.

Σηκωθήκαμε με τις πρώτες ακτίνες του ήλιου. Μπροστά στο βαθύ πράσινο αντίσκηνο των οδηγών μας, μια άγνωστη γυναίκα ετοίμαζε στη φωτιά το πρωινό μας. Το νερό για το τσάι έβραζε κι η μελαχρινή γυναίκα ετοίμαζε πάνω στο καυτό στρογγυλό σίδερο τα φρέσκα άψυχα φύλλα. Η γεύση του βουνού με τα λογής-λογής θυμάρια, ανακατεύτηκες με το ζεστό ψωμί της Κούρδας γυναίκας που ετοίμαζε το πρωινό με επιμέλεια και αφοσίωση.

Οι οδηγοί μας εξήγησαν ότι πίσω απ' την πλαγιά είναι κρυμμένοι ένα σωρό πρόσφυγες, γέροι και μικρά παιδιά. Η γυναίκα ζητιάνεψε ψωμί και νερό για τα μωρά και μας ετοίμασε το τσάι. Εμείς δώσαμε ότι μπορούμε απ' τα δικά μας τρόφιμα στους φοβισμένους φυγάδες. Είναι τρεις μέρες στα βουνά, δίχως νερό και ψωμί.

Η Γκιουλφέμ πλησίασε την γυναίκα στην πυροστιά με στοργή και συμπόνια.

- Από ποιο χωριό είσαι; Ξέρεις κανέναν απ' το χριστιανικό χωριό της Παναγιάς; Ψάχνουμε να βρούμε τη χαμένη εκκλησιά. Γνωρίζεις κανένα απ' τα μέρη αυτά;

Η γυναίκα χλώμιασε. Άφησε με το αχνιστό τσαγερό, τύλιξε βιαστικά μερικά απ' τα ψημένα φύλλα σε ένα πανί κι ανέβηκε τρέχοντας την ανηφόρα, ώσπου τη χάσαμε απ' τα μάτια μας. Οι οδηγοί μας μοίρασαν τις φρέσκες πίτες και μας πρόσφεραν σε μικρά ποτήρια το μαύρο τσάι με ένα κομμάτι ζάχαρη. Σιωπηλοί μαζευτήκαμε γύρω απ' την πυροστιά. Τα τελευταία ξύλα έκαιγαν ακόμα σαν τεράστια πυρακτωμένα κάρβουνα. Ο καθένας βυθισμένος στις σκέψεις του, στο δικό του διαμέρισμα του σώματος, του εαυτού του.

Τα μουλάρια χλιμίντρισαν ξαφνικά σαν να πήραν το ντορό από ανθρώπους. Στην ακρογραμμή του ορίζοντα, στον ανηφορικό λόφο, φάνηκε η γυναίκα που έψηνε τις πίτες. Την συνόδεψε ένας ασπρομάλλης γέρος, ξερακιανός με ένα χαμόγελο στο πρόσωπο. Κούτσαινε ελαφριά. Μας χαιρέτησε ευγενικά και στράφηκε στον κύριο Κενάν, τον πιο ηλικιωμένο της ομάδας μας.

- Ποιος ενδιαφέρεται να μάθει για το χωριό των Χριστιανών; Τι σκοπό έχετε; ρώτησε ευθέως και κοφτά.

Ο κύριος Κενάν του εξήγησε όλες τις λεπτομέρειες. Ο ασπρομάλλης γέρος κάθισε σταυροπόδι δίπλα μας και συγκινημένος έκλαιγε από συγκίνηση τότε γοερά και τότε σιωπηλά.

- Δεν έμεινε τίποτα απ' το χωριό μας μετά την πυρκαγιά, μας έδιωξαν όλους. Κανείς δεν επέζησε εκτός από μένα. Τα γυναικόπαιδα πίσω απ' το λόφο είναι απ' το γειτονικό μας χωριό, όπου ζούσαν και πολλοί συγγενείς μας.

Ο γέρος σταμάτησε απότομα την αφήγηση και στράφηκε στον εαυτό του με μια απάθεια που δεν είχε λόγο να την κρύψει. Σιώπησε, στέγνωσε τα δάκρυά του και μας ρωτούσε μόνο με τα φιλικά του μάτια, δίχως λόγια, δίχως νοήματα: Γιατί το μίσος κι οι φόνοι; Γιατί τα δικά μας χωριά; Γιατί τα γυναικόπαιδα; Ποιον πειράξαμε; Όσο ζω δεν έφυγα ούτε μια μέρα απ' το χωριό μας.

- Τι έγινε με την εκκλησία της Παναγιάς; Τι ξέρεις;

- Την γκρέμισαν μπροστά στα μάτια μας. Δεν άφησαν τίποτε όρθιο.

- Για το υπόγειο ιερό, τι ξέρεις;

Ο γέρος σάστισε για λίγο και φαίνεται να πήρε θάρρος απ' τις ερωτήσεις του κυρίου Κενάν που πρόσθεσε.

- Κι εμείς χριστιανοί είμαστε, γέρο μου και ψάχνουμε για τη χαμένη Παναγία και το μυστικό φυλαχτό της.

- Ποιο μυστικό, για ποιο πράγμα ρωτάτε, έκανε ο γέρος αμήχανος.

Ο κύριος Κενάν αποφάσισε να του μιλήσει ανοιχτά για όλη την ιστορία, για τα φυλαχτά κομμάτια της μυστηριώδους πλάκας και γι' αυτά που τους παρέδωσε ο έμπορος αρχαιοτήτων απ' τη Δαμασκό, ο φίλος του Μπεν Μπαρκίλ. Τα μάτια του γέρου έλαμψαν.

- Έτσι, βέβαια. Γιατί δεν το αναφέρατε απ' την αρχή; Οι φίλοι του Μπεν Μπαρκίλ, είναι και δικοί μου φίλοι. Εγώ του έστειλα τα δυο κομμάτια, να τα παραδώσει σε έμπιστα χέρια.

Το πρόσωπο του γέρου χαλάρωσε, τα μάτια του γελούσαν και μαζί τα γένια του και τα μουστάκια του.

- Βρεθήκαμε επιτέλους. *Μέγας ει Κύριε και θαυμαστά τα έργα Σου*, μουρμούριζε και σταυροκοπήθηκε τρεις φορές. Με λένε Παπαστέφανο. Παρ' όλο που δεν είμαι

χειροτονημένος παπάς. Απ' τα μέρη μας έχει να περάσει χρόνια ο παπάς της ενορίας των χωριών μας. Ο πραγματικός παπάς στην τελευταία μας συνάντηση με ευλόγησε και μου ανέθεσε τη φύλαξη των κειμηλίων που φυλάγουμε από γενιά σε γενιά στην εκκλησία μας. Είσαι πράος άνθρωπος, Στέφανε, μου είπε και θα αναλάβεις σαν επίτροπος καντηλανάφτης της Παναγίας. Μου παρέδωσε τα κλειδιά του ιερού και από τότε δεν τον είδαμε ποτέ. Πολλοί λέγανε ότι πέθανε. Κι εγώ έμεινα ένας απ' τους τελευταίους πιστούς, να φυλάγω τα ιερά μας και να τα ασφαλίσω από τυχόν κινδύνους.

Ο κύριος Κενάν άκουγε με ανησυχία και νευρικότητα τον ασπρομάλλη γέρο και μόλις τελείωσε την αφήγησή του, τον έπιασε με τα δύο του χέρια απ' τους αδύναμους ώμους του και, σα να περίμενε την τελευταία αρνητική απάντηση, τον ρώτησε :

- Δηλαδή, σεβάσμιε, χάθηκε για πάντα η εκκλησία και μαζί της το μυστικό κειμήλιο που έκρυβε αιώνες μέσα της;

Η απάντησή του αργούσε και μας φάνηκε σαν κεραυνός.

- Και βέβαια χάθηκε η εκκλησία της Παναγίας και το μυστικό της. Τώρα δεν έμεινε τίποτε απ' τον παλιό μύθο. Τώρα το μύθο και το μυστικό της το κρατάμε εμείς. Εμείς οι τελευταίοι χριστιανοί, εμείς οι ζωντανοί.

Και επανέλαβε πολλές φορές συνέχεια *εμείς οι ζωντανοί*.

Η Γκιουλφέμ έπιασε σχεδόν αμέσως το νόημα του γέρου και το πρόσωπό της έλαμψε πέρα για πέρα. Γύρισε προς το γέροντα κι έσκυψε και ασπάσθηκε πολλές φορές τα γέρικα χέρια του σεβάσμιου πατέρα. Μα τι συνέβαινε, όλα περνούσαν τόσο γρήγορα σαν σκηνή μιας ταινίας που ξεφεύγει την προσοχή, αλλά δεν σου φεύγει απ' το μυαλό. Τι συνέβαινε κι η Γκιουλφέμ αντιδρούσε τόσο χαρούμενα; Ο κύριος Κενάν κι εγώ στεκόμασταν αμίλητοι και σημαδεμένοι απ' την αρνητική εξέλιξη. Τόσο κοντά, τόσο δίπλα. Σαν να είχαμε χάσει το παιχνίδι, σαν να ήμασταν οι ηττημένοι.

- Νικ... Νικ, πατέρα, φώναξε η Γκιουλφέμ και πήδηξε στον αέρα σα μικρό κορίτσι.

- Μα δεν καταλάβατε, χάθηκε η εκκλησία και το μυστικό της. Αυτό δε σημαίνει ότι χάθηκε το μυστικό. Δεν ακούσατε καλά τον σεβάσμιο *εμείς οι ζωντανοί*, δηλαδή εμείς οι ζωντανοί κρατάμε το μυστικό μέσα μας, δηλαδή το σώσαμε, το φυλάξαμε και προλάβαμε να το ασφαλίσουμε πριν απ' την κατεδάφιση της εκκλησίας της Παναγίας. Καταλάβατε;

Μείναμε σαν παράλυτοι, σαστισμένοι, ο γέρος κουνούσε το κεφάλι καλοκάγαθα και χαμογελούσε επιβεβαιώνοντας τη Γκιουλφέμ.

- Ναι, κόρη μου, κατάλαβες σωστά τα λόγια μου, αλλά μη με κακιώνετε, έπρεπε να μιλάω λίγο σαν ανήξερους και λίγο με γρίφους και αινίγματα, πολλά είδαν τα μάτια μου. Εδώ και μήνες, ξέρετε, είχαμε τα πρώτα σημάδια ότι θα γίνει το κακό. Τις νύχτες γύριζαν στα χωριά μας αντάρτες και μάζευαν νέα παιδιά. Πώς να αντισταθούμε και με τι. Πήρανε μαζί τους είκοσι παλικάρια, όποιους πρόλαβαν στα γρήγορα. Στις επόμενες ημέρες αποφάσισα να δράσω γρήγορα. Αφού μας πήραν τα παιδιά, αργά ή γρήγορα θα μας πάρουν και την Παναγία, κινδύνευε η πίστη μας η τελευταία μας ελπίδα.

Μαζέψαμε όλα τα ιερά μας, τις εικόνες, τα βιβλία, το ευαγγέλιο και φυσικά το πιο ιερό μας φυλάκιο, την πλάκα της Αγίας Τράπεζας της Αγίας Σοφίας, της μεγάλης Πόλης. Όλα, τυλιγμένα με κιλίμια και ψάθες, τα μεταφέραμε τρεις νύχτες στη σειρά στη σπηλιά, στον κρυψώνα του χωριού μας, πέντε ώρες δρόμο από μονοπάτια που μόνο εμείς ξέρουμε.

Τώρα όμως έρχεται κι η δική μου ώρα να σας παραδώσω το μεγάλο βάρος και χρέος. Τώρα αισθάνομαι κι εγώ το νόημα της ελπίδας και της πίστης. Πόσο μικροί είμαστε οι άνθρωποι να νομίζουμε ότι όλα εξαρτώνται απ' τη δική μας ευθύνη και φροντίδα. Νύχτες και μέρες με βασάνιζε η σκέψη ότι χάθηκε η κληρονομιά μας, χάθηκε η πίστη μας, μιας και δε σταθήκαμε ικανοί να τα υπερασπισθούμε με τη ζωή μας.

Με δάκρυα στα μάτια τον αγκαλιάσαμε κι οι τρεις με ευγνωμοσύνη, σταυροκοπηθήκαμε και στραμμένοι στον ουρανό επαναλαμβάναμε αδιάκοπα, *Δόξα Σοι Κύριε! Δόξα Σοι Κύριε!* Οι συνοδοί μας παρακολουθούσαν αμίλητοι τα συμβάντα και περίμεναν με τα φορτωμένα μουλάρια τι δρόμο θα διαλέγαμε.

- Ελάτε τώρα, διέταξε με αποφασιστική φωνή, φέρτε, φέρτε τα μουλάρια κι ετοιμάστε ένα μαλακό κάθισμα. Δεν έχουμε καιρό. Πέντε ώρες δρόμο έχουμε. Μη χάνουμε την ώρα μας. Εγώ θα σας πάω στον κρυψώνα της Παναγίας.

Οι δυο αγωγιάτες έτρεξαν αμέσως κι έστρωσαν μια μαλακιά κουβέρτα στο πιο κοντό μουλάρι επάνω στο ξύλινο σαμάρι. Ο πιο νέος έφερε στον γέρο ένα μακρύ υφαντό ζωνάρι να το δέσει στη μέση του για μεγαλύτερη ασφάλεια.

- Δε χρειάζομαι τίποτε γιέ μου, είπε φιλικά στο νεαρό, μια ζωή στα μουλάρια την πέρασα, αντέχω ακόμη.

Πήρε τα λουριά στο χέρι κι επιδέξια ξεκίνησε με φόρα και ενθουσιασμό. Εμείς ακολουθούσαμε στην ανηφόρα με τα πόδια. Μια δύσκολη ανάβαση άρχιζε σαν απίστευτη περιπέτεια, κάθε βήμα και εικόνα, κομμάτια του βουνού με τα πιο απίστευτα χρώματα και σε αντίθεση μια γέρικη ακακία, άσπρη σαν νύφη με γερμένο κορμό απ' τον αλύπητο αγέρα, μέσα στις καφέ αποχρώσεις με λάμψεις πορτοκαλένιες. Και στο τέλος αυτός ο μπλε ουρανός, πέτρινος δέσποτας αγέρωχος, με χίλια δύο σκαλοπάτια.

Μπροστά μου ξετυλιγόταν ένα καινούριο τοπίο με μια παράξενη μαγεία, σα ν' ανεβαίναμε σ' ένα ζωγραφισμένο βουνό με έντονα χρώματα. Βουβοί, χωρίς βιασύνη, δίχως κούραση, ένα με το τοπίο αχώριστοι, διαλυμένοι σε χρώμα και λεπτομέρειες. Ανέβαινα σταθερά κι ακούραστα με υπομονή και αποφασιστικότητα στο βουνό της *θεο-ρίας* μου, του δικού μου *θεοράματος* που έκλεινε μέσα του όλη τη γη και μαζί το σύμπαν.

Ο ρυθμός ήταν σταθερός και τα πέταλα των ζώων όριζαν την ένταση μονότονα με μια πέτρινη μετάλλινη μουσική. Πρέπει να πάρω κι άλλες πληροφορίες απ' το σεβάσμιο γέροντα. Θεέ μου, πόσους αιώνες κουβαλάει μέσα του, απείραχτος απ' την εποχή μας, με γνώσεις πανάρχαιες, που αναβρύζουν μέσα του σα σαραντόβρυσες μόλις αγγίξεις τη ζωή του. Τι παμπάλαιοι άνθρωποι! με τους αιώνιους νόμους του πολιτισμού, δίχως οργάνωση διανοητική και στοιχειοθετημένες κατηγορίες. Τάχυνα λίγο τα βήματά μου και πλησίασα το ζώο που ίππευε ο γερο-ιερέας.

- Πάτερ δεν ξέρω αν σε ενοχλεί η φλυαρία μου κι η περιέργεια να μάθω από σένα ό,τι μπορώ και προλάβω. Αν δεν σε πειράζει, θα ήθελα να σε ρωτήσω μερικά πράγματα που με βασανίζουν γιατί μου λείπει η εμπειρία, ενώ εσύ έχεις άμεση γνώση απ' την ίδια τη ζωή και ό,τι ξέρεις το έχεις μέσα σου και το έζησες, ενώ εγώ κι οι πιο πολλοί από μας τα μαθαίνουμε από βιβλία και δασκάλους.

- Τι σε βασανίζει τέκνο μου, ρώτα ό,τι θέλεις, εξ άλλου με τη συζήτηση θα διασκεδάσουμε την ανηφόρα διπλά και τρίδιπλα.

- Πάτερ η ερώτησή μου είναι απλή και παιδιάστικη. Γιατί υπάρχουν τόσες θρησκείες και τόσες διαφορές, γιατί δε μονιάζουν οι χριστιανοί με τους μωαμεθανούς; Εδώ στα χωριά σας πως ξεπερνούσατε τις βασικές διαφορές;

- Τι θα πει βασικές διαφορές παιδί μου, ο άνθρωπος που πιστεύει, πιστεύει. Τι θα πει Εβραίος, χριστιανός και μωαμεθανός. Ξέρεις, ζήσαμε πράγματι μ' όλους αυτούς. Ούτε ο χριστιανός ήταν καλύτερος, ούτε ο μωαμεθανός, ούτε ο Εβραίος. Επειδή ο χριστιανός είναι χριστιανός, δε σημαίνει ότι είναι καλύτερος άνθρωπος απ' τον Εβραίο και το μωαμεθανό. Αυτή είναι η αλήθεια.

- Τότε αν είναι έτσι, γιατί μένουν κλεισμένοι στα κοτέτσια τους και δεν ενώνονται σε μια θρησκεία, ένας δεν είναι ο Θεός;

- Και βέβαια ένας είναι ο Θεός, αλλά οι άνθρωποι έχουν στη μνήμη το δικό τους, κι ο Θεός που γίνεται στον ανθρώπινο νου, μοιάζει σα δρακόσαυρα και οι σαύρες των ανθρώπων..., χα! χα! χα! έκανε ο γέρος, ο ένας δαγκώνει την ουρά του άλλου και ξέσπασε σε γέλια. Αλλά ν' αφήσουμε τ' αστεία, γιε μου, σ' αυτό το σταυροδρόμι που ζούμε ανάμεσα στην Ασία και στην Ευρώπη εμείς, οι Κούρδοι χριστιανοί, είμαστε οι τελευταίοι ακρίτες της Ευρώπης. Κατάλαβες; Οι θεοί της Ασίας απ' την αρχαιότητα μέχρι σήμερα ήταν πάντα αυστηροί και απόλυτοι. Στους αυστηρούς θεούς ισχύει η υποταγή κάτω απ' την απόλυτη θεοκρατική ιεραρχία.

Στη Μικρά Ασία όμως μικραίνει η Ασία και μικραίνει πραγματικά κι η αυστηρή παρακολούθηση. Οι Έλληνες, δηλαδή οι Δυτικοί, η ήπειρος της Δύσης, με την πρώτη ευκαιρία, αρνήθηκαν την υποταγή κι αποφάσισαν να μείνουν για πάντα παιδιά. Αυτό τους βόλευε και παίζοντας ανακάλυψαν το εγώ τους, το άτομο κι ο εύσπλαχνος Θεός λυπήθηκε τη Δύση και τους αποστάτες. Παιδιά μου είναι κι αυτά, γιατί να τα χάσω. Στενόμυαλα, βασανισμένα άτομα, δυσκόλεψαν τα πράγματα, για κάθε άτομο κι έναν άλλο θεό. Αδύνατον! Γι' αυτό έστειλε το γιο Του και θυσιάστηκε για κάθε έναν από μας. Κατάλαβες;

Όταν εμφανίστηκαν οι Τούρκοι και πέρασαν με φόρα και λύσσα βουνά και κάμπους και κατέλαβαν τη Μικρά Ασία και την Ευρώπη, εμάς τους Κούρδους ούτε καν μας αντιλήφθηκαν στα βουνά που ζούσαμε. Ούτε λίγο, ούτε πολύ, το μόνο που υπολόγιζαν ήταν τα γιαταγάνια, μια κι ο πολιτισμός τους ήταν αυτάρκης, με μια απόλυτη μαζική θρησκεία και στρατιωτική οργάνωση. Τώρα οι Τούρκοι μάς φοβούνται γιατί αισθάνονται περικυκλωμένοι απ' τους Ευρωπαίους του Αιγαίου και τους ακρίτες Κούρδους που δεν υπολόγισαν ποτέ, άσχετα εάν αυτός ο λαός ξεπερνάει τα είκοσι εκατομμύρια.

- Πάτερ, αν σε κατάλαβα καλά, λες ότι όταν ο άνθρωπος γίνεται άτομο, τότε ο Θεός είναι ο Θεός των χριστιανών, ενώ όταν ο άνθρωπος μένει και επιμένει στο σύνολο, τότε μένει στην Ασία και γίνεται μωαμεθανός.

- Και κομμουνιστής, γιατί κι αυτός είναι ένας παράξενος Θεός που είναι Ασιάτης. Κατάλαβες, γιατί δεν έζησε οργανικά, παρά με τη βία και τη δικτατορία του προλεταριάτου. Ο κακομοίρης βέβαια κομμουνιστής Θεός δεν είχε καταλάβει ότι δύο περίφημοι μάγοι αλχημιστές πιάσχαν να του δώσουνε ζωή. Ο μάγος της Ασίας πύρινος, καυτός κι ο μάγος της Ευρώπης ψυχρός και σκοτεινός. Ο ένας ξόδεψε ό,τι φωτιά είχε κι ο άλλος ό,τι πάγους αποθήκευσε και το αποτέλεσμα; Φωτιά και πάγος αλληλοσπαράχτηκαν και στο τέλος δεν έμεινε τίποτε, ούτε το ένα ούτε το άλλο, ούτε κόκαλα σκονισμένα σε ξεχασμένα μουσεία δεν έμειναν. Μόνο οι εφιάλτες κι οι πόλεμοι του αιώνα.

- Ωραίο παράδειγμα Πάτερ, ποτέ δεν είδα τα πράγματα τόσο αρχέγονα και απλά. Είναι σαν τις δυο βασικές ουσίες που χτίζεται η ζωή. Η γέννα κι ο θάνατος, το φως

και το σκοτάδι, το θηλυκό και το αρσενικό, μόνο που τη χημική ένωση αυτής της ουσίας την ορίζει ο μέγας νους του σύμπαντος, ο ίδιος ο Θεός.

- Κι άλλη μια φορά σηκώθηκε ο μωρός άνθρωπος να αρπάξει τη φωτιά, να βρει το μυστικό να γίνει ο ίδιος θεός και έκαψε τα μπατζάκια του. Έσκασε την ατομική βόμβα και σκόρπισε τρόμο και φόβο και καίγεται ο ίδιος σαν τον Προμηθέα, δεσμώτης της γνώσης, της επιστήμης, της τεχνικής του.

Λόγια στα λόγια ανηφορίζαμε στα βουνά δίχως εικόνες πια, δίχως οράματα. Οι αγωγάτες σταμάτησαν σε μια στροφή μπροστά σε μια επίπεδη τοποθεσία με λεύκες και πλατάνια να ποτίσουν τα ζώα στο μικρό ρέμα που έτρεχε σαν κρύσταλλο και πρότειναν ένα διάλειμμα. Βοήθησαν γρήγορα με επιδέξιες κινήσεις να κατέβει ο γέρος απ' το μουλάρι και στο άψε σβήσε άναψαν φωτιά για να μας ετοιμάσουν βουνίσιο τσάι που το είχαν πάντα μαζί τους. Απλώσαμε δύο-τρεις κουβέρτες και καθίσαμε να ξεκουραστούμε για λίγο, μετά από τρεις ώρες εντατικής ανάβασης. Ήμασταν όλοι ευγνώμονες για την πρόταση. Η Γκιουλφέμ είχε ανάψει, το πρόσωπό της άχνιζε κατακόκκινο κι ο κύριος Κενάν είχε γίνει μούσκεμα στον ιδρώτα.

- Κύριε Κενάν, είπε ο γέρος, θέλω να σας κάνω μια ερώτηση. Πώς σκέφτεστε να ασφαλίσετε τη μεταφορά; γιατί είναι τουλάχιστο οχτώ φορτία μουλάρια. Τους αγωγάτες σας τους ξέρετε καλά; μπορούμε να τους εμπιστευτούμε; ρώτησε χαμηλόφωνα.

Ο γέρος δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει την ερώτησή του και τα γεγονότα εξελίχθηκαν αστραπιαία προκαλώντας έκπληξη και φόβο. Πέντε στρατιώτες του τουρκικού στρατού με υψωμένα αυτόματα πυροβολούσαν στον αέρα και συγχρόνως φώναζε ο κάθε ένας μια δική του διαταγή.

- Ψηλά τα χέρια! Τι ψάρια πιάσαμε στα δίχτυα μας!

Ένας νεαρός λοχίας με περήφανο ανάστημα κι αναμμένο τσιγάρο στο στόμα έριχνε ριπές και βρωμολογούσε. Ο κύριος Κενάν στράφηκε αγέρωχος στον νεαρό λοχία, έβαλε άγριες φωνές και ζήτησε τον υπεύθυνο αξιωματικό.

- Πρόσεχε κακομοίρη λοχία τα λόγια και τους τρόπους σου. Η συνοδεία μου έχει την υψηλή ασφάλεια της τουρκικής κυβέρνησης. Τι μας περάσατε, μοιάζουμε για αντάρτες;

Ο νεαρός λοχίας ηρέμησε.

- Με συγχωρείτε, για τι άλλο θα σας περνούσαμε εδώ πάνω στα γυμνά βουνά κι έπειτα υπηρεσία περιπόλου κάνουμε!

Ο κύριος Κενάν επέμενε πάντα να μας οδηγήσει στον ανώτερο αξιωματικό της διμοιρίας του.

- Πρέπει να μας ακολουθήσετε σαν ύποπτοι. Πώς ξέρουμε ότι δεν είσαστε αντάρτες.

Έδωσε διαταγή σε κάθε στρατιώτη να πάρει θέση, ένας μπροστά, οι τρεις στη μέση και ο τελευταίος πίσω και να έχουν όλοι τα μάτια τους ανοιχτά. Ο κύριος Κενάν ζήτησε απ' το λοχία να επιτρέψουν στο γέροντα ν' ανέβει στο μουλάρι. Οι στρατιώτες δεν είχαν αντίρρηση και σε λίγο άρχισε η περιπέτειά μας. Ευτυχώς ένας καλοστρωμένος δρόμος για στρατιωτικά οχήματα μας έφερε γρήγορα σ' έναν πρόχειρο στρατώνα με αντίσκηνα. Στη μέση μιας πλατείας κυμάτιζε περήφανα στο δυνατό αέρα η τούρκικη σημαία. Στο τέλος της πλατείας, εκεί που άρχιζε η ανηφορική πλαγιά, ήταν στημένη μια εστία με δίχτυα και μερικοί στρατιώτες παίζανε ποδόσφαιρο. Μόλις μας αντιλήφθηκαν άρχισαν να ηχούνε με τη διαπεραστική τους φασαρία δύο-τρεις σφυρίχτρες, οι στρατιώτες μαζεύτηκαν γύρω μας κι ο λοχίας έτρεξε βιαστικά προς τη μεγάλη σκούρα σκηνή με τα παρκαρισμένα τζιπ στη σειρά.

Μετά από λίγο βγήκε απ' τη σκηνή ένας αξιωματικός με ξεκούμπωτο πουκάμισο και στάθηκε μπροστά στον Κύριο Κενάν.

- Ο λοχίας ανέφερε ότι ζητήσατε να μου μιλήσετε. Τι θέλετε εδώ πάνω στα βουνά που ούτε χωριό, ούτε μάντρες, ούτε βοσκοτόπια υπάρχουν; Τι περίεργη ομάδα. Δύο Κούρδοι χωριάτες ένας γέρος ασπρομάλλης, μια κοπέλλα και δυο καλοντυμένοι τζέντλεμεν. Είσθε δημοσιογράφοι;

Ο κύριος Κενάν άρχισε να του εξηγεί το σχέδιο της επιστημονικής αποστολής με τη συνεργασία των πανεπιστημίων της Τουρκίας και της Αμερικής και τη σημαντικότητα του για την Τουρκία. Μετά έβγαλε από ένα μικρό τσαντάκι μια σειρά από επίσημα έγγραφα και στο τέλος την ταυτότητά του με στολή συνταγματάρχη. Ο αρχηγός του μικρού στρατώνα μόλις αντίκρισε την ταυτότητα του κυρίου Κενάν πήρε ύφος, στάθηκε προσοχή και με δυνατή φωνή κάλεσε όλους τους στρατιώτες σε επίσημη παράταξη.

- Κύριε Συνταγματάρχα στις διαταγές σας, είπε και χαιρέτησε στρατιωτικά, όπως όλοι οι παρευρισκόμενοι.

- Ανάπαυση, διέταξε ο κύριος Κενάν και ακολούθησαν οι συστάσεις.

Ο ταγματάρχης μας οδήγησε στη μεγάλη σκηνή όπου είχε το επιτελείο του, ένα κρεβάτι εκστρατείας κι ένα μεγάλο λυόμενο τραπέζι με πάγκους εκστρατείας. Καθίσαμε ξαλαφρωμένοι απ' την πρώτη μας τρομάρα και σε λίγο μας πρόσφεραν τσάι και μπισκότα. Ο κύριος Κενάν φαινόταν αλλαγμένος, με μιας έγινε ανώτερος αξιωματικός του τουρκικού στρατού και παρ' όλο που φορούσε ένα ελαφρύ κουστούμι, η στάση του, η φωνή κι οι χειρονομίες του, φανέρωναν τη στρατιωτική του σταδιοδρομία. Πήρε τον αξιωματικό λίγο παράμερα και βάδισαν μαζί την παράλληλη στρατιωτική βόλτα. Του εξήγησε όλες τις λεπτομέρειες και μια που άρχισε να σουρουπώνει, όρισε να φροντίσουν για δείπνο και για κρεβάτια για όλους τους «αιχμαλώτους».

Ο γερο-σεβάσμιος δεν άργησε να ξεπεράσει τη σαστιμάρα του απ' την ατυχία να πέσουμε σε μονάδα που έκανε περίπολο. Στο λιτό μας δείπνο ο κύριος Κενάν μας καθυσύχασε και παρακάλεσε να του έχουμε όλοι εμπιστοσύνη και να συνεχίσουμε την ευχάριστη παρέα που αρχίσαμε τόσο ρομαντικά.

Ο Παπαστέφανος σταυροκοπήθηκε και μουρμούρισε

- Όλα τα περίμενα αλλά ότι θα μας βοηθούσε ο τούρκικος στρατός, αυτό ούτε στον ύπνο μου δε θα το ονειρευόμουν.

- Βλέπετε, σεβάσμιε, είναι καιρός να αλλάξετε γνώμη για κάτι που θεωρείτε αρνητικό χωρίς λόγο, αν βάλει ο Θεός το χέρι Του, όλα είναι δυνατά.

Οι στρατιώτες είχαν ήδη έτοιμα τα κρεβάτια για τους περίεργους ξένους και έδωσαν στον καθένα μας μια μάλλινη στρατιωτική κουβέρτα κι ένα μικρό άσπρο σαπουνάκι. Καληνυχτίσαμε κι αποτραβηχτήκαμε για ύπνο μετά από τόση κούραση. Η νύχτα έφερνε δροσιά κι έντονες μυρωδιές από θυμάρι και μυρτιά. Κοιμόμουνα δίπλα στο γερο-σεβάσμιο που κάρφωσε τα μεγάλα ολοκάθαρα μάτια του στη σκεπή του αντίσκηνου.

- Κύριε Νικηφόρε, κοιμάστε; εγώ δυστυχώς δεν μπορώ να κλείσω μάτι, πρέπει να ξεπεράσω όλα τα συμβάντα.

- Μην ανησυχείτε, πάτερ μου, έχετε εμπιστοσύνη στον κύριο Κενάν, είναι θεόσταλτος άνθρωπος. Είμαστε σε καλά χέρια.

- Αχ παιδί μου κάθε φορά που βλέπω στρατιώτες να συμπεριφέρονται με βία και διαταγές με πιάνει μια συγκίνηση βαθιά. Θυμάμαι τη γιαγιά μου, τη γραία Μαγδαληνή. Καταγόταν απ' τον Πόντο. Μαζί με άλλους πρόσφυγες, κυνηγημένοι απ' τις ορδές της βίας, ήταν κρυμμένοι σε μια θεόρατη σπηλιά. Οι στρατιώτες περνούσαν ακριβώς έξω απ' το άνοιγμα της σπηλιάς. Τα κυνηγημένα γυναικόπαιδα και οι φοβισμένοι γέροι κι οι γριές, μόλις αντιλήφθηκαν τα βήματα, δώσανε σύνθημα να κρατάνε όλοι την ανάσα τους να μην ακουσθεί τίποτε και υποπτευθούν οι Τούρκοι. Ξαφνικά το μωρό στην αγκαλιά της γιαγιάς μου άρχισε να κλαίει. Η γριά Μαγδαληνή ψύχραιμη έκλεισε το στόμα του μωρού με το χέρι της και σταμάτησε την φασαρία. Όταν οι στρατιώτες έφυγαν μακριά, η γιαγιά μου αντιλήφθηκε το δράμα της χειρονομίας της. Το μωρό ήταν νεκρό. Αν ζούσε θα ήταν η θεία μου η νεώτερη αδελφή της μάνας μου.

Μ' έπιασε ο ύπνος βαρύς, δίχως να μπορώ να αντιδράσω στην αφήγηση και στον γέρο σεβάσμιο. Άκουγα δίχως λογική και αίσθημα και βυθίστηκα στον πιο βαθύ μου ύπνο στα βουνά του Κουρδιστάν.

Ξυπνήσαμε από ένα φοβερό θόρυβο και δυνατό αέρα. Τα αντίσκηνα σαν τρελά χόρευαν σάμπα. Ένα στρατιωτικό ελικόπτερο πετούσε πάνω μας και βγήκαμε όλοι στη μεγάλη πλατεία περίεργοι και φοβισμένοι. Ο κύριος Κενάν ντυμένος στρατιωτικά έδινε οδηγίες πως να κατεβάσουν τα δεμένα δέματα με προσοχή και ασφάλεια. Ο γερο-πατέρας ντυμένος κι αυτός μ' ένα χοντρό πανωφόρι στεκόταν δίπλα στον κύριο Κενάν με χαρά και ικανοποίηση. Όλα τελειωμένα σκεφτόμουνα, όλα φροντισμένα και τακτοποιημένα. Οι άνθρωποι δούλεψαν για μένα όλη τη νύχτα κι εγώ χαμένος σε βαθύ ύπνο. Δεν είναι για μένα αυτού του είδους οι επιχειρήσεις και ιδιαίτερα τη νύχτα με τους στρατιώτες και τους αγωγιάτες.

Βρήκαν τη σπηλιά και μετέφεραν τα δέματα ένα κι ένα όπως τα είχε τοποθετήσει ο γερο-πατέρας. Τις πλάκες, τις εικόνες, τα βιβλία. Δίχως ανησυχία, δίχως την παραμικρή νευρικότητα κατέβασαν όλα τα παλιά κειμήλια σα να επρόκειτο για την πιο συνηθισμένη καθημερινή μεταφορά. Μετά το πρόχειρο πρωινό αποχαιρετισθήκαμε. Ο κύριος Κενάν, η Γκιουλφέμ κι εγώ καθισμένοι στο μεγάλο ελικόπτερο ανεβαίναμε στα ουράνια.

- Κύριε Νικηφόρε, γεια σας, είμαι πανευτυχής που έκανα το καθήκον μου και δεν παράτησα την αποστολή μου. Τώρα είναι η σειρά σας.

Κάτω όλα μίκραιναν, τα αντίσκηνα, τα δέντρα, η πλατεία. Όλα είχαν κανονισθεί. Οι αγωγιάτες θα μετέφεραν με ασφάλεια το γερο-Στέφανο στο χωριό όπου τον περίμεναν οι συγγενείς του. Η Γκιουλφέμ κι εγώ αμίλητοι στο πίσω κάθισμα με μάτια στραμμένα προς τα μέσα, πιο πολύ χαμένοι και σαστισμένοι. Τι δυνάμεις, τι τύχη, τι σύμπτωση!

Συμπτώσεις δεν υπάρχουν. Η Γκιουλφέμ κι ο πατέρας της ο κύριος Κενάν. Η δράση του σοφή και σφαιρική απ' όλες τις μεριές. Στους στρατιωτικούς κύκλους, στους επιστήμονες και στους τεχνοκράτες της κυβέρνησης, στους συμπατριώτες του μωαμεθανούς και στους Κούρδους-χριστιανούς συγγενείς του. Με στρατιωτική ευθύνη και ακρίβεια άνοιγε τις πόρτες της Αγιασοφιάς σα θαυματουργός άγγελος. Απ' την πρώτη μέρα της επιχείρησης ακούραστος συνεργάτης, αφανής μέγας συμπαράστατης μας.

Άπλωσα το χέρι και τον χαιρέτησα ακουμπώντας τον ώμο του σαν παλιός φίλος.

- Σ' ευχαριστώ, κύριε Κενάν, σ' ευχαριστώ για όλα, μουρμούρισα βουρκωμένος.

- Είμαστε πάνω απ' την Άγκυρα, κύριε Νικηφόρε. Σε λίγο θα φτάσουμε στον προορισμό μας. Πιστεύω να έχουμε και ευχάριστες εκπλήξεις.

- Τι εκπλήξεις εννοεί ο πατέρας σου; ρώτησα ήρεμα τη Γκιουλφέμ.
- Μα ο πατέρας μου είναι όλο και μόνο εκπλήξεις! Όλα να τα περιμένουμε. Μια ζωή ολόκληρη με εκπλήξεις, αυτός είναι ο πατέρας μου. Με εξέπληξε πραγματικά κι εμένα την ίδια. Συνέβησαν τόσα απρόοπτα και παράξενα και βέβαια όλα σιωπηλά, δίχως πολλά λόγια κι εξηγήσεις. Ξέρεις ποιος είναι ο προορισμός μας αγαπημένη μου κόρη, μου εκμυστηρεύτηκε πριν ξεκινήσουμε. Το ελικόπτερο θα μας μεταφέρει στο πανεπιστημιακό Κέντρο Ιστορίας και Βυζαντινολογίας, στο τμήμα των Αρχαιολογικών Συντηρήσεων. Κάλεσε και τους ειδικούς διευθυντές και άλλων Ινστιτούτων. Όλα μυστικά βέβαια, δίχως επίσημες ειδήσεις και ανακοινώσεις.
- Γκιουλφέμ, ο πατέρας σου, Κούρδος και Τούρκος, μωαμεθανός και χριστιανός είναι το κλειδί, το αλεξικέραυνο ανάμεσα στις ψυχές, τον πόθο, την πίστη μας και τον ουρανό.
- Έγινε το αλεξικέραυνο της Αγίας Σοφίας μας, Νικηφόρε. Από πού αρχίσαμε και πού φτάσαμε. Κι οι φίλοι μας, ο Αστέρης, ο Φιλ κι ο Αλέξης, οι πέντε φίλοι της Αγιασοφιάς, οι πέντε σωματοφύλακες.

Πάλι είχα αυτό το αίσθημα, σα μικρό παιδί στο τέλος μιας σχολικής χρονιάς, ελεύθερος να διαλέξω τη θάλασσα και τα βουνά, τα ποτάμια, τις λίμνες, τ' ατελείωτα παιχνίδια δίχως περιορισμούς και υποχρεώσεις. Όλα παίρνουν το φυσικό τους δρόμο, όλα, όσο και παράξενα και πρωτάκουστα, χάνουν την έντασή τους, τη σημαντικότητα και μπαίνουν στην καθημερινή μου ζωή αυτονόητα και με μια φυσικότητα όπως στα παραμύθια.

Άγγελοι πάνω σε ποδήλατα, άγγελοι σκαρφαλωμένοι στις γυάλινες προσόψεις των ουρανοξυστών και στους ξύλινους πάγκους στα πάρκα, στα τράμ, στα γραφεία και στους πολυσύχναστους σταθμούς. Επιτέλους πια! Δίχως τα μεγάλα Α Α Α και τις λιποθυμίες και τις εκπλήξεις γύριζαν πάλι δίπλα μας οι άγγελοι, δίπλα μας και κανείς δεν τρίβει τα μάτια του. Γιομάτη η Άγκυρα από αγγέλους, στην αγορά και στα καφενεία και στο παζάρι κι ανάμεσα στο πλήθος απ' τους νιόφερτους απ' τα βουνά με τα δεμάτια στα χέρια με το βιος τους το λιγοστό να βρουν δουλειά και τύχη στην πρωτεύουσα.

Η αντιπροσωπεία των καθηγητών και των βοηθών, μαζί με μια ομάδα από υπαλλήλους παρέλαβαν όλα τα αντικείμενα που μεταφέραμε απ' τα βουνά του Κουρδιστάν. Η καταγραφή, η αρχειοθέτηση τους κι η επιστημονική έρευνα θα άρχιζαν αμέσως. Μια ομάδα από βυζαντινολόγους, ειδικούς στην αγιογραφία και την επιγραμματική ανάλυση, αρχιτέκτονες, ιστορικούς, θα εξέταζαν τα ζωντανά ντοκουμέντα.

Και τα ευχάριστα αποτελέσματα δεν άργησαν να επιβεβαιώσουν την αυθεντικότητα της πέτρινης Αγίας Τράπεζας της Αγιασοφιάς. Οι διάφοροι πολύτιμοι λίθοι, τα απαστράπτοντα έγχρωμα μωσαϊκά, οι παραστάσεις, η βυζαντινή γραφή, η σύνθεση και το θεολογικό της μήνυμα: *Ο ουρανός μοι θρόνος η δε γη υποπόδιον των ποδών μου.*

Στην καθαρά επιστημονική έκθεση των καθηγητών, όλες οι λεπτομέρειες, όλα τα ιστορικά σημεία, οι σημειώσεις ανά τους αιώνες, όλα τα στοιχεία συγκεντρωμένα, άνοιξαν ένα νέο κεφάλαιο της βυζαντινής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής. Οι επιστήμονες έκαναν πραγματικά μια πολύ λεπτομερή μελέτη και έρευνα. Όλες οι διεθνείς προσωπικότητες που συγκεντρώθηκαν, ειδικά και μόνο γι' αυτό το πρωτότυπο εύρημα, απ' το πανεπιστήμιο του Λονδίνου, απ' τα πανεπιστήμια του Φράιμπουργκ και Αθηνών, απ' τη Μόσχα και το Βελιγράδι, έγιναν μάρτυρες αυτού

του σπάνιου ευρήματος που έκλεινε μέσα του την πίστη των αιώνων της ορθοδοξίας κι έμελλε να φωτίσει τη νέα χιλιετηρίδα.

Οι μέρες μας στην Άγκυρα περνούσαν ευχάριστα στο πολυτελές ξενοδοχείο δίπλα στη λίμνη, ήρεμα και φιλόξενα, δέκα μέρες ξένοιαστες και ευχάριστες. Είχαμε μαζευτεί όλοι οι φίλοι, ο Αστέρης κι ο Αλέξης, ο Φιλήμων απ' την Αμερική και μαζί η Γκιουλφέμ κι εγώ. Η συνάντησή μας όταν ξαναβρεθήκαμε στο ξενοδοχείο, ήταν ζεστή και γεμάτη συγκίνηση. Τόσα αισθήματα, τόσοι κόποι, τόσα συμβάντα, τόσα χρόνια, ξέσπασαν σ' αγκαλιάσματα και δάκρυα χαράς. Σαν απίστευτα φαίνονταν όλα αυτά, σα να ήταν αδύνατο να συμβούν παρόμοια και να φέρουν τόσες χαρμόσυνες ειδήσεις.

Ο κύριος Κενάν έφερνε κάθε μέρα τα νέα, κάθε απόγευμα αργά τον περιμέναμε στο σαλόνι του ξενοδοχείου και κάθε φορά η ίδια τελετουργία. Πρώτα άφηνε το θεόρατο χαρτοφύλακά του πάνω στο χαμηλό τραπέζι του σαλονιού και μετά μας έδειχνε ένα-ένα τα επίσημα έγγραφα και τις συμφωνίες, τις αποφάσεις της κυβέρνησης, των υπουργείων, των διεθνών οργανισμών. Κάθε μέρα και μια υπέρβαση της προηγούμενης.

Η κυβέρνηση είχε αποφασίσει, με επίσημη πράξη της, την επαναλειτουργία της Αγιασοφιάς. Σ' αντάλλαγμα οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης με πρωτοπόρο την κυβέρνηση της Ελλάδας, αναλάμβαναν μια σειρά από βήματα που ασφάλιζαν τα πλαίσια μιας προσέγγισης και καλής προετοιμασίας της Τουρκίας για να γίνει μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας. Ευνοϊκά οικονομικά σχέδια θα ασφάλιζαν την ανάπτυξη των κουρδικών φυλών και των βουνίστιων Τούρκων και θα άνοιγαν επενδύσεις για τις υποδομές της περιοχής. Δρόμοι, σχολεία, ηλεκτρική ενέργεια, και εργοτάξια.

Παρουσιάσθηκαν πολλές μελέτες για την τουριστική ανάπτυξη της Τουρκίας - τουρισμός και πολιτισμός μέσα από ειδικά προγράμματα για μια βιομηχανία τουρισμού, που θα βοηθούσε τις τουριστικές περιοχές- όπως και μια σειρά από πολιτιστικά προγράμματα άμεσης ανταλλαγής με την Ελλάδα και άλλες χώρες της Ευρώπης και βέβαια η μεγάλη οικονομοτεχνική μελέτη της πολιτικοθρησκευτικής προοπτικής για τις χώρες της ορθοδοξίας με την επαναλειτουργία της Αγιασοφιάς.

Η αμερικάνικη consulting εταιρεία υπολόγιζε έσοδα, μόνο απ' αυτό το γεγονός, πάνω από είκοσι δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως. Δύο εκατομμύρια επισκέπτες το χρόνο με ανοδική τάση. Η ίδια εταιρεία υπολόγιζε ότι σε μερικά χρόνια πάνω από δέκα εκατομμύρια επισκέπτες θα έφθαναν στην Κωνσταντινούπολη, στην Ινσταμπούλ, για να προσευχηθούν και ευλογηθούν σε μια απ' τις πολλές λειτουργίες στην Αγία Σοφία. Δεκάδες λαοί, Ρώσοι και Σέρβοι, Βούλγαροι, Έλληνες, Αλβανοί, Ρουμάνοι, Σύριοι, Αιγύπτιοι, Αμερικάνοι, Αυστραλοί, Ιταλοί, καθολικοί και προτεστάντες, Εβραίοι και μωαμεθανοί, θα έρχονταν να γιορτάσουν την Ανάσταση και τα Χριστούγεννα του ενός και μοναδικού Θεού που ενώνει τις θρησκείες των ανθρώπων σε μια και μοναδική. Αυτή τη μια που ενώνει όλους τους ανθρώπους που πιστεύουν στην απέραντη αγάπη Του και ευσπλαχνία Του, στο ναό που δεν εκφράζει πουθενά αλλού καλύτερα τη μεγαλοσύνη της σοφίας Του, στον υπερκάλλιστο χώρο της Αγιασοφιάς.

Οι μέρες πέρασαν, μπροστά μας τώρα ο χρόνος της προετοιμασίας που χρειάζεται απ' όλες τις μεριές: απ' την πλευρά της οργάνωσης της τουρκικής κυβέρνησης, του Οικουμενικού Πατριαρχείου, των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Αυστραλίας και των Ηνωμένων Πολιτειών.

Μπροστά μας ένας χρόνος αναμονής, χαράς, έντασης κι ελπίδας, τότε θα ξημερώσει η μέρα και θα ακουσθεί στον όρθρο η γλυκιά φωνή του Πατριάρχη. *Ευλογητός ο Θεός ημών, νυν και αεί και εις τους αιώνας των αιώνων αμήν.* Μπροστά μας μέρες και νύχτες της προσευχής ολονυχτία και παρακλήσεις. *Κύριε των δυνάμεων μεθ' ημών γενού.* Ώρες ατέλειωτες εκ βαθέων όρθροι, εσπερινοί και δοξολογίες.

Δώσαμε τα χέρια σα σύμβολο πίστης και αγάπης και σα μαρμαρωμένοι, μετέωροι, αφήναμε το νου μας και περνούσε στο φιλικό ορίζοντα της Τουρκίας απ' τους αιώνες στην εποχή μας, μια στο παρελθόν και μια στο μέλλον, στη «μέρα» μας, στον «αιώνα» μας, στη νέα χιλιετηρίδα μας, στο χρόνο μας. Αποχαιρετιστήκαμε μ' ένα αίσθημα ευγνωμοσύνης και ελευθερίας. Ένας-ένας φιληθήκαμε δακρυσμένοι και χωρίσαμε.

Πέντ' έξι φορές βούιξε η ευχή μας στην Άγκυρα. Στην καρδιά της Τουρκίας, η ευλογία κι ο πόθος μας. Πέντ' έξι φορές αντιλάλησαν οι λίμνες, τα ποτάμια, τα βουνά, οι κάμποι, τα χωριά, οι πόλεις, τα λιμάνια, οι σταθμοί. Πέντε έξι φορές,

του χρόνου στην Αγιασοφιά!